

N. IORGA

ISTORIA
ROMÂNILOR

VOL. VIII

REVOLUȚIONARII

BUCUREȘTI

1938

CARTEA I

IDEIA REVOLUȚIONARĂ ÎNAINTE DE
REVOLUȚIE ȘI ROMÂNII

CAPITOLUL I

Cele d'întăiu manifestații ale spiritului revoluționar în țările libere și în Ardeal.

Când fostul Mare Dragoman Costachi Moruzi ¹ ajunsese în Moldova Constantin Dimitrie Voevod și se găsi într'un mediu pe care nu-l cunoscuse până atunci și pe care era gata să-l infrunte cu obiceiuri ca ale lui Nicolae Mavrocordat în prima Domnie, după tiparul turcesc din Constantinopol, la Moldoveni nu era numai, ca mijloc de apărare, îndătinatul spirit de opoziție prin emigrație și trecerea la Turcii din vecinele serhaturi, ci și *tendințele revoluționare pe care le cultiva francmasoneria și asociațiile secrete ce plecau de la dânsa.*

După abia câteva luni de stăpânire, Constantin-Vodă se găsi, în vara anului 1778, înaintea unor agitații contra cărora porni cu cele mai aspre și mai crude măsuri ale Domniei.

În grupul de nemulțămiiți pe cari nu-i cruță urgia domnească se aflau oameni din toate tagmele societății moldovenești. Era incorigibilul boier de la Dărmănești, Iordachi Darie, care va face să i se traducă, pe lângă povestiri de imaginație din Apusul frances, ca, pe lângă *Télémaque*, *Istoria lui Alfidalis* și *a Zelidei* ², și *Taina Francmasonilor* ³ de abatele de Prau (în 1757) ⁴. Apoi boierii mari cari se lăsaseră atrași de misterioasa ispită: Iordachi Cantacuzino, Spătarul Canta, Logofătul

¹ În *Ἐπιτηρίς ἐκ. βυζ. σπουδῶν*, VII, p. 269, nota 2, Mystakides vorbește de prezența Moruzilor la Cură-Ceșmă încă de la 1665. Cf. același *Περὶ Κοινοῦτασεως Ἱστορικῶν εἰδήσεως*, Constantinopol 1888.

² *Cat. mss. Ac. Rom.*, II, p. 53, no. 342.

³ Un polcovnic Panaiot Farmason; *ibid.*, p. 372. Un discurs de revoluție; *ibid.*, p. 327.

⁴ *Ibid.*, pp. 174-5, no. 451.

Roset Bălănescu, Armașul Balș, Dracachi Daponte, ruda doctorului-scriitor, Manolachi Romanò și cu deosebire doi cari, răsărind în fruntea unui adevărat complot, erau să ispășească pentru toți ceilalți, Manolachi Bogdan și Ioniță Cuza, amestecați în luptele pentru lărgirea autonomiei pe vremea războiului care abia se isprăvisese ¹.

Nu lipsiau nici clericii: noul mitropolit Leon Gheuca, de origine Albanes: Ghioca ², a avut legături cu reformatorul « filosofic » al culturii sârbești, Dosoftei Obradovici, care a locuit în Moldova și a crescut pe nepoții ierarhului moldovean ³, și el a tradus « Multele învățăături », în care e vorba de concepte metafisice ca: neamul omenesc și fericirea lui, lumea și Dumnezeu, întrebuițându-se Platon, Cicerone și Seneca. Amfilohie, care ajunsese episcop titular de Hotin ca să-și închidă restul vieții între zidurile ctitoriei sale de lângă Hârlău, schitul lui Zagaveiu, unde i s'a găsit de curând și mormântul, traducătorul călătoriilor abatelui frances Mariti și autorul unor manuale de geografie, aritmetică și teologie, *Intocmai ca, pe aceiași vreme, Șincal și Samuel Clain*, făcuse, împreună cu fratele pictor, călătorii în Italia, ale cărei înfățișări le descrie, și venise de acolo legat pentru totdeauna de civilizația apuseană. Cu Alexandru, nepotul mitropolitului, pleacă la Lipsca, unde se tipăriră cărți grecești în legătură cu țările noastre ⁴, supt călăuzirea lui Obradovici însuși, și un călugăr Gherasim Clipa, născut la Vicovulde-sus, lângă mănăstirea Putna, care, amestecat în multe rosturi literare ale vremii, până la moartea sa, în 1826, a fost episcop de Roman ⁵. Sofronie, fratele lui Gherasim, învățase la « școlile

¹ V. Constantin Caragea, la Papadopoulos-Kerameus, în Hurmuzaki XIII, la această dată.

² Am semnalat și aiurea un Constantin *Γελοβνα*, din « Misia », care învață la București în 1762; Litzica, *Mss. grecești*, p. 53, no. 78; pp. 67-8, no. 113; pp. 95-6, no. 195; pp. 42-3, no. 702.

³ Povestire a lui Obradovici, la Rusu, *Cichindel*, pp. XVI-VII; v. Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 30-1. Cf. și Kopitar, *Kleine Schriften*, I, pp. 55, 91-2. Kopitar dă *ibid.*, pp. 78-9, traducerea părții despre Athos din cartea lui Obradovici, dar cu titlul « Geographie von Bassarabien, der Moldau, Walachei, Bulgarien, Bosnien, den Berg Athos und Montenegro ».

⁴ V. și Elian, în *Rev. Ist.*, 1935, p. 343, nota 1 (despre Manase Eliade).

⁵ V., după Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, p. 2, și Melchisedec, *Cron. Romanului*, și Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VIII, pp. 303-4.

Fig. 1. — Alexandru Moruzi.

grecești din Orient », dar, autor și de lucrări originale, urmate până la o vârstă foarte înaintată, știa limbile de mare cultură ale Apusului, italiana și francesă ¹.

Boierii pribegiră la Bender și se descoperiră acolo « iaftale » revoluționare, în cafenele și chiar într'o geamie ².

Moruzi procedă întâiu la arestarea lui Dărmănescu, socotit ca autorul lor ³, în Iulie 1778. Din nou francmasonul fu bătut la falangă. Apoi, ca « trădător al patriei sale », fu osândit a i se tăia mâna dreaptă, rămâind să fie trimes în surgun. Dar merse numai la ocnă și apoi la o mănăstire ⁴.

Veni apoi, cu închiderea complicilor, greaua hotărîre a judecății principalilor vinovați dintre boieri, Manolachi Bogdan și Ioniță Cuza, *Romanó fugind în Bucovina* ⁵. Domnul, care se răzima pe conspiratorii contra lui Ghica, Razu și Ioniță Canta, pârțiți de noii nemulțămîți, avea deci sprijinul unei părți din boierime ⁶. Se făcu Divan cu mitropolitul și un oaspete, cel de Cesareia, și sentința fu decapitarea. *Astfel periră de sabie doi dintre cei mai mari și mai în vază, mai capabili de acțiune, din boierii Moldovei*. Ca la Turci, capetele fură bătute în cuie la Curte ⁷. Averile lor fură confiscate, și după câțva timp, văduva lui Bogdan veni cu copiii de mână ca să ceară a li se restitui o parte din moștenire, copii dintre cari unul, Gheorghe, ajunsese pentru studii la Paris, cercetă Italia și, îndrăgostindu-se de dânsa, se așeză pentru totdeauna acolo ⁸.

Dar conspirația de la 1778 avu un larg răsuneț în mulțimea care de la o vreme era deprinsă nu numai să judece acțiunile polilice, dar și să ia parte aclivă la mișcările revoluționare.

¹ Melchisedec, *o. c.*, pp. 176, 179 nota.

² Caragea, *l. c.*, p. 104.

³ Cf., pentru Dărmănescu, *ibid.*, pp. 80, 92.

⁴ *Ibid.* Cf. fragmentul din cronica grecească pomenită și mai sus, în Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, *l. c.*, p. 302, nota 1.

⁵ Caragea, *l. c.*, p. 104; *Letopisiți*, III, p. 283 (poemul despre peirea boierilor).

⁶ *Letopisiți*, III, p. 285. Se întrebuintează, pentru a scotoci pe Bogdan la închisoare, Constantin Caragea; p. 288.

⁷ *Letopisiți*, III, p. 294.

⁸ Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, ser. III, 1933.

Astfel, pe o vreme când, precum am văzut, la București « ciocoi » puneau în versuri de batjocură situațiile politice și sociale, se găsi un versificator care, după ce cântase peirea lui Vodă-Ghica, să cuprindă într'o lungă expunere pamfletară tragedia celor doi martiri a ceia ce putem numi cu adevărat « libertățile publice » ale țării lor, ale « patriei », cum se spunea acum curent, într'o limbă care și ea era revoluționată de cărturarii de grecește, însă și de limbi apusene. Dar autorul, slab poet, de și de o formă foarte curgătoare, aprobă pe Domnul pedepșitor, văzând în Cuza numai un « destrămat », un « avan », iar în Bogdan un viclean cu « nazuri multe », care, viind la Curte, căuta să-și ascundă participarea la complotul descoperit de Dărmănescu și de Roset. I se pare chiar, ceia ce ar putea corespunde adevărului, că Bogdan, gândindu-se la sângele cantemiresc ce era în el —, « seminția cea mare » —, și poate și la numele, care era al întemeietorului Moldovei, ar fi voit să fie « stăpân mare »

In Patrie cu Domnie ¹.

Dar, peste cuvintele grele asupra osândiților, se simte împărtășirea populară la soarta lor:

Norodul se întrista,
Dar de fel boierii mari,
Fiind atâta norod mult,
Cum nu s'au pomenit ².

În momentul când Moldova vedea a doua tragedie sângeroasă, în Țara-Românească, Ipsilanti nu băga de seamă și alte urmări decât cele organizatoare și culturale pe care putea să le aibă propaganda « filosofică » a sfătuitoșilor săi străini, dintre cari unul, Panzini, plecase, iar Sulzer, neizbutind în planurile sale de îmbogățire și înălțare, deveni un dușman nu numai al Domnului, dar al poporului în mijlocul căruia a petrecut mai mulți ani de zile.

¹ *Letopisiți*, III, p. 284. Dărmănescu însuși e prezentat ca « din fire abătut »; pp. 385-6.

² *Ibid.*, p. 289.

Fig. 2. — Alexandru Ipsilanti, Domn al Țării-Românești, după o stampă contemporană.

Grija cea mare părea să fie a cererilor turcești. Se grăbia pregătirea corăbiilor, se storceau cât mai multe sume contra prescripției tratatelor, — și Moruzi părea incapabil să le poată aduna ¹ —, se adunau provisiile ca în așteptarea unui nou războiu, de și convenția explicativă dela Ainali-Cavac părea că asigură pacea. Numirea unui nou Reis-Efendi, care fusese secretar turc la capuchehaiaua Moldovei, întări situația lui Constantin-Vodă ². Totuși, se zvonia în toamna anului 1780 că acesta ar fi cerut Austriecilor să fie făcut prinț de Imperiu și că ar fi să aibă ca pedeapsă soarta lui Ghica ³. El era învinuit și mai departe de « cruzimi », care ar putea să-i aducă peirea ⁴.

Ipsilanti se putea crede mai sigur, dar pe neprevăzute se produse fuga în Ardeal a fiilor săi, Constantin și Dimitrie.

Încă un act revoluționar. Cei doi tineri se declarau sătui de o viață închisă, plină de jigniri, desgustați de tirania și servilismul ce vedeau în jurul lor: doriau să vadă acel Apus de unde li veniseră învățătorii și să ducă acolo o viață de oameni liberi, de care până atunci nu visase niciun beizadea fanariot. Explicațiile « fanariote » ale lui Atanase Comnen Ipsilanti că motivul fugii ar fi fost constrângerea lui Constantin de a se căsători cu fetița de șapte ani a lui Alexandru Callimachi nu pot fi luate în serios ⁵.

Alexandru-Vodă rugă pe guvernatorul Ardealului să nu-i primească neascultătoarele odrasle care-i compromiseseră situația, căci la Constantinopol se răspândi îndată, servit de dușmanii lui fanarioți, și în primul rând de noul Mare Dragoman Nicolae Caragea, zvonul că și tatăl vrea să-și urmeze fiii, având bani depuși în străinătate, și se și luau unele măsuri în acest sens ⁶. Din partea lor, beizadelele își arătau dorința de a intra

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 148-9. V. și *ibid.*, p. 150, no. 1 (an. 1779). Pentru prezenturile muntene, și ele ilegale; *ibid.*, no. 2.

² *Ibid.*, pp. 150-1.

³ *Ibid.*, pp. 152-3.

⁴ *Ibid.*, p. 154, no. 3.

⁵ V. Hurmuzaki, VII, pp. 331-2; Odobescu și Tocilescu, în Hurmuzaki, *Supl. I*, la această dată.

⁶ Iorga, *Acte și fragmente*, II, pp. 155-6.

în serviciul unui Împărat pe care-l vor fi știut că represintă « filosofia » reformatoare ce încerca să imite părintele lor ¹. Se declarau și setoși de învățătură mai înaltă. Nu uitau să spuie că în acea nesuferită Turcie Domnii sânt expuși oricând să fie uciși fără nicio vină ², ba chiar că Vodă-i închidea zile întregi în casă și-i amenința că-i va trimete la ocnă! Cererile lor de a putea să rămâie în Statele împărătești erau adresate către Iosif el însuși ³.

Mai târziu, cu amintirea fugii beizadelelor lui Ipsilanti în în Austria, un Călinescu, care mergea în Germania ca să învețe medicina, fu oprit și bătut la falangă ⁴.

Se trimese, până la Viena, pentru a readuce pe beizadele acasă, o mare solie, din care făceau parte mitropolitul Grigorie, episcopul Filaret, bătrânul Ban Dumitrachi Ghica și Ienăchiță Văcărescu, care-și pomenește călătoria în acea Istorie a Imperiului Otoman care e în cea mai mare parte memoriile sale însuși ⁵. Dar o astfel de Domnie obosise pe Alexandru-Vodă; el căută să ușureze și situația Sultanului, căruia-i era, — și a rămas toată viața, — sincer devotat, prin aceia că-și presintă demisia, abdicarea. Se pare că i-o ceruseră boierii ⁶. În Mart el era la Constantinopol și se retrăgea, așteptându-și copiii cari-l nenorociseră, în casa de țară de la Curù-Ceșmè ⁷. În Iunie și Moruzi cădea,

¹ Hurmuzaki, VII, la aceasta data.

² O Fanariotă, mama lui Grigore Ghica decapitatul, mângâiată de o doamnă apuseană, care vorbește călătorului Bartholdy, pentru pierderea ei, strigă: « Dar ce, doamnă, crezi că ar fi putut să-mi placă a-l vedea pe fiul meu murind ca un om din popor? (Eh quoi, Madame . . . , croyez-vous qu'il eût pu m'être agréable de voir mourir mon fils comme un homme du peuple?); *Voyage en Grèce*, II, pp. 46-7.

³ Nistor, în Hurmuzaki, XIX, pp. 37-8, no. xxxviii; p. 51, no. LI; p. 81, no. LXVII.

⁴ Și fratele lui Moruzi, Alexandru, era în Ardeal; Hurmuzaki, VII, pp. 199, 202, 329; *Fragm.*, V, pp. 434-6; Sestini, *Viaggio curioso-scientifico anti-quario . . . fino a Vienna*, Florența, 1815, pp. 86-7.

⁵ Hurmuzaki, VII, p. 339 și urm.; Văcărescu, *Istoria împărașilor otomani*, Papiu, *Tesaur*, II, p. 287 (și audiența la împăratul).

⁶ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 156-7.

⁷ Un Ilie dascălul de la « Făcăoia » (soția lui Facà), luat de la Curù-Ceșmè de Ienachi Cogălniceanu; *Cat. mss. Ac. Rom.*, I, p. 438.

fiind înlocuit cu Alexandru, fiul lui Constantin Mavrocordat ¹, și se credea că și el își va pierde capul. De fapt, era victima primului consul rus așezat la Iași, după multe discuții cu Poarta, brutalul Georgian Serghie Lașcarev ².

Noul Nicolae-Vodă Caragea ³ venia la București fără niciuna din însușirile aceleia pe care-l înlocuia. Incepea, om sărac, cu multe fete nemăritate, dintre care una, Elena, deveni soția lui Văcărescu ⁴, pentru a-și face o avere personală.

Pentru a se asigura de spre Alexandru Ipsilanti, el îl făcu să fie exilat, cu fiii lui, la Rodos, — *revenindu-se astfel și la acest obicei de 'naintea războiului* , de unde nu se întoarse decât în 1783; el aduse și exilul fostului dragoman Mihai Suțu, în locul căruia va izbuti să-și puie nepotul de fiică, alt Alexandru Mavrocordat, fiul lui Ioan-Vodă și alt nepot al lui Nicolae ⁵. Dar după trecere de abia doi ani, și în ciuda intervențiilor rusești pentru observarea clauselor tratatelor, Caragea relua la Rodos, supt cuvânt că n'a gătit podurile în țară în vederea unui nou războiu cu Austriecii, locul lui Suțu, care, din parte-i lua locul lui Caragea la București ⁶. Ceia ce, în lupta dintre Fanarioți, nu va împiedeca pe Alexandru Ioan Mavrocordat de a înlocui pe Alexandru Constantin în Moldova la începutul lui 1785 ⁷. Sprijinit pe Văcărescu, pe Corbescu și pe Grecul Ventura, Caragea avuse să înfrunte și o mișcare boierească, care fu potolită de mitropolitul Grigorie ⁸.

¹ Un privilegiu pentru răzeșii unguri de la Calugăra (Bacău); după Jerney, *Keleti utazása*, I, p. 122, Hunfalvy, *o. c.*, p. 169 și nota 1. — Cearta lui Mavrocordat cu Nicolae Caragea; Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 224 și urm.

² Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 160-1.

³ Pentru familie, și *Byz. Zeitschr.*, XIII, p. 308.

⁴ V. Nistor, *o. c.*, p. 119, și Văcărescu, *l. c.*, p. 188.

⁵ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 168, no. 2; Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, II, p. 21.

⁶ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 171, no. 1.

⁷ *Ibid.*, p. 190. Alexandru Callimachi ajunse dragoman.

⁸ Nistor, *o. c.*, pp. 23-4, no. XXII. Lauda lui Ipsilanti; *ibid.* Ventura în luptă cu Văcărescu; *ibid.*, p. 113, no. XCIX. Cf. *ibid.*, pp. 118-9, no. CV.

Numele lui Vodă-Caragea figurează doar pe frontispiciul cărților, de loc laice și revoluționare, pe care continuă a le tipări mitropolitul și Filaret de Râmnic¹. Acelea dintre dânsle care reprezintă o osteneală nouă de traducători urmează *tendința de a se crea o bibliotecă de lucrări teologice, luate după originalele grecești în Iași, în românește*.

Astfel *Cuvintele*, traduse sau măcar îndreptate, de Filaret al Râmnicului, la 1784, apoi ale Sfântului Dosoftei², alte « Cuvinte », ale marelui teolog și luptător constantinopolitan din vremea iconoclasmului, apărător viteaz al permanenței bisericești, Teodor din Studion, Studitul, trecute în românește de același Filaret și, iarăși, prin mijlocirea unei adaptări în « limba cea proastă grecească », — lucrare hotărîtă și ea de noua viață paisiană, supusă, în Țara-Românească, reformei lui Ipsilanti, a mănăstirilor. Ea se îndreaptă în adevăr, așteptând harnicul pucru de la Cernica al lui Macarie lexicograful, călugărilor de la Căldărușanii lui Matei Basarab, deveniți o « obștejitic » model. O lungă prefață, cerând monahilor fondul și nu numai forma vieților închinată lui Dumnezeu, e un adevărat opuscul original, de o frumoasă limpeziciune a formei. Ea formează un comentariu sfătuitor la măsura domnească privitoare la aceste chinovii; paginile de antologie ar trebui cuprinse astăzi în cartea de cetire, încă neexistentă, pentru învățământul în seminariile, atât de nepotrivit laicisate. E și o luptă contra acelor episcopi și egumeni cari stăruie în vechea datină a averilor individuale și a « neguțătoriei ». Orice altă viață decât cea comună e condamnată, și schivnicia, a treia treaptă, se arată cu neputință în astfel de vremi. Se caută, cu o nouă disciplină, să se fixeze și numărul mai potrivit al comunității. Exemplul bizantin din vremea cea mai glorioasă a monahismului e astfel scos înainte prin această publicație din 1784. Lucrarea nu apare însă, lipsind și originalul de stil elenic, în forma deplină și neschimbată, ci, pe baza principiului că « *fiștece limbă are harul său* », se introduc prescurtări și unele schimbări chiar și « adăogiri »: « Și aciasta, cum zicem, nu am făcut-o spre a ne fâli cineva de iscusirea

¹ Dar v. Eustratiades, *Πανδέκτη Νικολάου Καρατζᾶ*, în *Ἑκκλ. Φάρος*, VI, pp. 81-111.

² Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 288-9, no. 473.

tâlmăcirii, că a tâlmăci cinevași după limba cea proastă gre-ciască pre limba, iar proastă, rumânească, nu iaste lucru de a să lăuda cinevaș, ci numai pentru mai bună înțeleagere, cum am zis, și îndemnarea spre buna cuviință a dragostei voastre»¹. Carte de înțelegere și de înțelepciune care va trebui retipărită. umplând golul sufletesc al mănăstirilor, așa de mult degenerate. de astăzi.

Afară de aceasta, Predica nu iese din Teofilact (manuscript și din 1716²) și din *Cazania* lui Varlaam, — cea veche din Brașov n'a prins, — până la prelucrările influențate de lucrări occidentale, ca ale lui Segneri, pe care le dau, înainte și după 1800, Ardelenii, Clain și Petru Maior, același curent, și în formă francesă, venind apoi cu Gavril Munteanu, tot din Ardeal, la Buzău.

Pe lângă cele două opere ajunse la tipar, altele, făcând parte din aceeași nouă bibliotecă teologică, se păstrează în manuscris: *Holăririle în scurt* ale Sfântului Vasile³, cartea, populară, a lui Isaac «Siriul», Sirianul⁴, *Dioptra*, favorită în mănăstirile Bizanțului, tradusă mai înainte de un dascăl Staico⁵ și îndreptată «după gramatica rumânească». Din literatura teologică mai nouă, *Piatra Zmintelii*, — mai târziu se va zice: «a Scandellii» —, de Ilie Miniatul, vestit predicator⁶.

Vremea, cu nevoile și cerințele ei, trecea însă peste această lume închisă a mănăstirilor, care se va manifesta literar mai pe urmă prin seria tipăriturilor din mănăstirea, reformată ca «obștejite» în sens paisian, a Neamțului.

În această Moldovă, unde lucra tot mai puternic în Biserică, spiritul misticului ucrainian, starețul Paisie cu noul mitropolit Leon Gheuca, curentul e mai curând laicisant și practic, supt influența acelu preot, rămas ca exarh și supt

¹ *Ibid.*, pp. 295–300, no. 481. V. și ms. 144 al Ac. Rom.

² Ms. 258 al Ac. Rom.; *Cat.*, I, p. 569 și urm. Din 1739; II, p. 365 și urm., no. 599. Dar *Didahii* și *ibid.*, II, p. 50 și urm., no. 341.

³ *Cat. mss. Ac. Rom.*, II, p. 148 și urm., no. 443.

⁴ Ms. 153 al Ac. Rom.

⁵ *Cat.*, II, p. 32 și urm., no. 334. V. și *Învățăături bisericești*, *ibid.*, pp. 37–9.

⁶ *Ibid.*, I, p. 354 și urm. Și manuscrise din mai vechile discuții ale lui Panaiot filosoful»; *ibid.*, p. 630, no. 283.

noua păstorie, Mihail Strilbițchi, cu pretenții de nobleță și blason pe lângă mândria lui, îndreptățită, de artist săpător în lemn. Până ce se va compromite prin rolul de spion politic ce a jucat, el dă, și în tiparul cursiv, de modă rusească, pe care l-a introdus, dar care, nepotrivit cu gustul și obișnuința cetitorilor, nu va rămânea, pe lângă *Prăvilioara* duhovnicilor din 1784¹—, dar mitropolitul publică de-a-dreptul *Alfavita cea sufletească* din 1785, tradusă din slavonă, a cărui cultivare-i era încredințată, de Gheorghe Evloghie²—, cărți ciudate, *din cu totul altă direcție, hotărît apuseană*, ca, în 1785, «Calendarul pe 112 ani», după un original latin, și cu rețete casnice³. Intemeind, împreună cu un Gheorghe Hagi-Dimu, din Tricala, și o tipografie grecească, așa-numita «tipografie politicească», opusă celei mitropolitane, cu care se pare a fi ajuns în conflict, el dă acolo, în vremea când Lavater exercita în Apus o așa de mare influență cu localisările encefalice ale fenomenelor sufletești, creând împrejur un fel de nou cult, «Curioznica și în scurt arătare celor ce iubesc a cerca vrednice învățături după fiziognomie»⁴. Un *Octoih* mic cuprinde și învățături de viață, și pentru cine «vrea să se procopsească la Curtea domnească», în care se vede tot spiritul cel nou⁵.

În grecește se dă la lumină vechiul tratat al lui Nicolae-Vodă Mavrocordat contra «nicotinei», contra fumatului⁶. Autorul acestui opuscul de opt foi era bunicul Domnului din Scaun, vechiu prieten al Rușilor, la cari, peste câteva luni abia, va căuta un adăpost, ceia ce-i dădu porecla de «Firaris», fugarul, în opoziție cu îndrăznețul său văr omonim, care, din cauza temperamentului său cutezător, a rămas pro-numit «deli-beiu». Între el și Strilbițchi vor fi fost deci neconținute legături. El însuși, nu numai un om foarte cult, dar

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 292-4, no. 478 (cu chipul mitropolitului Gavriil Callimachi).

² *Ibid.*, pp. 300-1, no. 483.

³ *Ibid.*, pp. 301-2, no. 484. Cu figuri, în care și inscripții polone.

⁴ *Ibid.*, p. 305, no. 488.

⁵ *Ibid.*, pp. 313-4, no. 503.

⁶ *Ibid.*, p. 316, no. 509.

autorul unui volum de versuri elenice tipărit apoi în Rusia, cu nostalgicul titlu, *Βόσπορος ἐν Βορροθέλει*, « Bosforul la Boristene », « Constantinopolul la Nipru », acest Alexandru Ioan-Vodă, va fi avut gust pentru publicațiile « curioznice » ale exarhului rus, și le va fi îndemnat.

Prin îngrijirile celor doi Strilbițchi, tatăl și fiul, acest om de o mare ambiție, a cărui viață anterioară n'o cunoaștem, a făcut să se tipărească o întinsă lucrare în care rivalizează cu Alexandru Ipsilanti: culegerea ordonanțelor sale în toate domeniile, destul de voluminos « cod » de reforme, tradus de « Șerban logofătul de taină », care se pare a fi fost un curtean dintre aceia în mijlocul cărora trăise ca tânăr la București Alexandru-Vodă, operă legislativă care nu s'a învrednicit încă de cercetarea pe care fără îndoială o merită și care ar vădi influențe « filosofice » apusene la acest spirit revoluționar, prea puțin înțeles de vremea sa ¹.

De altfel și la Munteni, se încearcă, pentru a servi același spirit de ieșire din chilie, o asemenea tipografie « politicească » alături de a mitropolitului, activ până la sfârșit, și de a lui Filaret de la Râmnic. O creiază Nicolae și Ioan Lazaru de la Ianina, nu și fără o *tendință națională grecească*, arătând-o că e menită « ca să se tipărească liber orice carte folositoare, spudeilor (studioșilor) la școli și la bisericile ortodoxe ale neamului nostru » ². Acolo se dau, pe lângă un « Mare abecedariu » ³, « Insemnările fizice », dedicate lui Mihail Suțu, noul Domn muntean, la 1784, de acel călugăr Iosif din Cernavoda, care-și zice « Moesiodacul », « Dacul din Moesia », nu numai cercetător al problemelor de fizică, dar și geograf ⁴, care e, alături de Teotochi și Bulgaris, unul din principalii represintanți, ai îndreptării « matematice », științifice, către Apus ⁵. Iosif va traduce, intrând adânc în ideile apusene, nu numai *Filosofia morală*

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 306, no. 490 (an. 1785).

² *Ibid.*, pp. 282-3, no. 464.

³ *Ibid.*

⁴ V. Iorga, *O hartă a Țării-Românești din a. 1780 și un geograf dobrogean, în Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVI.

⁵ Bianu și Hodoș, *o. c.*, p. 300, no. 482.

a lui Muratori, dar și pe Beccaria, după o tălmăcire a Grecului « filosof » și revoluționar Corai ¹. Ioan Lazaru va lucra la București, în tipografia sa grecească, și după deschiderea războiului.

Dar *spiritul cel nou* se vede limpede și în manifestarea lui Ienăchiță Văcărescu, nu în ce privește tonul unei poezii ² care urmează consecvent, fără înaintări și schimbări, nota liricei italiene așa cum se formase în epoca academiilor și a modei iesuite, dar în lucrările lui în prosă, scrise cu un așa de ciudat amestec de neologisme, în parte italienești, cum învățase boierul muntean poate în anii de studii la Veneția sau pe lângă capuchehaialele din Constantinopol, și în parte turcești, supt influența acelu otomanism represintat în ce privește cugetarea politică de însuși Alexandru Ipsilanti, care, cu o îndreptare apuseană, italo-francesă, ar fi vrut să puie în serviciul unei puteri a Turcilor, ce nu i se părea așa de decăzută, vioiul spirit grecesc, capabil și de altceva decât de intrigile Fanarului.

Concepută încă din 1782 ³, după mărturia lui Sulzer ⁴, Gramatica lui Văcărescu era menită fără îndoială noilor școli, și astfel ea răspunde aceleia pe care o închinase la 1757, fiind încă student la Chiev, Brașoveanul Eustatievici, lăudând învățământul în « dialectul cel elino-grecesc » al acestui mai vechiu reformator ⁵. Prefața noii lucrări arată că a fost cerută de Filaret, căruia i se dă, în tiparul care e din 1787, titlul, măreț și neobișnuit, de « episcop a Sfintei Episcopii Râmnecului și Craiovei, exarh Noului Severin ». Arătându-se că singură limba românească n'are o gramatică a sa, marele boier muntean cutează abia a-și numi astfel lucrarea, pentru care-i pare mai potrivit titlul, modest, de « observații » —, iarăși neologismul, și într'o formă adaptată, nu în cea italiană și francesă —, « sau băgări dă (*sic*)

¹ M-sele 183 și 185 ale Ac. Rom.; *Cat. mss. Ac. Rom.*, I, pp. 420 1.

² V. câteva versuri noi, în Iorga, *Versuri nouă ale lui Ienăchiță Văcărescu*, în *Mem. Ac. Rom.*, ser. a 2-a, XXXV.

³ V. și *Cat. mss. Ac. Rom.*, II, pp. 6-9. Cf. Litzica, *Mss. Grecești*, pp. 58, 94.

⁴ *Gesch. des transalpinischen Daziens*, II, p. 152.

⁵ Analisa manuscrisului operei redactate la Brașov, în Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 277-8.

Fig. 3. — Ienăchiță Vacărescu.

seamă asupra regulilor și orânduelelor gramaticii rumânești ». Acela care se numește pe sine, întăiu, — vanitate copilărească, în legătură iarăși cu influența constantinopolitană, — « dicheofilax a Bisericii cei mari a Răsăritului » și apoi numai Vistier al « patriei » sale, pomenește, în titlul acesta chiar, și de noul Domn pe care, înlăturând pretențiile obraznice ale bancherului Petrachi, osândit la moarte și executat, îl trimesese, la sfârșitul anului precedent, influența Capudanului, luptătorul cu biruință în Egipt, Hasan-Pașa: insularul Nicolae Mavrogheni, dragoman al Flotei, care fu în Scaunul românesc, pentru care nu putea să înfățișeze nici o descendență locală, nici meritul de a fi fost Mare Tălmăciu: Nicolae Petru Voevod, iar aici, la Văcărescu, simplu: « Nicolae Mavrogheni Voevod, prințip », — altă inovație —, nu al Țării-Românești, ci « a toatei Ungro-Valahiei ».

Opera pornise de la îndeplinirea, veche, a unui rost administrativ în « Mehedinți și Romanați », cum spune această prefață însăși. E vorba, probabil, de o misiune în legătură cu noile orânduiri în ce privește pe Turcii de la Nicopol și Vidin.

Dacă dicheofilaxul-vistier ajunge a vorbi de rosturile romane, de la « marele acela Traianu Impăratul Romanilor », — nu Râmlenilor —, biruitor, înlăturând « tributul », — în același nou stil, — al lui Decebal, care se înfățișează aici, cu o mândrie ante-romană, ca un « Craiu al nostru », menționându-se și podul peste Dunăre, pe care Văcărescu-l cunoaște din experiența sa, adăugînd doar lucruri despre Flac sau « Ulah, numire sau nume ce Alemanii », — ca în italienește, — « și Ungurii dau Romanilor », apoi povestea cu isprăvile « imperatorului », cuceritor al « Transilvaniei », cu « capitalea » Sarmiseghetuza, numită și, dintr'o cetire ca în litere latine a numelui cetății, « Cermiceghetura » (*sic*), azi « Varelo » (Varhély), cu aducerea de colonii, din Italia, e în legătură cu prefețele, recente la 1782, ale lui Chesarie. Dar *gîndirea boierului cu largă cetire merge mai departe*: vorbind de acești « Latini și Italiani », — nu Italiani —, el crede că a găsit în Romanațul unde-și concepe lucrarea, cea d'întăiu așezare, care ar purta numele Romanilor; apoi vine numai acea « Transilvanie » și, intercalându-se « Moldavia », se ajunge la porțile « Timișvarului » și la Tisa.

În același graiu pretențios, voit amestecat, așa de deosebit de cel, atât de dulce, al celor doi Vlădici, omul mândru de « știința » sa (*scienza*, it.), își dă părerea că acești coloni, fiind oameni « proști și țărani », vorbind « fără de grammatică », au adus un graiu corupt. Și el vede că s'a putut întinde și mai mult corupția prin viața împreună cu Dacii și cu « Sârbii și Bulgarii vecini ». Naiv, încheie: « dă ar fi fost măcar un dascal dă grammatică, astăzi am grăi toți limba latinească sau talienească. cu carele au venit acei stăpânitori dă atuncea aicea ». Astfel însă se pierd « toți termenii științii », ei înșiși împrumutați de la Greci.

De aici înainte Văcărescu recunoaște nevoia de a se împrumuta limba « sârbească », pe care Românii o păstrează până la 1688, afară de « grăire, negoț » (scris italienește: « negoțiu ») și « trătăluri politicești ». Apoi de la Biblia lui Șerban-Vodă, necunoscându-se atâta cât a fost mai înainte, « limba rumânească s'au început, măcar și dă era începută dă la anul 105 dă la Hristos ». Se semnalează apoi traducerea Antologiilor de episcopul Râmnicului, Damaschin, « predecesorul » lui Filaret. Urmează marea operă a Mineielor râmnicene.

Cu o privire către « prințipul sârguitoru dă cele dă folosul Patriei » și către frații boieri, se încheie această prefață, înnoitoare prin încercările de a introduce neologisme, dar confusă, mai ales în comparație cu scrisul celor doi episcopi. Vistierul muntean făgăduiește și « dicționarul » pe care, dacă nu-l va isprăvi, îl lasă moștenire « fiilor săi cei trupești și fiilor săi cei grammaticești »¹.

În acest moment astfel de încercări către Apusul mai ales austriac erau sprijinite de prezența la București, pentru ambele principate, a unui *consul al Austriei* care nu era decât vechiul educator de la Curte, Ragusanul Raicevich. Incurajați de succesul cucerit de Ruși, cei din Viena izbutiră a-și strecura, în vara anului 1782, agentul lor² în persoana acestui om care

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 318-22. Pentru cuprins, Șăineanu, *Istoria filologiei române*, București 1895, p. 92 și urm. Pentru presupusul original italian, Alexandru Marcu, *Studii italiene*, I. Cf. și Iorga, în *Omagiul Ramiro Ortiz*.

² I. Nistor, *l. c.*, p. 9 și urm.

și-a dovedit cunoștința lucrurilor românești prin ale sale « Observații » — și la dânsul! —, *Osservazioni*¹, asupra Moldovei și Țării-Românești, care apar la Neapole, prin vre-o legătură cu fostul coleg, ca educator la București, Panzini, în 1788, câteva luni după această Gramatică². În schimb, guvernul austriac merse așa de departe, încât îngădui lui Nicolae Caragea să așeze la Viena pentru a raporta « ce se petrece și de ce e vorba » în unele « mici casuri », pe abatele de Ayala³.

O traducere germană la editorul de cărți în legătură cu Româniilor Kurzbeck se dădu îndată, o alta apărând, în cursul războiului ce se va deschide îndată, la Strassburg, în 1790. E evidentă legătura între aceste publicații.

Curentul spre Viena se constată și prin alle publicații. Astfel, la Viena tipărește, dar la Baumeister, într'o limbă francesă care a trebuit corectată de un Gheorghe Vendoti, amestecat în tipări-turile grecești de acolo, o răspingere a « tratatului despre natura universului », de Pitagoricianul Okellos din Lucania (secolul al V-lea în. de Hr.), de la care sânt fragmente neaulentice în Slobeu, din partea unui Clucer Geanet, care-și închină opera, de peste trei sute de pagini, tot noului Domn muntean. Părerile exprimate acolo, și care aparțin unei epoci depărtate de a lui Pitagora, despre eternitatea de sine stătătoare a lumii sânt răs-pinse, încrezător, dar nu fără cunoștinți filosofice și inteligență, prin doctrina creștină. Nu numai că Domnului i se îmbie dedicația, dar i se cere ca el să « ordone » publicarea cărții. Și Mavrogheni e lăudat înaintea lumii, într'o limbă de circulație generală, pentru grija de săraci, pentru împodobirea Bucureștilor, pen-

¹ *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia.*

² A doua ediție italiana la Milanul austriac, 1822, în legătură cu revoluția Grecilor, care aduse și traducerea francesă, de Lejeune, la Paris, în același an.

³ Nistor, *l. c.*, p. 15, no. XII. Pentru aceasta v. și scrisoarea lui Kaunitz către Alexandru Constantin Mavrocordat din Moldova; *ibid.*, p. 17 no. xv. Emanuel d'Arrieta y Berrio, « fost Iesuit spaniol », fusese adus, de Ipsilanti, ca educator și rămăsese în țară; *ibid.*, p. 36. El e apoi oprit în Moldova; *ibid.*, p. 109. Fusese însărcinat, ca Ayala, la Viena. Și în legătură cu Evreul spaniol Camondo. V. și *ibid.*, p. 112, no. xcvi; pp. 124, 131, no. cxviii. De la « contele » de Ayala sînt și scrieri. Interesul lui Raicevich pentru viața și trecutul țării, și în descrierea către Kaunitz a drumului său la București; *ibid.*, pp. 19 20, no. xix.

tru bunele moravuri exemplare, care-i vor fi contestate de o « opinie publică » gata de cârteli¹.

Tot prin legăturile cu Raicevich se ajunsese la tipărirea imediată, pentru scopuri școlare, tot la Kurzbeck, a *Observațiilor* lui Văcărescu, înlăturându-se prefața către Filaret și toate acele idei de care nu avea nevoie « culturalismul » nereligios și nenațional al epocii iosefine². Ici și colo se întâlnesc cuvinte românești tradiționale, lăsându-se numai neologismele³.

Dar în aceste legături cu Viena nu e vorba numai de interese materiale, în proporții mai modeste, ci de o întreagă mare acțiune ce pornește de la Impăratul însuși, de la credințele și intențiile lui, de la marele lui plan de a învia, în sensul « filosofic » și reformator al secolului al XVIII-lea, Impărăția romană, în a cărei dăinuire ideală credeau și Români, cari văzuseră în Maria-Teresa numai pe « maica » lor milostivă. Pregătindu-se, cum se va vedea într'un capitol din acest volum, și de o mare acțiune militară de împărțire a Imperiului otoman între cele două pajuri cu două capete, Iosif devine astfel, în rândul întâiu, și pentru neamul românesc, întru cât până atunci acesta ajunsese în stăpânirea lui, marele reformator. Și de la ce se știa sigur, de la ce se crea pe alături de legenda populară care a format răpede mitul lui, s'a pornit la acei Români odinioară ungureni sau moldoveni, acum austrieci, o întreagă mișcare de spirite, care, începând de la aspirații care nu dispăruseră niciodată, e iosefină și nu blăjeană, într'o vreme când supt, Rednic, chiar și supt Bob (ungurește Babb), Biserica unită se închidea în confesionalismul birocratic și, fără a rupe teoretic cu dânsa, călugări cari părăsiseră rasa, urmând curentului anti-călugăresc al timpului, începeau lupta pentru nație în forma, îndoită, a vechilor libertăți populare ale preoților autonomi și a unor amintiri istorice de cârmuire de sine stătătoare și gata de luptă, care veniau de la « schismaticii » de dincolo de munți.

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, pp. 322-4. Pentru continuarea discuției « oche-
liste » v. și Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, p. 32 și D. Russo, în *Revista Istorică Română*, I, p. 7 și urm.

² Bianu și Hodoș, *o. c.*, p. 322, no. 517.

³ O comparație atentă între ambele forme e de recomandat.

CAPITOLUL II

Mișcarea spre libertate a Românilor din noua monarhie iosefină.

Spiritul de libertate laică, de cugetare liberă și îndrăzneată apare, în scrisile fruntașilor ardeleni, cari lucrează în aceeași direcție, dar fără să aibă nici alunzi, nici pe urmă, legături personale prea strânse, afară de cele, școlărești, de la început, întâiu în «Procanonul» lui Petru Maior, mic tratat, rămas netipărit, ce «cuprinde în sine ceale ce sânt de lipsă spre înțelesul cel deplin și desăvârșit al canoanelor și a toată tocmeala bisericească, spre folosul mai cu samă a Românilor»¹.

E un atac hotărît contra Romei pontificale. Ii tăgăduiește infailibilitatea, care nu poate fi decât a Bisericii întregi, ba chiar dreptul pontifical de a convoca și presida sinoadele. Il supără pe scriitor mândria teologilor de acolo și a ucenicilor lor cari se întorc de la studii «cu țiful și cu vâlfa ce au în haine». Trecând mai departe, acela care înțelege să se închine doar scrișului Sfinților Părinți, hotărîrii Conciliilor și mărturiilor istorice, se declară, în lupta medievală dintre Papi și Impărați, ale căror puteri nu atârnă la el una de alta, pentru acei «Nemți» imperiali cari prin rezistența lor au împiedecat decăderea prin abus a Bisericii apusene. «Cinul călugăresc» întreg e considerat ca protivnic al dreptei gândiri, «Italienii», «Talienii» dintre Români crescuți la Roma fiind loviți fără cruțare, într'o formă de elocvență populară care prin tipar ar fi putut să prindă în mulțimea, care, altfel, trebuia s'o primească numai prin viu graiu.

¹ Publicat, după ms. incomplet, de C. Țrbiceanu, în *Biserica Ortodoxă* pe 1894.

E aici de sigur nota laică a gândirii lui Iosif al II-lea. În același timp o altă manifestare literară românească se pregătea. Influential demnitar german din Ardeal, proprietarul bogatului domeniu de la Avrig, Samuel de Bruckenthal, ajutase învățătura la Viena supt auspiciile împărațesti a fiului aceluia agitator contra Unirii al cărui nume de Piuaru fusese prefăcut în ungurește : Molnar, « Morarul ». Ioan Molnar, într'o carte despre creșterea albinelor (1785), aducea laude aceluia care-i ajutase începuturile¹. E prima operă dintr'o serie de cărți menite să învețe pe Românii de la țară o altă gospodărie.

Erau în aceste manifestări semne de vreme nouă, *în afară de Biserici*.

Dar *glasurile chibzuite chiar și în momentele de îndrăzneală ale călărarilor în plină desvoltare tăcură înaintea zgomotului furunos al mulțimilor din părțile apusene ale Ardealului, care, plecând de la plângeri locale cu caracter economic, se găsiră, curând, în plină mișcare revoluționară*.

Veniturile fiscului fuseseră în ultimul timp arendate unor Armeni ai căror vătăfi impuneau țăranilor de la minele din Abrud și din Baia-de-Criș condiții contrare obiceiului străvechiu și mergeau până la lovituri, până și în mijlocul bălciurilor. Opreliști la cumpărări, la tăierea lemnelor, la întrebuițarea pășunii, la întemeierea de cârciume, la transmiterea prin moștenire a averii, cu impunere de robote, ațâțaseră pe acești dârji țărani. Atitudinea prigonitorilor era imprudentă față de o populație deprinsă în libertate, cu toate abuzurile care introduseseră iobăgia cu urmările ei, populație a cărei agitație fusese semnalată, luându-se măsuri prin juri și jurați, și cei neascultători fură pedepsiți « cu câte 40 de bețe în două rânduri, odată la târgul din Brad și a doua oară la cel din Baia-de-Criș . . . , apoi suiți pe o ridicătură înaltă . . . în vederea întregului bălcu ». O astfel de împărțire de bețe, de « palce », se făgăduia, la Brad, Baia-de-Criș și Hălmagiu, și cui va găzdui « oameni străini », asigurându-se și însemnate răsplătiri celui ce va pâri².

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 307 8, no. 493.

² Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1748 50.

Dar oamenii știau că Impăratul e contra iobăgiei, care fusese desființată formal în provinciile austriece la 1775, în cele ungare, după măsuri pregătitoare, încă din 1769, la 1781—2¹. La 1782—3, ca și în 1773—4, ei văzuseră pe Iosif în mijlocul lor, vorbind limba lor, interesându-se de cererile lor. În acel an 1784 Impăratul, care cu un an înainte *sfârmase vechea alcătuire a Ardealului pe nații*², mergea până la a scrie: «Dacă limba cea mai răspândită în Ungaria și Ardeal ar fi limba ungurească, atunci această limbă s'ar putea întrebuița cu folos la rezolvarea trebilor publice. Însă limba ungurească nu o vorbește decât cea mai mică parte a populației, căci cele mai răspândite limbi sânt limba germană, românească și sârbească»³. Și, în ce privește situația socială a Românilor în Ardeal, Iosif, arătând cât rău face în provincie intriga și egoismul nobilimii maghiare și observând că starea tristă a iobagilor cere o reformă urbană, adăugia: «Acești bieți supuși români, cari *netăgădui sânt cei mai vechi și mai numeroși locuitori ai Ardealului*, sânt astfel chinuți (*geplagt*) de oricine, Unguri ori Sași, și copleșiți de nedreptăți, încât, în adevăr, soarta lor, dacă o vezi bine, e cu adevărat de plâns, și e de mirat că se mai află atâția din acești oameni și că n'au fugit cu toții... Nu mă mir dacă ogoarele lor sânt rău lucrate, căci cum poate oare altfel când omul dintr'o zi în alta nu e sigur de stăpânirea sa, când zilnic și în orice ceas trebuie să fie numai la lucrul stăpânului său și să arăte râvnă? De altfel, nația e cu adevărat deșteaptă (*witzig*), și neașezarea ei vine de sigur numai din nenorocirea ce o apasă, așa încât trebuie să se indeletnicească mai mult cu creșterea vitelor, pentru ca, la nevoie și când e de fapt prea nesuferit, să poată fugi mai ușor în altă țară⁴». Iobagii vedeau apoi, apărând la ei dre-

¹ V. și declarația lui Dan Petru; *ibid.*, n-1 precedent.

² N. Densusianu, *Revoluțiunea lui Horia*, p. 408. Cf. Lupaș, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, II, pp. 73-4. Se vorbea de «soarele de scutinți» ce a răsărit.

³ Ajtaj, *Desvoltarea maghiarimii în ultimele două secole* (ungurește), Budapesta, 1905, la Aurel Mureșanu, *Temeiurile*, p. 96, nota 1.

⁴ Const. Sassu, *În jurul reformei agrare în Transilvania, Mărturiile unui Împărat*, citat de I. Lupaș, în *Împăratul Iosif II și răscoala țăranilor din Transilvania*, Mem. Ac. Rom., ser. a 3-a, XVI. Instrucții ale lui pentru Români (școli, etc.), la Czernig, *Oesterreichische Ethnographie*, III, p. 153 și urm.

gători români, ca Paul Cosma, comite de Zarand, și un Clement Cosma era vice-jude al nobililor din comitat. În ei mai mult decât în clerul de ambele confesiuni se putea găsi un sprijin, căci Bob de la Blaj, al cărui discurs de « instalație », în 1784, n'are nimic național¹, rămase nesimțitor față de starea socială a credincioșilor săi și de protestarea lor violentă, iar girantul sârb de la Rășinari, al doilea urmaș, după Sofronie Chirilovici, al lui Dionisie Novacovici: Ghedeon Nichitici, nu se ocupase decât, în chipul cel mai strict, de resorturile sale bisericești². Un oarecare rol împăciuitoare l-a avut doar vicariul român al acestui din urmă, Ioan Popovici de Hondol, amestecat și în unele tipărituri ale acestei epoci³. De altfel, vremea când mișcările adânci ale poporului românesc din aceste părți erau îmbrăcate în forma protestărilor confesionale, atacându-se preoții uniți, trecuse: această țărănime, supt influența povestirilor despre Impăratul săracilor și supt aceia a noii administrații, vădit îngăduitoare și prielnică, de și se amesteca stângăciune în viața satelor pentru a le « lumina » și ferici, *ajunsese a gândi laic*⁴.

Și ea începu a lucra militar, cu înaintarea regimului grăniceresc, care făcea pe Sașii de la Bistrița, jigniți în exclusivismul crud al privilegiilor lor și puși în rând cu acești Români ai lor, socotiți ca hoți și dătători de foc, cum i se spusese și lui Iosif, care lua apărarea celor învinuiți fără temei, să spuie că, dacă e vorba așa, ei își vor căuta alt Impărat, adevăratul lor Impărat nemțesc, care e regele Prusiei. Agenți ai conscripției mergeau prin sate, și țărani români se înscriau bucuros, mergând în grup spre orașe, supt steagurile roșii ale războiului⁵. Lozinca era: « Voi să fiți militari! »⁶.

Acuma nu mai putea fi vorba însă de o tovărășie cu iobagii unguri, ca la 1438⁷. Mișcarea era locală și îngrădită într-o regiune curat românească. Ea cuprindea părțile de la Vașcău,

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, II, p. 286, no. 467.

² Densusianu, *o. c.*, p. 126.

³ *Ibid.*, p. 84, nota 1.

⁴ Totuși, un ascuțit contra Unirii; Lupaș, *l. c.*, p. 10.

⁵ *Ungurii contra recrutării*; Densusianu, *o. c.*, p. 363.

⁶ *Ibid.*, p. 109, nota 3. Cf. *ibid.*, p. 117 și urm.

⁷ Unii Unguri reformați merg însă cu țărani; *ibid.*, p. 217.

de la Beiuș, de la Zdrapț, Curechiu, Crișcior, de la Ribița și Mihăileni, de la Mogoș, Sălciua, Mușca, Vidra, Bistra, Ofenbaia, Cărpeniș, Bucium, Câmpeni ¹, Baia-de-Criș și Abrud ². Cum se vede, e partea cu cele mai vechi biserici, cu cele mai interesante fresce, cu amintirea unei străvechi autonomii supt popi și proto-popi. În general de la Arad până în Zarand ³.

Între cărturari nimeni n'a fost amestecat decât, pentru a duce un cuvânt de pace, Molnar, doctor de ochi, care știa din tradițiile părintești ce înseamnă tumulturile populare. De alminterea, om al guvernului, el va închina Gramatica sa elementară, cu titlu numai german, *Deutsch-walachische Sprachlehre*, tipărită la Viena, în 1768, guvernatorului Ardealului, Gheorghe Banffy ⁴. Dacă el merse la răsculați să li vorbească, era pentru că-l trimesese « filantropia » lui Bruckenthal și o târzie înțelegere a lui Nichitici ⁵. Samuil Clain, mândru de originea sa nobiliară, iscăbind « de Sad », dădea la lumină, pe vremea acestei mișcări pe care o va atribui unor « blăstămați », în Blaj, « cu bunăvoința celor mai mari », de cari nu se despărțise, laicisant, ca Șincai, și nu pornise contra lor, ca Petru Maior, o carte de cuvântări la morți, *Propovedanie sau învățăături la îngropăciunea oamenilor morți*, după modele apusene, dar adăugind și cuvântări de-ale Sfântului Vasile și lui Chiril de Alexandria ⁶. Doar în prefața Molitvenicului blăjean din 1784, anul răscoalelor, promițându-se o lucrare despre datoriile preoților, se cuprind aceste rânduri, referitoare, evident, la lucrurile cumplite care se petrecuseră: « Să cade dară ca pre Dumnezeu să-l rugăm ca, întru aceste vremi de împărecheară și de învăluială, la care păcatele noastre au adus pre neamul nostru, să-și tinză mila sa, să ne îndrepteze pe calea poruncilor lui și

¹ *Ibid.*, pp. 92, 95.

² *Ibid.*, pp. 156, 165 și urm.

³ Iorga, *Doc. Ard.*, II, la data de 12 Novembre 1784.

⁴ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 324-6, no. 521. El citează pe D-l Chiaro-pe Grisellini, *Geschichte vom Temesvarer Banat*, și chiar pe Thunmann, în *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, în care e vorba de limba « Cuțovlahilor ».

⁵ N. Densușianu, *o. c.*, pp. 265 și urm., 270 și urm.

⁶ Prefața la Bianu, și Hodoș, *o. c.*, pp. 287-8, no. 473.

să ne dea înțelepciune și cunoștință, ca, precum un Dumnezeu și o limbă avem, așa un cuget și o înțelegere întru frica lui Dumnezeu să avem », adăugându-se osebirea între omul « prost » și cel hrănit cu cetirea cărților ¹. Lucrarea e închinată Împăratului, « soare de scutință » al neamului.

Un nou spirit de înfrățire românească pe de-asupra osebirii de confesiune venia, în legătură cu lipăriturile vieneze ale lui Kurzbeck, în 1786—7, de la un canonic din Oradea-Mare, altfel necunoscut, Nichita Horvat. El dădea întâiu în latinește, apoi în limba sa, neobișnuita carte, de largă expunere, care poartă titlul expresiv: « Poslanie sau dreapta oglindă a păcii, dragostii și unimii » —, nu « unirii » —, « prin carele, cu dreapte dovediri, cei uniți să mântuesc de hulele carele lor li să aruncă, iară neuniții, nici iritici a fi, nici shismalici, mai ales în neamul românesc, a nu se pulea aave zice, să arală » ². În anul următor era numit acolo, după moartea vicariului Moise Dragoși, un Dragoș, dintre nemeși, de la Turda ³ (1775—87), și înlăturarea, de credincioși, a Rusului Savițchi, acel Ignatie Darabant (de la « trabanții » din oastea « Craiului » ardelean), care fu, contra lui Bob, refugiul scriitorilor români de spirit liber, doritori să-și afle un bun și sigur adăpost în această episcopie bogat înzestrată de Maria-Teresa cu domeniul Beiușului. Fost vicariu în Ardeal, Darabant, care era din această provincie, nădăjduise să capete locul care ajunsese al celuilalt: el nu întemeie nicio topografie și nu publică nicio carte bisericească. Dar, dacă, în tulburările care se desfășurară în părțile supuse acestei episcopii, Moise Dragoși nu se arăta mai înțelegător în ce privește datoria sa decât Bob, acest urmaș al lui, cerând Vlădicăi din Blaj să ia înțelegere cu Sârbul de la Rășinari și cu șeful mișcării laice, Molnar, scria aceste rânduri memorabile: « De vreme ce domnitorii ardeleni și neamurile cele d'întăiu de acolo și pe Arieni, numai că-s de un neam cu ei, îi primesc și se unesc întru toate cele politicești cu ei, mai vârtos noi trebuie să ne cunoaștem sângele și să avem înțelegere pentru

¹ *Ibid.*, pp. 291—2, no. 475. Cf. Coriolan Suciu, în *Cultura creștină*, XVII, p. 352 și urm.

² Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 16; Bianu și Hodoș, *o. c.*, p. 317, no. 512.

³ V. Iorga, *Ist. Bis.*, II, pp. 130, 136.

fericirea neamului», — ială și sensul social —, «după ce ne aflăm întru alăta asuprire de loți, ocară și izgoană»¹. Era tot spiritul canonicului Nichita, care biruia și în Biserică. La Darabant scrie Clain în 1789 o culegere de canoane².

Nu găsim preoți, călugări în mișcarea lui Horea, de și un Avram Șuluț fu ucis la Câmpeni³ și un popă Costa participă⁴. Dintre nobili se pomenesc un Alexandru Chendi, un Ioan Aron de Bistra⁵.

S'a vorbit de amestecul societăților francmasonice, de întări sau sprijinuri venite de aiurea. S'a discutat cu pasiune rolul cutărui aventurier rus, al unui ofițer de peste munți; n'a lipsit nici mențiunea unui amestec din partea Domnului Moldovei⁶, acel «nebun» de Alexandru Constantin Mavrocordat care se răstia la consulul Raicevich, când acesta insista să se restituie fugarii din Ardeal, socotiți cu zecile de mii, și striga că și el e prinț, ca și ministrul austriac Kaunitz, și anume prinț al «Prea Sfântului Imperiu Otoman», și că familia lui domnește de «două sute de ani»⁷. Se spunea chiar că de-a dreptul de la Turci ar fi venit ajutor răsculaților⁸. De fapt, la 1796, Inter-nunțul putea să comunice că trei emisari ai revoluției țărănești ar fi venit la Iași, ca să ceară, prin acel Domn, sprijinul turcesc. Răspunsul de la Poartă ar fi fost că ea înțelege a păstra bunele legături cu vecinii și, pe lângă aceasta, nu poate sprijini răsculați contra stăpânului legiuit⁹. Se adauge chiar că unul din cei trei era un «Ianoș», «de aproape patruzeci de ani, voinic, spătos, cu o mustață mare» și vorbind latinește. Oarecare legături în această direcție, cu sau fără acel ofițer moldo-

¹ Indicația pierdută.

² *Cat. mss. Ac. Rom.*, I, p. 546 și urm., no. 250.

³ N. Densusianu, *o. c.*, p. 82.

⁴ V. *ibid.*, pp. 163, 277 și urm., 391.

⁵ *Ibid.*, p. 139. V. și un colonel Carp; *ibid.*, p. 130.

⁶ Și Lupaș, *l. c.*, p. 14.

⁷ I. Nistor, în Hurmuzaki, XIX, p. 224.

⁸ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 187, no. 3. Cf. D. M. Auner, *Zur Gesch. des rumänischen Bauernaufstandes*. V. Göllner, în *Anuariul de Ia Cluj*, VI, și în *Rev. Ist.*, XXII; Auner, *ibid.*, și răspunsul d-lui Göllner; *ibid.* V. și Oct. Beu, în *Rev. fundațiilor regale*, II.

⁹ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. 513-4, no. 164.

vean Popescu, nu pot fi tăgăduite. Secuii ajunseră chiar a se teme de o intervenție moldovenească ¹.

Adevărul, întru cât, pe baza puținelor acte păstrate și tipărite, el poate fi desfăcut din firoasa, măreața și dureroasa legendă e mult mai simplu.

Este o asemănare între această *jacquerie* românească și marea revoluție americană, cu câțiva ani în urmă, care începu prin câteva măsuri de asigurare a guvernului engles, prin unele arestări ², pentru ca, atunci când împotrivirea se produse, să se vadă că lipsesc forțele militare de nevoie.

Nu odată nemulțămiiții luaseră calea petițiilor făcute de cărturari din partea locului. Astfel se dădu, într'o vreme când se știa că Impăratul primește și deputații de țărani din toate provinciile Statelor sale și dă însuși, verbal, răspunsul, un mandat unuia dintre dâșii, energicul sătean « Nicolae Ursu, din Râul Mare » ³. De fapt, Ursu era o poreclă, căci numele adevărat era Vasile Nicula ⁴. Legenda a creat scena, imposibilă, în care, cu prilejul uneia din călătoriile în cursul cărora Horea a putut să aibă unele întâlniri și să primească unele sfaturi, Iosif ar fi dat semnalul răscoalei prin cuvintele: *Thut ihr das*, « Faceți-o », și căpetenia răscoalei arăta acel ban de la Impăratul care nu era decât amintirea medalionului cu chipul Chesarului care se vedea la gâtul Vlădicilor uniți, și o diplomă, care se pare a se fi deslușit că nu era decât aceia care îngăduia « Grecilor » din Viena să-și facă o biserică ⁵.

Oprirea recrutării în masă, care aducea acele periculoase alaiuri de « liberați » pe toate drumurile, dădu semnalul unei porniri generale, care strânse îndată pe toți « haramii » pe cari-i cântă și balada Miului ⁶, pe toți « cărbunarii » cari făceau man-

¹ Lupaș, l. c., p. 41. Pentru « seductorul » Salis, așa de discutat, Iorga, *Doc. Ard.*, II, p. 1759, no. MMMCCCXXXIII.

² Cf. N. Densusianu, o. c., pp. 159-60.

³ *Ibid.*, p. 85, nota.

⁴ *Ibid.*, p. 225.

⁵ Göllner, în *Anuariul* citat, p. 149. V. Michel G. Koimzoglu, *Geschichte der griechisch-orientalischen Kirchengemeinde zum H. Georg in Wien*, 1912, și I. Nistor, în *Mem. Ac. Rom.*, XIII.

⁶ V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1754, 1774, 1778, n-le MMMCCCLIV, MMMCCCLVIII.

gal în poienile codrilor Bihorului ¹, pe toți sângeroșii « cosași » ². După mărturia adunării nobililor din Bihor, Horea din Albac îndeamnă la târgul din Brad lumea la plecare spre Alba-Iulia, de unde au voie a lua arme « pentru ștergerea Ungurilor de pe fața pământului ». Cel d'întâiu val pornește supt conducerea lui Cloșca. Doi vice-solgabirăi încearcă a se opune la Curechiu, voind să prindă pe șef, dar sânt uciși de mulțime, și îndată răsplata contra nobilimii începe ³.

Rapoartele oficiale arată cum se proceda în această coborîre pe mai multe văi către acea Alba-Iulie care era pentru țărani locul unde Impăratul dă arme pentru miliția sa, ajungându-se răpede până la Vașcău și Beiuș ⁴, într'o direcție, ba până la Vinț și Vurper, până la Cioara lui Sofronie ⁵, iar, de alta, până spre Arad, până în calea spre Timișoara ⁶. Înainte de sfârșitul acestei luni Novembre contele Anton Jankovics socotia că mișcarea s'a întins peste șase comitate: « Arad, Bihor, Inidoara, Timiș, Caraș și Torontalul » chiar ⁷. În curând numărul răsculaților se ridica la 5.000 ⁸. De la Careii Mari se făcea socoteala că una din cete are 13.000 de oameni și alta 8.000 ⁹.

Metoda urmată la început era atacul contra organelor de administrație ale Domnilor de pământ, sfărâmându-se, ca în toate acțiunile asemănătoare, orice se întâlnea în cale, dar fără să se verse sânge. Țăranii lăsau puștile afară și numai cu pistoalele la brâu mergeau să se închine în biserică ¹⁰. Mai târziu se află însă că seucid solgăbirăii ¹¹. Simțind gustul sângelui, aceia cari aveau de răsbunat miseria milenară se aruncară

¹ *Ibid.*, p. 1788.

² *Ibid.*, p. 1754, no. MMMCCCXXV.

³ *Ibid.*, pp. 1776-7, no. MMMCCCLVII.

⁴ *Ibid.*, p. 1786, no. MMMCCCXXVII.

⁵ N. Densusianu, *o. c.*, pp. 213 și urm., 219.

⁶ *Ibid.*, p. 223; Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1755-6, n-le MMMCCCXXVI VII; p. 1757, no. MMMCCCXXIX.

⁷ *Ibid.*, p. 1769, no. MMMCCCXLVIII. Se iau măsuri la Satmar, Baia-Mare și Baia-de-sus; *ibid.*, p. 1773, no. MMMCCCLII.

⁸ *Ibid.*, pp. 1759-60, no. MMMCCCXXXIV.

⁹ *Ibid.*, pp. 1766-7, no. MMMCCCXLIII (22 Novembre).

¹⁰ *Ibid.*, pp. 1752-3, no. MMMCCCXXIII.

¹¹ *Ibid.*, p. 1759, no. MMMCCCXXVIII.

apoi asupra domnilor cari-i trataseră totdeauna ca pe niște vite, pe când, în țările libere, boier și țăran se întâlneau în biserică aceleași slujbe, se înmormântau în același lăcaș ori în jurul lui și în casa stăpânului se făcea adesea folositoarea pregătire pentru viață a supușilor. Bărbați fură uciși, femeii văduve și fete silite să ieă în căsătorie tineri țărani, ca și cum din această mare operă de răsturnare ar fi să se nască o nouă lume fără deosebire de lege și de nație. La 12 Novembre se putea scrie că «țărănimea românească din Ardeal s'a răsculat cu o neprevăzută grabă împotriva nobilimii și în unsprezece zile a trecut aproape trei comitate întregi¹». Zarandul, Inidoara, Alba-de-jos erau năvălite, Clujenii își așteptau soarta cu îngrijorare și se aprindeau focuri la Sibiu². Răsunete erau și în Țara Bârsei și la Români din Secuime³.

E greu să se fixeze o ordine de luptă, un plan și, în acestea, rolul lui Horea. Avem descrierea lui fizică: om de patruzeci și opt la cinzeci de ani, de statură mijlocie, sprinten ca Muntenii, cu păr roșcat și mustața scurtă, cu nasul ascuțit în fața lungă, stropită de pistrui ca ale Dacilor al căror tip se păstrează în acest Apus ardelean, ca și peste munte, în Mehedinți. Un adevărat Dac liber, un Costoboc, dintre aceia cari, după peirea Statului lor, veniau din aceste adâncuri muntoase ca să-și răsbune neamul asupra noilor stăpâni⁴. I se zicea «căpitan», și poporul, care se gândia la un Domn nou, ieșit din mijlocul lui, odată ce acel vechiu, de și prieten, nu vine în ajutor, cum îi e dator⁵, îl și vedea un Craiu al său, un Împărat chiar:

Păn' a fost Horia 'mpărat,
Domnii nu s'au desculțat,

sau

Până Hor'a 'mpărățit,
Domnji n'au mâncat din blid, —

¹ *Ibid.*, la această data.

² Lupăș, în *Anuarul* din Cluj, II, p. 82, nota 3.

³ *Cronica din Eisenstadt, ibid.*, p. 83, nota 2.

⁴ Pentru soția lui, care se refugiase, de la început, spre Beiuș; Ioiga, *Doc. Ard.* II, p. 1767, no. MMMCCCXLIII; pp. 1768-9, no. MMMCCCXLV. V. și *ibid.*, n-l următor.

⁵ N. Densusianu, *o. c.*, pp. 214-5.

strigând:

Să stricăm toată domnia
Că-i a noastră 'mpărăție ¹.

Conducător fără adevărată conducere, fără comandă unitară, purtând, când apărea pe căluțul său de munte, doar, supt cojocul ciobănesc întors pe dos sau sumanul cu șnururi albastre, cu încălțăminte de ostaș, un semn deosebitor ca acel galon de aur de la ciacoul ostășesc al unuia din tovarăși, cum lumea plecase pe împrăștiatele, el avea pe lângă dânsul, dar nu cu îndatorirea de a-l asculta, acești asociați, pe așa-zisul Cloșca, — altă poreclă —, un om mărunțel, oacheș, cărn, vorbind cu greutate, și pe un altul care după locul de unde pornise era numit Crișan ², iar numele adevărate erau Ioan Oargă și Giurgiu Marcu ³.

În fundul gândului lor era, pentru sfat, numai străvechea adunare a poporului, și cea din Bihor ajunse astfel a desluși unele motive de plângere ⁴: Să plece nobilii și apoi va fi pace (ultimatul lui Horea din Deva, 11 Novembre) ⁵! Căci oamenii nu voiau decât « bună pace » pe « sfânta dreptate », cu chezașia singurului pe care-l puteau crede: Impăratul. La el, ca și pentru Mihai Viteazul, ca și pentru Vlădica Inochentie, era nădejdea cea mare. Tot ce făcuseră era doar « porunca lui Dumnezeu și a Impăratului ⁶ ».

Iosif al II-lea prețui prea puțin la început însemnătatea și primejdia acestei răscoale cu înfățișare revoluționară a cărui faimă umplu lumea străină ⁷. Se spunea că el « a afirmat cum că

¹ *Ibid.*, p. 465.

² Descrierea lui von Sturm.V. portrete în pete negre, la Papiu, *o. c.* III, p. 296 și urm.

³ N. Densusianu, *o. c.*, p. 225. V. Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1770–1, no. MMMCCCL.

⁴ *Ibid.*, pp. 1776–7, no. MMMCCCLVII.

⁵ Lupaș, *l. c.*, p. 82. Cf. și N. Densusianu, *o. c.*, pp. 196 7. Plângerile către delegatul imperial Jankovics, *ibid.*, p. 333 și urm. Cele de la Ofenbaia, p. 372 și urm. Cf. T. V. Păcațian, *Cum a fost prins Horia și Cloșca*, în *Transilvania*, 1921, pp. 134 42.

⁶ Lupaș, *l. c.*, p. 82.

⁷ V. *Seconde lettre d'un défenseur du peuple à l'empereur Joseph II sur son reglement concernant l'émigration et principalement sur la révolte des Valaques, où l'on discute à fond le droit de révolte du peuple*, Dublin (fals), 1785.

are stimă și admirație pentru curajul și entuziasmul acestui om » (Horea) și că-l va chema să vină la Viena pentru a-l vedea și a-i vorbi ¹. Până va ajunge să vadă în răsculați niște *coquins*, niște oameni de nimic ², în frunte cu acela care « duce o patentă ca și cum el ar fi trimes de mine » ³, el fu de o desăvârșită indiferență față de o mișcare populară al cărei crunt caracter putea servi, de alminterea, la ceva, sperînd pe privilegiații dușmani ai oricărei reforme.

Ceva oaste era prin Ardeal, dar ea nu se mișcă. Guvernul ardelean, acum, după centralizare, fără autoritate, nu-i putea porunci. Insurecția medievală a nobilimii gata de luptă ⁴ se credea periculoasă. Chemați în ajutor, comandanții imperiali obiectau vremea rea, ploile.

Se încercară anchete, mijlociri, intervenții bisericești, misiunea lui Molnar. Și, apoi, evitându-se ciocnirea cu cetele care așa de greu se puteau urmări, se recurse la bani pentru a prinde pe căpetenii. Ele fură vândute de țărani câștigați astfel. Horea căzu în mâinile celor ce-l pândiau în crângul unde se ascunsese după ce, *văzând că oastea împărălească merge împotriva săracilor Impăratului, el părăsise acuma lupta. Același sentiment ca al lui Mihai Viteazul înaintea steagului cu vulturii împărătești la Mirăslău.*

Potolirea cu armele fusese astfel opera Impăratului; procesul, după vechile, grozavele norme ale evului mediu, aceia a Guvernului ardelean. Crișan se zugrumă în temniță; Horea și Cloșca fură ruși pe roată și apoi înjunghiați, la Alba-Iulia, ținta răscoalei și locul unde odată întrase, și el răsplătitor, un Domn român ca stăpân prin cucerire al acestui Ardeal.

Nu poate fi vorba de o presiune exercitată de mișcarea țărănească din Ardeal asupra voinții unui Suveran care soluționase de la sine chestia liberlății țăranilor din orice parte a Impărăției

¹ N. Densusianu, *o. c.*, p. 364.

² *Ibid.*, p. 365.

³ Un coquin qui porte . . . une patente comme s'il était envoyé de ma part ; Göllner, în *Anuarul*, *l. c.*, p. 149.

⁴ Iorga, *Doc. Ard.*, II, pp. 1764-5 (17 Novembre, apel al unui comitat vecin la acela al Bihorului).

sale. Iosif al II-lea n'a făcut, luând și alte măsuri pentru dărâ-marea oligarhiei medievale sprijinite pe privilegiile decât să con-tinue executarea unui program pe care și-l fixase de la început. După un număr restrâns de pedepse, în loc de represalii se hotărî întemeierea de școli elementare, sfătuirea prin predici bise-ricesti a adulților, desbărarea de jurămintele politice, alegerea de preoți vrednici de sarcina lor, pe cari la trei ani îi vor cer-ceta episcopii, tipărirea de cărți potrivite; se vor îndemna oamenii la muncă și se vor răsplăti cei destoinici ¹. Patentele imperiale apărură și în românește: astfel norma pentru veni-turile « patrahirului ² », proclamația, apărută la Viena, pentru desființarea iobăgiei ³, așezământul care fixa cadastrul ⁴, acela care crea condiții mai bune țăranilor bucovineni ⁵, regulamentul, foarte amănunțit, pentru regimul pădurilor în Bucovina ⁶, acela pentru dreptul de vânătoare ⁷. Apoi marea « rânduială jude-cătorească » pentru provinciile ereditare din Apus (1787) ⁸ și în sfârșit Codul criminal din 1788, pentru întreaga monarhie (*Pravila de obște asupra faptelor reale și a pedepsirii lor*) ⁹, prin care se înlăturau sălbătăcii ca acelea prin care-și aflaseră sfâr-șitul conducătorii și jertfele mișcării țărănești din Ardeal.

Ajungem la acel an 1788, care înseamnă intrarea Impăra-tului în ultima și cea mai mare încercare a domniei sale prin războiul, alături de Ecaterina a II-a, contra Turcilor, cea acțiune, urmărită de multă vreme și a cărei pregătire diplo-matică făcuse în 1784 să zăbovească așa de mult intervenția hotărîtoare pentru a se curma anarhia provocată în Ardeal și părțile vecine de răscoala pentru drepturi a țăranilor români.

¹ *Ibid.*, pp. 1780–95, no. MMMCCCLXVI. Și măsuri militare de prindere se iau de același guvern ungar, supt influența, vădită, a Vienei.

² Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 292, no. 476.

³ *Ibid.*, p. 310, no. 495 (an. 1785).

⁴ *Ibid.*, p. 312, no. 439.

⁵ *Ibid.*, n-l următor.

⁶ *Ibid.*, p. 315, no. 564.

⁷ V. și n-l următor.

⁸ *Ibid.*, p. 317, no. 513 (417 pagini).

⁹ *Ibid.*, pp. 327–8, no. 522.

CARTEA a II-a

PROBLEMA LIBERTĂȚII ROMÂNEȘTI
INAINTEA EUROPEI

CAPITOLUL I

Pregătirea războiului ruso-austriac contra Imperiului otoman

Incă din 1782 Alexandru Constantin Mavrocordat, Domnul Moldovei, dăduse de veste la Constantinopol, după informațiile sigure ce avea, că între Curtea Rusiei și a Austriei se stabilise o legătură secretă¹. Ministrul prusian de acolo tratează ușor, ca un zvon, această revelație, care corespundea perfect adevărului, ceia ce arată ce bună recoltă de știri trimeteau Domnii noștri Turcilor. De fapt, la 16 Noiembrie din acest an, cei doi represintanți ai Puterilor acum aliante cereau Turcilor, între altele, întărirea concesiilor de la 1774, în ce privește Domnia pe viață, tributul unic și dreptul Rusiei de a se amesteca în rosturile românești². Abia peste câteva luni, de la Petersburg, ambasadorul lui Frederic al II-lea anunța că a primit în taină vestea despre existența unui plan de împărțire a Imperiului Otoman. Nu se hotărîse nimic în ce privește țările noastre, pe care diplomația rusească, decât să le vadă austriece, le-ar fi voit mai bine independente, în legătură cu un « al treilea », care nu s'ar putea găsi ușor³.

Și peste o săptămână, în aceeași lună Ianuar 1783, același trimes putea să anunțe proiectul de a face din ambele țări un apanagiu pentru fostul iubit al Impărătesei Ecaterina, Patiom-

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 161, no. 2.

² Și în Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, II, pp. 22-3; Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches*, VI, pp. 349, 358-9.

³ Iorga, *Acte și Fragm.*, II, p. 164, no. 3. Cf. D. A. Sturdza și D. C. Sturdza, *Acte și documente*, I, pp. 388-90, 393 6.

chin¹, care, vânzând proprietățile sale din Rusia și cumpărând un domeniu către Apus, părea că întărește zvonul².

Fățiș însă Rușii și Austriecii se uniau numai pentru a cere Porții recunoașterea neatârării tătărăști și întinderea privilegiilor acordate țărilor românești³. În sfârșit se ajunsese, în Iunie, la încheierea cu Rusia a unui tratat de comerț, care-i deschidea libera navigație în Marea Neagră.

Dar se iscăli și o înțelegere asupra punctelor din notă care priviau Crimeia și Principatele, potrivit cu tratatul de la Chiuciuc-Cainargi și cu convenția de la Ainali-Cavac⁴. Tratatul din această din urmă localitate asigura Rușilor Crimeia.

Din partea lor, în pregătirea mării acțiuni care nu era încă îndrumată, diplomația austriacă trata, în acest an 1783, chestia Orșovei și, cum se credea, a unui port în față cu Vidinul⁵.

Dar din nou, în Novembre, reapare chestia independenței românești⁶. Iosif al II-lea anunțase pe aliata rusească despre intenția de a-și rezerva, după tratatul recent, anexările la care, în cas de războiu, are dreptul⁷. Și el se opria pentru moment, lăsând la o parte pretențiile teritoriale, la un tratat de comerț (Februar 1784).

Țările românești trebuiră astfel să se mulțamească deocamdată cu încă un firman de privilegii⁸.

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 165, no. 1. Cf. și *ibid.*, p. 166, no. 2. Motivele lui Patiomchin, *ibid.*, no. 3.

² *Ibid.*, pp. 167-8, 169, no. 2. Ambasadorul engles la Petersburg aflase întreaga afacere.

³ *Ibid.*, p. 166, no. 1. Cf. *ibid.*, p. 167, no. 2.

⁴ *Ibid.*, pp. 169-70.

⁵ *Ibid.*, p. 170, no. 3. Cf. *ibid.*, p. 171, no. 3; Zinkeisen, *o. c.*, VI, p. 501 și urm.

⁶ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 173, n-le 2, 3. Regele Frederic se informează: n'ar fi o a doua Crimeie îndreptată spre anexiune?; *ibid.*, p. 174. Se observă că Austriecii nu vorbesc nimic în această chestiune; *ibid.*, p. 175, no. 2.

⁷ Zinkeisen, *o. c.*, VI, p. 445. Din nou diplomația prusiană se ocupă de actul « misterios »; Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 177, n-le 1, 2.

Hurmuzaki, VII, pp. 420-5.

Dar acțiunea diplomatică de revendicări continua din partea Austriei¹, și se vorbea chiar de repetarea « mutării vulturilor » ca în 1775². De fapt se presintă atunci numai pretenția așa-numitei restituiri cu miile a pribegilor români din Ardeal, considerați ca desertori³. În 1785 se credea că Poarta se va opune cu armele⁴.

Franța ar fi sprijinit dorința austriacă de întindere la noi⁵. Nicolae Mavrogheni, care înțeția pe boieri contra Domnului muntean Mihai Suțu⁶, fu numit de Capudanul Hasan, pe care-l cânta în versuri Văcărescu⁷, pentru a se avea în Țara-Românească un ostaș, capabil să reziste⁸. Noul Nicolae Petru Voevod își arăta de la început intențiile războinice, evident contra poftelor austriece, de care se vorbea necontentit, făcându-și la Constantinopol un simulacru de oaste, cu uniformă, și anunțând că, ajuns în țară, va căuta, — precum a și făcut —, s'o crească⁹. Ambasadorului rus, care protesta contra acestei călcări a unui act care abia se încheiase, i se arăta că și Suțu, ca și Alexandru Ipsilanti, și-a presintat însuși dorința de a se retrage¹⁰. Se vorbea la Viena că Hasan-Pașa ar voi să așeze și în Moldova pe un om al lui, care nu era decât acel Manoli-Vodă Giani, presintat acuma, pentru a-i crea legături cu țara, ca Roset¹¹.

Din nou se pomenia intenția Austrieșilor de a lua Oltenia și de a întinde, cu forța, hotarele Bucovinei lor¹², în același timp când umblau zvonuri despre cererea rusească de a se îngădui

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 183, no. 2.

² *Ibid.*, pp. 184-5.

³ *Ibid.*, p. 188 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 192 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 195, n-le 1, 3.

⁶ *Ibid.*, p. 197, no. 2.

⁷ Bartholdy, *Voyage en Grèce*, II, pp. 133-4.

⁸ Pentru numirea lui și tăierea zarafului Petrachi, ridiculul rival, Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 200-2, 206 și urm.

⁹ *Ibid.*, p. 207.

¹⁰ *Ibid.*, p. 208, no. 1; pp. 208-9, 210, no. 3; p. 211, no. 1.

¹¹ *Ibid.*, p. 207, no. 4; p. 209, n-le 2 și 3; pp. 209-10. Și aici e vorba de demisia Domnului care trebuia înlocuit.

¹² *Ibid.*, p. 211, no. 2.

navigația pe Nistru¹, alături de gândul ce ar avea Turcii înșiși de a face un port-franc la Cetatea-Albă².

Dar la Petersburg era acuma o întregă grupare influentă, a contelui Besborodco, care stătea împotriva planurilor fantastice ale lui Patiomchin războinicul³, și regele Prusiei credea că legătura « bizantină » ar fi pe cale de a se desface, Iosif al II-lea refusând concursul său pentru un nou războiu⁴.

Anul 1786 nu se sfârși fără ca Poarta, afișând intenții belicoase, supt influența capudanului, care dădea Impărăției, supt Sultanul cel nou, Selim al III-lea, un mare avânt, să completeze acea întărire la graniță începută prin numirea energicului Mavrogheni. Se crezu că pentru Moldova nimeni n'ar fi mai potrivit decât credinciosul Alexandru Ipsilanti. La 14 Decembre el era numit, fără ca Alexandru Ioan Mavrocordat să fi « abdicat » și fără a se cere avertismentul Curții rusești⁵. Și, aflând de răsturnarea sa împotriva tratatelor, Domnul mazil se furișă, noaptea, din Iași și îndată trecu Prutul la Ruși, cari nu pregetară să-l primească (Februar 1787)⁶.

Se atribuia lui Mavrocordat planuri de independență care s'ar isprăvi cu o cesiune față de Rusia⁷, asemenea cu aceia, atât de dibaciu pregătită, a lui Șahin-Ghirai în Crimeia și revelații mai târzii, ale lui Durosoy, fostul lui secretar frances, îl arată în legături cu Evghenie Bulgaris, stabilit la Pultava, și cu Lașcarev, care, de și mutat la Veneția, fiind înlocuit cu un consul mai pașnic, dar tot așa de activ, Ivan Severin, reapăruse la București, bruscând pe Mavrogheni⁸.

¹ *Ibid.*, p. 212, no. 1.

² *Ibid.*, p. 202, no. 2.

³ *Ibid.*, p. 212, no. 1.

⁴ *Ibid.*, p. 213, no. 2.

⁵ *Ibid.*, p. 215, no. 1. V. și n-l următor.

⁶ *Ibid.*, p. 216, no. 2; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 314; Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani*, Iași, 1857, II, p. 50; Nistor, *o. c.*, la această dată; Iorga, în Hurmuzaki, X, la anul 1787.

⁷ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 217, no. 1.

⁸ *Ibid.*, p. 216, no. 1; cf. *ibid.*, p. 217, no. 2. Pentru destăinuirile, din 1795, ale lui Durosoy, Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, II, p. 134. Se arestară capuchehaielele Mișolu și Manolachi Arghiropulo, ginerele lui Costachi Moruzi; Iorga, *l. c.* p. 216, no. 2; p. 218, no. 1, și Drăghici, *l. c.*, p. 46. Mo-

Fig. 4. — Alexandru Ioan Mavrocordat, Domn al Moldovei, după un portret contemporan.

Hotărîrea Turcilor de a nu se mai lăsa neconținut jigniți și subminați se mențină față de opoziția lui Alexandru Mavrocordat, care se dusese de-a dreptul la Moscova. Cu plîngerea pentru această adăpostire se unia aceia contra purtării consuliilor ruși, cari pretutindeni se manifestau ca niște insolente factori de disoluție¹. Dar Lașcarev asigură, la întoarcere, pe Ipsilanti, care se grăbise să-și ocupe Scaunul, că nu va fi războiu, diferendul cu Poarta fiind împăcat².

De fapt se făceau toate pregătirile pentru un războiu pe care Turcii credeau că-l pot începe, și în vara acestui an 1787 se dădeau și ordinele pentru podurile pe Dunăre³. În Iulie se ceru ambasadorului Rusiei restituirea lui Mavrocordat și schimbarea consuliilor din București, Iași și Alexandria, întâmpinându-se refuz pentru prima cerere, iar pentru cealaltă o amânare care echivala cu răspingerea⁴.

Această atitudine se sprijinea pe noua legătură cu Împăratul german. La Cherson, în Crimeia de curând anexată și «civilizată» de Patiomchin, «prinț al Tauridei», monarhul austriac venise să întâlnească pe Ecaterina, care-și purta oaspetele, cu o pompă de Semiramidă sau de Cleopatră, pe apele Niprului, încunjurată de curteni și de diplomați, cari puteau să anunțe că s'a găsit «drumul Bizanțului», unde se putea proclama noua Împărăție creștină, cu compensații pentru Habsburgi, — nepoții Împărătesei, botezați Alexandru și Constantin, având să reia tradiția vechilor Împărați romani de Răsărit. Și vestea mergea și la Românii din toate țările, și până la ortodocșii din Brașov, cari însemnau cu grijă și cu speranță perspectivele pe care le-ar deschide anexarea la o altă monarhie, de legea lor⁵.

Peste trei luni de la această sfidare, Poarta declara războiul. Intre motivele arătate în manifestul ei, de stil european,

ruzi va fi exilat la Tenedos pentru că lucra împotriva lui Mavrogheni; Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 219, no. 1.

¹ *Ibid.*, pp. 217-8.

² *Ibid.*, p. 218, no. 3.

³ *Ibid.*, p. 219, n-le 2, 3.

⁴ *Ibid.*, pp. 219-20.

⁵ Iorga, *Cronica brașoveană*, în *Bvl. Comisiei istorice*. XII.

pentru care ea se pregătia de recăpătarea Crimeii și de întărirea graniței de Nord a Impărăției era și ispitirea fostului Domn al Moldovei și acel refuz de a-l extrăda, care se califica de călcare a tratatelor, pe care, în atâtea puncte, de atâtea ori și în chipul cel mai brutal, le călcaseră Turcii înșiși. Nu lipsia mențiunea, indignată pe dreptul, a intrigilor neconținute țesute de consulii ruși, cărora li se pune în samă chemarea la emigrare a locuitorilor din țările noastre și din insulele grecești și câștigarea pentru serviciul la Ruși a elementelor utilizabile; cererile lor de a se schimba Domnii de la Dunăre apăreau de nesuferit¹. Consulii din Iași și București fură arestați și negustorilor ruși li se dădu ordinul să plece².

Se trimetea manifestul și lui Iosif al II-lea, care nu se arăta grăbit să înceapă, în același moment cu aliații ruși, războiul pentru dărîmarea Statului Sultanilor³. Se conta, de Turci, pe sprijinul Curții din Versailles. În adevăr, Francesii vin în acest moment în Moldova pentru scopuri militare: după Ungurul francisat, de origine «tăută», slovacă, de Tott, care a străbătut țara, asistând, pentru avantajul său, la brutalizarea locuitorilor de către mehendarul turc care-l întovărășia⁴, acel Lafitte, care-i scria la Iași lui Lechevalier la 5 Octombrie 1787⁵.

Astfel se începea o acțiune războinică de patru, cinci ani care nu era să se oprească decât în momentul, când izbucnirea tulburărilor din Franța dădea Austriecilor, de altfel bătuți, speranța de a câștiga mai bine în Apus⁶.

¹ Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, II, p. 46; Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 220-1.

² *Ibid.*, p. 224, no. 1.

³ *Ibid.*, no. 3.

⁴ În ediția din 1785 se da și, la pagina 404, un «tumulte de Botouchan». V. și *Lettre de M. de Peyssonnel, ancien consul général à Smyrne, ci-devant consul de S. M. auprès du Khan des Tartares, à M. le marquis de N. . . , contenant quelques observations qui ont paru sous le nom de M. le baron de Tott*, Amsterdam, 1785. V. p. 59: «J'ai traversé comme lui la Moldavie et la Walaquie».

⁵ Lechevalier, *Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin*, Paris 1800, p. 350 și urm. Și un Leroy, un Darestel lucrează în Egipt; *ibid.*, p. 323, nota.

⁶ V. E. Laloy, *Les plans de Catherine II pour la conquête de Constantinople*, Paris, 1913; A. Brückner, *Russlands Politik im Mittelmeer 1788 und 1789*, în *Historische Zeitschrift*, XXVII (1872), p. 85 și urm. (tot acolo și Adolf

Turcii puteau fi siguri de Mavrogheni, care fierbea de dorința de a-și dovedi însușirile de organizator și de războinic pe care nu i le poate tăgădui, mai ales după noul material ce s'a adaus de curând¹, nicio cercetare adâncită și pătrunzătoare². In ce privește însă pe Ipsilanti, trecut prin multe încercări și desilusii, lucrurile nu stăteau așa.

El venia în Moldova împovărat de datorii, pe care nu știa cum să le poată plăti: se dusese vremea pașnicii Domnii muntene, ocupată cu opere de cultură și reforme în toate domeniile. Noul Domn își dădea sama că se găsește în pragul unui războiu și putea să se îndoiască de capacitatea Turcilor de a rezista la atacul simultan a două mari Puteri militare. Știrile ce i le dădeau de la Constantinopol capuchehaielele nu erau încurajatoare. Și de la început el găsi în vecinul muntean un hotărît dușman, care începu cu jigniri pe care Ipsilanti, membru al aristocrației fanariote cu legături în dinastia țărilor românești nu le putea suferi de la acest « nesiot », insular, un parvenit și un usurpator³. Intre unul și altul dintre aceia cari ar fi fost să colaboreze la ajutarea războiului, atât de riscat, al Turcilor, era, de altfel, și altceva decât obișnuita rivalitate între stăpânitorul din Iași și cel din București: pentru întâia oară se mani-

Beer, *Die österreichische Politik in den Jahren 1755 und 1756*, p. 282 și urm.); Ad. Beer, *Leopold II., Franz II. und Katharine*, Lipsca, 1874. Aceasta, pe lângă cunoscuta lucrare a lui Uebersberger, *Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten*, I, Stuttgart 1913.

¹ In Iorga, *Doc. grecești*, III.

² V. mai ales, din literatura mai veche, Th. Blancard, *Les Mavroyéni*, 2 vol. (cu bogat material documentar). Cf. și istoria romanțată din Hope, *Anastasius or memoirs of a modern Greek*; Nino Cortese, *La mediazione napoletana nelle trattative di pace tra Russia e Turchia nel 1790-91*.

³ V. bogatul prim raport al capuchehaielelor lui Ipsilanti în Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 236 și urm., no. CLXVIII. V. și n-le următoare. Unul din acești reprezentanți e însuși fugarul de la 1782, beizadeaua Constantin, care se arată, în alt raport, deosebit de pornit contra « vecinului »; *ibid.*, pp. 245-6, no. CLXX. V. și n-l următor, în care e vorba de evitarea întâlnirii între Alexandru-Vodă și Șahin-Ghirai, care fusese la Hotin; Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 215, no. 1; p. 218, no. 2. Ar părea că Spătarul care, de la Munteni, părăște pe Mavrogheni e însuși Văcărescu; v. Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 248. Dar *ibid.*, p. 259, un Spătar Suțu la Constantinopol. Pentru averea lui Mavrogheni, și *ibid.*, p. 257, no. CLXXV. Pentru pregătirile de războiu ale lui Mavrogheni, v. *ibid.*, p. 262 și urm., no. CLXXIII și n-l următor.

festă antagonismul dintre un Fanariot și un Grec de o calitate inferioară, ca acest om din Paros în care fără îndoială era și un pic de sânge italian, cu tot ce putea aduce el ca instinct și ca tradiție. În față cu supărările mândrului tânăr Constantin Ipsilanti stă desprețul capuchehaielei lui Mavrogheni pentru « beii din Fanar », considerați ca niște decăzuți ¹.

Deci, îndată ce Alexandru-Vodă se va fi așezat în Iași ², el căută să-și arăte simpatiile pentru Austrieci ³. Știm din cele ce urmară că noul Domn avea față de Austria, potrivit cu înțelegeri mai vechi, încă din 1774, și prin ce schimb de vederi va fi avut la Constantinopol cu Internunțiu, exact aceleași sentimente pe care Alexandru Mavrocordat le hrănise față de Ruși și care-l duseră la Moscova ca un prieten bine venit. Îndată după declarația de războiu a Porții, el ceru agentului von Metzburg ca Imperialii să ocupe țara ⁴. Și, lucrând așa, el se găsea pe aceeași linie cu mitropolitul Leon, cel care-și avea nepoții, în grija lui Dosoftei Obradovici, la Lipsca și apoi la Halle ⁵. Încă din Februar 1788, acesta scria ori făcea să se scrie în Bucovina, nemțește, baronului de Metzburg, arătând ce teamă are de ce stă să se întâmple în Moldova de la plecarea acestuia, care va fi chemat în curând la un mare rol în Iași. Se așteaptă ca și Austriecii să participe la războiu. Turcii vor veni la vreme de iarnă și vor călca țara în picioare; cu toate că e acuma un Domn cu sentimente creștine și cruțător, dar el nu va putea să ocrotească pe locuitori. Văzându-se înaintea puterilor împărătești unite nu se vor răsbuna oare Turcii distrugând totul? *Se cere, formal, ca o oaste creștină să pătrundă « prin două-trei locuri » pentru a ocupa Moldova.*

¹ *Ibid.*, p. 258. Multe alte acte din 1788, fără dată de lună, privitoare la măsurile de războiu luate în Țara-Românească la 1788.

² Scrisoare către Internunțiu; Nistor, *o. c.*, p. 293, no. CCLXI. Către agentul von Metzburg; *ibid.*, pp. 299–300, no. CCLXVI (Iulie).

³ *Ibid.*, p. 307 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 308. Se arăta împovărat de sarcini, atunci când pentru a cruța pe locuitori n'a cules nici dăjdile, nici vama (?); *ibid.*, p. 309. De Ruși, după experiențele trecute, îi e teamă. El dă știri militare; *ibid.*, p. 313. Instrucții în cifră ale lui Kaunitz; *ibid.*, pp. 320–1, no. CCLXXVIII.

⁵ V. și Kopitar, *Kleine Schriften*, I, pp. 91–2. E vorba acolo și de negustori moldoveni la Timișoara.

Fig. 6. — Alexandru Ipsilanti. Domn al Moldovei, 1786—1788.

I se răspunse fără zăbavă că « punctul vremii pentru izbăvirea noastră se socotește a fi aproape », din partea « acestor două atât de mari și înalte Putinți unite și ridicate spre izbăvirea neamului creștinesc ». Cum de fapt apăruseră în anume părți catanele, Mitropolitul anunța pregătirile turcești și tătărești contra lor.

Se arată că au și început învinuirile că țara, care nu mai poate răzbi cu îndestularea Turco-Tatarilor, e haină. Mitropolitul crede că poate vorbi deci, în cererea de ajutorare prin ocupație, și în numele boierilor și al Domnului chiar: « atâta noi toți ai tagmii boerești și dregătorești, cum și însuși Domnul nostru, ne-am pierdut cumpătul și am rămas ca niște uimiți, privind mai înainte și așteptând pe toată zioa cea vrednică de jale obșteasca primejdie ce ni s'au pornit asupra ». Se amintește ce jaf au făcut Turcii în Moreia și starea în care au ajuns și țările românești în ultimul războiu. Moldovenii se văd acum siliți, încheie a doua scrisoare a lui Leon Gheuca, să ajute și ca ostași în războiul pe care ei îl consideră ca pierdut ¹. Dar, în același moment, adresându-se către ispravnicul de Bacău, unul din punctele pătrunderii austriece, Domnul îi cere să cheme pe locuitori întru apărarea țării: « îndată să se arăte cu protimie, apucând arme toți » ².

Cum se vede, Mitropolitul lucra pe sama sa. Nu era nicio legătură cu Viena. Nume boierești nu apar în aceste d'intăiu manifestări pentru stăpânirea creștină. Și, de altfel, o lume care era deprinsă a se gândi la autonomie, la independență chiar, stătea nehotărîtă înaintea acestei îndoite pătrunderi militare, rusească și austriacă, neștiind, în ignorarea invoielii secrete, către care din două ar putea să se îndrepte. Și această șovăire va continua și după ce, cum se va vedea, Ipsilanti aruncase acuma zarul, imitând atitudinea lui Grigore Ghica din 1769, ca prizonier de bună voie, fără să înțeleagă că prin aceasta a rupt legătura cu Turcii, cari se pot întoarce.

¹ M. Kogălniceanu, *Arch. Rom.*, I, pp. 292-8 (după copiile din Arhivele vieneze la « D. A. S. », care nu poate fi decât Dimitrie Sturdza).

² *Ibid.*, pp. 299-300.

Atitudinea lui Ipsilanti și a lui Leon Gheuca la începutul primului an de războiu se explică prin ce se petrecuse în 1787. *Se ceruse țărilor românești să facă ele războiul, dând fiecare 3.000 de oameni cari să colaboreze cu Pașii ce se vor trimele*, — aiurea e vorba de 6.000 de Arnăuți —; se ceruseră ca ostateci rudele, femeii și copiii, ale unora din boieri¹. De fapt, cei « 12.000 » de Turci ai « baș-bogului » Ceairoglu, trimeși în Moldova, erau niște nedisciplinați, cari, ridicându-se contra căpeteniei, începură să jăfuiască țara, încredințată apărării lor². Se zvonia chiar, în Decembre al acestui an, că, atunci când acești rebeli, trecând prin Iași, se apucară de aceeași ispravă, Mitropolitul ar fi sunat clopotele, — ceia ce se poate —, și s'ar fi ucis « un mare număr de Turci, puindu-se pe fugă restul acestor trupe »; ba se socotia la « 15.000 » numărul morților de furia unei populații, care, în adevăr, era în stare să se miște³.

În realitate, împrăștierea țării de frica oștilor turcești se adeverește printr'o înștiințare oficială către « mazilii, ruptașii și preoții i diaconii, vorniceii și cătră toți lăcuiitorii de la Țănutul Dorohoiului », arătându-li că n'au a se teme de nimic și ce li s'a spus sânt numai niște « vorbe răsuflăte », căci comandantii otomani au « poronci cu mare strășnicie », prin firmele, « de a nu pricinui nimărui cè mai mică asupra și supărare », și Domnul având toată grija să se cruțe țara. Boierii de frunte dau cu jurământ aceste asigurări, mai mult sau mai puțin sincere: « de ar fi vre o primejdiia ca aceia, noi însuși, după datoriia ce avem pentru patriia noastră, v'am da de știri și am puni la cali ca să ne păzim și pe noi și pe voi⁴ ». Un număr de boieri, între cari bătrânul Razu, un Alexandru Baș, un Matei Cantacuzino, mulțămesc, din locul de momentană retragere, Mitropolitului că i-a asigurat în ceia ce privește « grija ce s'au întămplat » și care « au fost fără vătămăre nimănue »; ei însă, pribegii de la Heleștieni, aflaseră altfel: numai « potop », și fugarii din jurul Iașului vorbiseră că au plecat « de huetul tunurilor și pușcilor

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p.222, n-le 1-2. V. și *ibid.*, p. 224, no. 2.

² *Ibid.*, p. 226, no. 2.

³ *Ibid.*, p. 227, no. 1.

⁴ Iorga, *Ceva despre ocupațiunea austriacă în anii 1789-1791*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIII, pp. 249-50, no. II (25 Octombrie st. v. 1787).

www.dacoromanica.ro

Fig. 7. — Nicolae Mavrogheni, după o gravură contemporană.

ce să auziè ». Rechemăți de Domn prin ordinul adus de un om anume, boierii se scusă pentru părăsirea lui într'un moment de panică ¹.

În Februar 1788, când mitropolitul Moldovei cerea ocupația asigurătoare, apărea și manifestul turcesc contra Curții din Viena, amintindu-i-se toate concesile de care se bucurase, între altele cedarea Bucovinei, după ce în plină pace teritoriul fusese luat în stăpânire militărește, și îngăduirea consulilor în Principate, de și nimic în tratate nu cerea o asemenea toleranță ².

Dar, tot în Februar al noului an, mitropolitul Grigorie, și ceilalți doi ierarhi munteni veniseră, cu Ienăchiță Văcărescu, la von Metzburg, ca să-i spuie că, dacă începe războiul dintre Turci și Ruși, — cel cu Austrieii nu fusese declarat —, *Impăratul să facă a li se ocupa țara sau să aple vre-un mijloc pentru ca să n'o calce nici Rușii, nici Turcii*: cu totul altă dispoziție de spirit decât înainte de experiența ultimului războiu ³! Văcărescu amintia că încă din 1782 a cerut voie lui Kaunitz ca în momente grele să se poată adresa la dânsul. *El declara, și în numele tularor boierilor, afară de «doi, trei», că «doresc loți să aibă ca domn pe acela pe care Creatorul însuși pare că li l-a menit prin situația geografică»*. Episcopul de Buzău, care avea să fie, cum vom mai vedea îndată, mitropolit, era conducătorul, între clerici, ai acestei orientări către Austria ⁴. Dar, cu Mitropolitul în frunte, cler și boieri fură siliți a declara că rămân credincioși Porții ⁵. Când se văzu că se ieau la hotarul austriac măsuri militare, *Banul Ghica îndrăzni să-i spuie Domnului că e o măsură greșită, cu Austria fiind pace*, dar își auzi, pentru el și pentru boieri, pentru cei de la Agenție cele mai grele cuvinte,

¹ *Ibid.*, pp. 250–1, no. III (13 Novembre st. v.). V., pentru frica Domnului, Nistor, *o. c.*, pp. 343–4 (și pentru fiul ostatec; celălalt murise). Cf. raportul lui Metzburg, *ibid.*, pp. 355–9, no. CCXCVIII (hazlii detalii despre purtarea Ienicilor în Iași). Secretarul Chevalier fuge; *ibid.*, p. 362.

² Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 229–30; Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, II, pp. 50–1.

³ Iorga, *Ocupația austriacă*, p. 249, no. 1; Nistor, *o. c.*, p. 337, no. CCLXXXVII.

⁴ *Ibid.* Măsurile dela Câmpulung, *ibid.*, pp. 327–8.

⁵ *Ibid.*, p. 325. Măsurile de stare de asediu ale lui Mavrogheni; *ibid.*, p. 326 și urm.

și se numi un comandant al trupelor de la hotar. I se porunci să strângă în Oltenia partea lui de oaste¹. Brâncoveanu, considerat ca suspect, fu chemat la Curte ca să iscălească o declarație, pe care o refuză². Văcărescu ceru să se retragă și fu înlocuit cu Logofătul Cornescu³.

Când, în aceste momente de crasă, mitropolitul Grigorie se stânse, prelatul înțelept și încercat pe care și Raicevich îl socotia omul cel mai de ispravă din țară⁴, Mavrogheni recomandă Ecumenicului recunoașterea ca urmaș în Scaunul metropolitan a lui Cozma, tovarășul celui dispărut și al lui Filaret de Râmnic în lupta pentru căpătarea drepturilor poporului românesc⁵.

Nici Rușii, nici Austriecii, despre cari se spunea că merg spre Hotin⁶, nu se grăbiau să înceapă o campanie serioasă. Se afla la Constantinopol că încercările celor de-ai doilea de a intra prin Oltenia și pe la Câmpulung au fost răspinse de singure forțele locale alcătuite de Mavrogheni⁷. Proclamațiile Împăratului Iosif nu prindeau, și Domnul muntean răspundea prin altele, în care punea « creștinătatea » sa în fața « Nemților », cari nu-s « creștini », și arăta puterea militară a Sultanului și a oștii sale ineseși în fața acelora cari cad ca frunzele la pământ⁸. Inaugurând un nou sistem pentru a se asigura de boierii cari ar voi să ajute pe Austrieci, el va exila pe șapte dintre dâșii⁹. Bătrânul Filipescu, cuprins în această măsură, fu suit pe un

¹ *Ibid.*, p. 329.

² *Ibid.*, pp. 330-1.

³ *Ibid.*, p. 332, no. CCLXXXIV. Explicații date agentului pentru concentrarea de oaste la hotar prin secretarul Manolachi Persianos; *ibid.*, pp. 333-4, no. CCLXXXV. O comisiune pentru provisiile, cu Brâncoveanu, un Moruzi, un Racoviță și Cămărașul Constantin; *ibid.*, p. 335.

⁴ *Ibid.*, p. 280.

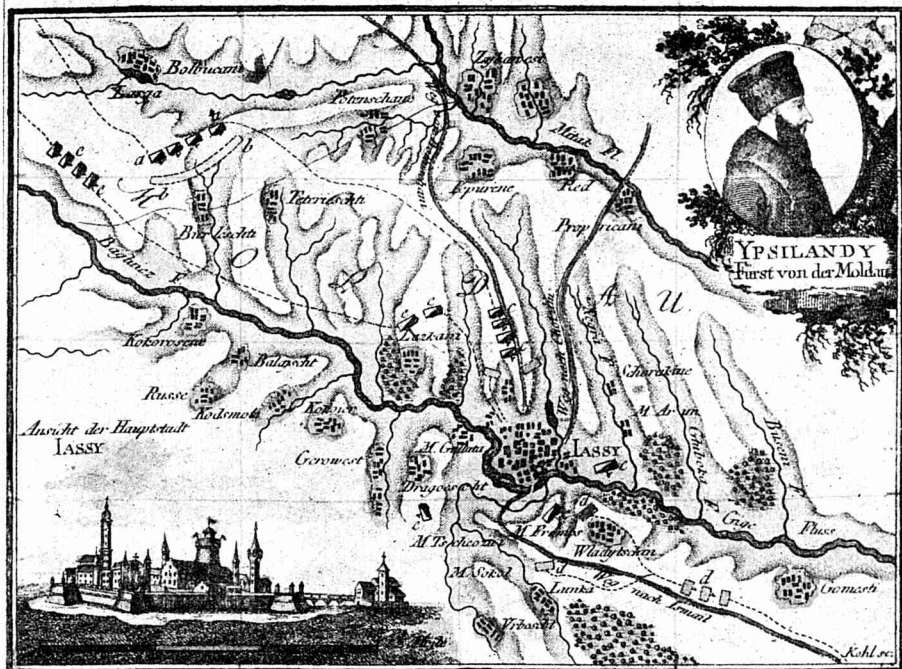
⁵ *Ibid.* Cozma și boierii refuzară să primească pe egumenul grec de la Sf. Ioan ca episcop de Buzău; *ibid.*, p. 348.

⁶ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 230, no. 3.

⁷ *Ibid.*, pp. 231-2.

⁸ Traducere germană în Nistor, *o. c.*, pp. 396-7, no. CCCXVIII. Se făgăduia țapa cui împarte manifestul austriac și boieria cui îl prinde.

⁹ Iorga, *Acte și fragm.* II, p. 232, no. 1. Ostatece femei; Nistor, *o. c.*, p. 338.

- a Der Oberste Fabry rückte am 12 April gegen den Ibrahim Nasir Pascha
b Die Türken wurden bey Lanya geschlagen
c Einmarsch der K.K. Truppen nach Lassy, wurde aber nachher verlassen
d Flucht der Türken nach Ismail
e Die K.K. Truppen unter Com^{de} des G^{en} Spleny verjüngt mit den R. K. Truppen unter Com^{de} des G^{en} Elmt besetzen Lassy den 3 September 1722

Wien im Jahr 1722.

Fig. 8. — Prinderea de Austrieci a lui Alexandru Ipsilanti;
(după un album).

vas și expediat ¹, și se află că Brâncoveanu a fost dus la Vidin ². Intre chezașii « internați » mai erau Ienachi Moruzi, Scarlat și Constantin Ghica, Dumitrașcu Racoviță, Manolachi Crețulescu, Dumitrachi Fălcoianu, Vornicul Greceanu, Grecii Tudorachi Iulianò și Farfarà, — la urmă chiar și Văcărescu ³. Dar, în acelaș timp se îngăduia tipografiei lui Lazaru să publice, nu numai epepeia isprăvilor domnești de Marele Căminar Manolachi Persianos, ci și traducerea cărții generalului rus Baur, apărută în limba franceză în 1778 în legătură cu ocupația rusească ⁴.

Dictatura sălbatecă a lui Mavrogheni, care nu respecta și nu cruța nimic, opri astfel orice manifestație boierească la Munteni, dintre cari nimeni nu arăta aplecare către Rușii total compromiși prin neîndeplinirea vechilor făgăduieli și purtările atât de arogante ale consulilor, cari nu cruțaseră nicio jignire și, în ce privește pe Lașcarev, care se pregătia să se întoarcă în țările pe care le acoperise cu brutalul său despreț, nicio injurie. În Moldova însă Mitropolitul, represintant al celor mai mulți boieri —, ceilalți, vechi credincioși ai Turcilor ori asociați de pe vremuri ai Rușilor, despre cari se credea că ar fi să aducă pe « fugarul » Alexandru Mavrocordat ⁵, nefăcându-se simțți —, lucrau și mai departe, în legătură cu Metzburg și în deplină înțelegere cu Domnul însuși, care-și luase hotărârea. La începutul lui Mart, Ipsilanti cerea nu numai să se ocupe țara, dar să fie chiar prins ⁶. Atunci prințul de Coburg crezu că trebuie să ordone generalului Fabris a înainta de la Oituz la Bacău și de a face ca detașamente să apară la Neamț, la Dorohoiu și la Herța, fără a merge însă

¹ *Ibid.*, p. 386, no. CCCX; p. 410.

² *Ibid.*, p. 446. Pentru boierii de la Nicopol, și Iorga, *Doc. grecești*, II, p. 408 și urm. Ipsilanti mai spunea că episcopul de Râmnic e arestat, cu hainele pe el pecetluite; *ibid.*, p. 447.

³ Cf. *Istoria* lui, în Papiu, *l. c.*, pp. 294-5.

⁴ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 332-3, n-le 531-2. Cf. M. de Bxxx, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt-Lipsca 1778.

⁵ Iorga, *Doc. grecești*, III, pp. 291-2, no. ccv.

⁶ Nistor, *l. c.*, p. 400.

prea departe ¹. Alții veniau pe la Liteni, pe la Baia. În cealaltă țară, alte trupe se înfățișau la Câmpina, la Cozia, și se vorbea de căpitani de Arnăuți cari ar fi oferit să-l dea prins pe Mavrogheni ².

Dar pregătirea oștilor imperiale era așa de slabă, încât, la vestea, adusă de spioni evrei, că Tatarii dau în Cernăuți, orașul fu cuprins de panică ³. Deocamdată boierii își treceau doar vitele în Bucovina pentru folosul armatei imperiale ⁴. Știri militare veniau continuu de la Mitropolit ⁵.

Dar Domnul aștepta mai mult decât această timidă pipăire de hotare. Prin secretarul său frances, Mazeret, el întreba de ce nu se ia Hotinul, de ce se promit prin manifest lucruri ce nu se îndeplinesc și se tulbură lumea; el ajungea să dorească revenirea la pace ⁶. De fapt se aștepta ca Rușii să poarte greul, dar, în ciuda făgăduielilor Impărătesei, care prin manifestul ei din acest an căuta să trezească speranțele de la 1769, făgăduind apariția imediată a trupelor ei supt comanda celui odinioară așa de popular Rumiențov și a lui Patiomchin, comandanții oștirii adunate la Chiev zăboviră până târziu în vară începutul campaniei ⁷.

Totuși încă în Mart, după înțelegerea cu Ipsilanti, soldații lui Coburg înaintau până la Botoșani ⁸, dar se opriră acolo, colaborația rusească, în sfârșit făgăduită, zăbovind ⁹. Numai când comandantul în Moldova, Ibrahim-Pașa, începu să se retragă spre Ismail, târînd cu dânsul și pe Ipsilanti, Austrieii colonelului Fabris putură să « prindă », la Galata, pe Domn cu cei din jurul lui ¹⁰. Mitropolitul și boierii ieșiră îndată înaintea acelora în cari vedeau pe mult așteptații liberatori. Arnăuții

¹ *Ibid.* Turcii s'ar fi oprit la Roman și ar fi ars Focșanii; *ibid.*, p. 401.

² *Ibid.*, p. 403.

³ *Ibid.*, p. 403, no. CCCXXII.

⁴ P. 405.

⁵ *Ibid.*, p. 406 și urm.

⁶ P. 405, no. CCCXXIV.

⁷ *Ibid.*, p. 407, no. CCCXXVII; pp. 424-5, no. CCCXXXVIII.

⁸ Pp. 408-10, no. CCCXXVIII; p. 415. O scrisoare a mitropolitului; *ibid.*, pp. 416-7, no. CCCXXXII. Alta; *ibid.*, pp. 421-2, no. CCCXXXVI.

⁹ *Ibid.*, p. 427.

¹⁰ *Ibid.*, p. 432, no. CCCXLII.

se predară și clopotele bisericilor sunară. Rugându-se ca trupa să nu fie retrasă, căpetenia bisericească a despărțirii Moldovenilor de Turci anunța că *în curând o deputație a țării, un episcop și Vislierul Matei Cantacuzino, vor veni cu cererile din partea ei, care nu înțelegea deci să fie tratată ca un teritoriu oarecare* ¹.

Forțele austriece erau însă atât de slabe, încât Coburg, răspunzând mitropolitului, cerea să li se adauge, în patrusprezece zile, o oaste locală de măcar 6.000 de oameni, bine înarmați și supuși chezășiei boierilor; pe lângă acest prim contingent și altele ar trebui neconținut să se adune, întreținerea tuturoră căzând în sarcina țării, și să se ceară pentru aceasta o contribuție anume. Ba încă vor trebui hrănite și catanele împărătești. Altfel, mântuie această naivă și înjositoare misivă, el își va retrage trupele și-i va lăsa pe Moldoveni în sama lui Dumnezeu ². Altceva decât în manifestul Impăratului!

Dar, când veni solia boierilor, ea se mărgeni să ceară menținerea ocupației și trimeterea unui delegat austriac cu care să guverneze țara fără Domn, căci Ipsilanti fu îndreptat spre Viena și va fi internat la Brünn ³; li se oferi Metzburg însuși ⁴. Ei își aleseră Divanul cârmuitor, și prințul de Coburg primi alcătuirea lui ⁵.

În acest timp Mavrogheni putuse să-și păstreze neatins principatul. Aceasta de și apăruseră încă din Februar catane, amestecate cu «volintiri», în Oltenia, și Marele Spătar era silit să se retragă de la Argeș ⁶. Cantacuzinii tineri își amintiau

¹ *Ibid.*, p. 433, no. CCCXLIII (20 April).

² *Ibid.*, pp. 440–2, no. CCCXLVII.

³ *Ibid.*, pp. 446–7; p. 449, no. CCCLII. Raportul lui către Poarta; *ibid.*, pp. 450–2. În Prefața vol. X din colecția Hurmuzaki am reprodus statuia care-l înfațisează de-asupra porții casei unde a fost internat, stând cu picioarele încrucișate și fumându-și ciubucul. Pe atunci o prăvălie vieneză care-i presinta portretul pe firmă își zice: *Zum Fürsten Ipsilanti*. În acea Prefața și alte portrete ale lui Ipsilanti. Încă unul în harta Țării-Românești de poetul Rigas.

⁴ Nistor, *o. c.*, pp. 443–5.

⁵ *Ibid.*, pp. 448–9, no. CCCLI.

⁶ Iorga, *Gen. Cantacuzinilor*, p. 94. Cf. Văcărescu, în Papiu, *l. c.*, p. 297; Dionisie Ecclesiarhul, *ibid.*, pp. 176–7; Iorga, *Studii și doc.*, VIII, p. 105 și urm.

rolul jucat de familia lor în războiul precedent, și astfel Spătarul Ioan și Serdarul Constantin mergeau la Sibiiu pentru a spune generalului Fabris că puterea militară a Domnului e ridiculă, că Turcii s'au retras la Ploești și că valea Prahovei e deschisă unei invazii¹. Erau fiii lui Răducanu, căzut eroic în rândurile Rușilor, în bătălia de la Comana, și crescuți în școlile militare rusești; se întorseseră în țară, nu de multă vreme, de dorul ei². «Nemții» apăreau mai pretutindeni la graniță, unde erau mănăstiri care, ca și cu cincizeci de ani înainte, puteau fi ocupate și menținute³.

Dar insularul ajuns Domn al Țării-Românești era, într'o vreme când se pregăteau marii actori ai Revoluției Franceze, un om de atitudine și de paradă, care nu se lăsa ușor intimidat; sângele lui de pirat îl îndemna spre aventuri și era poate, la acest Morosini în traducere grecească, și instincte combative de urmaș al vechilor Venețieni. După ce curățise prin exil țara de «haini», — necutezând să meargă până la decapitățile de odioară ale unui Vodă-Moruzi —, el declară războiul său «farmazonilor» cari erau «Nemții» și răspunse la manifestele de la Brașov cu alte manifeste, și mai dârze. În ele arăta *ce înlesniri a avut stăpânirea otomană care n'a ridicat pe pământ românesc nicio moscheie, n'a călcat privilegiile, de care deci auzise și acest Domn, așa de străin, pe când Rușii, și aici, și în Arhipelagul de unde venia Mavrogheni, au așezat un regim de pradă*. Se făgăduiau acelor cari vor lua armele pentru Împăratul legiuit scutire de bir și răsplătiri⁴. Indată apoi Domnul făcu să fie păzită granița, pregătind însuși o năvălire în Ardeal. O oaste se alcătui din Arnăuți, din oamenii alipiți la dregătorii, dar și

¹ Iorga, *Doc. Cant.*, pp. 309-13, n-le XXXVII-VIII. Cu ei niște boierinași. Lupoianu și un vătaf. Detașamentul imperial rămase în mănăstirea Sinaia; *ibid.*; cf. și Iorga, *Ocupația austriacă*: un Câmpineanu; pp. 212-3.

² Cf. vânzarea averii lui Dinu Cantacuzino, «fugar în Țara Nemțească», Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 381, no. CCLXX; pentru alt Cantacuzino, Nicolae, silit a se înscrie la Ieniceri, Bălcescu, în *Mag. Ist.*, I, p. 132.

³ Dionisie Ecclesiarhul, p. 173.

⁴ Urechiă, *Istoria Românilor*, ser. 1786-800, III, pp. 107 și urm., 130 și urm.; Blancard, *o. c.*, I, pp. 668-9.

Anarid' des Dorfes Ojnak in der Walachei am 12. Novemb. 1789 unter Comd' des Obersten von Löwenher Baron v. Kienmair, wo der Rittmeister Louis von Barcsischen Hufgar'n Regiment den Wivende der Gynurlocho- vor Raja Isuff Bascha mit seinem Sekretair einem Derrische und mehreren Türken gefangen nahm, auch eine beträchtliche Anzahl von Hornvieh, Pferde, und 1700 Schafe erbeutet worden sind.

Fig. 10. Luptă din războiul austro-turc (1788—1789)
(dintr'un album).

din Bulgari, din Turci în solda lui ¹ și, ca pe vremea lui Constantin Mavrocordat, din tânăra boierime, care era însă gata să treacă la dușman. Se scormoni setea de aventuri a oamenilor din bresle, și un boierinaș de țară, Pitarul Hristachi, întrebuiună mijloacele acelei muse populare de mahală care înlocuise vechea baladă eroică, pentru a cânta isprăvile ce aveau să fie îndeplinite ².

În adevăr, se scoaseră catanele infiltrate la Vălenii-de-Munte ca și la Rucăr ³, la Căineni ⁴, la Târgul-Jiului și la Cozia ⁵, trimețându-se și întăriri la Craiova ⁶. În schimb, « Nempți » și « volintiri » se coborau la Râmnic, la Topliceni (Maiu) ⁷, pe când Mavrogheni făcu să treacă ostașii săi pe valea Teleajenului la Șanț, în drumul spre Brașov ⁸, și alte ciocniri se produceau contra Austrieilor în ținutul Bacăului, pe la Grozești ⁹.

Încă din Mart o proclamație către locuitorii de toate treptele din părțile Brașovului li făcea cunoscut că Vodă va pătrunde în țara lor și că ei ar face mai bine să se supuiе Țării-Românești, de la care, maica lor, au fost desfăcuți, contra drep-lății, cu sila, îndatorindu-se a li păstra toate privilegiile de care se bucură, prin acte scrise și cu avantajii materiale noi ¹⁰. Altfel, într'un stil ca odinioară al lui Petru Rareș, ei erau ame-

¹ Lista completă a Turcilor plătiți de Domnie, Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 314 și urm. V. socoteli exagerate și arătarea steagurilor cu chipuri de sfinți, în Dionisie Eclesiarhul, *l. c.*, p. 173.

² Ed. în *Buciumul* pe an. 1863 și în « Biblioteca pentru toți » de d. Gh. Adamescu.

³ La Constantinopol se anunță o victorie a lui Mavrogheni acolo; Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 305, no. CCXVIII.

⁴ *Ibid.*, p. 307, no. CCXIX.

⁵ *Ibid.*, pp. 341-2, 345-7, n-le CCXXXIII-IV.

⁶ Izvoarele citate. Pentru paza cu Turci la Cozia, Iorga, *Doc. grecești*, III, pp. 279-80, no. CXCIv. Evacuări de la Argeș; *ibid.*, pp. 303-4, no. CCXVI.

⁷ *Ibid.*, p. 360.

⁸ V. *ibid.*, p. 371, no. CCLX.

⁹ *Ibid.*, p. 365, no. CCLIV; în traducere francesă la Blancard, *Les Mavroyéni*, pp. 347-9.

¹⁰ Se credea la Constantinopol că s'au și produs turburări în Ardeal; Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 244, no. 4.

nințați cu vărsări de sânge, luări în robie și pârjol¹. Nu se face însă nicio deosebire între Români și între ceilalți: acțiunea care se anunța pe acest ton era numai un act din campania pe care Mavrogheni o întreprindea, ca unul din comandanții oștilor « împărătești ».

Mai însemnată decât această proclamație e faptul că încă din Octombrie 1788 Mavrogheni putea scrie « tuturor lăcuito-rilor de la satele ce se numesc Săcelele: Tărlungenii, Zăzenii (din Zizin), Purcărenii, Podila (Budila), Prejmile (Prejmerul și Hărmanul » că a primit la Vălenii-de-Munte pe solii lor către « serascherii oștilor sale, prin care au cerut să se facă și ei raiile », « supt stăpânirea Domniei Mele ». Oferă oricui se va supune loc în oaste și pământ în satele de spre Dunăre, între care și Zimnicea².

El însuși, de și-și golise Curtea de mobile și-și ținea calul împodobit și, se spunea, « boierit », într'un grajd lângă odăile sale de locuință³, comanda trupe de o alcătuire foarte amestecată, în care, cu toate steagurile cu sfinți, erau atât de mulți Turci pe lângă ceilalți, de o purtare foarte rea, cari se aflau supt șefii lor proprii⁴.

În această stare a lucrurilor, succesele de hotar ale lui Mavrogheni exercitând o influență asupra Turcilor, ei renunțară la ideia de a sprijini pe Domnul numit în locul lui Ipsilanti, cu toate falsele și naivele lui desvinovățiri⁵, Manoli Gianî-Roset⁶. — și Hanul îl recomanda locuitorilor⁷ —, și se încredință și

¹ Urechică, *Istoria Românilor*, ser. 1786—800, III, pp. 200—1.

² Mih. Popescu, în revista *Țara Bârsei*, IX, pp. 248—9.

³ Asigurarea lui Metzburg, în Nistor, *l. c.* Cf. Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 231—2, 240, no. 2. Pentru Austrieci la Târgul-Ocnei, *ibid.*, p. 232, no. 2.

⁴ *Ibid.*, p. 376 și urm.

⁵ Pentru arestarea fiului Constantin și a ginerelei Alexandru Manu, v. Blancard, *o. c.*, I, p. 365.

⁶ V. și alte izvoare, *ibid.*, pp. 369—70. Acesta era Domnul numit de la Poartă; serascherul Iusuf-Pașa voia însă de la început pe Mavrogheni.

⁷ *Ibid.*, p. 386. Scrisoarea episcopului de Huși, Iacov; Urechică, *l. c.*, p. 173. Cf. Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 367. Mavrogheni declară neted că nu-l poate ajuta pe Gianî să se așeze în Scaun. V. și Nistor, *l. c.*, pp. 461—2, no. CCCXXXIX. Abia la 11 Iunie Manole-Vodă era la Dunăre; *ibid.*, p. 373. no. CCLXI, V. și n-l următor. Cf. Atanase Comnen Ipsilanti, *l. c.*, și

*Moldova lui Nicolae-Vodă, care dovedise că poate să se lupte*¹: el căpătă și moșiile confiscate ale prizonierului Domn². Încă înainte de această numire, care realisa *unirea militară a celor două țări în timpul războiului*, și de întărirea biruitorului ca Domn pe viață și, s'a spus, și cu dreptul de moștenire, Mavrogheni se adresase, prin încă o proclamație, către Moldovenii din toate categoriile, tratându-i de oi fără păstor și asigurându-i de părinteasca sa grijă și milă. A trimis pe ostașii săi la Focșani și va veni și însuși să ieă în primire această altă țară a Impăratului său. E gata a primi în Țara-Românească pe cei ce fug înaintea dușmanilor, dar ei se pot duce, pentru un tot așa de sigur adăpost, și la Turcii din Brăila³.

Se uniră cu dânsul și unele elemente moldovenești, ca acelea comandate de un Dimitrie Sprinceană, și oastea de recuperare a Moldovei putu să înainteze astfel până la Vaslui⁴. Rușii nu se puneau în mișcare⁵, dar Tatarii, cari se aflau pe la Huși, găsiră cu cale să se retragă în chiar acest moment de ofensivă. Și alți Moldoveni, ai căpitanului Vițu, se adăugiau la acești auxiliari locali, și Mavrogheni putea să numească un ispravnic al său la Tecuciu⁶. O încercare austriacă de a răspinge pe năvălitori nu izbutise la Odobești⁷. În același timp un alt Moldovean, Atanasie « Gureschi », pe care Rușii voiseră înainte de războiu să-l așeze consul la Chilia și care din București tre-

Nistor, *o. c.*, p. 482, no. CCCLXXVI (manifestul lui de amnistie; sora lui fugise în Bucovina). V. și Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 409, no. CCCXVI.

¹ Decretul la Blancard, *o. c.*, I, p. 379.

² Urechiă, *l. c.*, pp. 170-1.

³ Altă scrisoare a lui Iacov către el; Nistor, *l. c.*, pp. 483-4, no. CCCLXXVIII.

⁴ Urechiă, *l. c.*, p. 179 și urm.

⁵ Iorga, *Acte și fragm.*, II, la această dată.

⁶ Urechiă, *l. c.*, p. 170.

⁷ *Ibid.* Cf. rapoarte engleze din Constantinopol la Blancard, *l. c.*, pp. 376-7. Pentru luptele din regiunea Focșanilor și amănunțitul raport austriac, în Nistor, *l. c.*, pp. 461-2, no. CCCLX. V. și *ibid.*, pp. 463-4, no. CCCLXII: Austriecii anunță succese. Cf. și *ibid.*, pp. 466-8, no. CCCLXIV. Fabris fu făcut general pentru izbânda sa, cum fusese făcut Domn pe viață, pentru isprăvile sale, Mavrogheni. Părțile ocupate de Austrieci; *ibid.*, p. 469, no. CCCLXVI. Dar retragerea colonelului Horváth de la Ocna; *ibid.*, p. 476, no. CCCLXXII.

cuse în Ardeal, se punea în fruntea unor Arnăuți și « volintiri » ruși și anunța prin încă o proclamație o altă mântuire conaționalilor săi ¹. El se declara gata să lucreze la Iași cu Divanul primit de Austrieci și sfătuit de Metzburg ². Avea acum rang de colonel în oștile, încă tot în zăbavă, ale Impărătesei și cerea în același timp cu administrația țării voia de a înrola « volintiri »; anunța, de la Mohilău, apropiata sosire a lui Rumiențov cu toată oastea, adăugind că nu știe nimic de prezența Austriecilor ³. Kaunitz îngăduia acțiunea ofițerului rus numai în părțile din Moldova ce ar fi ocupate de ai lui ⁴. Intr'un sens și în altul, țara însăși arată că poate să se miște.

Către sfârșitul lui Iunie abia trupele rusești ale generalului Elmpt apărură la Soroca, alte două corpuri având să treacă granița pe aiurea ⁵.

În loc de a se vedea însă acești aliați, Fabris trebui să se retragă înaintea Tatarilor, și trupe turco-tătărăști intrară la Iași în prima jumătate a lui Iulie, prădând. O concentrare a forțelor otomane se produsese, cărora Austriecii nu crezuseră că li-ar putea rezista, — ei cari erau prinși și în Bosnia și vor fi peste puțin atacați și bătuti în Banatul Timișoarei. « Mo'dova va fi pierdută », scria, îngrozit, Metzburg, « și Bucovina chiar e în cea mai mare primejdie ⁶ ». La 6 Iulie Rumiențov trecea în sfârșit Nistrul, *după ce incapacitatea militară a Austriecilor era pe deplin dovedită* ⁷. În același timp se anunța și înfrângerea în apele Mării Negre a flotei otomane de către cea rusească.

Generalul Splény înlocui atunci pe Fabris, cel prea răpede înaintat ⁸. El înaintă greu în țara acum bejenită ⁹, pe când, la Iași, Manole-Vodă scrisese mitropolitului și boierilor cari se

¹ *Ibid.*, p. 474, no. CCCLXVII.

² *Ibid.*, p. 473.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 474, no. CCCLXIX. Pentru cei câțiva voluntari moldoveni la Austrieci, *ibid.*, p. 475.

⁵ *Ibid.*, p. 476, no. CCCLXXI.

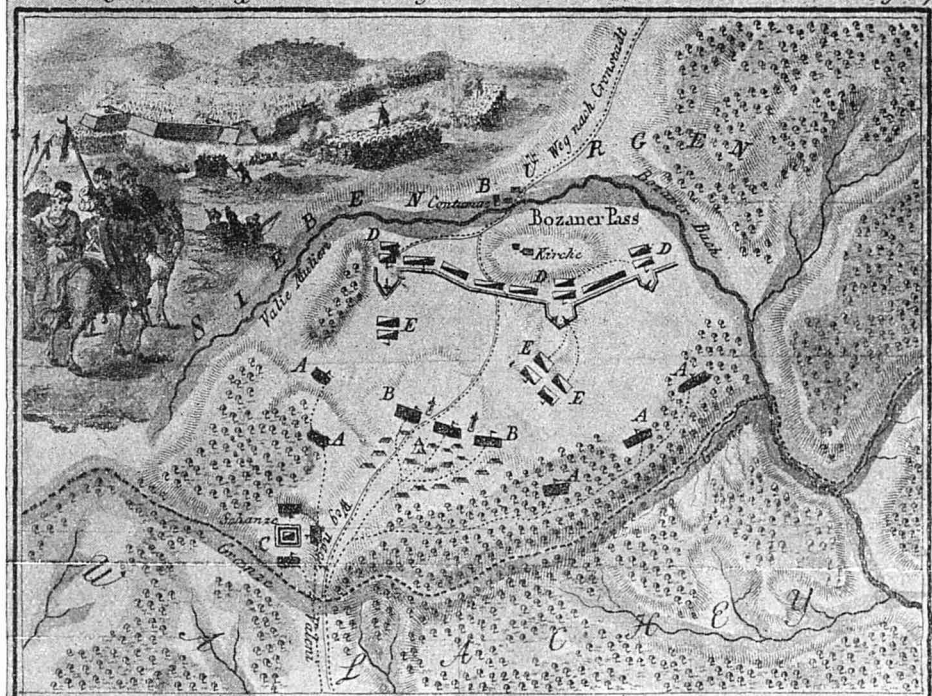
⁶ *Ibid.*, p. 479.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, p. 480, no. CCCLXXV.

⁹ *Ibid.*, p. 484, no. CCCLXXIX.

Carte des glücklichen Treffens am Bozener Pass unter Com.^{do} des F.M.L. Fürsten Höhenlohe den 5. Aug. 1789. N.º 38.

A. Türkische Infanterie. B. türkische Cavallerie und Lager der selben. C. Vorposten mit Infanterie besetzt unter Com.^{do} des Lieutenant Vetscy. D. Verchanzungen der K.K. Truppen am Bozener-Pass. E. der Herr F.M.L. Fürst v. Höhenlohe für durch die Hussarn des Seckler und Törczner Regiments unter Anführung des Major Borra und Daniel den Feind gleich angreifen und in die Flucht schlagen. Der Feind flohe aus allen Kräften davon 396 blieben todt auf der Wählstatt 2 Fuhrnen 2 abeladene Wägen 1 Pulverkarren und über 100 Pferde wurden erbeutet.

Fig. 11. — Luptă din războiul austro-turc (1788-1789)
Lupta de la pasul Buzăului
(dintr'un album).

refugiaseră în Bucovina că i-a iertat și se pot întoarce¹. El pomenia ca boieri cu cari ar înțelege să lucreze: pe Ștefan, Nicolae, Gheorghe, Scarlat Sturdza, Ioan, Matei și Gheorghe Cantacuzino, Constantin și Ilie Catargiu, Gheorghe Cantacuzino Pașcanul, Iancu Razu, Dracachi Daponte, Lascăr Roset, Gheorghe Balș². Dar Împăratul ordonase, în timp ce Austriecii asediau Hotinul, ca Iașul să fie lăsat aliaților săi³.

La începutul lui Septembrie, după lupta de la Belcești, lângă Hârlău, Austriecii recăpătară Iașul, dar de partea cealaltă înaintau Turci spre aceiași Capitală⁴. Și îndată Splény dădea să se retragă, provocând mirarea și indignarea comandantului rus, care, de și dăduse un manifest prin care înștiința pe Moldoveni că n'au de primit ordine decât de la dânsul⁵, se plângea că e lăsat acuma singur cu așa de puținele trupe de care dispune, după ce s'a cerut atât de stăruitor desfacerea lui din grosul armatei lui Rumiențov⁶. Aceasta se îndreptăția cu atât mai mult, cu cât, în conducerea stupidă a acestui războiu care nici nu era unul, nu se luase măcar Hotinul. Tot odată Elmpt reclamate numai pentru el dreptul de lucra cu Divanul. De la dânsul ar avea să ceară de aici înainte Austriecii ce li trebuie, și aceasta numai după rosturile țării⁷.

Acuma, pe când Mavrogheni-și celebrează « triumfurile » de la Șanț, în Moldova, cu doi Domni, Manoli și Nicolae, și cu două armate de ocupație, care, în loc să colaboreze, erau gata să se încaiere, glasul unui popor cumplit prădat, cu o boierime împrăștiată, nu se mai aude.

În curând, Împăratul înlătură din Moldova pe Splény, trimetându-l în Ardeal supt ordinele feldmareșalului-locotenent Fabris, și Moldova fu, potrivit cu acest ordin, lăsată lui Rumiențov. Am

¹ *Ibid.*, pp. 484-5, no. citat.

² *Ibid.*, pp. 494-5, no. CCCXCI. Cf. n-l precedent.

³ *Ibid.*, p. 485, no. CCCLXXX. Luptă lângă Hârlău; *ibid.*, pp. 486-7, no. CCCLXXXII. Altă ciocnire; *ibid.*, pp. 489-90, no. CCCLXXXIV (August). În acest timp, ai lui Mavrogheni prădau pe la Tabla Buței; *ibid.*, pp. 490-1, no. CCCLXXV.

⁴ *Ibid.*, p. 497, no. CCCXCII.

⁵ *Ibid.*, pp. 499-500, no. CCCXCV.

⁶ *Ibid.*, și n-l precedent.

⁷ *Ibid.*

văzut că Elmpt, invitat să ocupe Iașul, amenința că va trece înapoi Nistrul, și de fapt el avea doar o mică oaste de 4.000 de oameni; Rumiențov însuși declara că sau îl rechiamă pe Elmpt sau face ca generalul Solticov să părăsească asediul Hotinului. Dacă, pentru moment, Austriei rămaseseră¹, Elmpt înțelegea ca situația Rușilor în Moldova să fie exact aceeași ca în războiul precedent².

Dar Rușii se instalară, la căderea Hotinului, ca singurii stăpâni în Iași, declarând că tot ce s'a făcut până atunci de Divan e considerat ca nul³. Splény plecă deci în jos spre Roman și Bacău⁴ și în curând el se lovi cu Turcii la Agiud⁵, dar cartierul general al prințului de Coburg nu se coborî mai jos de Roman. Acte emanate de la dânsul îl arată, ajutat de Banul Constantin Balș, judecând ca Domnii de odinioară, în numele «administrației chesaro-crăiești în Moldova», titlul fiind firește pe pecete în limba germană, pe când în fruntea judecăților stă scris în românește: «De la a Ei c. c. Impărătești Măririi Divanul Romanului»⁶. Se vedea limpede că, printr'o înțelegere între cele două Curți, se admiseseră Imperialilor din Apus să ocupe, să stăpânească și să păstreze la pace acea Moldovă muntoasă peste care și în 1716 și în 1738 ei încercaseră a se face stăpâni, alipind-o acuma, ca o anexă firească, dobândită măcar prin luptă, a Bucovinei câștigate numai prin usurpare și corupție. De la început se luă hotărîrea de a nu întreba Divanul din Iași⁷.

Numai în Decembre Rumiențov își făcu în sfârșit intrarea în Capitala Moldovei⁸, unde nu voise până atunci să aibă niciun condominiu, fie el chiar militar și provisoriu, cu Austriei pe cari-i cunoștea în de ajuns pentru a-i desprețui. În suita lui se

¹ *Ibid.*, pp. 500-3, no. CCCXCVI. Splény arestează pe episcopul de Huși; *ibid.*, p. 503. V. și n-l următor. Metzburg rechema pe boieri; *ibid.*, pp. 506-7. no. cccc.

² *Ibid.*, pp. 505-6, no. CCCXCVIII.

³ *Ibid.*, p. 511.

⁴ *Ibid.* În Țara-Românească urmează ciocnirile la pasuri; *ibid.*, pp. 516. 519-20, no. ccccX; pp. 526-7, no. ccccXVIII.

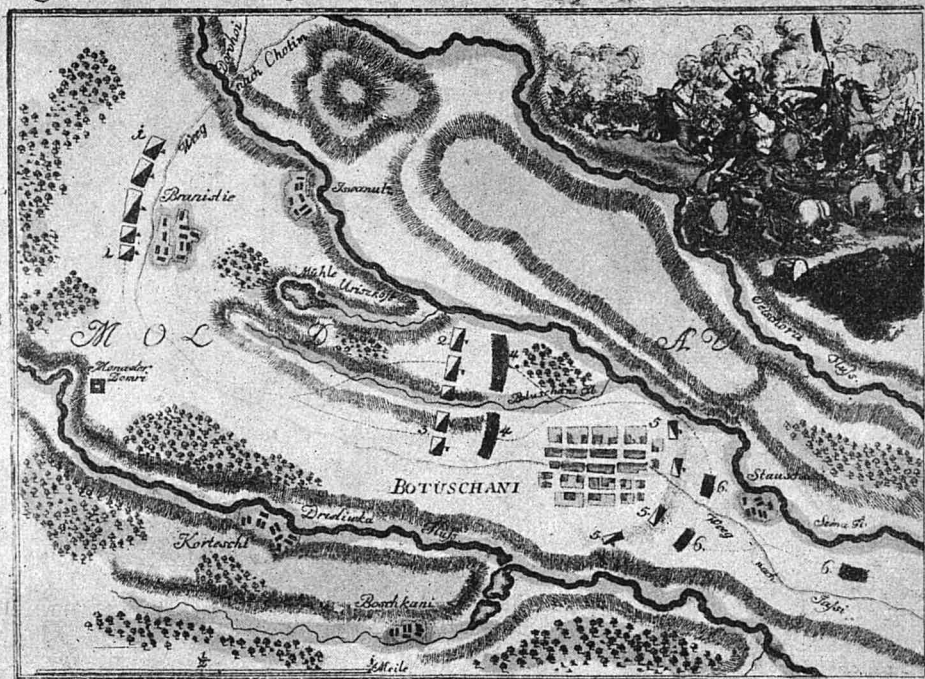
⁵ *Ibid.*, p. 518 și urm.; pp. 520-2, n-le ccccXI-II.

⁶ Iorga, *Ocupația austriacă*, p. 251, no. 4.

⁷ Nistor, *l. c.*, p. 528, no. ccccXX.

⁸ *Ibid.*, p. 527, no. ccccXIX.

Karte des Scharmützel bei Botuschani am 19ten März 1788. Nro 9

1 Vorrückung des K.K. Obersten Fabry mit 4 Escadrons Erddes Husaren 4 Comp. Infanterie 60 Scha. Geschützen und 2 Kanonen von Donhai gegen Botuschani den 19ten März 1788
 2 Der linke Flügel. 3 Der rechte Flügel des K.K. Corps.
 4 sw Spaki und 400 Sanitscharen wurden in die Flucht geschlagen.
 5 Die K.K. Truppen ersteigen mit klingenden Spiel die Anhöhe der Stadt Botuschani
 6 Türkische Flucht auf dem Weg nach Ajak bis Gallaz. Wien im Jahr 1788.

Fig. 12. — Luptă din războiul austro-turc (1788—1789)
 Lupta dela Botoșani
 (dintr'un album).

găsia pentru moment acel spiritual prinț valon de Ligne, care a lăsat asupra Iașului și mai ales a femeilor din boierime, purtând acuma costumul occidental, pagini așa de vioaie și de pitorești ¹. Un căpitan de Arnăuți, Pavel, se risca până la Galați ².

Așa se mântui o ridiculă campanie a două mari puteri militare. *Afară de ocupația liniei de la Roman până în jos de Iași, cu unele strecurări doar mai departe, pătrunderea în țările românești trebui reluată în primăvara anului următor.*

Imperialii austrieci, prinși întâiu cu zăbăvi degradante, în așteptarea unei hotărâtoare intervenții rusești, de pe urma căreia, ca în 1774, să secere, se arătaseră incapabili de ofensivă, lăsându-se provocați de incursiunile armatei improvizate a lui Mavrogheni. Apoi, în toamnă, acea serioasă inițiativă turcească se produse: Marele Vizir pătrunse în Banat, mergând, în partea apuseană a provinciei, pe linia Palanca, Biserica-Albă, Panciova, Vârșeț; din partea lor, Turcii de la Vidin, ai Pașei Cara-Mustafă, intrară pe la Mehadia spre Caransebeș și Lugoj. Împăratul însuși, care căutase a li tăia calea, va fi rău învins. Toată această regiune fu crud prădată. Pe urmă, după aceste neașteptate biruinți, în Oltenia însăși comanda fu luată de elemente turcești directe, supt conducerea aceluiași Pașă învingător. Pe la Porceni, se luă chiar drumul Ardealului, menit aceluiași jaf pedepsitor, Hațegul fiind atins și frumoasele sate d'împrejur prădate. La Craiova porunciau acuma Turcii, dregătorii lui Mavrogheni având numai sarcina de a-i hrăni și ajuta ³. La granița Moldovei, trecută de ostașii munteni, se întăreau în Octombrie Focșanii, fără nicio rezistență din partea Austriecilor ⁴.

¹ *Ibid.*

² *Ibid.*, p. 530.

³ După Văcărescu și Dionisie Eclesiarhul. Mărturia contemporană din Iorga, *Studii și doc.*, VIII, p. 105 și urm. In rostul de caimacami, se vor urma Ioniță Papuc, Clucer al doilea, de la Turci, și unul de la Nemți, apoi iar Papuc; *ibid.*, p. 106, no. 7. Pentru nesiguranța Arnăuților domnești, Iorga, *Ocupația austriacă*, p. 218, nota 2.

⁴ Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 397. In n-l cccxi mănăstirea din Moldova, care va fi cucerită, trebuie să fie Sf. Ioan din Focșani. Felul cum trata Pașa din Vidin pe oamenii lui Mavrogheni; p. 405 și urm.

Sigur de sine, Nicolae-Vodă ură oștilor stăpânului său drum triumfal și până la Viena ¹! Apăreau emisari austrieci pentru a încerca negocieri pe care Turcii nu le primiau, de oare ce aceia n'aveau recomandății decât de la comandantul din Timișoara ². Mavrogheni ținea în Moldova, la începutul anului 1789, un caimacam, Alexandru ³, apoi, în April, un « Ioan, grămăticul a toată Moldova » ⁴.

În aceastăaltă țară, Rumiențov așezase ca atotputernic pe cunosătorul de locuri Lașcarev și lângă dânsul, revenind, după decepția austriacă și desprețul față de ușuratecul Domn muntean ce li dăduseră Turcii, cari nu se mai întoarseră în aceste părți, la vechea legătură cu Rușii, se aflau fruntașii, cari trecuseră până atunci prin atâtea temeri, speranțe și încercări, ai boierimii moldovene: Ioniță și Ștefăniță Sturdza, Scarlatachi Sturdza, care învățase în Apus și căruia-i va reveni mai târziu misiunea de reorganizare a școlilor în sens apusean, până ce, într'un târziu, va avea de la Ruși guvernarea Moldovei răsăritene, devenită o Basarabie a lor, apoi Iordachi și Matei Cantacuzino, acesta din urmă prietenul de ieri al Austrieilor, nepoții, din ramura surorii, măritate cu Slugearoglu, « fiul Slugerului », ai lui Grigore Ghica, cel decapitat pentru credință față de Ruși, apoi Lascarachi Roset, Costin Catargiu, Iordachi Balș, care avea legături cu Bucovina, și alt membru al Divanului lui Metzburg, Depasta ⁵. Ei vor funcționa și până la sfârșitul anului 1791, dând țării, în așa de grele împrejurări, liniște și o bună administrație. Cât despre Manoli-Vodă, retras la Galați, el trecuse la Ruși, între cari, după ce stătuse un timp la sora lui, « Răzoaia ⁶ »,

¹ *Ibid.*, p. 412, no. CCXCVII. Pentru dorința lui de a curăți Moldova și mulțămirea Turcilor cu dânsul, *ibid.*, pp. 415-6, no. CCCI. Selim-Pașa din Moldova îi arăta aceeași încredere; *ibid.*, pp. 417-8, no. CCCIII. Raportul de la pp. 422-3, no. CCCIV, în care e vorba de pătrunderea lui Mavrogheni spre Iași, e de sigur din zilele cele mai bune ale anului 1788.

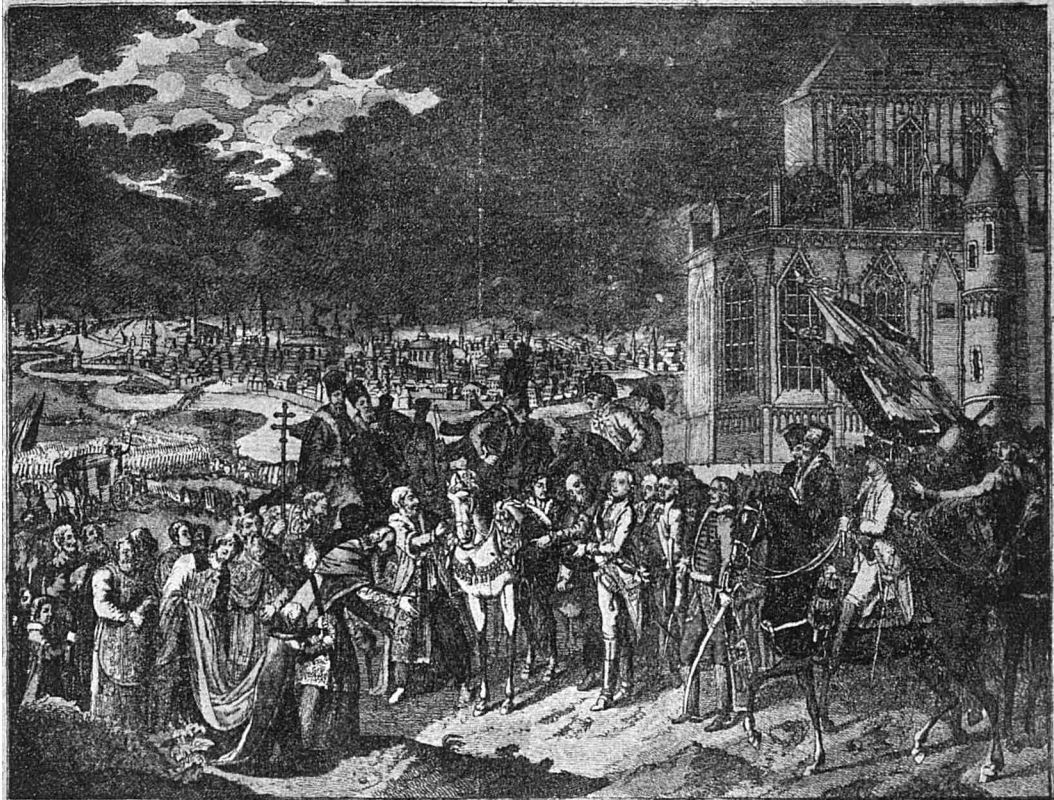
² *Ibid.*, pp. 431-2, no. CCCVIII.

³ *Ibid.*, pp. 436-7, no. CCCXV.

⁴ *Ibid.*, pp. 437-8, no. CCCXVI.

⁵ Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 240, no. 125, și facsimilele II la *Ocupația austriacă*.

⁶ Nistor, *l. c.*, p. 536, no. CCCXXIX. Părit că e înțeles cu Austrieii și silit să dea banii pe cari nu-i avea, el mersese pe la Fălciu să se predea Rușilor; *ibid.*

Feierlicher Empfang des k. k. Feldmarschallen Prinzen von Koburg von den samtllichen Adel, nebst der Geistlichkeit in der Wältsches bei Bukarest am 10ten Novemb: 1789

Fig. 13. — Luptă din războiul austro-turc (1788—1789). Intrarea Austriacilor la București (dintr'un album).

era să și moară, la Cherson ¹. Zvonul că împreună cu Patiomchin, ocupat încă în regiunile « Tauridei » sale vine Alexandru « Firaris » nu se va adevăra ².

Până la mijlocul acestui al doilea an de războiu nimic însemnat nu se produse supt raportul militar. Doar Austriecii înaintaseră spre Focșani până la Bacău și la Fântânele ³ și, din partea lor, Rușii făceau recunoașteri până la Bârlad, în aceeași lună April ⁴. Mavrogheni încercase, cu un număr însemnat de Turci, un atac pe la Câmpulung contra Branului, păzit și de grăniceri români din Ardeal ⁵. Se părăsi ideea unei pătrunderi prin valea Teleajenului ⁶.

Greul căzu însă asupra Rușilor. În Mai ei erau acuma dincolo de granița munteană, la Măxineni, unul din punctele de sprijin ale liniei turcești de la Focșani la Galați. Indată după aceasta, o nouă luptă dădu generalului Dörpfeld acest oraș chiar, care arse. Focșanii singuri mai erau în mâna Turcilor, și Mavrogheni se îndreptă spre dânsii pentru o acțiune comună ⁷.

Comanda asupra oștilor rusești fu încredințată atunci, pentru a se da în sfârșit lovitura hotărâtoare, unui general mai tânăr, Repnin. Pe lângă o acțiune de aceste proporții, ce putea să însemne noua încercare a lui Mavrogheni și a Turcilor pe la Vălenii-de-Munte, cu încă un indemn către Ardelenii cari ar voi să-și schimbe Impăratul ⁸! Această încercare din Iunie se isprăvi printr'o retragere: toate forțele erau chemate pentru marea bătălie ce se pregătia între Focșani și Râmnicul-Sărat ⁹.

¹ *Ibid.*, pp. 534-5, no. ccccxxvii; *Rev. Ist.*, III, p. 120 (data de lună: 3 Mart, poate fi bună, dar nu și aceia de an.

² Nistor, *l. c.*, p. 548, no. cccxliv. V. și Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 270, no. 3.

³ Nistor, *l. c.*, pp. 534-5, no. ccccxxvii. O luptă la Valea-Seacă; *ibid.*, pp. 539-40, no. ccccxxxiii.

⁴ *Ibid.*, p. 538, no. ccccxxxi.

⁵ *Ibid.*, n-1 următor. Boieri munteni din Vălenii-de-Munte, cu chemări și știri către Austrieci; *ibid.*, pp. 545-6, no. ccccxl.

⁶ *Ibid.*, pp. 540-2, n-le ccccxxxiv-v; pp. 543-4, no. ccccxxxviii.

⁷ *Ibid.*, p. 543, no. ccccxxxvii.

⁸ Blancard, *l. c.*, p. 442 și urm., Nistor, *l. c.*, pp. 550 1, no. ccccxlvi și urm.; Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 444 și urm.

⁹ V. și Nistor, *o. c.*, pp. 560-1, no. ccccliii; p. 562, no. cccclv.

Ea se dădu cu forțele reunite ale celor două armate împărătești, care se întâlniseră la Trotuș, contra puternicei armate a Serascherului turc. Arnăuții trecuți la Ruși erau în avangardă, alături de Cazaci. De la Mărășești, unde se ciocniră aceștia cu dușmanul, se trecu peste Putna spre Focșani. Cele două mănăstiri de acolo, prefăcute în cetăți, Sf. Ioan și Proorocul Samuil, fură bătute cu tunurile. La 21 Iulie Turcii se retrăgeau, și generalul rus Suvorov observa, ironic, că în sfârșit și Austriei s'au învrednicit de o biruință ¹.

Dar nici acum ei n'avură curajul să lucreze singuri, și Rușii, spre a se învedera lipsa de inițiativă și de curaj a aliaților lor, se îndreptară, pentru o acțiune separată, spre Prut la Fălciiu, pentru a înainta în Basarabia. Astfel prințul de Coburg se și opri la Milcov, cerând din nou să fie sprijinit pentru a încerca în acea Țară-Românească spre care se îndrepta lăcomia Imperiaților catolici, cari o cuprinseseră în programul lor de anexiuni.

Trebuie amintirea pe apa Râmnicului a Marelui Vizir însuși pentru ca Suvorov, văzând amenințate roadele lui de la Focșani, să alerge de la Bârlad, unde se afla. Unindu-se cu Austriei, acela care de la noua bătălie era să primească, după exemplul biruitorilor Romani, supranumele glorios de « Râmnicchi », « Râmnicianul », găsi în fața sa avangarda cetezătoare a lui Mavrogheni. Pe locul vechilor lupte dintre Moldoveni, al căror rol îl jucau acuma aliații, și dintre Munteni, între Crângul Mieilor și între movila Căiața, pomenită în cronici, — și alcătuitorul Memoriilor lui Suvorov, arătând ruinele unei cetăți românești, amintește de alte lupte ce se desfășuraseră acolo, se înfruntară îndrăznețele atacuri ale cavaleriei otomane, pe care o îndemna la luptă vestea că, după moartea Sultanului fără noroc, Abdul-Hamid, un urmaș tânăr, viteaz, plin de entuziasm pentru reforme, Selim al III-lea, a luat cârma Împărăției. Dar, pe când Austriei se băteau la Mărtinești, la vadul Râmnicului, Suvorov sparse, cu toată îndărătnica rezistență a Turcilor, frontul dușman în ziua de 22 Septembrie. Marele Vizir

¹ *Histoire des campagnes du comte Alexandre Suworow Rymnikski*, Londra, 1799, p. 48 și urm.; *Ausführliche Geschichte des Krieges zwischen Russland, Oesterreich und der Turkey*, III, Viena, 1791; la Urechiă, l. c., p. 255 și urm.

trebui să se adăpostească la Brăila, pentru ca de acolo, complect descourajat, să se coboare până la Şumla.

Instrucții de la ambele Curți fixau drepturile fiecăreia dintre armate. Colaborația încetă odată cu victoria decisivă. Rușii reveniră astfel la Bârlad, pe când, peste șesul munlean fără apărare, Coburg înainta, nu fără a-și lua cele mai migăloase precauțiuni, spre capitala lui Mavrogheni ¹.

Îndată apărură acolo, conduse de pribegii Ioan Cantacuzino și Câmpineanu, cele d'întăiu trupe ale Impăratului. La 9 Novembre, Osias de Coburg, « Măria Sa Prea-Innaltul Prințip de Sacsonia-Coburgu, marele comandir al tuturor oștirilor », primit de noul mitropolit Cozma și de boierii liberați de supt tirania lui Mavrogheni, se instala el însuși ca « oblăduitorul țării » ², pe când în Moldova el se mulțămise a da această sarcină lui Metzburg, care acum își sfârșise zilele, sarcina informațiilor locale căzând asupra bietului cancelist sas Merckelius. Ca vice-president era, iscăind românește, Enzenberg, fost guvernator al Bucovinei.

Așezat în casele brâncovenesti, Coburg își formă îndată un Divan care cuprindea ce aveau mai distins clerul și boierimea Țării-Românești: Mitropolitul și episcopii Filaret și Dosoftei Filitis, impus de Mavrogheni, Banul Ghica, pe care Domnul de la Turci nu-l putuse nici îngenunchia, nici exila, Scarlat Cornescu, Radu Slătineanu, înrudit cu Cantacuzinii, Radu Golescu, Constantin Știrbei Drăgănescu, Matei Fălcoianu, Isac Damaris, care ținea pe fata lui Matei Cantacuzino ³. Ceilalți erau ori pe la Arvanitochori, unde și-au lăsat amintirea, și prin morminte, în biserici, ori, în mic număr prin Ardealul refugiului ⁴.

¹ V. și alte amănunte, în Iorga, *Ocupația austriacă*, pp. 224-6. Cf. și Nistor, *l. c.*, pp. 561-5.

² Iorga, *Studii și doc.*, I-II, p. 459, no. XIX.

³ *Gen. Cantacuzinilor*, p. 316 și urm.

⁴ Pentru intrarea Austrieilor, Nistor, *o. c.*, pp. 567-8, no. CCCLXI. Legăturile cu Imperialii ale lui Nicolae Dudesco; *ibid.*, p. 549, no. CCCXLV. — Pentru boierii exilați la Arvanitochori, Iorga, *Doc. grecești*, III, pp. 463-4, no. CCCXLI. — Pentru rosturile militare ale lui Mavrogheni, și actele românești din Prefața volumului.

Dar *noul stăpân al Țării-Românești*, — celalt rătăcind de acum cu oastea turcească învinsă până ce putu să revie ca ostaș, — *socotia, după învoiala între cele două Curți, țara ca anexată. El îi ceru deci, după exemplul din Bucovina* —, ceia ce nu se făcuse în 1788, nici în Moldova de la Iași, nici în cea de la Roman, — *jurământul*.

Întâia formă cuprindea supunerea absolută, cu pomenirea drepturilor de odinioară ale Ungariei; va fi fost trimeasă de la Viena. Cu dibăcie boierii tineri, în frunte cu Ioan Cantacuzino, care o afirmă în Memoriile sale, azi pierdute, dar, din fericire. întrebuițate de Bălcescu, știură să strecoare o alta, potrivită cu aspirații care, data aceasta, în chingile strânse ale lui Mavrogheni, nu se putuseră închea, — cu toate negociațiile care precedaseră precum o spune Merkelius, ocuparea Bucureștilor, — într'un memoriu la înălțimea celor din precedentul războiu. În această redacție, Impăratul cel nou, Leopold, căci Iosif murise de rușinea și durerea înfrângerii, în momentul când privilegiații de la un capăt al celui alt al Statelor sale se pregătiau de revoltă, era considerat numai ca « al nostru prea-strălucit protector » și *se afirmă puternic*, — ceia ce nu putea să vie de la Imperialii anexioniști ei înșii, — *privilegiile țării*, care trebuiau puse de acord cu « interesele » habsburgice: « unind *folosul pământului nostru* cu enteresul stăpânirii sale, pentru *binele de obște* », — din nou acest franțuzesc, « filosofic » *bien public!* — « Și, *păzindu-ni-se privileghiurile* », ca o condiție, nu se făgăduia altceva decât singurul ajutor ce va putea să deie țara armatei de ocupație: « ne făgăduim că, la cele prin puțință spre ajutorul oștirii *cei pentru ocrotirea țării*, vom fi cu toată sălința, neîmpublicând cele ce sânt de taina slujbei », — deci secretul față de mișcările armatei împărătești ¹.

Dar tinerii Cantacuzini voiau mai mult. Pe când Nicolae, sătul de serviciul la Ieniceri, pe care trebuise a-l primi, se cerea la Ruși, fie și cu Arnăuții lui Mavrodin ², și, numit loco-

¹ Al. Lapedatu, în *Conv. lit.*, XLIV, p. 403; facsimile, în Iorga, *Ocupația austriacă*. Cf. observațiile citate ale d-lui Lapedatu (nu admite schimbarea formei prin înșelăciune). Memoriile lui Ioan Cantacuzino sânt întrebuițate de Bălcescu, în *Mag. Ist.*, I, p. 194.

² V. Dionisie Ecclesiarhul, p. 180.

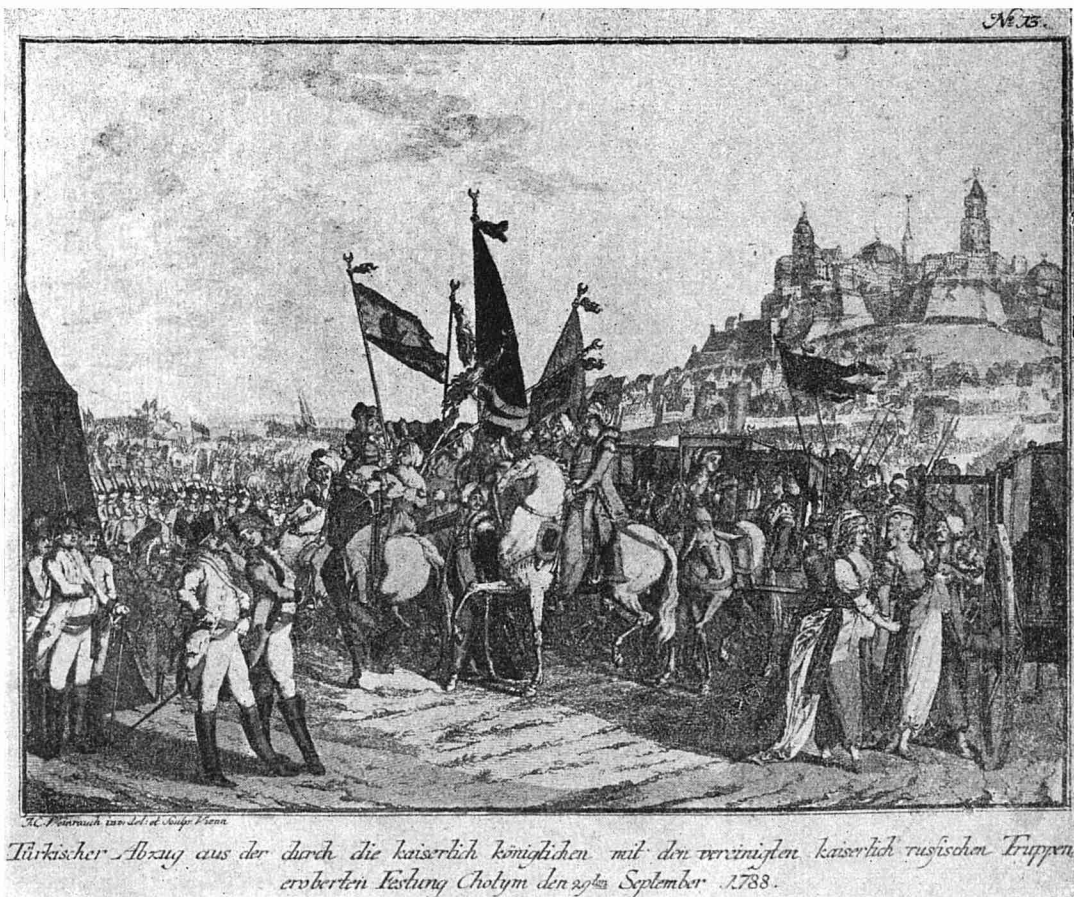

Fig. 14. Luarea Hotinului de Ruși
(după un album).

tenent-colonel al acestora, luă parte la cucerirea Ismailului ¹, Ioan, care merse și în Moldova pentru a vorbi cu boierii de acolo, *doria Unirea celor două țări, care să formeze « un Stat creștin mare și puternic », având în frunte un Domn ales, care pulea fi el însuși* ². Vom vedea îndată ce a crezut el că poate căpăta la negociațiile de pace care se apropiau.

În Oltenia, după lupte biruitoare, în Octombrie încă, împotriva Pașei de Vidin, Austriei, conduși și de boierinașii Băbeanu și Bibescu, și de un vechiu confident, Geanoglu, întră la Craiova cam tot odată cu primirea lui Coburg în București ³. Vechiul prigonit al lui Mavrogheni, luptătorul de odinioară pentru drepturi, Hagi-Stan Jianu, fu numit caimacam austriac, pentru a ceda apoi locul aceluiași om de rând, Papuc, dintre ai lui Mavrogheni. Se alcătui un Divan deosebit, probabil după cererea boierilor locali, din Ștefan Pârscoveanu, rivalul de odinioară pentru Domnie al lui Ipsilanti, Barbu Știrbei, care călătorise la Carlsbad și ni-a lăsat interesante scrisori de descoperitor al Apusului ⁴, Jianu însuși și fiul, Ioniță Brăiloiu și ruda sa, Corniță, care servise pe fostul Domn ⁵, plus un Murgășanu ⁶. Mai târziu, lângă Pârscoveanu și Știrbei, sânt Ioan Glogoveanu și Geanoglu. Se începu, aici mai mult decât la București, o viață de baluri și alte petreceri, fără nicio manifestație de caracter politic ⁷. Se întrebuițau pentru păzirea ordinii și pandurii români ⁸.

Nimic nu se observă ca aspirații de viitor, la Moldovenii de supt Austriei, represințați printr'un « Erggelet », Erngeleit, « sfetnic al Gubernii Liovului și administrator », cu un Divan

¹ Iorga, *Gen. Cant.*, p. 314 și urm.

² Bălcescu, *l. c.*, pp. 197-9, 201, nota.

³ Dionisie Eclesiarhul, pp. 177-9; Bălcescu, *l. c.* Cf. Urechă, *l. c.*, p. 285 și urm.; Iorga, *Viața și Domnia lui Barbu Știrbei*, p. 10 (din *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXVII-VIII).

⁴ Iorga, *Un boier oltean la Karlsbad în 1796-1797. Călătoria lui Barbu Știrbei în apus*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXIX.

⁵ V. Nistor, *l. c.*, pp. 456-7, no. CCCXXXV.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, XI, pp. 104-5, no. 26; cf. *ibid.*, VIII, pp. 106-7.

⁷ Salaberry, *Voyage à Constantinople*, Paris, an 7, p. 95 și urm.; reproduc în Iorga, *Ocupația austriacă*, p. 239 și urm.

⁸ Salaberry, *l. c.*

pe care Ienachi Cantacuzino, trăind în Bucovina, declara că nu-l recunoaște, fiind alcătuit din « persoane neștiute », « nepublicarisit » și deci incapabil de a face, în judecățile sale, un « legiutor lucru »; boierul cult învinuia pe acești obscuri sfătuitori ai ofițerului împărătesc că « *sânt și fără idei, necum cu vre-o știință de filosofie și pravili giudecătorești*: în pământul nostru aceste persoane nu s'au putut învrednici să fie orânduieți de către Stăpânire să giudece vre-odată măcar doi țărani »¹.

Hotărârile de acolo erau tăgăduite și de Divanul din Iași, în care Lașcarev lucra cu Constantin Roset, Constantin Greceanu, Sturdza și alți doi². Se credea că din această ocupație țara nu va mai putea reveni la starea de mai înainte, necum să poată râvni mai mult. Strilbițchi, care-și vedea cele mai călduroase dorinți îndeplinite, tipări « Dialoguri casnice rusești și moldovenești », iscăind « protoiereu al Moldovei și Basarabiei »³. Tot de la el vine un vocabulariu « ruso-moldovenesc »⁴; dar, data aceasta, tot în 1789, el e și « protoiereu al Valahiei ». Un « Toader Școleriul », neidentificabil, dădea o « lecțiune adecă arătare » de gramatică rusească și « moldovenească », purtând în titlu enigmaticile litere « P.E.H.A.U. »⁵. Pentru soldații ruși tot Strilbițchi publica o Carte de rugăciuni⁶: în aceasta el intitula « nemesnici ai Mitropoliei » pe Antonie de Roman și Iacov de Huși⁷.

*Aici Patiomchin, care luase comanda în primăvara anului 1789, apărea nu numai ca stăpân, dar ca viitorul Suveran al celor două țări reunite într'o nouă Dacie supt dinastia lui*⁸. Planul, fără a se da numele regelui dac care va fi, era comunicat, în Decembrie 1789, după biruința de la Râmnic, și lui Frederic-Wilhelm al Prusiei⁹, care de doi ani se trudia să facă pe Turci

¹ Iorga, *Studii și doc.*, VII, pp. 243-5.

² *L. c.*

³ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 327, no. 524.

⁴ *Ibid.*, n-1 următor.

⁵ *Ibid.*, pp. 328-9, no. 526.

⁶ *Ibid.*, n-1 următor.

⁷ Din partea Austrieilor, la Liov, *Rânduiala judecătorească pentru crime*; *ibid.*, p. 330, no. 528.

⁸ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 268, no. 2; p. 270, no. 4.

⁹ Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, II, pp. 72-3.

a ceda ambele țări Austrieilor și Basarabia dunăreană Rușilor, pentru ca în schimb să se restituie Galiția Polonilor, iar ca aceștia să cedeze Prusiei Danzig și Thorn, iluzie diplomatică a ministrului rus Herzberg, care, persecutând pe miniștrii turci, făcu să se verse multă cerneală¹. Furioasă că Austrieii au întrat la București², Impărăteasa ținea numai decât să-și înzestreze regal un favorit de care de mulți ani nu mai avea nevoie. Se credea la Berlin, în Decembrie 1789, că s'ar putea ca urmașul lui Decebal să se mulțamească și numai cu Moldova³.

Dar, de și pe o *Invățătură creștinească* româno-rusă a lui Platon de Moscova se așează la locul pomenirii Domnului titlurile « arhistratigului »⁴, familia imperială întreagă trecea înaintea lui în titlul Psaltirii românești date de Ambrosie, delegatul Sinodului rus, cu înlăturarea vicarilor moldoveni (1790)⁵, delegat a cărui cuvântare, la instalarea lui în 24 Februar, se dădu, în Iulie, numai rusește⁶ —, dar și recomandațiile, biglote, către « blagocini și protopopi sânt dedicate « arhistratigului »⁷.

Probabil că niciodată gândul ambițios al celui ce era să și moară, la prăbușirea planurilor sale, pe aceste plaiuri, n'a fost comunicat vre unuia din boierii moldoveni, ale căror sentimente politice în 1790 ni sânt necunoscute. Dar comandantul suprem, care nu luase parte la luptele de cucerire, căuta să câștige boierimea aceasta prin strălucirea balurilor sale, prin eleganța pe care o desfășura nepoata sa, contesa Branicka⁸. Iși pregătia și palatul, prin arhitectul obișnuit din Petersburg⁹. Dar se vor-

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 227 și urm.

² *Ibid.*, p. 289, no. 2.

³ *Ibid.*, p. 290, no. 1. S'ar fi lăudat și cu sprijinul regelui Prusiei, desperat că nu i se primește « planul »; *ibid.*, pp. 290-1. Lord Auckland credea în 1791 că Rusia ar putea merge până la Nistru și la Dunăre; J. Holland Rose, *William Pitt and the great war*, I, Londra, 1911, p. 589 și urm.

⁴ Bianu și Hodoș, *o. c.*, pp. 337-8.

⁵ *Ibid.*, no. 538.

⁶ *Ibid.*, n-1 următor. — Tot la 1790 o « Cercetare a creștinismului », din englezește, cu litere rusești; *ibid.*, pp. 339-40, no. 540. E dedicată de traducătorul rus lui Patiomchin.

⁷ *Ibid.*, pp. 340-1, no. 544.

⁸ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 291, no. 2.

⁹ *Ibid.*, p. 295, no. 1.

bia și de un alt candidat la coroana Daciei, care ar fi unul dintre nepoții de fiu, anume Constantin ¹, ai Ecaterinei ², care totuși plângea când nu se puteau trimete la Iași banii ceruți, pentru exhibițiile sale, de prințul Tauridei ³. Acesta amenința fățiș pe oricare dintre miniștri ar îndemna pe Impărăteasă să primească alte condiții ⁴: pentru a-i înălța prestigiul i se dădu situația de « Hatman al popoarelor de la Ecaterinoslav și de la Marea Neagră » (Mart) ⁵, dar aceasta nu putea să-l mângâie, și el încerca prin maiorul grec Melissino, cu rude în Moldova, negocieri personale și directe cu Vizirul ⁶, și ar fi sperat să capete și asentimentul Curții din Viena ⁷. În acel moment Marele Vizir cerea să i se trimeată la oaste Alexandru Constantin Mavrocordat, cu gândul de a-l reșeza în Muntenia ⁸.

În adevăr noul an 1790 fusese desastros pentru miserabila armată austriacă, prin care totuși se spera acum să se câștige ceva în Franța tulburată de revoluție. După zădarnica încunjurare a Giurgiului, bine apărat de Turci, « volintirii » lui Mavrogheni reapăruseră încă din Maiu la Dunărea olteană, și la Vidin, în fruntea unei oștiri nouă, făcută pe banii săi, venia Nicolae-Vodă însuși. Fără să fie sprijinit de invidiosul Mare Vizir, el încercă la Calafat, în Iunie, o luptă din care ieși zdrobit.

Un moment, panica se produsese la București, unde fu închis boierul Știrbei-Drăgănescu, fu spânzurat un Grec, Polizu, și nepotul episcopului pribeag de Silistra, căpitanul viteaz al Arnăuților fiind osândit la zece ani de închisoare în fortăreață. Chemat în grabă, Suvorov veni, cu Arnăuții și Rușii săi, numai pentru ca între ai lui și Austrieci să se producă zilnic bătăi pe stradă ⁹. Dar, peste câteva luni, Mavrogheni era

¹ *Ibid.*, p. 297, n-le 1, 3; p. 298, no. 1.

² *Ibid.*, p. 294, no. 3.

³ *Ibid.*, p. 296, no. 1. Cf. și n-le următoare.

⁴ *Ibid.*, p. 298, no. 2.

⁵ *Ibid.*, p. 299, no. 1.

⁶ *Ibid.*, p. 300, no. 2. Cf. n-le următoare.

⁷ *Ibid.*, p. 301, no. 4. Regele Prusiei credea că Impăratul nu va ceda; *ibid.*, p. 302, no. 2. Cf. *ibid.*, no. 4.

⁸ *Ibid.*, p. 305, n-le 1-2.

⁹ Dionisie Ecclesiarhul, pp. 179, 185; Iorga, *Studii și doc.*, VIII, pp. 109-113; Suvorov, *o. c.*, pp. 98-102.

tăiat la Biala, în Bulgaria, de nerecunoștința Turcilor, prin sentința, necunoscută la Constantinopol, a unui șef militar (Septembre) ¹.

Dar, de mult ², Prusia, Anglia și Olanda oferiseră, în vederea situației din Apusul revoluționat, o mediație care izbuti mai mult decât încercările Francesilor, Spaniolilor și Napoletanilor. Un armistițiu fu încheiat, pe ruina tuturor planurilor, austriece și prusiene, — cele rusești trebuind să agoniseze —, la Reichenbach.

Boierii munteni, cu Mitropolitul în frunte, se adresară represintantului prusian la Congresul de pace, marchisul Luccherini, pentru a se plânge de greutatea sarcinilor și de schimbarea deasă a Domnilor. Unii, ca Ghica, un Cantacuzino și un Mavrocordat, ar fi dorit ca influența consulului rus și austriac să fie contrabalansată de a unuia prusian. Se arăta că simpatiile pentru Rusia veniau numai dintr'aceia că li se făgăduise de această Putere un ajutor pentru idealul pe care-l urmăreau: « *îndreptarea acestor abuzuri sau o stare de independență supl protecția sau suzeranitatea ei* » ³.

În acest moment, Ioan Cantacuzino, cu ce tineret încrezător era în jurul lui, încercă pe lângă mediatorii o ultimă propunere menită să asigure țării sale un alt viitor. Se afirma, revoluționar, în memoriul său, că *Româniii sânt o « nație », că, așa fiind, ei nu se pot întoarce la ceia ce au fost*, ci « mai curând preferă să-i înghită pământul pe loc ca Lima și Lisabona ». Să se restituie raiaua usurpată. Peste țara astfel întregită să fie un Domn ales, dar *nu de boierii singuri*, ci cu amintirea celor petrecute la Versailles în 1789, prin crearea Adunării Naționale, de *toate cele trei stări, les États* din Franța, ca la alegerea ultimă, după moartea lui Scarlat Ghica, a fiului Alexandru. Se relua din memoriile epocii lui Mihai Cantacuzino ideia

¹ Blancard, o. c., pp. 494–8. Cf. Nistor, o. c., p. 575, no. CCCCLXX.

² Încă de la începutul lui 1790 se credea la Roman că Patiomchin încearcă pe lângă Turci negocieri prin fostul Șătrar al lui Mavrogheni, Barozzi, acuma în serviciul rusesc; Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 346, no. 1; Nistor, o. c., p. 572, no. CCCCLXVII.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 317.

plătirii tributului, de « 300 și ceva pungi de bani », cu înlăturarea zaherelei și monopolului de cumpărare, prin ambasadorii Rusiei și Austriei. *Acesle Puteri vor fi amândouă « protecloare », ca în proiectul din 1789. Teritoriul românesc va fi declarat neutru și-l vor apăra forțe naționale*¹.

La 1791, egumenii de la Tronoșa, Studenița și Iagodina cer « tuturor clericilor, cnejilor, negustorilor » din « Țara Sârbească » să fie ca și « Cara Vlahia ». Impăratul Leopold să li capete o astfel de situație, dând doar un tribut și chiar putând să-și aleagă un șef « cum a fost în Valahia Bogdan-beiul »². Și patriarhul de Carlovăț și episcopul Bacicăi atribuiau Rușilor situația Principatelor³.

Era, evident, glasul altei epoci.

Dar asupra cererilor lui diplomația, grăbită, trecu. Se ajunse la încheierea « păcii albe », fără anexiuni, de la Siștov cu Austria. Iar, când apăru, revenind din exil, Văcărescu, și Austriei cari, supt noul comandant, Polonul Mitrowski, zăboviau plecarea lor, îl expulsară ca spion turcesc, el venia cu mandatul de a lucra contra lor, fiind ajutat la aceasta și de înaltul cler muntean⁴. Singura dovadă de vitalitate națională fu complotul contra Austrieilor de care se zvoni la Constantinopol⁵. N'avem nicio precisiune asupra lui.

¹ După o scrisoare a lui Joseph von Hammer, în Iorga, *Conv. lit.*, 1901, p. 1126 și urm.

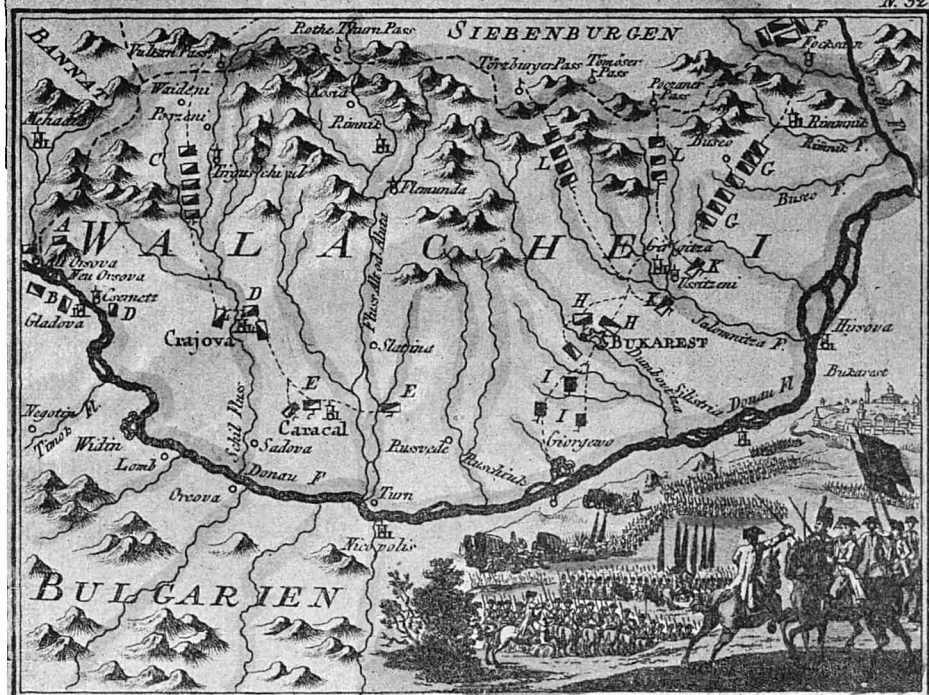
² Gaston Gravier, *Les frontières historiques de la Serbie*, Paris, 1919, p. 46: « Demandons à Sa Majesté que la paix soit conclue de la même façon que pour la Kara Vlahija, afin que nous donnions au Sultan un tribut moyen fixé par le traité et pour que les Turcs, ni leurs Pachas ou musselins ne se mêlent plus de nous juger, mais qu'avec l'entendement de tout le peuple nous choisissons un de nos notables, qui sera notre chef à tous comme le fut en Valachie Bogdanbey; il recevrait le tribut fixé, le verserait au Sultan et nous pourrions travailler et vivre en paix sur notre terre ».

³ N'est-ce pas à l'action russe que les provinces roumaines et les Sept Iles doivent leur situation privilégiée ? »; *ibid.* Dar episcopul de Bacica cerea Țarului hotarele vechiului Țarat; *ibid.*, p. 46. Caragheorghe ar fi vrut un arhiduce; *ibid.*, p. 48. Plan de prinț austriac sau însurat cu o arhiducesă; *ibid.*, p. 58, nota 1.

⁴ Papiu, *o. c.*, II, pp. 293 și urm., 319–20.

⁵ *Ibid.*; Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 326–7.

Carte der Besitznehmung der Wallachey von den K. K. Truppen unter Comd. des K. M. P. v. Sachsen Coburg den 4. November 1829. N. 52

A. Blockade von Orșova. B. Eroberung von Gladova durch H. General Fiedri. C. Einmarsch des K. K. M. P. v. Hohenlohe mit dem Siebenbürg. Corps nach Craiova. D. und weitere Verrückung des Obrist Kray bis Caracal Plan die Aluta. E. Das unter Comd. des G. K. M. P. v. Spleni zu Deckung des Rückens zurückgeliebene Corps. G. Einrückung des K. K. M. P. v. Coburg mit 6 Bata. Inf. und 7 Div. Cavallerie bis nach Buzarest. H. wo selbe von der Gastlichkeit und dem Adel auf das feierlichste empfangen worden. I. Plünder der Türken und Verführung des Landes durch den Obristdeut. B. Kienmayer. K. Stellung des General Orss mit 6 Bata. Inf. und 4 Div. Cavallerie bei Westzenä, welcher aus Siebenbürgen L. durch die Pässe vorgerückt ist.

Fig. 15. — Lupta de la Orșova (cu harta Țării-Românești)
(după un album).

Rămași singuri, Rușii prelungiră în Moldova o ocupație fără sens și scop, și ei trebuiră să ajungă, după preliminariile de la Galați, la aceeași « pace albă » în ce privește principatele prin tratatul de la Iași (Ianuar 1792 ¹).

În drum spre casă, Patiomchin își isprăvisese zilele ², și numai inima lui rămase, supt o pretențioasă inscripție, în biserica Golia din acel Iași care fusese, doi ani de zile, capitala sa. *Pe alle căi, naționale și revoluționare, era să se ajungă, într'un veac de trudă și suferință, la regalitatea românească, pornită spre unitatea neamului întreg.*

¹ Se alesese întâiu ca loc al congresului Hușii; Nistor, *o. c.*, p. 577, no. CCCCLXXIII.

² La Talpa, « șase ceasuri de la Iași, un ceas de la Rezina »; Octombre, 1791; *ibid.*, p. 580, no. CCCLXXV. Cf. Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 328, no. 1; p. 330, no. 2; p. 329, no. 2; p. 331, n-le 2-4; p. 332, no. 2.

CARTEA A III-a

SUPT REVOLUȚIE

CAPITOLUL I

Prime atingeri cu revoluția europeană.

În momentul când totul e spre schimbare în Europa, zguduită de revoluția raționalismului, care, în puterea unor principii abstracte, de imposibilă realizare practică, dărâma așezămintele de temelie, la care lucraseră veacurile puind în locul lor, cu discreditarea tuturor obișnuințelor de spirit, biete larve și fantome, în care anarhia luptelor individualismului desfrânat își poate bate ceamburul, toate părțile, tăiate de hotare sau risipite în depărtări, ale neamului românesc, urmărind instinctiv o unitate ruptă de nenorocirile seculare, erau străbătute de aceste idei ale « filosofiei » occidentale.

Cei din Domniile libere le căpătaseră prin cetiri de ziare și de cărți, de cel mai îndrăzneț caracter, une ori și în ce privește moravurile, și ele supuse schimbării, prin secretarii și preceptorii de pe lângă Domni, dintre cari, Francesi și câte un Italian, am găsit destui până acuma. Unul dintre cei din urmă înainte de războiu e acel atât de pătrunzător și original d'Hauterive, care a lăsat însemnări despre călătoriile sale, despre șederea în Moldova, ca secretar pe lângă Alexandru Ioan Mavrocordat și, la plecare, fiind înlocuit cu arheologul Lechevalier, și un memoriu către Alexandru Ipsilanti, în care se arăta înțelegător pentru trecutul țării și caracterul limbii, pentru firea boierilor și intențiile Rușilor, puțin sportive, în cas de cucerire, pentru dâșii¹. Ideile apusului mai

¹ *Memoriu despre starea Moldovei la 1787 de comitele d'Hauterive*, ed. Ac. Rom., București, 1902. El se ridică împotriva fugii patronului său la acești Ruși pe cari nu-i iubește (p. 211 și urm.). Atacă reformele lui Con-

pătrundeau prin influența consulilor, apariție nouă: al Rusiei mai puțin, căci aducea numai lăcomie politică și asiatică brutalitate, dar al Franciei¹, al Austriei, al Prusiei, — deocamdată bietul fost dascăl de latinește, König, care se pierdu în invălmășeala din 1787², mai târziu și ai altor țări. Cu mult mai puțin prin atingerea, de care s'a vorbit, cu ofițerii unor armate de invazie, dintre cari ai Austriei știură cum să danțeze boieroaicele îmbrăcate luxos în noile rochi de modă³, iar ai Rusiei nici atâta, cu toate interesele și îndemnurile lui Patiomchin și ale contesei Branicka.

În Bucovina, regimul austriac putea să înfrâneze orice tendință politică de învoire, fiind dat că acolo « progresul » e un lucru oficial, împărătesc, din cele de care « supușii » nu pot să aibă nimic de reclamat.

Dar în Ardeal spiritul cel nou își face drum și mai departe, dacă nu în mijlocul unei preoțimi, de ambele confesiuni, care rămâne legată de o îngustă tradiție, dând la Uniți tipul Bob și pregătind la ceilalți tipul Vasile Moga, al primului episcop « neunit », totuși om capabil și de vederi personale, de caracter național, dar măcar în acela al unor intelectuali cari *n'au fost niciodată fixați social la locul care li s'ar fi cuvenit*, și cari, pe lângă ideile lor inovatoare, duc și nemulțămirea firească a desrădăcinaților.

Dar aceste porniri se întâlnesc și la acea parte din Româ-nime, care, multă vreme, trecuse, de la Costinești, Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir la Șincai, ca niște depărtați

stantin Mavrocordat. V. mai ales pp. 25, 27, 97, 103 (cere grăniceri moldoveni), 171 și urm. Spirit revoluționar, e pentru alegerea Domnilor și, în genere, pentru mișcările care aduc și schimbări fericite în viața țărilor; pp. 71, 75. Economist cu teorii proprii, el judecă din punctul de vedere al școlii « fisiocraților ». E contra robiei Țiganilor, a șerbiei, contra invaziei economice străine (p. 159), contra luxului (pp. 185 și urm., 191). Își mărturisește prietenii între boieri (p. 193 și urm.), dar e contra regimului politic al familiilor lor (p. 199 și urm.). V. și Iorga, Hurmuzaki, X, pp. 17-21.

¹ V. Oțetea, în *Rev. Istorică*, XVIII, pp. 330-49.

² Iorga, în Hurmuzaki, X, Prefața.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XII (comenzile din Apus la Hagi Constantin Popdin Sibiu, înșurat cu o Păunica).

Cuțovlahi, vizibili numai ca negustori în prăvăliile lor din București sau în mijlocul Răsăritenilor de sânge amestecat de la Compania grecească din Imperiul habsburgic. Prin această Companie și de-a dreptul pătrund ei, a căror acțiune se întinde până la Trieste, la început o creațiune grecească, și la Philadelphia americană, în Pesta, care e în plină creștere economică, și în Viena, care devine un mare oraș internațional, cu o lume de pretutindeni pe care, când nu o leagă Curtea și funcțiile, o solidarizează afacerile și o unifică moral pătrunderea acelorași idei franceze.

Înainte de a urmări de aproape spiritul revoluționar în Ardeal, de o parte, între Carpați și Dunăre de alta, e vremea să se arăte ce se petrecea, cu totul deosebit de un trecut acum încheiat, în această Macedonie, de unde erau să iasă, de și locuitorii români erau puțini și atât de supuși înstrăinării, multe valori de frunte pentru poporul românesc.

Odinioară «Macedonenii» sânt cu totul în afara oricărei mișcări românești, căutându-și numai de câștigul lor, care-i duce, cum am văzut, foarte departe, făcând din ei negustori și meșteri de giuvaierie în toți Balcanii și peste dâșii, prin Belgrad spre Viena, ca acela care îndeplina funcțiuni de informator politic pentru Imperiali pe la 1660 ¹. De altfel găsim încă de la 1412, într'o «Maior Vlachia» de lângă Corbavia și lângă Sebenico negustori «vlahi și croați», cari vin să capete, în Ungaria, o diplomă dela împăratul-rege Sigismund ².

Ei veniau de mult la Veneția, unde încă din secolul al XVII-lea, înfrățiți cu Grecii la biserica Sfântului Gheorghe, cu danii de la Petru Șchiopul și de la alți Domni români, ei își trimeteau copiii ca pregătire pentru negoț ³. Acolo ei nu puteau

¹ V. Iorga, în *Rev. Ist.*, 1937, p. 209 și urm.

² Miklosich, *Wanderungen*. Pentru Românii din Epir în timpuri mai noi și Atanasie Stagiritul, *Ἡπειρωτικά*, Viena, 1819, pp. 330-1; Hecquart, *Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégarie*, Paris, f. an, pp. 364 și urm., 385.

³ Iorga, *Câteva știri despre comerțul nostru în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVIII; și mai ales Valeriu Papahagi, în *Rev. Ist.*, XVIII, pp. 1-5, 306-13; XIX, pp. 119-26; XX, pp. 152-66.

să găsească o atmosferă politică mai vie în ce privește planurile de viitor. A fost altfel când cel de-al doilea curent, către Capitala austriacă, i-a pus în legătură tot mai mult cu o societate în care, cu toată supravegherea polițienească, reformele lui Iosif al II-lea trebuiau să trezească, peste intențiile Impăratului filantrop, tendința, spre mult mai mult decât aceasta. Cercetătorul slav Kopitar, care se interesa și de dâșii, n'avea numai legături cu un Petru Maior ¹, ci și cu acel Roja ², care era să deie, în cartea sa de gramatică din 1809, o expresie așa de puternică naționalismului său ³.

Din același fond etnic, nu prea numeros, se desfăcuseră astfel mai multe straturi economice și morale.

De o parte, cei rămași ca păstori în munții, văile și popasurile lor de iarnă⁴. Cu stabilirea consulatelor și aceștia putură să ajungă încă înainte de Revoluția francesă în legătură cu atmosfera apuseană. Peyssonel, consul frances în Crimeia și cunosător al Românilor de la Nordul Dunării, îi pomenește. Intrebuințând și lucrările, de gândire neconținut revoluționară, ale lui Dimitrie Philippide, ridicat din mijlocul lor, de la Miliès, « Morile », leagăn de scriitori⁵, ca să fie, prin « Geografia » și « Istoria României » (τῆς Ῥωμανίας), descriitorul unei « Români » de un caracter general și unitar, unul din spiritele cele mai pătrunzătoare și mai îndrăznețe, publicând scrieri de toate genurile, în care se întâlnește aceeași inteligență și aceeași amărăciune, și chiar pe Germanul din Ungaria, Engel, istoric, prin ocupațiile sale cu acest regat ungar, al țărilor noastre dunărene ⁶, consulul frances Pouqueville

¹ *Kleine Schriften*, I, p. 230 și urm.; cf. și pp. 369-71.

² *Ibid.*, p. 183 și urm.

³ Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II. Cf. același, *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică*.

⁴ V. Wace și Thompson, *The Nomads of the Balkans*, Londra 1914, și *Bulletin de l'Institut pour l'étude du Sud-Est de l'Europe*, II, pp. 105-30; Hâciu, *Aromânii*, 1936.

⁵ Lord Holland, în călătoria sa (*Bibliothèque Universelle*, August 1817 în traducere francesă), adaugă la Philippide, traducător, cum vom vedea al *Astronomiei* lui Lalande și al *Logicii* lui Condillac, pe gramaticul Antim Gazl, pe Gavra (« Kavra »), din Amfilohia, traducătorul *Algebrei* lui Suter și al *Istoriei Universale* a abatelui Millet (p. 29).

⁶ Și pe de Guignes, în *Histoire des Huns*, « qui fait venir les Valaques du Turquestan ».

vorbește de Megalovlahiți și Anovlahiți, aceștia cu treizeci de triburi, citând luptele povestite în cronica franceză a Moreii medievale, de Malacași, de Mazaraci, toți Români rămași liberi după cucerirea de Turci a Salonicului și Ianinei. Și el scrie astfel, cu adânc respect față de neasămănata lor rezistență, de atâtea ori seculară: «De la începutul veacului al XI-lea, douăzeci și patru de generații de Români ocupă munții Iliriei, Traciei, unei părți din Macedonia, din Epir și din Pelopones. Ciobanii ieșiți din Ausonia au asistat la căderea Imperiului grec și au văzut defilând înaintea munților lor Latini, Normanzi, Catalani, Francesi, Impărați, Cesari, sebaști, cnezi, despoți »¹. Va veni vremea, când Napoleon va întrebuița în armata sa eroică pe acei Saracaceani sau Caracaceani, ciobani grecisați ca limbă, cari se păstrează, cu toate deprinderile și apucăturile lor, și până acuma².

Dintre ei s'a ridicat, prin trecerea pe la orașe, de care stăm să ne ocupăm acuma, nu numai un arhiepiscop al Atenei din secolul al XVIII-lea. La ei acasă, pe la începutul secolului al XVIII-lea șeful lor bisericesc, care păstorește multă vreme cu strălucire, a avut legături și cu Domnii țării noastre³. E acel Ioasaf din Moscopole, mitropolit de Corța și Selasphoros, care se întâlnește de la 1709 înainte, ajungând, la 1714, și Patriarh de Ohrida. Intr'o lungă păstorire până la 1745, el s'a însemnat prin danii și creațiuni. Și el se încunjură de Români ca Niedu, Balcu, Nincu⁴.

O capitală se formează încă înainte de 1700 la Moscopole, unde întâlnim și o «tovărășie a negustorilor de toate cele» (*συντεχνία τῶν παντοπολλῶν*), între cari și băcani cu nume

¹ *Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, XII, pp. 320 și urm., 322, 324. «Depuis le commencement du XI-e siècle, vingt-quatre générations de Roumains occupent les montagnes de l'Illyrie, de la Thrace, d'une partie de la Macédoine, de l'Épire et du Péloponèse. Les pâtres sortis de l'Ausonie ont assisté à la chute de l'Empire grec; ils ont vu défiler devant leurs montagnes Latins, Normands, Catalans, Français: empereurs, césars, sébastes, knèzes, despotes»; p. 325.

² V. Brunot, *Histoire de la langue française*, tabla.

³ Iorga, *Rev. Ist.*, XVIII, pp. 350-3.

⁴ *Ibid.*, pp. 314-5.

ca Bota, Coste, Ciumeti, Boșu (*Μποσίου*), Dinu Caragea, Nartu Raboiani, Dinu Gongu și Certiani Gongu¹. Dimitrie Procopie din Moscopole scrie despre « Grecii învățați »². Acolo se întemeiază și o tipografie, și un dascăl, Daniil, de fizică și metafizică³, dă o primă carte de învățătură, în care înseamnă, alături de cuvintele grecești, slave și albanese, pe acelea ale propriei sale limbi, neglijată și desprețuită până atunci⁴.

« Lexiconul în patru limbi, intitulat « *Invățătură introducătoare* », de acest dascăl, iconom și « *hierokeryx* », care-și zice, cu numele complect, « Daniil al lui Mihali Adam Hagi din Moscopole », nu are însă drept scop cultivarea limbii, ci acela care-l pune supt scutul mitropolitului din Bitolia vrea să învețe grecește pe ai săi, ca și pe Bulgari și Albanesi.

Un Teodor Anastasiu Cavalioti, din Cavala, pe ținutul Arhipelagului, « dascăl, hierokeryx și protopop », are, în a sa *Πρωτοπειρία*, « *Primul Manual* »⁵, ambiții literare mai mari, pe o vreme când negustorii din aceste părți ajung, manifestându-se și literar, până în depărtatul Posen, unde, în legătură cu Polonia, aveau o așezare importantă⁶.

În alt centru, Siatista, la 1794, găsim Români proprietari de case și vie, cu nume ca Țațu, Coci (« Roșu » în albanesă), Papa-Agura. Acolo se vede frumusețea și bogăția caselor, cu odăi, de sus și de jos, pivniți, « chelare », sacnasiuri, magazii, grajduri, toate pietruite și « tavanisite », cu acele tavanuri

¹ V. și I. Apostolos, *Ιστορία της Σιατίστας*, Atena 1929.

² *Σχεδιάκια περί των λογίων Ἰρραϊκῶν*, 1721.

³ Litizica, *Mss. Grecești*, p. 99, no. 203. Cf. Papacostea, în *Rev. Ist. Rom., Rev. Ist.*, 1931, p. 386.

⁴ *Εισαγωγική διδασκαλία περιέχουσα λεξικὸν τετραγλωσσῶν τῶν τεσσάρων κοινῶν διαλέκτων, ἤτοι τῆς ἀπλῆς ἑωμαϊκῆς, τῆς ἐν Μοισαίᾳ βλαχικῆς, τῆς βουλγαρικῆς καὶ τῆς ἀλβανικῆς*. V. Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 439–41, no. 654. Cf. Pericle Papahagi, *Scriitori aromâni în sec. XVIII*, București, 1909, Veneția (?), 1802). — Se pare că ediția din « 1770 » nu e decât o confuzie cu cartea lui Cavalioti.—V. și, după Thunmann, *Untersuchungen*, și Kopitar, *Kleine Schriften*, Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, cap. *Studiile asupra limbii*. Apoi *Sbornicul bulgar* din 1925, pp. 1–48. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, pp. 297, 310.

⁵ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 194–5, no. 373 (și bibliografia mai veche). Editor e tot un Moscopolitan, Gheorghe Tricupa, zis și Cosmischi.

⁶ Iorga, *No e polone*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, II.

«delicat sculptate în lemn, care s'au mai păstrat la Arvanitochori și în cutare oraș muntean, ca București, Ploești. În acele beciuri sânt butoaie de vin și de rachiu; se fierbe rachiu în cazane; odăile au mindire, velințe (*βελεντζες*), chilimuri, pe lângă așternuturi ¹. Vin negustori din Bitolia-Monastir și din Salonic în acest oraș de 8.000 de locuitori, de unde pornesc cămilele în caravane, relațiile mergând până la Belgrad și Viena, de o parte, Veneția, de alta. Se face un cântec pentru un nobil venețian de acolo, Gheorghe Rusi, zis «Nioplios» (și o familie Pelca). Un Trapangi întemeiază un gimnasiu.

La Veria, Berhoe, din apropiere, un alt grup de «Elinovlahi» ajunge la bogăție și faimă; dintre ei se ridică acel Ioan Kottunios, care întemeiază Colegiul de la Padova unde a învățat Stolnicul Cantacuzino ².

În momentul când Revoluția francesă a izbucnit, negoțul între Marsilia și Turcia era la apogeu ³.

Comerțul cu lâna, din care se face postavul numit *londrins*, prospera pe la 1750, ca să decadă cu totul după 1794 și mai ales 1821. Pe la 1840 se socotia un import de vre-o 400 de baloturi pe an ⁴. Pieile de miel merg mai mult la Trieste ⁵.

Printre Românii ajunși până în țările germane se tipărește, la 1797, de frații Marchide (fiii lui Marcu) Puliu (Puiu), tipografi de grecește, «Noua pedagogie sau Alfabetariul lesnicios», pentru școlarii de graiu «romano-vlahic», al lui Constantin Ucuta din Posen, și el Moscopolitan, ca și atâția dintre cei cari-l încunjură, fiind supt păstorirea acestui protopop și cl ar-

¹ Iorga, *Doc. grecești*, III, la această dată.

² Παμμακεδονικός Σύλλογος, *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον*, 1913, pp. 31, 115, 119-21, 191, 206. Și localitatea *Σιαρμπάδες* (de la Șerban); *ibid.*, p. 215.

³ Julliany, *Essay sur le commerce de Marseille*, 1834: «Au moment où la révolution française éclate, le commerce entre Marseille et la Turquie était à son apogée», p. 238. Decădere după revoluție, pp. 241-2.

⁴ *Ibid.*, p. 222: «Nos achats en laine de Macédoine étaient supérieurs a ceux des autres places de commerce». Cf. mai sus: «Depuis 1825, des années entières se sont écoulées sans qu'il soit arrivé sur notre marché une seule balle de coton de Macédoine».

⁵ *Ibid.* Ceara se reduce la a zecea parte; *ibid.*, p. 225. Tabacul de Salonic nu e prea bine văzut; *ibid.*

tophylax. Autorul e mândru că poate da, fie și cu litere grecești, o carte de învățătură « în limba ațea ți se feațe de mama a lui », « limba căseană », « rămăniască », scusând și caracterele străine și unele cuvinte împrumutate de la Greci ¹.

Din Tesalia, unde se coboară turmele de la munte și unde Tricala-Târcol, Larisa-Larsa sânt centre românești, se ridică, din vechea Pherai. Velestino, acel Rhigas, care trece la București, devine secretar al boierului Brâncoveanu, duce o viață de tineretă în care sentimentalitatea poetului se termină cu judecăți la Divan, ca să treacă apoi la Viena, să se pătrundă de spiritul revoluționar și, îmbrățișând pe toți creștinii din Balcani într'o tovărășie care nu mai are nimic a face cu vechea ortodoxie slavofilă, ci unește amintirea elenică și tendințele de nouă democrație, ca a lui Corai din Smirna, răpede desgustat de revoluție în Parisul iacobin, să încerce complotul care, descoperit, îl făcu să fie extrădat de Austrieci Pașii din Belgrad, în a cărui temniță peri obscur, în ascuns, după ce acela care schițase și o hartă a Răsăritului acestuia, cu dedicații către Domnii români, Alexandru Callimachi și Alexandru Moruzi, aruncase imnul său de libertate, imitat după *Marseillesa* lui Rouget de l'Isle ².

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 398-403; Per. Papahagi, *l. c.*; Iorga, *Note polone*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria 3-a, II.

² V. Iorga, în *Lit. și artă rom.* 1900 (IV), p. 25 și urm. și bibliografia greacă la comemorarea entusiastă a lui « Rhigas Pheraios » (mai departe).

CAPITOLUL II

Mișcarea spiritelor în Ardealul românesc.

Iosif al II-lea murise, adânc desgustat, în 1790, dar spiritul « iosefin » nu dispăruse odată cu dânsul. Fratele lui, Leopold al II-lea, era și el însuflețit de ura împotriva oligarhiei maghiare și el formă, puțin timp înaintea unei morți înainte de vreme, un plan mai revoluționar decât al ocrotitorului țăranilor de orice nație, și al țăranilor români: acela de a chema la arme masele populare pentru ca prin ridicarea lor sângeroasă să ușureze sarcina de autocrație a suveranului reformator. Sfătuit de ministrul său Hoffmann, el și pregătise un apel către acești buni birnici și buni soldați, și el se tipărise într'o tiparniță ascunsă, când schimbarea de stăpânire putu să împiedece o acțiune ale cărei proporții și rezultate nu se puteau prevedea ¹. Revoluția de sus, la care trebuiau să participe și burghesii, era să pornească în strigătul: « Leopold e pentru toți și toți pentru unul singur ». Un jurământ se cerea de la toți participanții ².

În fața acestui proiect de transformare, violentă, cu înlăturarea tuturor privilegiilor, era însă agitația națiilor înseși pe care le cuprindea această monarhie. Între Sași se produse un nou curent, care tindea, peste constituția medievală acordată de vechii regi ai Ungariei, la o ridicare a autorității dietei, devenită un adevărat Parlament ca al Angliei, dacă nu ca adunarea națională a Franciei revoluționate, cu dreptul de a

¹ Revelația contelui milanes Greppi, intim al Curții, în *La rivoluzione francese nel carteggio di un osservatore italiano*. Cf. Iorga, în *Revue hist. du S.-E. européen*, 1932, Oct.-Dec.; 1933, Ian.-Mart.

² V. și Iorga, *Rôle des Roumains*, III, pp. 36-7.

vota și împărți impozitele, ca înainte de regimul de contribuții decretate al Austrieilor. Din partea lor, pentru omagii noului suveran, la dieta din Cluj, care se deschise în mijlocul greutăților unui războiu evident pierdut și al unor presiuni europene pentru «pacea albă», în Decembrie 1790, Ungurii impuseră limba lor pentru ședințe, și se puseră condiții pentru primirea constituțională a lui Leopold. Era mai ales o pornire contra funcționarilor, până atunci poruncitori fără restricții, ai aceluia pe care oamenii cari nu-și uitaseră vechile drepturi n'ar fi voit să-l considere decât potrivit cu acel titlu de «principe al Ardealului» pe care Carol al VI-lea, la luarea în stăpânire a provinciei, și-l adăugise pe lângă celelalte. Ca și la Versailles se considera dieta Adunare Națională, fie și pentru mai mult decât o nație, ea având toate puterile, iar celelalte cedându-i de la sine locul.

Dar ceia ce a slăbit puterea acestor revendicații a fost, nu opoziția în dietă a Românilor, cari înțelegeau să continue vechea lor politică, sprijinită pe un instinct secular, de a nu se adresa decât Împăratului, înțeles, respectat și iubit ca atare, ci *conflictul*, care se putea aștepta între *Maghiari și Sași*, căroro li se recomanda de cei d'intâiu să se ducă în țara lor nemțească. Era și dorința unui singur Stat unguresc, fie și supt acest suveran de sânge străin, care nu mai era privit ca un cuceritor, cum de fapt era, folosindu-se de toate drepturile sale.

Același sentiment neted și încrezător unguresc, care se desfăcuse din publicațiile și studiile unei întregi școli de harnici erudiți, lucrând la Pesta și la Viena, un Cornides, un Benkö, care se ocupa de chestiuni ardeleni, un Bel, un Schwandtner, un Katona, *căuta să întrebuițeze situația, ce se mai păstra a ocupației imperiale la Sudul Carpaților pentru a cere acolo, în dietă, ca Ungaria medievală să fie refăcută prin neapărate anexări ale «provinciilor» ei, Moldova și Țara-Românească*. Doar atât Germanul Gebhardi, cât și «cetățeanul» ungar Engel le consideraseră ca anexe firești ale regatului Ungariei, care ar putea să învie din cenușa sa¹.

¹ Friedrich von Zieglaue, *Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen zur Zeit Joseph's II. und Leopold's I.*, Viena, 1885. Cf. pentru fiecare din punctele atinse, și Iorga, *Place des Roumains*, III, pp. 33-5.

Incheierea păcii îngădui Impăratului, care acuma-și avea jurământul, să strângă frâna. Incepând noul războiu în Apus, care nu fu mai fericit decât cel care se mântuise, el ceru, și dobândi, de la aceiași supuși ca și de la ceilalți toți, ce-i fu necesar pentru lungă și greaua luptă cu Francesii.

Dar, față de planurile maghiare mai ales, Româniilor presintau, cu solidaritate și îndrăzneală, ale lor proprii, care fură înaintate Vienei.

Ele nu plecau de la Biserici, de și Uniții declarară că nu înțeleg prin jurământul lor să recunoască acel regim al « națiilor » privilegiate, în vechiul sens medieval, din care, cu toate silințele Vlădicăi Inochentie, a lor nu făcea parte. Vicariul de la Năsăud, vecinul lui Petru Maior, protopop la Reghin, Ioan Para, care învățase la Sf. Barbara din Viena, își atribuie o parte hotărîtoare în această manifestație, dar el fu desaprobat de Bob.

De la sine, în rupere de legături cu ierarhul lor, se declarară în același sens vicariul Ioan Halmagyi (din Hălmagiu) și cel din Sibiiu, oraș de spirit liber, Chiril Țopa¹. Dar mai ales se simte în această acțiune sufletul agresiv național al lui Darabant de la Orade². Din corespondența lui se vede că, înainte de a se câștiga Bob, el avea un întreg « opuscul » la îndemână pentru a învedera dreptul nației³. *Petru Maior nu putea lipsi*⁴. Dar și pașnicul Bob și Sârbul de la Rășinari, Ghedeon Nichitici, fură puși, de voie, de nevoie, într'o legătură națională așa de străină de tradițiile organizațiilor lor religioase, rivale până la dușmănie,— și Clain ajunse a fi considerat de unii ca un cleric neunit —, în fruntea unor revendicații, care, pornind de la acelea ale episcopului martir, cu oasele rămase între străini, întreceau cu mult programul de la 1740—50.

Ca și Sârbii, cari, la 1790, cuprinși și ei de aceiași nerăbdare de a-și da o altă viață, cereau să fie constituiți în « nație » liberă, adăugându-și cât se putea mai mult de la Români, din cauza

¹ *Rev. Ist.*, IX, p. 149 (după Pâclișanu, *Luptele politice ale Românilor din 1790-92*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, 1923, pp. 86-7, no. VIII).

² *Ibid.*, după același, pp. 89-90, no. XIV.

³ *Ibid.*, p. 98, no. XVIII.

⁴ *Ibid.*, pp. 93-5, no. XIV.

tovărășiei bisericesti ¹, ei voiau «congresul național», pe care-l înțelegeau, după cele mai vechi și mai trainice din tradițiile lor, ca o Adunare a poporului, cum o chemase cândva și Inochentie, dar recunoscând, data aceasta, că sânt două Biserici. Laicii aveau să fie alături de preoții celor două confesiuni. Președinția putea s'o aibă un om al Impăratului, un Neamț de-ai lui, pe care și-l credeau de mai înainte favorabil ².

Ce se cerea, supt influența unor funcționari, ca Iosif Meheși și Ladislau Pop, prizoniți după moartea lui Iosif al II-lea, apoi un Vitez, de la Sas-Sebeș, cunoscător de limbă franceză ³, un Aron Pop, de la Cancelaria Ungarică, un Ioan Cosma, cari aveau un alt simț al afacerilor publice decât «popii», se cuprinde în scrisori particulare, de clerici, ca și în acea petiție de drepturi naționale, căreia i s'a zis de cine, dintre Sași, ca Eder, a combătut-o, *Supplex libellus Valachorum*.

Se pleca de la punctul de vedere al episcopului Inochentie. Românii «întrec la număr cu mult pe toate celelalte nații»: un milion față de 650.000 ⁴. «De și sântem mai mulți decât toate celelalte neamuri din acest principat, luați împreună, decât toate sântem însă mai nenorociți și mai jos în rang ⁵.» Românii în de la vechii, nobilii Romani. În alte părți unde au fost așezați ei au alte situații. E pentru dânșii și «vechimea scoboririi ⁶». Documente, alese de cine putem găci, se aduc în sprijin.

Se adaugă, ca element nou, venit din viața provinciei și din participarea Românilor la silințele Imperiului contra dușmanilor, aporturilor de ostași, cum i-am văzut și în ocupația țării libere, cuprinzându-se și Crișenii, Bănățenii și chiar cei din Maramurăș, cari cu toții, mulți la număr, sânt ostași credincioși. Și comandanții grănicerilor cutează a se manifesta, cerând aceleași drepturi pentru același ajutor dat Statului.

¹ V. și mai sus.

² V., pe lângă Lupaș, în *Telegraful Român*, 1912, și Silviu Dragomir, în *Rev. Teologică*, 1911, p. 400 și urm., mai ales Pâclișanu, o. c.; Iorga, în *Rev. Ist.*, IX, p. 147 și urm.

³ V. *ibid.*, pp. 147-8.

⁴ Pâclișanu, l. c., pp. 82-3, no. V.

⁵ *Ibid.*, p. 91, no. XIII.

⁶ *Rev. Ist.*, l. c., p. 149.

Dar spiritul Revoluției franceze apare alături când se vorbește de acel «Sobor mare» al nației întregi¹. Se voia prin statele ardelen, nu prin Curte, recunoașterea nației².

Se închea astfel un program și se credea că el va fi sprijinit la Curte de militari, cari se arătau favorabili. Astfel, un general Staader, în legături cu Ladislau Pop, un baron Rull. Se conta și pe unii funcționari înalți, ca un Beischlag și chiar Ungurul Martonffy. Cât privește Guvernul ardelean, el se arăta dușmănos oricărei revendicații, ca și baronul Josika, Român de origine³.

În sfârșit, *Darabant forță mâna lui Bob*, iar episcopul sârb al ortodocșilor, influențat, de altfel, de spiritul revoluționar al propriului său popor, nu putea să-și refuze o colaborare, pe care o putea socoti ca onorabilă pentru dânsul, această altă Biserică nefiind fost niciodată recunoscută de cea, privilegiată, din Blaj, care se considera ca urmașa vechii Mitropolii românești. Căpătând iscăliturile dorite, tot Vlădica Ignatie e cel care, prin oamenii săi, strecoară petiția la Viena, Aron Pop arătându-și «marea bucurie» că «lucrul neamului» s'a și făcut. *Tipăritura textului latin o îngrijise Molnar*, întregindu-se astfel unitatea românească⁴.

Așa se alcătui în numele tuturor Românilor de supt sceptrul habsburgic un act care nu e, cum i s'a spus, o «cärticică de implorare», de și se întrebuintează după eticheta austriacă, păstrată și mai departe, expresiile de «prea-umilită supunere», *humillimi perpeluoque fideles subdili valachi*. De fapt e o afirmare de drepturi care se pretind. Ele vin din natura lucrurilor, iar nu din cele două leopoldine pe care le invoca Vlădica Inochentie atuncea când erau tineri câțiva din spirijinatorii de acuma al acelorași reclamații. Cerând, unii, ca Românii să fie recunoscuți ca o «nație», în documentul însuși e vorba, după noul vocabulariu revoluționar, de altceva: de «Stat», ca în Franța de la 1789, și de «cetățeni», de un *civicus status*.

¹ Pâclișanu, *l. c.*, p. 91, no. XII.

² *Ibid.*, pp. 96-7, no. XVI.

³ *Ibid.*, p. 86, no. VII; pp. 88-9, no. X.

⁴ *Ibid.*, p. 100, no. XXI.

«Egalitatea», invocată ca principiu dominant de revoluționarii de aiurea, se întâlnește și aici ca motiv al radicalei prefaceri ce se impune. Nefăcându-se nicio deosebire la Români înșiși, clerici și mireni, între nobili și țărani, se cere ca toată Româniimea să fie de-avalma cu celelalte popoare din aceeași țară, care nu sânt infățișate cu caracterul lor etnic. Din trecut se ia numai dorința, inspirată și de frământările sârbești, ca Adunarea lor națională, osebită, să fie supt forma unui «sobor» care să poată însă trata oricare alte chestiuni. Se revine la vechea cerere ca Români să fie primiți, de altfel potrivit cu aceeași egalitate, în orice funcțiuni, și anume potrivit cu numărul lor. Înțelegând să păstreze raporturile, pe care se sprijinise până atunci toată lupta lor, cu Curtea, ei voiau să poată trimete acolo, ca Sașii, delegați cari să-i represinte. Dar iată că spiritul nou reapare atunci când se prevede o nouă împărțire a Ardealului pe motive curat geografice, ca în «arondismentele» franceze după noua Constituție, și, anume, pentru a se afirma unde sânt Români în majoritate, numele ce se va da acolo, să fie al lor¹.

Impăratul, care pregătia revoluția sa, în care erau să între toate categoriile de țărani, și se văzuse de ce sânt capabili țărani români ai Ardealului, avea însuși idei asămănătoare. Și el credea că se poate acorda Românilor o «concivilitate» în care intrau din nou deci «cetățenii». Și el vorbea de Români ca de o «nație», de o singură «nație», și anume de «toată nația valahă a Ardealului». Dar, alături, reveniau principiile și metodele lui Iosif al II-lea: libertatea religioasă, din marginile căreia ieșiseră acuma acești «Valahi» ai Impărăției, prea mult timp preocupați de lupta dintre «legea veche» și «legea nouă», și se făcea un mare cas de veniturile clerului și de întemeierea școlilor, care erau acuma și cele laice ale Guvernului.

Neîndrăznind să ia singur, până la revoluția ce pregătia, o hotărîre asupra acestor reclamații, Leopold le trimesese, potrivit cu vechea legalitate, întâiu la Cancelaria Ardeleană, neted ostilă, apoi la o dietă ale cărui aspirații, de caracter cu totul nou, le-am văzut, și aceasta, uitându-și de înaltul ideal

¹ V. și ediția din Sibiu 1901.

reformator, puse chestiunea tot pe basa medievală (Iunie). Improșcat cu insulte, Bob, care fusese silit a iscăli cereri ce corespondeau așa de puțin felului său propriu de a vedea, trebui, după ce protestase întâiu prin părăsirea ședinței tumultuoase, să asculte un fel de a vorbi cu care nația era însă deprinsă dintr'o generație în alta. Insărcinând pe Sasul Eder să opue istoriei inspirate de noii cărturari ai Românilor vechea istorie de pătimașă ură — și el își îndeplini cu prisos însărcinarea —, delegații privilegiaților ajunseră doar, răspingând încă odată concepția «nației» constituționale pentru un popor căruia amintirea sângelui vărsat și a flăcărilor din mișcarea țărănească de la 1784—5 făcea să i se arunce în față că e «în stare a săvârși orice crime», a declara că sânt gata să arunce și «popilor» de acest neam dijma de care li se părea că ei sânt setoși, mulțămindu-se doar cu atâta.

Așa se isprăvi capitolul discuțiilor pe care Românii, știind la ce se așteaptă, nu le voiseră cu dușmanii lor seculari. Căci dieta se deschise la 1792, în mijlocul pregătirilor războiului pentru drepturile în Apus ale monarhiei absolute.

Dar și mai departe acei cari deschiseseră lupta în cadrul noilor concepții înțelegeau s'o urmeze. De și Bob, căruia-i surădeau concesiile privitoare la veniturile clerului său, se plângea că s'a întrecut programul inițial pentru care i se căpătase, cu atâta trudă, învoirea și se arăta gata a se închide în marginile rezultatului obținut, se lucra și mai departe prin Cosma și prin agentul la Curte, Sârbul Ștefan Novacovici, poate rudă a fostului episcop Dionisie. Din Ardeal chiar Meheși urmăria anume câștiguri ca dreptul de represintare în Sfaturile vieneze ¹.

Erau greu de dus înainte elemente atât de deosebite în caracterul și aspirațiile lor. Dar spiritul revoluționar putu face și mai departe această minune. Se ținu o Adunare Națională a clerului de ambele confesiuni pentru a sili și pe căpetenia unită și pe Sârbul acesta deprins cu viața românească, dar supus sugestiilor guvernului de care atârna așa de mult cel numit de dânsul ².

¹ Păclișanu, *l. c.*, pp. 33, 102 și urm., 105-7.

² *Ibid.*, p. 102. Cf. Zieglauer, *o. c.*

Se făcu deci actul de însărcinare a amânduror episcopilor pentru drumul la Viena, cerându-se și cărțile trebuitoare. Dar lucrurile se opriră pentru moment, un *Vortrag* intervenind din partea celor interesați.

Acuma și cărturarii intrară fățiș în acțiune. După Petru Maior, Clain, — Șincal ținându-se în rezervă probabil din cauza situației sale oficiale. Părintele Samuil se arăta gata să răspingă cu dovezi aserțiunile lui Eder. Apăra cu energie *ideia de a se refuza Impăratului celui nou un jurământ în care e vorba de națiile privilegiate, precum, la București, lineretul grupat în jurul lui Ioan Cantacuzino refusase jurământul în forma care cuprindea drepturile medievale ale regatului Ungariei*. Nu trebuie așa ceva, potrivit cu vremuri socotite ca încheiate, ci acele *libertales* care aveau acuma cu totul alt înțeles. Văzând că Bob, în ciuda deciziei clerului său contra formei de jurământ, declara fără încunjur că vrea să fie lăsat în pace, ca unul care « nu face cu domnii de ocară » (!), el se îndrepta, cum era firesc, spre *celalt șef*, adevărat, al nației, la inițiatorul și îndemnător care era Dărăbant. Să fie părintele Ignatie, « Moise » al poporului său ! Și la Viena să meargă și mireni care represintau aceiași direcție: Vitez, Laday, prietenul acestuia, Ladislau Pop ¹ !

Trebuie ca ambii Vlădici, de și oftând, să facă ei, — singurii Ardeleni, Dărăbant, cu toată originea sa, fiind în fruntea unei diecese de alte condiții —, drumul greu al ascensiunii lui Moise. Era acuma, la capătul unor îndărătnice stăruinți, și ordinul, hotărîtor, al Vienei ². În acest moment Darabant putea scrie lui Bob: « Și prințul cel mai mare, Franțisc, era aprins de dragoste și de dor a ajuta neamului. Căruia mai de multe ori i-am povestit toate năcazurile noastre, precum și Impăratului. Și mă crede, frate, că nu într'alt chip, ce tocmai ca părintele pe fiii săi cei năcăjiți și dosădați m'au ascultat. Ba încă, cu o minune oarecare, m'au întreat . . . : Pentru ce Românii de la Ardeal nu cer să se numească « nație » ? Toată Curtea stă cu noi și pentru noi » ³.

¹ Pâclișanu, *o. c.*, pp. 108, 110, no. XXXI.

² *Ibid.*, pp. 70, 111-4.

³ N. Lupu, în *Blajul*, III, pp. 191 și urm., 196.

Audiența episcopilor avu loc în Februar 1792, *în ajunul chiar al declarației de războiu francese*. Iși poate închipui cineva starea de spirit a cercurilor vieneze, care trebuiau să se aștepte la dânsa. În Mart cererea Românilor trecea la Cancelaria Transilvană, care se declara, firește, împotriva ei stând alături de hotărîrea dietei locale.

Dar aceia cari manevrau pe acești clerici sfioși și năcăjiți merseră înainte. Soluția, pe care o aveau la îndemână numai în întâia formă a Adunării de la Cluj, și ei cereau și pe cea de a doua, nu putea mulțami « *o întreagă nație care alcătuiește peste un milion de oameni și poartă cea mai mare parte din sarcinile întregii provincii* »: ce sânt pe lângă Români cele câteva zeci de mii de Sași ori micul grup armenesc, de imigrați recentți, cari se învrednicesc de mult mai multe drepturi! Fiind —, ca deputații « Statelor Generale » de la Versailles cu vre-o doi ani în urmă —, *represintanții « dorinților înfocate ale întregului neam »*, ei aduceau cu dânsii un nou Memoriu la care colaboraseră și Clain și Meheși. Nu se uitau acuma nici jertfele din războiul, abia încheiat, cu Turcii, nici atitudinea de docilitate față de « mișcările interne ale nobilimii ungurești în anul 1790 »¹.

Leopold al II-lea muri la 1-iu Mart chiar din acest an și urmașul, un om al trecutului, Francisc I-iu, nu voi să meargă mai departe. În zădar i se ceru înainte de întronare egalitatea nației în funcții și în dietă, chiar și crearea, în vederea evenimentelor ce se îngrămădiau, a unei armate românești, care ar lupta în Apus. În momentul când făcea să pornească spre Apus oștile învinse de Turci, el consfinția hotărîrile dietei. Față de o delegație, cu înfățișare revoluționară, atitudinea aceluia care înlătura pe sfătuitoarii reformiști ai fratelui său și distrugea proclamația către « popoarele » sale chemate la libertate și la egala îndrituire socială, fu jignitor de aspră. Episcopilor li se punea în vedere că n'au să se amestece în chestiile politice și că trebuie să respecte organul legal al dietei. Iar ei fură puși să declare, în Iulie, că fie și numai de hatârul Impăratului, s'ar putea retrage unele expresii care au supărat pe privilegiații lipsiți de

¹ Păclișanu, *l. c.*, pp. 110 1, no. XXXII. Ortodoxul avea în vedere nu știu ce formă de *confluxum* pentru cererile naționale; *ibid.*

simțul dreptății. *Având un mandat național* însă, nu-l pot depune, iar, *dacă Suveranul vrea pacea între popoare, i se poate pune o singură temelie: dreptatea!* Procesul se încheiase; rămânea doar ediția, îngrijită de Molnar, a programului revendicațiilor românești. *Tot în sens revoluționar, se găsiseră încă o instanță, la care Româniilor nu se adresaseră până atunci niciodată și al cărei rol era să fie din ce în ce mai mare: opinia publică.*

Această tipărire stă în fața aceleia din Cluj, a lui Eder¹, care se intitulează, și el în noua limbă politică, «civis transylvanus», îndemnând în prefața la «notele sale istorico-critice» pe acești venetici de Români să plece aiurea, la ai lor, dacă nu li place viața într'o provincie cu temelile constituționale nezugduite. Se adresează și «oamenilor buni», cu milă de aceia pe cari-i cred nenorociți și ar crede că sufăr de nedreptate. Nefiind cazul în ce privește pe Români, el caută să o arăte cu armele istoriei și ale vechiului drept. Se caută a se dovedi că, pe baza hotărârii dietale din 1744, Leopold însuși, prin decretul de la Florența din Maiu 1791, a înțeles a se păstra situația «Valahilor». De altfel învățatul sas înțelege a indica o soluție pe care, pe această neclintită basă, vor ști doar s'o deie cei mari, ușurând starea acestei părți din populație, ceia ce ar fi potrivit cu «*omnino (humanitas) vremurilor noastre*»².

Ediția lui Molnar, — Clain vorbește de gândul combaterii lui Eder și al unei publicații la Viena³, — poartă un titlu semnificativ, fiind vorba nu de o «cărțică» și de o «implorare», ci de o «presintare» de drepturi, o «repraesentatio», pe lângă care se adaugă doar și «rugăciunile», care, după protocol, fiind adreseate Suveranului, nu pot fi decât «prea-umile», *humillimae*. Se afirmă cu mândrie că aceste cereri s'au înfățișat din partea «*întregii nații valahice în Ardeal*». Ele tind a face să se recunoască de rege această nație ca «regnicolară» și aceasta, s'pune același titlu, «*pentru că așa a fost*». Să i se acorde deci «*toate drepturile de cetățeni*». Și nu ca un act de îndurare nouă, ci

¹ *Supplex libellus Valachorum Transsylvaniae, iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium.*

² Prefața, și în Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 343-4, no. 548.

³ N. Densusianu, *Raport*, p. 211.

pentru că « a fost lipsită nu prin lege, nu potrivit cu dreptul, ci numai prin nedreptatea vremurilor, mai ales la începutul veacului de mai înainte ¹. . . ».

Se pune ca dată aceia a lunii lui Mart, îndată după audiența la Leopold, iar ca loc de tipar *Iași*, — nu București, unde erau încă soldații austrieci.

Nimenea nu va crede, azi, că supt stăpânirea rusească, pe o vreme când apăreau în capitala Moldovei doar cărți ruso-românești de biserică și cutare « trepetnic », s'a putut face această revoluționară tipărire latinească. Dar faptul că Molnar a întrebuițat, după o procedare obișnuită în secolul al XVIII-lea, când se dădea ca publicată în Olanda cutare carte neîngăduită care ieșise din teascuri franceze, această înșelare față de censura timpului *arată legătura ce începuse a se restabili, peste opreliștile din vremea luplei pentru apărarea Unirii religioase, între Ardealul de ambele confesiuni, și mai ales cel laic, care ajunsese a juca un rol tot mai mare față de cele două Biserici, și țările românești libere, care, în curând, evacuate de oștile austro-rusești ale unei lungi ocupații, își recăpătau Domnii lor*. Nu va trece mult, și Molnar va fi corespondentul unui ucenic al lui Chesarie, devenit episcop în noul Scaun al Argeșului, Iosif, și acel care mutase în imaginație cartea revoluției de drept a Ardelenilor la Iași va atrage cărțile de slujbă bisericească ale Muntenilor la noul tipar fără caracter religios al Universității din Buda, în serviciul căruia se vor întrece a lucra, mutându-se acolo, căpeteniile, desfăcute de Blaj, ale literaturii românești din Ardeal ².

Spiritul revoluționar rămase însă, și până la puțința de manifestare dată de aceste legături, în lumea acestor intelectuali ai Românimii de acolo.

¹ *Repraesentatio et humillimae preces universae in Transylvania valachicae nationis se pro regnicolari natione qualis fuit autoritate regia declarari sequere ad usum omnium iurium civilium, ex quo non lege, non iure, sed temporum dumtaxat iniuria cum initio praesertim superioris saeculi exclusa est reponi de genu supplicantis.*

² D. Păclișanu credea că a ieșit întâiu la Viena o ediție a « Represintației ». Față de atitudinea guvernului împărătesc, nu e de admis.

El se întrupează și în noua lucrare a lui Petru Maior, firește, dat fiind cuprinsul ei, netipărită și aceia, care e *Protopopadichia* din 1795.

În această prețioasă cărticică, se protestă contra încercării de monarhie episcopală făcută la 1793, îndată după întoarcerea de la Viena, unde jucase acel mare rol revoluționar, a lui Bob. Precum se arată în *Istoria Bisericii*, operă mai târzie, de maturitate, a aceluia care, deocamdată, protestă contra « nedreptății făcute protopopilor », se luase la Blaj hotărârea de a se răpi ultimele drepturi ale acestora, moștenite de pe vremea când ei aveau deplina putere vlădicească, fiind « chorepiscopii » unei nații care n'avea nicio ierarhie în Biserica sa ¹. Fără a încerca o polemică personală, se întrebunțează mărturiile istorice ca să se arăte ce mare fusese rostul aceloră din cari acum căuta să se facă numai niște simple organe administrative ale unei Biserici care-și forma ca miniștri ai episcopului pe canonicii adunați în jurul lui.

Veniră acuma pentru desvoltarea ideilor noi în Ardeal anii sterpi ai greului războiu contra Revoluției franceze. Ni lipsesc știri despre starea de spirit în toată această vreme când fiul unui pastor sas, Melas (în grecește pentru Schwarz), era unul din conducătorii luptei pentru păstrarea stăpânirii habsburgice în Italia și Alvinczy, Ungurul din Vințul-de-sus, altul ². Numai corespondențe private, care n'au ieșit la iveală, ne-ar putea lămuri în această privință.

Cele două Biserici își caută de « agendele » lor fără nicio altă preocupare, la Rășinari încă un Sârb, Sofronie Chirilovici, luând locul lui Gherasim Adamovici, revoluționarul, fără voia lui, și se va încerca și în Bucovina regimul păstoririi Românilor prin oamenii de la Carlovăț, agitatori numai între ai lor. Iar tiparul românesc din Ardeal începe a fi și laic prin publicațiile îngrijite ale lui Peter Bart, Sasul, cu multe legături

¹ Manuscriptul e la Blaj. Ar trebui retipărit întreg. O mare parte a fost dată de Gheorghe Silași în ziarul *Sionul român*, apărând la Budapesta. Cf. și Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, p. 244 și notele.

² V. și *Mémoires tirés des papiers d'un homme d'État*, IV, Bruxelles 1858, pp. 139-40.

între Români, de la Sibiiu, care publică la 1792 un *Acatist* pentru Vlădica Gherasim, « episcop neun iț ilor al Ardeal ului », luând chiar titlul oficial de « tipograful neuniților », cu întrebuintărea de meșteri români, puși în versuri:

Mihail din vestita cetate Sibiiului.

Și Radul din sfânta episcopie a Râmnicului ¹.

El lucrează în concurență cu furnisorul de cărți mai ales pentru Români din Banat, urmașul Germanului Kurzbeck, Ștefan « de Novacovici », care nu e decât agentul Bisericii ortodoxe pe lângă Curte, și acum intemeietor al unei « slaveno-sârbești, rumânești și a limbilor Răsăritului priveleghiata tipografie » ². Imediat, Caligrafiei acestuia i se opune de Bart, supt îngrijirea a însuși « directorului școalelor neunite naționalicești în M arele] P rințipat Ardealului », *Scurtul izvod pentru lucruri de obște și de chilin în scrisori de multe chipuri* », traducere din « limba slovenească », adecă din rusește: acuma se vorbește de « chesaro-crăiasca rumânească privileghiata a Răsăritului tipografie » ³: 124 de pagini față de cele abia 8 ale celuilalt ⁴. Dar Novacovici merge mai departe cu lucrul său și în 1793 apare la dânsul o « Adunare a Cazaniilor », care se pune supt scutul arhiepiscopului-mitropolit de la Carlovăț, traducere din sârbește, originalul fiind rusesc, apoi *Ceaslovul* ⁵, și întinsa lucrare, româno-germană, *Ducerea de mână cătră cinstă (sic) și direptatea, adecă la copii rumâneștii (sic) neuniții cei ce în școalele ceale mici să învață spre celanie* ⁶. *Calendariului* pe 1794, el îi menește să fie pentru « norodul slaveno-sărbesc și rumânesc cari se află în ținuturile chesariu-creești (sic) a legii Răsăritului » ⁷.

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 345, no. 550.

² Caligrafia, « Ducerea de mână cătră frumoasa scrisoare rumânească » din 1792; *ibid.*, p. 349, no. 554.

³ *Ibid.*, p. 349, no. 555.

⁴ La Blaj, în acest an *Octoiul*, în a patra ediție; *ibid.*, p. 349, no. 556; *Catavasieriul* din 1793; *ibid.*, p. 351, no. 559; *Ceaslovul*, *ibid.*, p. 353, no. 562; *Polustavul*; *ibid.*, p. 356, no. 567.

⁵ *Ibid.*, pp. 352–3, no. 561.

⁶ *Ibid.*, p. 353, no. 563.

⁷ *Ibid.*, pp. 358–9, no. 572.

În acest timp, Petru Bart, complet bătut, se mulțamește a lucra cărți populare, ca *Mâna lui Damaschin*¹, inaugurându-se acea lungă serie de publicații pentru țărani români pe care a represintat-o în zilele noastre, ani de zile, și cu calendarele sale, Kraft, în același Sibiu. Îl sprijinia și mai departe Biserica de la Rășinari, căci prefața la această cârtică, după un manuscris al vechiului episcop de Râmnic, Damaschin, e iscălită, oficial, de către « vicareșul » Ioan Halmaghi². În aceeași direcție e și « Alexandria », *Istoriia a Alexandrului celui Mare din Machedoniia și a lui Darie din Persida, Înparașilor*³. Ca să se poată tipări, în aceste zile de războiu și conspirații, se crezu necesar ca « translatorul Guberniei » ardelen, post nou, a cărui necesitate era determinată de temerile politice, Dimitrie Iercovici, să certifice că nu e vorba înuntru de « alte lucruri, bisericesti, dogmaticesti și a legilor » și de aceia să se dea voie de către contele Eszterházy, care el însuși e « ai (*sic*) crăeștii Gubernii sfeatnicul și povățuitorul ai (*sic*) comisii cercetătoare (*sic*) de cărți ». Și iată pe Iercovici desfășurând un naiv program cultural în care pe țaran îl lasă în sama preotului și a Bisericii sale, iar « cei, ce sânt din nașterea sa slobozi și scutiți de greutățile locului celui în care lăcuesc » se îndreaptă spre asemenea povestiri. Neștiința claselor de jos e pe larg și crud desbătută și se arată neîncredere în viitorul « școalelor rumânești »; în zădar s'au trudit, spune acest Sârb sau Bănățean, și Iosif al II-lea și Gheorghe Bánffy și Vlădica Gherasim, ba chiar și directorii Eustatievici și Șincai, ca și Molnar, cu a sa gramatică și « economie a stupilor ». Nu se uită nici « ciata cea prea-cuvioasă a Blajului și pentru iscusirea sa în tot Ardealul mult lăudată », « cu învățături multe înpodobită ». Cu « Alexandria », ca istorie, se face o încercare: s'ar putea urma cu aceia a « Țării Muscăcești, Ungurești și a altora țărilor istorie în scurt », ba și cu « niște scripturi moralicești sau învățături despre năravurile ceale bune », ori și cu « o cârtică mică » despre « legea firii și ce trebuie făcut și ce trebuie lăsat și cum poate

¹ *Ibid.*, pp. 354–5, no. 565.

² De la Novacovici și, o *Psaltire*; *ibid.*, p. 356, no. 568.

³ *Ibid.*, pp. 361–4, no. 577.

face omul ceale priimate înaintea lui Dumnezeu și cum să poate feri de locurile ceale reale»; la urmă și «arătări de vr'o câteva doftorii și meșteșuguri». Aici, «îndemnător și chelluilor» apare, — lucrul vrednic de însemnal —, un țaran: «dumnealui chir Simeon Pantea din Salcioa de-sus»¹. Gherasim Adamovici e chemat să binecuvinteze ediția, la 1795, a *Pildelor filosofești*, traduse din grecește², în același an când apare și *Viița și pildele lui Isop*³, iar, la 1799, *Bertoldo și Bertoldino*, «romant» pentru popor, «romant mic comicesc», vestit în Italia, ca «Blobart» («Barbă-albastră») «în Țara Frâncească», fiind asemenea învățaturii din *Don Quixote*, «Sanhopanca», și istoriei «isopicești» (e vorba și de «cântăreții Podului celui Nou din Paris»), — traducere din originalul italian al lui Croce⁴.

Bart dă *Aleagerea din loată Psallirea* pentru școli, după Neofit Peloponesianul, — se întâlnește forma «românesc»⁵ —, o a doua ediție a *Bucoavnei*⁶, pe când oficialii de la Blaj scot *Alfabetul lor*, «pentru folosul și procopsala școalelor neamului rumânesc»⁷.

Se ridică apoi concurența lui Martin Hochmeister, care publică traducerea lui «Achile la Schiros» al lui Metastasio de Iordachi Slătineanu (1797)⁸. El va da și *Acatistul cu litere latine* al lui Clain (1801)⁹.

Fusese vorba la 1789 de o «gazetă a țaranului român», care era să se înceapă cu povestea de închipuire a bunului popă Miron. Bart veni apoi cu ideia unei reviste filosofice,

¹ Și, de la Liov, un Piller va tipări românește și nemțește o carte, destul de întinsă, despre «stângerea focului», după un sistem nou, suedes, la 1794; *ibid.*, p. 367, no. 580. Viena traduce o parte din povestirile istorice ale lui Dimitrie Cantemir; *ibid.*, p. 374, no. 586 (1795); după Sathas, *Νεοελληνική Φιλολογία*, p. 541, fără lămuriri mai de aproape.

² *Ibid.*, p. 376, no. 590.

³ *Ibid.*, no. 591. Tot așa în *Ducerea de mână către cinste* din Buda, 1798; *ibid.*, p. 403, no. 614. *Liturghia* lui Bart, 1798; *ibid.*, no. 615.

⁴ *Ibid.*, pp. 410–1, no. 618.

⁵ *Ibid.*, p. 384, no. 597.

⁶ *Ibid.*, p. 393, no. 607 (un Calendar, *ibid.*, n-l următor). — Tot «niamul romanesc» și în *Bucoavna* Universității din Buda; *ibid.*, pp. 390–2, no. 606.

⁷ *Ibid.*, p. 384, no. 598.

⁸ *Ibid.*, p. 394, no. 611.

⁹ *Ibid.*, pp. 425–6, no. 633.

matematice, istorice și geografice pentru neuniți, dar el pretindea că e vorba de o întreprindere bucureșteană, încuviințată de comandantul austriac din 1791. Apoi la 1793 e vorba de un ziar « valah » pentru Ungaria, la Viena, al lui Pavel Iorgovici.

Spiritul revoluționar, de răpede înoire pe calea științii, alături de Biserică, restrânsă în marginile ei, se observă în crearea, la 1795, nu fără legături cu acea francmasonerie de care s'a căutat să se lege și mișcarea țărănească din 1784-5, a « Soțietății filosofești a neamului rumânesc în Mare Prințipatul Ardealului », care, pregătindu-și o revistă al cărei titlu e semnificativ: « Vestiri filosofești și moralicești », era, supt inspirația lui Molnar, o inițiativă de cărturari învățați având oarecare legătură și cu planurile lui Iercovici¹. Editorul trebuia să fie Hochmeister. Membri erau să fie numai Români neuniți, « dohtori, filosofi, istorici și alți mai mulți învățați la număr », îndemnându-se la sprijinire, cum fac Grecii cu ai lor, Românii din țările libere, în frunte cu Anacreonul Văcărescu. Era să fie în această bibliotecă Teologia Morală, care e opera lui Clain, Geografia, Fizica, Matematica, Filosofia, « biografia prințipilor Ugrovlachii și ai Moldovii, de la începutul ocârmuirii lor » și chiar « Istoria Rumânilor pre larg culeasă din ceale vechi adevărate istorii », care, cum vom vedea, era o altă compunere tot a lui Clain, care, așezat la Sibiu, avea gata și o Aritmetică, o Logică, o Metafistică, un Drept al firii².

Din ce se plănuise ieșia numai, tot în acel centru laic de la Buda, *Retorica* lui Molnar, « cu pildele vechilor filosofi și dascăli bisericești », pentru « scolasticii învățători »³.

Până în acest moment la o asemenea operă de luminare, în sens mai mult revoluționar decât iosefin, nu participaseră frunții școlii de istorie și filosofie din Ardeal.

¹ *Ibid.*, p. 376, no. 589. V. Ilarie Chendi, *Inceputurile ziaristiceii noastre*, Orăștie, 1900, și Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, pp. 332-4.

² V. Iorga, *l. c.*, pp. 335-6, după revista *Instrucția Publică*, II, pp. 72-3, și Cipariu, *Arhivă*, pp. 276-8.

³ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 403-4, no. 616.

Samuil Clain, care isprăvise pentru studiile teologice superioare, la 1787, *Logica, Dreptul firii, Ilica și Politica*, fusese în 1789 la Orade, în reședința lui Darabant, traducând acolo Canoanele soboarelor și continuând prefacerea în românește a Sfinților Părinți. Deci el păstra legăturile cu cealaltă capitală a Românilor uniți, legând prietenie cu acel canonic Vulcan, cu același nume de Samuil, care era să fie urmașul lui Darabant. De la episcopul cel înțelegător și ocrotitor își luă el îndemnul pentru o întreagă întinsă operă literară, cuprinzând, pe lângă acea traducere a Părinților și Canoanelor, « Istoria bisericească și filosofia ». Când isprăvi, la 1794, *Teologia Morală*, el o închină lui Darabant, ca unui « patron », și încă din vremea când trimesese pe autor la studii în Apus, și ca întemeietorului noului seminarium, pentru « grămatici », în a sa Orade. I se păru chiar că un alt patron s'ar putea găsi la « shismaticul », la Sârbul de la Carlovăț, de care va fi fost legat prin Ștefan Novacovici, și, astfel, lui i se dedică *Istoria bisericească*, isprăvită în aceeași epocă de febrilă trudă pentru a înzestra școlile înalte cu cărțile trebuitoare. Blajului îi refuză traducerea unei « Ermeneutice a Vechiului Testament » în același timp când, în prefața « Istoriei bisericești pe scurt », pomenind de ortodocși, el îi declara « foarte plecați și spre Unire ». El va explica această atitudine prin dorința de a împiedeca alegerea ca episcop răsăritean a încă unui Sârb.

O împăcare de scurtă durată cu ierarhul lui interveni pentru Clain în 1793 încă. În chilia sa de la mănăstirea Sfintei Treimi din Blaj, pe care în curând era s'o părăsească, el, care lucra la o *Istorie bisericească pe scurt*, după Fleury, și, umblând prin hârtiile lăsate de Vlădica Aaron, care întreprinsese o nouă traducere integrală a Bibliei și găsindu-le nedepline și împrăștiate, se apucă însuși de greaua operă a punerii în curent pe limba sa a Cărții Sfinte de care se ocupa de mult. Luând ca basă Biblia de la 1688, a cărei origine nu se pomenește, el găsi că multe părți dintr'nsa nu sânt exacte și nu corespund. Încă în legături cu Bob, care-i e un « prea-bun părinte » și a cărui laudă o face pe larg în Prefața tipăriturii frumoase din 1793-5, arătându-l chiar ca un revisuitor competent, ca un adăugitor de note și explicații, împreună cu alți « bărbați

învățați», el putu să publice această așa de importantă lucrare, care se laudă în titlu că e «tălmăcită de pre limba ellinească pre înțalesul limbii românești» —, nu «rumânești»¹.

Tot la Blaj se tipărește apoi, până în 1796, «Teologia morală», în care, iarăși, asprul și bănuitorul stăpân de acolo e presintat ca inspirator, ajutător și munificent editor al acestei traduceri de lungi osteneli².

Dar această bună înțelegere nu dăinui. Legăturile cu Darabant și cu Vulcan, șovăirile către Carlovăț nu se puteau uita. Clain făcea parte, de altfel, dintr'un întreg grup de opoziție față de monarhul din Blaj, încunjurat de oameni mai mult mediocri, din cari-și făcuse impunătoarea Curte de canonici. De aici, a doua zi după publicațiile cu care se putea mândri Scaunul blăjean, denunțurile de la Episcopie contra omului nesigur în ce privește credința. În zădar căută acesta să se îndreptățească, — și avem toate actele procesului. Era vorba ca, după un vechiu obicei, care făcuse să sufere și alții înaintea biruinții lor, ca harnicul cărturar, cu totul lipsit de apucături revoluționare, în afară de acelea prin care înțelesese de curând a servi neamului său, să fie închis într'o chilie de pedeapsă la Muncaciu. El nu merse acolo, dar, cum *Logica* lui apăru în 1800, până la care dată înțelegem a-l urmări aici, se vede bine că gândurile sale îl duceau aiurea, la o activitate liberă de cărturar devenit mirean³.

Încă de la 1792 Șincai se afla în războiu deschis cu Vlădica, de care, funcționar împărătesc, nu mai era legat prin nicio dependență⁴. Dar el își pierdu, supt noul regim de la Viena, care se feria de astfel de oameni îndrăzneți, rostul de până atunci și trebui să treacă, între 1794 și 1795, printr'o comisiune de judecată, în această vreme când și puterea laică, îngrijorată de spiritul revoluționar, era cu ochii asupra oricui. În zădar căută aprigul boier făgărășean un alt loc, în administrație ori în învățământ. Omul era, supt raportul material, cu totul zdrobit.

¹ Bianu și Hodoș, *L. c.*, pp. 380–2, no. 595.

² *Ibid.*, pp. 385–6, no. 600.

³ După Cipariu și I. M. Moldoveanu, în Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 173–6.

⁴ Papiu Ilarian, în *Arhivul* lui Cipariu, p. 480; același, *Șincai*, pp.

La Pojon, ca și la Cluj, el nu întâmpină decât ecoul pârilor contra unui element primejdios. Trebui să caute un adăpost de muncă, dar și de umilință, la nemeșul ungar din Țeaga, care avea nevoie de un învățător de latinește pentru copiii săi. Legăturile-i fură mai mult cu scriitorii unguri în limba latină, pe care el însuși o întrebuința acum, de pe la Oradea. După un suprem apel la Darabant și, chiar la guvernul din Viena, și el va căuta acel sigur popas de la Buda care atrăgea, prin Universitate, prin cercurile de erudiți, prin tipografia de cărți în limbile răsăritene, pe toți naufragiații unor aspirații mai înalte decât acomodarea pacifică în restrânsa atmosferă de chilie ¹.

Dar pe lângă acești oameni pe cari-i încercase așa de aspru soarta era și un tineret care, de la început, nu înțelegea să-și facă această ucenicie de supunere și de mărgenire a gândului, de măgulire a « patronului » și de cultivare a cărții bisericești și a cărții de seminarium și care, trăind în altă lume decât aceea a lui Iosif al II-lea, continuată câțiva ani de Impăratul Leopold, își căuta alte drumuri și, dacă era nevoie, și în altă țară. Intre acești revoluționari de la origine se așează, influențat și de frământarea la Sârbi în Banatul său de origine, Pavel Iorgovici (n. 1764).

Fiu al preotului de la Văradia, el învață la Sârbii din Vârșeț, apoi la Ungurii din Seghedin, data aceasta fără nicio legătură cu cercurile clericale la care până atunci Românii își căpătaseră învățătura. Prin Pojonul unde am văzut că și un Șincai călcase cândva, poate pentru căpătarea unei catedre, el răsări la Pesta, urmând cursurile Universității din Buda, de cugetare oarecum liberă, apoi și la Viena, unde se păstra încă tradiția osefină.

Dar Viena nu mai era acum terminul ultim pentru cine caută lumina. Acest Român îndrăzni cel d'întâiu, nu știm cu ce mijloace și în ce calitate, să meargă în acel Paris revoluționar, unde un Corai din Smirna se iniția în doctrina libertății. Ca și acesta, Iorgovici își descoperi, cu toate studiile sale exclusiv de drept, o vocație de filolog. Era acolo în anul de supremă crîșă

¹ Iorga, *l. ult. c.*, pp. 212-3.

sângeroasă 1793 și va fi fost printre aceia, de multe neamuri, cari se înfățișară Convenției Naționale în numele națiilor care se doresc «liberate» prin revoluție. Cunoscu și Anglia, la Londra, ca să revie la Viena, și aici studiile sale îi dădură dreptul să fie funcționar într'o cancelarie.

Am văzut că era înțeles cu Molnar pentru scoaterea foii de «luminare» pe care guvernul crezu că trebuie s'o oprească ¹. Dar, chemat de episcopul «său» de la Vârșeț într'o dregătorie de jurist, el dădu acolo *Observațiile de limba românească* pentru «folosul nației», în sensul cel nou ². Ele fură primite și publicate de aceiași tipografie din Buda, care cum se va vedea, *atrăgea la dânsa întreaga intelectualitate, mai veche și mai nouă a Românilor*. Pomenind pe sprijinitori, dacă arhimandritul de la mănăstirea Mesici, Lustina, e Sârb, Român e «locumtenentele superior», «oberleitenant», «commendatu securiteții în ținutu Direcției montane a Banatului, d. n. nobile de Jumanca din Ciclova», și negustorul dela Biserica-Albă, purtat și pe la Ierusalim, care-și zicea Hagi-Chiril Radulovici. Iorgovici pregătia și un dicționar, dar atitudinea lui deschisă îi aduse prigoniri, închiderea la temniță și cercetarea hârtiilor, care fură în parte distruse. Restul unei cariere administrative și scolastice, nu fără ca, un moment, și el, ca și Șincai, să-și caute un refugiu într'o casă de străin bogat pentru educația copiilor, nu mai interesează. *Încă un avânt fusese zdrobit de străini fără să fi găsit, în acest cas, nici cel mai mic sprijin din partea Românilor înșiși.*

Din Brașov se ridică în același timp doar dascălul, apoi clericul Radu Tempea, a cărui *Gramatică românească* se tipărește de Bart în 1797 ³.

Avem a face cu un tânăr a cărui pregătire e științifică, de nuanță enciclopedică. Dar și la acest nou director al școlilor neunite «naționalicești», ce domină e tot ideia romană. El se ridică împotriva părăsirii limbii «romane» pure, — pe care acest

¹ Ilarie Chendi, *l. c.*, p. 23.

² Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 413-6, no. 621. Cuvinte după forma franceza se află la acela care presintă și o teorie a neologismelor.

³ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 394-6, no. 612.

om din Șchei, din Bolgarszékul Ungurilor, o crede amenințată — supt Impăratul bizantin Constantin Pogonatul, cu «limba bulgărească, ca una ce era mai de trebuință pre vremea aceea». Dar el descopere, în unele părți, și influențe germane și ungu-rești, «prin varmeghii», iar, dincolo de Carpați, grecești și tur-cești, în Banat și sârbești. Se caută o explicație și pentru intro-ducerea slavonei în Biserică. Se pomenesc, de la 1580, cărțile traduse în românește, și Tempea face deosebire între ele după gra-dul de puritate a limbii, mai puțin bogate în slavonisme. În aștep-tarea «Lexiconului» în pregătire, el laudă silințele de îndrep-tare ale lui Molnar, acum profesor de oculistică la noua Uni-versitate imperială, și al «cuviosului părinte Samuil Clain de la Sad». Dar nu se spune un singur cuvânt despre «gramaticile» românești anterioare. Și aici se văd, ca și în «Alexandria» lui Iercovici, alți sprijinitori decât cei de până acum. În adevăr, pentru tipar *cheltuiește preotul din Salul Lung, care se închinase lui Mavrogheni, Radu Verzea.*

CAPITOLUL III

Intăile pătrunderi ale spiritului revoluționar la Români din țările libere

Indată după încheierea păcii din Siștov, Poarta se grăbi să numească un Domn în Țara-Românească, a cărui evacuare trebuia să întârzie totuși.

Acelă care căpătă Scaunul pe care stătuseră mai în urmă Ghiculeștii și pe care căutase să-l ocupe acum în urmă Manole-Vodă era tot fostul stăpânitor Mihai Suțu, care nu făgăduia nimic prin trecutul său și, cu toată cunoștința-i de franțuzește, nu arătase acea înțelegere pentru ideile noi ce a deosebit totdeauna pe Alexandru Ipsilanti, care în reședința sa de prizonier de la Brno va fi crezut une ori că se poate întoarce în țara pe care o cărmuise cu cruțare și o sinceră dorință de reformă binefăcătoare.

Moldova era s'o capete fiul lui Constantin-Vodă Moruzi, fratele Marelui Dragoman Gheorghe Moruzi, Alexandru, care purta numele obișnuit la Mavrocordații cu cari era înrudit neamul său. Era un tânăr care putea promite o guvernare potrivită cu speranțele ce se iviseră în cursul marilor schimbări europene din ultimul timp, care atinseseră, atâta timp și așa de adânc, și aceste țări românești.

Domnul muntean, care veni numai cu ginerele său Manu și încredință de la început un mare rost lui Ienăchiță Văcărescu, ginerele lui Nicolae-Vodă Caragea și în ultimul timp confidentul, contra lui Mavrogheni, al Turcilor din tabără,

cari-i dăduseră de câteva ori țara pe mână ¹, zăbovi cu alcătuirea Sfatului său ².

El avea dreptul, cu toată amnistia, să pedepsească pe oricine după plac ³. I se pusese în vedere însă de Turci, cari reîncepură îndată cererile lor de provisii, să observe privilegiile, care primiră o confirmare solemnă prin hatîșerif, ale țării ⁴.

Hatîșeriful fu publicat românește în broșură de Văcărescu, însuși, care o și spune la capătul unui titlu întins cât o pagină de tipar. *Și el nu uită să însemne că, dacă s'a căpătat noul privilegiu, e pentru că, « încă aflându-se (Suțu) la Ordù-Humai » (Poarta Lagărului), « lângă prea-slăvitul Vezir Isuf-Pașa, s'au făcut de spre partea obștii către prea-puternica Poartă arzu cerând milostivire pentru multele palimi ce au suferit țara din pricina războiului », dar recunoscându-se că și Domnul, ca și « slăvitul Vizir », și-au avut partea, cu adaosul că el, Văcărescu a tradus și a cetit în Divan actul de grație. Se pare însă că lui Mihai-Vodă, aceasta nu i-a convenit și o altă ediție are pe foaie de titlu numai atâta: « Tălmăcirea prea-înaltului împărătesc hatîșarif pentru priveleghiurile țării, ce au venit la Octovrie 1791 » ⁵. Deci, în momentul când Ardelenii se luptau pentru drepturi, între boierimea « patriotică » munteană și între Domnul de la Turci era o discuție în ce privește noile concesii făcute țării.*

Dar nu lipsiau, de la început, bănuielile în ce privește anumite gânduri de tulburări. Când, în Ianuar 1792, se primi firmanul cu laude pentru serviciile lui, Suțu vorbi boierilor, în grecește, căci se pare a nu se fi ostenit să învețe limba țării, arătându-li că la orice tentativă ce s'ar face e în stare să-i facă a simți asprimea măsurilor sale ⁶. De fapt fură trași la răspundere, dar numai pentru sprijinirea Austrieilor ⁷, episcopul Filaret, bogatul om de afaceri Hagi-Moscu, Colceac, care

¹ *Istoria Impăraților otomani*, în Papiu, *Tesaur*, II, pp. 298–302. Lucrarea e întreruptă.

² Nistor, *o. c.*, p. 577, no. CCCCLXXI.

³ *Ibid.*, p. 591, no. CCCCLXXXVI.

⁴ *Ibid.*, p. 592, no. CCCCLXXVIII.

⁵ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 341 2, no. 545.

⁶ Nistor, *l. c.*, p. 592, no. CCCCLXXXVI.

⁷ *Ibid.*, p. 609.

făcuse parte totuși din Divanul oltean al lui Vodă-Manole¹, și Vistierul Dumitrachi, amestecat și el în ultimele alcătuiuri de guvern². Dar Panaite Codrica (Kodrikas), secretarul lui Suțu, un Grec vioiu care a fost și interpretul unei misiuni turcești la Paris, era supus curentelor apusene și el va ajunge în acea Franță, unde venise în veșmintele sale vechi răsăritene, un agent diplomatic³. Bănuielile căzute asupra lui Filaret nu-l împiedecă însă de a lua moștenirea mitropolitului Cosma, care se stinse în Septembrie al aceluiași an⁴. O stăpânire grea, în mijlocul ciumei pentru încetarea căreia se aduseră moaștele Sfântului Visarion de la Dusko, dar aceasta nu împiedecă pe Domn de a serba cu strălucire căsătoria celei de-a patra fiice a sale⁵.

Mai scurtă fu stăpânirea în Moldova a lui Moruzi, care se găsi în fața greutății numirii de Ruși, în locul mitropolitului Leon, care trecuse din viață, ca exarh, a unuia dintre ai lor, Ambrosie, pe care Patriarhul Ecumenic neputându-l primi, el îl reclamă ca prizonier și abia se putu căpăta liberarea lui⁶.

¹ Pentru Constantin Geanoglu, din același Sfat al Domnului oltean, *ibid.*, p. 608.

² *Ibid.*, pp. 597 8, no. CCCCXCI.

³ *Ibid.*, p. 603, no. CCCCXCVI; *Lettres de Constantin Stamaty à Panayotis Kodrikas sur la Révolution française*, (janvier 1793), ed. Ém. Legrand, Paris 1872; Iorga, *Ist. lit. rom.* III, p. 41; *Revue hist. du S.-E. européen*, 1927, p. 4.

⁴ Nistor, *l. c.*, p. 618. Cf. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II. Ca mitropolit tipărește el, cu pomenirea lui Suțu, *Cazaniile* de la Râmnic; Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 347–8, no. 552. Un *Octoih* încă supt Cosma, cu ajutorul mitropolitului Grigorie de Side; *ibid.*, pp. 349–50, no. 557. *Catavasierul* lui Filaret; *ibid.*, p. 352, no. 560, e supt noua Domnie a lui Moruzi. La Râmnic se alege Nectarie, de la care sânt tipărituri; *ibid.*, n-le 566, 569, 576.

⁵ Nistor, *l. c.*, p. 624, no. DXVIII.

⁶ *Ibid.*, p. 625, no. DXX. Aici e vorba de Gavriil Banulescu, care-l precedase, păstorind însă numai patru luni; Erbiceanu, *Mitr. Moldaviei*, p. LIX. Cf. Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 345 6. V. și *ibid.*, p. 347, n-le 2–3. În *Catavasierul* din Iași de la 1792, supt ocupație (Ianuar), se pomenește ca șef al Bisericii moldovenești Ambrosie: « prin ținerea locului eparhiei Moldovlahiei ocarmuitorii Preaosfinția Sa Amvrosie, a prea-sfântului îndreptătorului Sinod mădular, arhiepiscopul Ecaterinoslavei și a Tavricescului Hersonis » (principatul lui Patiomchin); Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 345–6, no. 551.

Pentru ofensa ce s'ar fi făcut Rusiei, noul reprezentant al Țarinei la Poartă obținu ca Domnul care-și îngăduise să aresteze pe Vlădica rusesc să fie, dacă nu mazilit, măcar mutat la București, unde Rușii nu l-ar mai fi avut în față ¹.

Dar la părăsirea Moldovei de trupele rusești se muta peste Nistru și o mulțime, socotită cu miile, de țărani români. Astfel se îndeplinia amenințarea făcută odinioară de aceiași Ruși că nu vor lăsa dușmanilor turci decât un pământ pustiu. Ei fură stabiliți în ținuturile apusene ale Impărăției. Se credea la Constantinopol, în Iunie 1792, când se instala tocmai noul Domn, care avea o sarcină așa de grea, că « toată țara cuprinsă între Nistru și Bug va fi alcătuită ca principat, supt numele de Moldova Nouă », incredințându-se aceluși Alexandru-Vodă Mavrocordat « Fugarul » față de care Rusia avea o datorie de plătit ². Se făcea socoteala că numărul celor atrași sau siliți să plece ar atinge, în această Moldovă Nouă, « două treimi » din locuitorii țării ³.

Dacă fostul Domn nu fu așezat într'o astfel de formațiune și dacă acești emigrați nu-și avură măcar un șef bisericesc, în schimb Mihail Strilbițchi, care se intitula, la începutul anului, « protoiereu al Moldovei, al Valahiei și al Basarabiei »⁴, se muta cu tipografia sa la Dubăsari, pe apa de hotar, vechiu centru al celor cari treceau apa cu dubasele (bășici umflate) și începea de acolo o altă serie de cărți ca pentru acești noi supuși ai Impărătesei, dar și pentru a le trece în Moldova rămasă turcească. Până târziu se întinseră publicațiile lui de tot felul de la un *Trepelnic* ruso-român, cu caractere muscălești ⁴. Un *Bucvariu* slavon iese la 1794 în noua tipografie ⁵, cu aceiași slovă rusească, Strilbițchi păstrându-și un titlu care, în afară de așteptarea încă unei ocupații rusești, nu mai avea niciun

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 348-9.

² *Ibid.*, p. 339, no. 3.

³ *Ibid.*, p. 341, no. 2.

⁴ El dădea pentru mitropolitul român Gavriil Banulescu un *Ceaslov*, după retragerea oștilor; Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 348 9, no. 553. Iși zice, lângă « mitropolitul a toată Moldova »: « protoierei stăpânilor Moldavii, Valahiei și a Bisarabiei », păstrând cutezător un titlu peste hotarele celor două țări.

⁵ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 344 5, no. 549.

înțeles¹. Psaltirea de la Movilău, în 1796, pomenind în titlu toată dinastia rusească, păstrează vechiul titlu zădarnic al ti-pografului².

Noua Domnie moldovenească a lui Suțu călă să aibă un sens reformator. În adevăr cu multă fală se tipărește încă din acest prim an de Domnie în aceastălaltă țară « hrisovul domnesc de așăzământ în care se cuprind o sumă de bune rândule și așăzământuri , între care și, după dorința exprimată elocvent, cu indignare filantropică, de Hauterive, în memoriul către Alexandru Ipsilanti, oprirea « să să mai dea danie Țigani domnești, adecă ursari și lingurari, ori la ce obraz ». « Obiceaiurile și pronomiile » țării erau întărite, potrivit cu spiritul timpului³.

Nu e greu să se găsească inspiratorul pentru un Domn care până atunci nu arătase prin nimic asemenea aplecări. Mitropolit al Moldovei, după ce și Gavriil fusese silit a pleca, fusese ales Iacov Stamate, Român din părțile Bistriței, om luminat, cu un mare interes pentru școli, la a căror reformă va lua parte după întoarcerea lui Moruzi, și personalitate foarte respectabilă, căreia i-a închinat călduroase pagini de recunoscătoare amintire deșteptul medic sas al Domniei și al boierilor, Andreas Wolf⁴. Sfatului acestui prelat i se va fi datorit și, în locul peceții vechi a Moldovei, noul herb în care, pentru că Mihai-Vodă cârmuise de două ori pe Munteni, se alipește marca bourului cu a vulturului⁵. Și de la el vor fi venit acele versuri în care se amintia descendența romană cu care așa de mult se mângâiau și se înălțau sufletele Românilor din acel Ardeal de naștere al Mitropolitului:

Scaunele Românilor, ceale dintru început fericite,
Cu adevărat de la Roma, zburând, în Dachia sânt venite.

¹ *Ibid.*, p. 357, no. 570. Cf. Émile Picot, *Strélbickij*, în *Mélanges* ale Școlii de Limbi Orientale din Paris.

² Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 390, no. 604, an. 1716.

³ *Ibid.*, pp. 353-4, no. 564.

⁴ *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, Sibiu, 1805.

⁵ Cu aceiași menire a unei contopiri românești se va tipări pentru Alexandru Moruzi *Apostolul* de Râmnic din 1794; Bianu și Hodoș, *l. c.*, p. 357.

Fig. 16. — Alexandru Callimachi, Domn al Moldovei, după harta Moldovei făcută de Rigas, în 1794.

Măsura creștinească privitoare la Țigani era întărită prin blăstămul lui Iacov, al episcopului de Roman, Antonie, purtând numele vechiului Mitropolit trecut la Ruși, și al celui de Huși, Veniamin, care era fiul unui Costachi și al unei Cantacuzine din Muntenia. Fugar de acasă pentru a se închina menirii călugărești în mănăstirea lui Paisie, Neamțul, acesta era să fie nu numai unul din marii mitropoliți ai Moldovei, dar și un strălucit represintant al spiritului de cărturărie pe care-l adusese veneratul stareț.

Acest spirit liber va face să se tipărească la Mitropolia din Iași, întâia povestire profană, *Critil* și *Andronius*, tradusă din grecește¹. Tot el face să se adauge la *Psallirea* din 1794 «însămnarea de câți Domni au domnit în țara Moldaviei de la descălecarea ei»², până la ultimele dominații: «stăpânirea Nemților, Hanul cu Tătarai și cu Turcii și Manole-Vodă», iar apoi «stăpânirea Muscalilor, care au ținut până când s'au dus».

Indată, *acela care-și dădea sama de ce se tipărește în Ardeal în epoca străduinților lui Clain* se apuca să deie astfel de lucrări pentru învățătura preoților săi și apoi pentru acea școală care se prefăcu după ideile sale și ale învățatului boier, format în Apus, Scarlat Sturdza³.

El găsi pentru aceasta omul potrivit în persoana unui cleric înzestrat, care, în tovărășia fratelui său pictor, călătorește în același Apus, ajungând în Italia, din care va păstra amintiri trainice, și culegând de acolo, înainte de epoca revoluționară, și cuvinte. Traducător al călătoriilor abatelui Mariti, Amfilohie, căruia la 1768 i se încredinșase episcopatul de Hotin, al raielelor, al «Basarabiei» și care de aceia continua să se iscălească: «Hotiniul»⁴, traducea după o lucrare a învățatului arhiepiscop al Moscovei, Platon, *Gramatica Teologhiciască*, pe care o publică Mitropolitul în Domnia nouă a lui Alexandru Callimachi,

¹ *Ibid.*, pp. 359–61, no. 574. Și aici dubla stemă. O *Evanghelie* în același an; *ibid.* Cu stema, *Liturghia* din 1794; *ibid.*, pp. 365 6, no. 578.

² *Ibid.*, pp. 371–2, no. 582.

³ V. și bibliografia pentru întemeierea, la 1803, a Seminarului din Socola în Iorga, *Istoria învățământului*, p. 147.

⁴ V. Iustin Frățiman, în ziarul *Dreptatea* din Chișinău; în *Rev. Ist.*, VII, pp. 80–2. — Il sfințiseră mitropolitul de Sivas, al Silistrei și al Brăilei.

vechiul cultivator al științei astronomice¹. Cartea ortodoxă stătea în fața *Teologiei* lui Clain. *Geografia* generală, «de obște», e din același an, tălmăcire a unui original frances trecut printr'o formă italiană, și se notează, potrivit cu un nou plan de studii, pestalozzian, că nu e vorba de vechea geografie, «întru care să cuprind toate numele de țări și locuri întru niște varvare vierșuri de poeticiè, care, în loc de a avè tinerii agiutoriu și folos, ei să însărcina' de o greutate, cât, de multe ori, întâmplându-se la unii de a deprinde acestea, ei nu să mai grijea' de altă rămășiță ce mai rămănea, rămâind ca și când s'ar lua o piatră de pe o zugrăvală mozaiciască», — dacă, precum se pare, nu e un împrumut de la *Geografia* Iesuitului Bouffier, care e modelul, se vede omul care și-a oprit ochii uimiți asupra mosaicelor venețiene de la San-Marco —, «care altă nu ar fi putut să fie decât tot chipul stricat». Acuma «un ales mathematic și plin de alte învățături» a «curățit» metoda cea învechită. Se va înfățișa deci descrierea în stil nou «pentru însuși globul pământului», lăsând în sama altora presintarea, printr'o lucrare analogă, a cosmografiei. Și în această lucrare, spune prelucrătorul, manifestând aceiași înțelegere pentru sistemul pedagogic cel nou, a trebuit, ca, «întru toate învățăturile, întâi să învețe ce este mai ușor, apoi să sue la cele mai grele, să se plece de la cele, mai lesnicioase, ale pământului înainte de a se ocupa de lumea cerurilor»².

Cu aceiași înțelegere pentru știința apuseană, cu aceiași obișnuință în a întrebuița neologismele venite din experiența sa de călător și din lecturile sale, Amfilohie, care se va fi aflat încă lângă Mitropolitul său înainte de a se retrage în acel schit al lui Zagaveiu, lângă IIârlău, unde, în stânga bisericii se vede încă piatra lui de mormânt, mutilată, dar păstrând semnele demnității episcopale, pe care a reținut-o cu voia mitropolitului, de și eparhia se întorsese supt Turci, cari aveau acum pentru dânsa pe episcopul lor de la Brăila, al «Proilavului» unde așezau Greci, dă în același an «*Elementi aritmetice*», și acestea însă după noul sistem, căci titlul însuși spune: «arătate firești». E

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 377-8, no. 594.

² Prefața *ibid.*, pp. 378-9, no. 594.

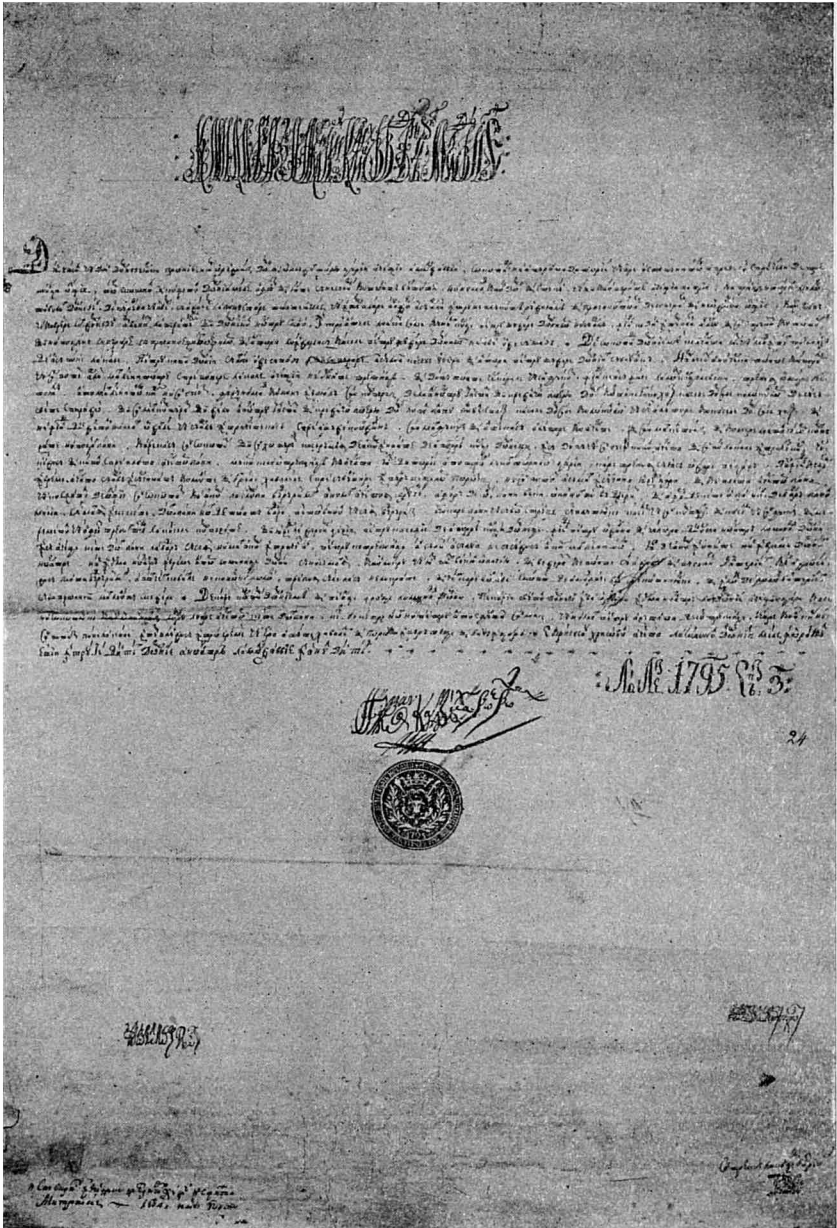

Fig. 17. — Document al lui Alexandru Callimachi, Domn al Moldovei.

un manual apusean, de sigur găsit tot în Italia, de unde forma cuvântului « elementi », dar prefăcut « după al nostru obicei de numărare ». « Tâlcuitorul » îl menește oricui fiind de folos și « întru facere de neguțitorie, a cumpăra și a vinde », pentru « toată cia bună stăpânire și chivirnisire »¹.

După retragerea, de sigur silită², la Munteni a Grecului Filaret al II-lea, — și cel d'intăiu, Michalitzes fusese Grec —, pe care-l cunoaștem și prin păstrarea corespondenței sale grecești, foarte bogată, nu numai cu Patriarhia, episcopul de Buzău, Dosoftei sau, cum și-a zis și i s'a zis, pe grecește: Dosithei, un Epirot, de origine grecească, Filitis, nu înțelegea să se lase întrecut de contemporanul său din Moldova. Făcuse, foarte tânăr, studii înalte în patria sa d'intăiu, văzuse, cum spune, în Prefața, așa de interesantă și simptomatică din punctul de vedere al ideilor noi și în acest cler muntean, Grigorie Râmniceanu, arhimandritul, de mult îngrijitor harnic al tiparului în această țară « multe ciudăse, multe măestrii, atât politicești, cât și mihainicești », întâlnise atâtea « înalte persoane », fiind astfel « vânturat în privealiștea aceștii lumi, precum să vântură grâul în arie », așa încât aducea, cu o mare ambiție, și ce trebuia pentru a o servi. Cel care, plecat din « țara lui Pyrrhus », ajunsese, după mărturisirea acestui cleric de mari mijloace literare, altfel nevădite, « ca o parte a trupului țării noastre », cheltui silințele sale de cărturar mai ales în publicarea de noi cărți bisericești, supt Domniile lui Moruzi și a nenorocitului Hangerliu. Astfel, el dă pe rând, prin acea supraveghere a credinciosului Grigorie, care-i făgăduia și o întreagă biografie, ce nu s'a făcut, *Molilvenicul, Pravoslavnica mărturisire, Urmarea dreptei credințe, Psallirea, Lilurghiile, Carlea foloșoare de suflet*, care avu, răpede, două ediții³.

La aceste publicații se adaugă însă, după exemplul celor din Ardeal, de la Petru Bart în Sibiiu, altele de caracter

¹ Prefața, *ibid.*, pp. 383-4, no. 596. De la Iacov, pâna la 1800, și un *Ceaslov*; *ibid.*, p. 393, no. 609.

² Nistor, *o. c.*, pp. 672-3, no. DLXX. Ar fi fost adusă din neînțelegerea cu boierii.

³ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 366-7, no. 579; pp. 367-8, no. 581; p. 393, no. 610; p. 389, no. 603; p. 411, no. 619; pp. 416-7, no. 624.

profan, popular. Astfel *Calendariul* din 1795¹, *Gromovnicul*², lămuririle cu privire la cotul cel nou, în legătură poate cu măsurile apusene³.

Dar în aceste tipărituri se întâlnesc, de la Grigorie sau și de la alții, recomandări, îndemnuri și critice care arată această nouă conștiință. În lunga Prefață la *Oarecare secrete ale lucrării pământului*, care e cel d'întăiu manual de agricultură⁴, lucrare al cărei original e greu de găsit, căci se spune numai că e datorit unui « chir Doart » (probabil Eduard), de la « împărăteasca Academie a Științelor », care cercetează ce a putut să realizeze în materie de înoiri un « chir Gamvonou », se deplânge starea înapoiată a unei lucrări tradiționale a pământului: « Plugarii noștri nu au nicio știință la meșteșugul lor, nu vor să găsească aflări și alte mijloace de folos, ci urmează numai aceia care au învățat în satele lor de la cei de loc și aciasta este pricina de nu pot ca să înmulțească sămănăturile și roadele lor ». Și totuși s'a ajuns la culturile noi care sânt « porumbul, năutul, anasonul ».

Dar mai ales ideile pe care le urmărim se găsesc în Prefața, pomenită mai sus, la *Triod*⁵. E aici un spirit european. Adevărat că și până atunci acela care a cetit « diețile mănăstirești, talmăcirile ce să vadă a atâtea cărți », « leatopisițele isprăvilor acestui neam și multele fealuri de hrisoave ale fericitorilor Domni ai aceștii țări », descopere că « mulți tineri, aprinzându-se de râvna folosului patriei aceștia, au mers cu mari osteneli și primejdii la țări depărtate ca să învețe în școale vestite », dar « nu măestrii, nici măsurarea pământurilor și a înălțimii, nici astronomie ». Au fost numai buni creștini, cum se vede și din « zidirile sfintelor lăcașuri care înpodobesc aciastă grădină a Țării-Rumânești ». Grigorie, pomenind patria elenică a mitropolitului său, se gândește, în acele părți, și la « coloniile care în părțile Ipirului s'au tras preste câțava vreme din neamul nostru ». Dar se vede cum, cu toată admirația

¹ *Ibid.*, p. 374, no. 585.

² *Ibid.*, pp. 374-5, no. 587

³ *Ibid.*, p. 376, no. 588.

⁴ *Ibid.*, pp. 388-9, no. 602.

⁵ *Ibid.*, pp. 404-10, no. 617.

pentru bunele moravuri din vremea singurei legături cu ortodoxia, privirile lui se îndreaptă către această Europă în care se petrec atâtea lucruri noi, așa de ispititoare. Arătând ce înseamnă studiile de geografie, — și, de sigur, se are înainte opera, recentă, a lui Amfilohie —, el recunoaște că « iaste de cuviință ca această Evropă să se numească podoaba lumii ». Și, cu un puternic accent, într'o formă de toată frumuseța, el arată ce s'a iscodit acolo: « Cum că iubirea de înțelepciune și de multă știință iaste la om un dar al dumnezeștii Providenții », — așa se spune și mai jos, părăsindu-se terminul grecesc de « Pronie », — « vederat să cunoaște. Și aciasta au pus aripi minții ome-nești ca să zboare până la sfera cea cu mulțime de steale și o au învitat » — alt neologism — « ca să iscodească mulțimea luminătorilor, câtățimea stealelor celor nerătăcitoare și pre cea, cu puțin număr, însoțire a planitelor și starea lor, ținearea, orânduiala, depărtarea, mișcările, încungiurările, întocmirea și frumusețea lor ; i-au descoperit pre un pol la Amiazănoapte și pre altul la Amiazăzi ; i-au arătat întoarcerile soarelui, pre cea de vara și pre cea de iarna. Insă cu toate aceastea nu s'au îndestulat mintea omenească, ci, pogorându-se de la ceale de sus, au orânduit pământului cu însemnare: brâne, dealnițe, vârste, lățimi, lungimi și alte măsuri aseamenea ; au deosebit felurimile sadurilor, soiurile dobitoacelor, cât pământ iaste lăcuit și cât nelocuit, riuri, iazere, mări și ochianuri. Aciastaș minte, iarăș, cufundându-se cu o iscodire neliniștită până și în așternutul mării, pătrunzând și ceale mai din lăuntru sânuri ale pământului, acolò adecă au aflat pre cât au putut felurimea celor înnotătoare, nașterea lor, creășterea și înmulțirea. Iar aici au scormonit atâtea metaluri și au scos la iveală atâtea vistierii, încât au deșchis nenumărate negoațe și au înpistrit pre ceale patru părți ale lumii cu tot fealul de podoabe. N'au obosit nici acia: au zburat iarași în văzduh ca un vultur » — e vremea montgolfierelor care-și încearcă zborul —, « au înnotat în noianul atmosferei, i-au găsit treapete, au osebit aburii din ciață și au zărit norii cei umezi și cei uscați: pre unii cum că suflă o adiere lină și dulce, iar pre alții cum că slobod une ori vifore, alte ori grindină și zăpadă, iar alte ori fulgere, tunete, trăsnete și altele aseamenea de mirare, câte să săvârșesc prin

nori din înălțimea atmosferei. Cu aciastă iscodire făcându-se omul și ceresc și pământesc și de supt pământ și al mării și al văzduhului, au așezat orândueli, îndreptări și potriviri. Dintr'aciasta dar sânt cunoștințele ceriului, învățăturile a tot râtundul pământului, științe filosofești și mathematicești, table de gheografie, punsule de corăbii, ochianuri mari, ochianuri mici», — ca acelea pe care le comandau în tinereță frații Callimachi —, «măestrii și meșteșuguri de tot fealiul. Și, mai în scurt a zice, printr'aciastă iscodire și iubire de înțelepciune au cunoscut omul», adaugă clericul, revenind la credință, «pre Ziditoriul a toate și strigă cu uimire: «Cât s'au mărit lucrurile Tale, Doamne, toate întru înțelepciune le-ai făcut»¹.

Geografia-l reține pe Grigorie câtva timp, supt influența lui Amfilohie și se vorbește de rostul în ea al Țării-Românești. Bine așezată, «într'o aleasă parte a Evropei», cu «un aer sănătos și suptire», vecină «și cu neamuri care să laudă și să răsfată în științe filosofești», ea nu e însă pe aceiași treaptă ca acea Europă, plină de iubirea științii, căreia i s'a ridicat un așa de frumos imm. «Cu toate acestea, lăcuiorii rumâni ai aceștii păzite de Dumnezeu țări nu s'au abătut a să zăbovi ceva într'acealea.»

O explicație ar fi doar, pentru această țară care a primit și atâția străini «cu brațe deschise», cari «să fac o alcătuire cu Rumânii», ca însuși ierarhul căruia i se închină cartea, că, în ultimul timp, atât de adesea, *patria s'a făcut «maidan de războaie, zbor de oști și acoperilă cu nori de lacrimi»*. Acuma însă vremile s'au potolit și chiar fără «dascali meșteșugareți», se poate aștepta și aici o înaintare.

Va trebui însă a se păstra o dreaptă cumpănă, pare el a spune, față de ce poate trimete acest admirabil Apus, care e însă așa de tulburat acuma. Principiile ce trebuie păstrate sânt «*daloria supunerii ceii nemincinoase către slăpânii lor*» și «*apărarea liniștirii lor și ocolirea îngrădirii fieșlecăruia*». Dar Mitropolitul e îndemnat să lucreze pentru a se restabili «*vechile preveleghiuri*» și «*a să face o cumpănire înlocmilă acolo unde*

¹ *Ibid.*, p. 405.

s'au atârnat prea mult la o parte »¹, — cuvinte supt care pare a se cuprinde ideia unui progres necesar și a restabilirii unui echilibru care s'a stricat în cursul vremilor sau poate numai în ultimele decenii.

Ceva cu totul deosebit de vechea datină se vede și în acțiunea prin care Dositheii caută să se apere de Domn prin aceea că dobândește un firman de la Poartă care, împotriva și a oricărui dărept, îi asigură inamovibilitatea².

În societatea mireană, aceste idei se pot urmări numai din timp în timp³, din lipsa și a scrisorilor și a memoriilor.

Domnii nu o arătau decât prin câteva măsuri noi, cum este și, la 1796, în Moldova noul privilegiu pentru Țigani, — fixându-li-se darea — care se publică pentru a se învedera această adesiune la ideile de libertate⁴. Ei sânt mai mult decât oricând, — pe o vreme când Rusia, ca și Austria, e tot mai mult prinsă de războaiele apusene, în care-și cheltuiește toate mijloacele militare, Suvorov « de la Râmnic », *Râmniceschii*, trecând prin zăpezile Alpilor și coborîndu-și mujicii înarmați, deprinși cu climatele aspre, în binecuvântatele câmpii ale Italiei, — în atâr-nare de Turci, cari-i privesc, când și ei înșii caută a-și reconstrui, « european », Statul, — astfel, la Bender se încerca « un corp de trupe de sistem european », cu « Nemți, Ruși, Poloni, etc. », luați în soldă⁵, — ca pe niște funcționari ai lor. Astfel Suțu e însărcinat să cerceteze, la 1793, cetățile de la Dunăre, și el *ajunge a se coborî în Dobrogea, la Isaccea*, pentru care lucrase⁶.

Pe când unii boieri cereau ca Moruzi să fie Domn pe viață⁷, *contra lui Suțu se manifestau nemulțămiri caracteristice*,

¹ *Ibid.*, p. 410

² Nistor, *o. c.*, p. 723, no. DCXXVIII.

³ Iorga, în *Conv. lit.*, 1901, p. 1117 și urm. (se cere Domnia pe viață pentru Moruzi),

⁴ *Ibid.*, p. 385, no. 599.

⁵ Nistor, *o. c.*, p. 674, no. DCXXII.

⁶ *Ibid.*, p. 672, no. DLXIX. Pentru întâlnirea cu Turcul însărcinat cu întarirea cetăților de graniță, *ibid.*, pp. 675–6, no. DLXXIV. Oferta unui geambaș spaniol de a face la Iași o fabrică de arme; *ibid.*, p. 707, no. DCVI.

⁷ V. mai sus.

din partea boierimii linere. Când, în Ianuar 1795, Domnul primi de la capuchehaiaua sa, Arghiropulo, al cărui fiu era să ieie pe o fiică a lui, un firman prin care, din nou, după aceeași deprindere de a se acorda certificate turcești de la Constantinopol, i se dădeau asigurări de mulțămire, el chemă la Curte pe boieri și li vorbi astfel: «Vedeți ce mulțămită e Poarta cu mine și totuși, spre cea mai mare durere a mea trebuie să aflu că unii boieri tineri sânt nemulțămiiți cu părinteasca mea oblăduire; de aceia poruncesc să se învețe acești boieri tineri și să se aducă pe calea cea bună»¹. Dar, peste câteva luni numai, Mihai-Vodă era rechemat onorabil la Constantinopol, din cauza vrâstei sale înaintate, și nu se uitau aceleași mulțămiri pentru bunele servicii². Era înlocuit cu Alexandru Callimachi, care, din punctul de vedere al problemei «iacobine», la care venim acuma, era să aibă o altă atitudine decât moșneagul care totuși urmărise cu cea mai mare atenție împrejurările din rămășița de Polonie după a doua împărțire unde ideia revoluționară își găsisse un cuib permanent. Deocamdată tendințele politice revoluționare se manifestară, la Iași, prin aceia că, noul Domn anunțându-și numirea, dacă Mitropolitul și boierul Roset Roznovanu crezură că trebuie să-i răspundă prin felicitări, ceilalți șefi ai țării se îndărătniciră să aștepte, pur și simplu, venirea caimacamlor³.

Dar mitropolitul Iacov⁴ crezu că trebuie să protesteze contra dărilor puse de Alexandru-Vodă, boierii se opuseră la o schimbare în organizarea poștelor și părea că se întorc zilele tatălui și fratelui noului venit, într'o formă care era a vremii nouă și pe care acest bătrân n'o putea înțelege în de ajuns⁵. Într'o însemnare a vice-consulului austriac din Iași apar tot boierii din

¹ *Ibid.*, p. 726, no. DCXXII. Despre zvonul întăririi în Domnie, *ibid.*, p. 735, no. DCXLIV.

² *Ibid.*, p. 739, n-le DCXLVI-VII.

³ *Ibid.*, p. 740, no. DCXLIX. Asupra lăcomiei lui Suțu și sosirii lui Callimachi, *ibid.*, p. 742, no. DCLII.

⁴ Atentatul contra lui, în 1776, din partea unui mazil care pierduse un proces; *ibid.*, pp. 768-9, no. DCXCII. Oricât s'ar admite patimă și nebunie în acest act, faptul că s'a putut înfige cuțitul în trupul Mitropolitului arată o influență a crudelor moravuri noi.

Ibid., p. 749.

vremea războiului¹. Callimachi, desgustat de opoziția cu care de la început fusese întâmpinat, ar fi dorit să treacă în Țara-Românească².

Când, — după negustorul frances Hortolan, venit ca prim agent al guvernului revoluționar la noi, în legătură cu Verninac, ambasadorul « iacobin » la Constantinopol, unde, în ciuda negustorilor rămași de vechiu regim, cocarda tricoloră fu exhibită sfidător pe străzile Capitalei turcești, care, nedumerită, nu lua nicio atitudine, când, după ce începuse o nesigură propagandă în anume cercuri, mai mult, fără îndoială, de negustori sudiți, până ce negustorul-diplomat fu poftit, și silit, să plece în 1795³, — se instalează consulul Gaudin, cu vice-consulul Montalve pentru Moldova, nu numai Spătarul muntean era considerat ca amic al Francesilor, al Francesilor în acest sens, dar și Alexandru Moruzi însuși⁴. Numai Mitropolitul moderației și bătrânul Ban Dumitrachi Ghica erau cunoscuți ca dușmani ai prea cutezătoarelor credinți politice noi⁵.

Atâta putem ști despre acest prim ecou la noi, și anume în singurul Stat muntean, al iacobinismului atât de larg revărsat asupra Europei, pe care Internunțitul Herbert-Rathkeal îl socotea gata să ieie în stăpânire și mințile oamenilor de la noi, când scria consulului de la București, « aghentului » Merkelius, încă din 1793, să se păzească de temuta « sectă a iacobinilor » și acesta dădea toate asigurările că va ști să urmărească o posibilă contagiune⁶. Lucrul era mai greu decât cum credea onestul cancelist sas, căci legăturile cu Viena, care era un mare centru de cultură, de studii și de infiltrații franceze în acest timp, se continuau.

Astfel, pe o vreme când, probabil în legătură cu o publicație grecească vieneză, Iordachi Slătineanu, fiul Marelui Vornic

¹ *Ibid.*, p. 752, no. DCLXVI.

² *Ibid.*, p. 765, no. DCLXXXVI.

³ *Ibid.*, p. 713, no. DCXV; p. 722, no. DCXXVI; p. 734, no. DCXLIII; p. 738, n-le DCXLVI-VII. Cf. Andrei Oțetea, *Infiiințarea consulatelor franceze în țările românești*, în *Rev. Ist.*, XVIII, p. 332 și urm.

⁴ Nistor, *o. c.*, p. 751, no. DCLXV; p. 759, n-le DCLXXVII VIII; p. 759 no. DCLXXVIII.

⁵ *Ibid.*, p. 766, no. DCLXXXVIII.

⁶ *Ibid.*, p. 680, no. DLXXIX.

Răducanu ¹, traducea din poetul favorit al Vienesilor, autorul de « opere » musicale Metastasio, un alt Slătineanu, negustor. avea afaceri pe la Viena, unde era arestat pentru niște socoteli de comerț ². Acolo mergea, pentru a reclama o parte din averea mitropolitului Filaret nepotul acestuia ³. Dumitru Slătineanu ocupă, pentru interesele sale, Agenția, și în aceste discuții se amestecă și un Kirlian, baron de Langenfeld, care se așezase în capitala Impăratului ⁴. La Viena-și avea Moruzi un informator statornic, Hagi-Moscu ⁵, și un Grigorașcu avuse o misiune acolo, culegând pe această cale și alte știri decât acelea asupra politicei austriace, apărătoarea legitimității și instrument al reacțiunii politice.

Dar nu e vorba numai de captarea unui număr de boieri din Divan sau din cei rămași în afară de grația lui Alexandru-Vodă francofilul. O altă atitudine, compusă din curajul de a ieși la iveală, din dorința, din nevoia sufletească de a judeca, de a critica și ridiculisa, se observă la acei oameni mai mărunți, până la treapta pe care stătu la București Rigas, crainicul libertății balcanice, la acei pamfletişti în versuri de caracter popular, ca anonimul care a anunțat liberarea prin Ruși la 1769 sau cel care a plâns căderea lui Grigore Ghica, ca Pitarul Hristachi, răsând de pretențiile, lăudăroșiile și bravurile lui Mavrogheni, și, așteptând pe acela care va fi zguduit de tragedia lui Vodă-Hangerliu ⁶, ca acel d'întăiu nevoier care se încumetă a da. cu un orizont, une ori destul de sigur, de istorie universală, o povestire a vremii sale, pe alocurea mai judicioasă decât ce s'a păstrat din « Istoria » memorii a lui Ienăchiță Văcărescu, rămas de acum numai la versurile sale: Dionisie. eclesiarhul de la episcopia Râmnicului supt mai mulți episcopi, și până după 1820 ⁷.

¹ Mai era un frate, Scarlat; *ibid.*, p. 634, no. DXXII.

² *Ibid.*, p. 734, no. DCXI.

³ *Ibid.*, pp. 725-6, no. DCXXXI.

⁴ *Ibid.*, p. 720, no. DCXXIV. Cf. Iorga, *Corespondența lui Dimitrie Aman*, Prefața.

⁵ *Ibid.*, p. 776, no. DCCII.

⁶ Al. Dumitrescu, l. c.; C. C. Giurescu, *Uciderea Voevodului Constantin Hangerli.* — *O povestire în versuri necunoscută*, în *Rev. Ist.*, XII, pp. 111-3; Emil Turdeanu, în *Carlojan, Cercetări literare*, 1936, p. 2 și urm.

⁷ V. și *Arhivele Olteniei*, an. 1936.

Dosithei Filitis pusese, la Buzău, pe cineva să alcătuiască acea « Codică » de documente, culese de pretutindeni, de care vorbește cu laudă Grigorie Râmniceanul în Prefața *Triodului*. Prin acest cleric se va fi îndemnat să facă același lucru pentru mănăstirile oltene Dionisie, de la care avem mai multe asemenea laborioase « codici ». Dar el băgase de samă că, dacă există pentru țara sa « honografuri » mergând « de la descălécarea celui d'întăiu Domn, Radu Voevod, ce i-au zis Negru-Vodă, până la Domnul Alexandru Scarlat Ghica Voevod la leat 7276, carele s'au luat de Muscali, din Scaunul Bucureștilor »¹ — e vorba de Grigore Ghica, precum însuși o va arăta în povestirea sa, și existența unei asemenea povestiri, deosebită de acea din *Genealogia Cantacuzinilor*, pare astfel dovedită, precum se poate găci și din povestirea pentru aceste timpuri a lui Dionisie Fotinò, în « Istoria Daciei », — nimeni n'a mai presintat cele întâmplare pe urmă și, deci, după cât poate ști și judeca acest țârcovnic, se apucă să le înșire el, din tradiție și din amintirile proprii.

Afaceri « europene » aduse înainte cu mândrie și observații critice asupra Domnilor cari au împovărat sau prădat Biserica, de care singură e în adevăr legat acest om simplu. De la el aflăm că, după ce « înțeleapta Ecaterina » a trebuit să părăsească țările noastre, în dorința de Domni pământeni, « unii zicea' să aleagă din boierii Brâncoveni, alții zicea' din Racoviță » sau « din cutarea neam », ajungându-se la « alegerea » Olteanului Pârscoveanu, pe care-l înlătură, cu dare de bani, Alexandru Ipsilanti². Dar că boierii « naționaliști » « au rămas cu buzele umflate », nu-l doare pe acela care nu-i iubește în genere.

Lui Alexandru-Vodă i se recunoaște « înțelepciunea » și « mintea înaltă »: « și era întru adevăr, pe acea vreme, darul și mila lui Dumnezeu într'această țară, cu liniște mare și cu pace adîncă », adăugîndu-se, potrivit cu punctul de vedere, modest și practic, al scriitorului, și prețurile curente, și caracterul monedelor: o prețioasă listă pentru istoria economică a țării. Se pomenesc, dar la capătul înșirării facerilor de bine, și marile

¹ Papiu, *Tesaur*, II, p. 161.

² *Ibid.*, p. 165.

reforme înfăptuite, vorbindu-se și de Codul lui Ipsilanti, dar și de voia de a se săpa pentru găsirea banilor, mai ales, desigur, a celor îngropați pe vremea războiului. Și Nicolae-Vodă Caragea trece, cu «bunătatea» sa, în era fericirilor, ca și Mihai Suțu în prima Domnie. Mavrogheni, «înalt, uscățiv la obraz și strajnic», e foarte apreciat pentru două motive: grija lui de sate, unde trimete judecători ambulanți și distruge hoții, și marele respect pentru ale Bisericii: «pe atunci nu era a vedea sau a auzi gâlcevindu-se oameni în sate sau a se ucide, și nu se auzia nume de hoți undeva, și călătoria' oamenii și neguțătorii oriunde fără frică, iar la biserică venia' oamenii și fără voie». Încă un Domn lăudat pentru reformele lui, cât de dârz exercitate. Și se simte bucurie pentru că «asupra boierilor era cumplit», explicându-se exilarea lor pentru «ca să nu poată face corespondenție cu Nemții sau cu Muscalii»¹.

Războiul cel nou e prezentat ca într'o poveste populară, cu dialoguri între Hanul Tatarilor și Ecaterina, care-i oferă moștenirea lui Attila, în care țările românești libere și «Basarabia»², cu petrecerea «Impărătesei Crâmului», încoronată în această calitate, «ca la un an și jumătate» în noua «Impărăție». Nu lipsesc nici «secreturile» cu care Rușii distrug pe Turci, și ecleziarhul știe și de partea avută în pregătirea lor de acel «Franțoz, meșter foarte iscusit la facere de tunuri», care e de Tott³, cum știe și de alt «secret», al prieteniei lui Patiomchin cu Țarina⁴. E aici o adevărată și amănunțită cronică a Banaturilor amândouă în vremea acestor lupte: «o prea-milostive Doamne, ce pătimia această țară!»⁵. La 1788 se semnaleză și prezența la Austrieci a «regimentului militarilor rumâni, ce le zic Frătuți, iuți la războiu»⁶; înrolarea, de acești ocupanți la Craiova, unde petrec, de «volintiri rumâni, sârbi, arnăuți», rolul jucat în această oaste de un Bibescu, pus ispravnic⁷,

¹ P. 168.

² P. 169.

³ P. 171.

⁴ P. 176.

⁵ P. 177.

⁶ P. 178.

⁷ *Ibid.*

și de maiorul de Arnăuți Mavrodin ¹. Dar Alexandru Moruzi, care pune dăjdi și ia de la biserici, e cel d'întâiu Domn care nu mulțamește pe autorul « Hronografului », fățiș în criticile sale ².

Un candidat la locul de consul al Franciei revoluționare la Dunăre, Cado, din Lille, scria în 1796: « Am găsit mulți boieri cu totul pronunțați pentru revoluția noastră și mulți cari nu erau mai puțin partisans ai ei, dar cari nu cutezau încă să se rostească fățiș » ³.

Și consulul Parent putea să scrie și el că « Revoluția franceză pentru mica parte din boieri cari știu raționa nu e cu totul fără farmec. Li place să li se vorbească de ea, n'ar putea să se împiedece de a o aproba în parte, de a admira măcar isprăvile ei și, cu vremea, tineretul mai ales urmând studiile de care începe a se ocupa, e neîndoielnic că principiile franceze vor exercita în sfârșit aici ca și aiurea blânda și binefăcătoarea lor influență » ⁴.

In acest an al luptelor din Italia țările românești au ajuns la capătul însemnătate politice pentru noua Franță. Deci chestia consulatului francez la Dunăre se pune cu toată hotărârea. După plecarea lui Gaudin se oferă pentru acest loc un Constantin Stamaty, care încercase a răscula pe Greci și care refuzat ca raiă de către Turci, se așeză în Franța, unde avu o carieră consulară ⁵, apoi un St. Luce, așezat în calitate de

¹ P. 180.

² Pp. 183-4. Il vedem pe Moruzi totuși strângând în juru-i toată vechea boierime pe lângă Grecii Ienachi Moruzi, Nicolae Hangerliu, Dimitrie Manu, Isac Ralet, Dimitrie Schină și Iordachi Paladă; Iorga, *Doc. Cant.*, p. 222.

³ Odobescu, în Hurmuzaki, *Supl.* I ³, p. 437: « J'ai trouvé plusieurs boïars tout à fait prononcés pour notre révolution et beaucoup qui n'en étaient pas moins partisans, mais qui n'osaient encore se prononcer hautement ».

⁴ « La Révolution Française pour la petite portion de ceux des boïars qui savent raisonner n'est pas sans charme. Ils aiment qu'on leur en parle, ils ne sauraient s'empêcher de l'approuver en partie, d'en admirer au moins les prodiges, et, avec le temps, la jeunesse surtout continuant les études auxquelles elle commence à se livrer, il n'y a point à douter que les principes français n'exercent enfin ici comme ailleurs leur douce et bien-faisante influence ». V. p. 122, nota 1.

⁵ *Lettres de Constantin Stamaty à Panayotis Kodrikas.*

«comisar provisoriu», un Parent, doi Flûry, un Carra Saint-Cyr ¹.

Și boierii glumiau asupra înfrângerilor austriece în Italia spunând că poate Impăratul va cere un pașaport la Mehadia ca să fugă până la București ².

În acest moment însă, când un parvenit, înrudit însă cu unul din Patriarhii Constantinopolului, Samuil, Gheorghe Hangerli, înlocuise pe Alexandru Moruzi, se produse la hotarele Țării-Românești un alt act revoluționar, care puse capăt oricăror altor preocupății și aduse tragica prăbușire a Domnului.

În acești ani, de altfel, spiritul revoluționar, care era să fie astfel oprit, pătrundea în aceste țări și pe altă cale: a *mișcărilor revoluționare din Polonia*.

Alexandru Callimachi, foarte îngăduitor față de dânsule, se găsi înaintea unei încercări, puternic susținute de Francesi, de a face din Moldova lui o basă de acțiune și un mijloc de comunicație cu Constantinopolul, unde lucra zgomoloasa diplomație a lui Verninac.

Ca și Moruzi, și el era în apele franceze. Aceasta și prin aplecările Grecilor cari-l serviau: un Nicolae Scanavi, pe care vice-consulul austriac îl socotia, din cauza nuanței lui politice, un individ rău ³, doctorul Dimitrie Saul, ale cărui legături cu învățații apuseni le cunoaștem, un Philippikos, care se iscălia franțuzește, arc de Philippiko»; mai târziu Postelnicul Romanò ⁴. Un Frances, de idei măcar suspecte, Jean-Baptiste Trécourt, era preceptorul beizadelor Scarlat și Ioan ⁵, și alt Frances, Martinot, dădea acestor tineri lecții în acel domeniu

¹ V. izvoarele (Odobescu-Tocilescu, *o. c.*, I³), în Iorga, *La Révolution française et le Sud-Est de l'Europe*, *Rev. hist. du S.-E. européen*, 1933, pp. 354-8; Oțetea, *l. c.* Cf. De Fazi du Bayet, *Aubert de Bayet, Carra St. Cyr*, Paris, 1902; Grojean, *La mission de Sémonville à Constantinople, 1792-1793* din *Révolution française*, Paris, 1887.

² Nistor, *o. c.*, p. 702, no. DCCXXVI.

³ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 125, no. LXXII. O Scanavi fusese Doamna lui Nicolae Mavrogheni, și fiica lor luase pe Scarlat, numit după Scarlat-Vodă Ghica, al lui Alexandru Callimachi.

⁴ Nistor, *o. c.*, p. 857, no. DCCLXXXIX.

⁵ V. și *ibid.*, p. 343, no. DCCLXXII.

al matematicilor de care fusese, în tinereță, așa de îndrăgit, părintele lor¹. Un Polon, Wengerski, era profesor de latințește la școala înaltă din Iași și Mihai-Vodă Suțu-l întrebunțase la legături în Polonia². Și nu trebuie să se uile în cercetarea terenului revoluționar, printre boierii singuri, căci aici n'avem, cu o burghezie străină, nici agitații printre negustori, nici manifestări literare din rândurile mai umile ale clerului de jos, de felul aceleia a eclesiarhului oltean, nici Panaioti Kodrikas, în corespondență cu un revoluționar grec așa de fanatic cum era Constantin Stamaty, acel Kodrikas care plecase cu același Suțu, nu fără a-și fi desăvârșit educația politică în sensul ideilor noi³.

Se semnala și cutare negustor « rus » suspect, Manusso ori poate Manussov, care samănă să fie de origine Grec⁴. Dar, în curând, temerile Austrieilor că se pregătește, în epoca ridicării de steaguri a unui Koszciusko și a participării legionarilor poloni la campania lui Bonaparte în Italia⁵, o instalare de revoluționari poloni în această Moldovă, unde găsiră mult timp cea mai bună întâmpinare, se adevăriră. Pe rând apărură în vecinătatea imediată a Bucovinei împărătești, uneltitorii, cari purtau nume de pașaport franceze, ca Dubois și Granville. sau se mărturisiau cu cele polone de Popowski și Denisko⁶. Imigrația politică polonă ajunsese la Iași, supt ochii Domnului, trimes anume, în locul bătrânului predecesor, ca să ieie sama la aceste mișcări, și la Roman. Instrucțiunile de la Constantinopol erau foarte tolerante cu privire la asemenea oaspeți⁷. În curând va trece prin Moldova spre Constantinopol, unde știa că va găsi sprijin, și aiurea decât la Iacobinii de la ambasada mai mult sau mai puțin recunoscută a Franciei, însuși contele Oginski⁸, care va căuta legături și cu beizadeaua Gheorghe Moruzi, fratele

¹ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. 63, 97, 103 4, 123, 475, și Odobescu-Tocilescu, *o. c.*, III, p. 177, no. CCLXI; Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. CI XXVI.

² Nistor, *o. c.*, p. 723, no. DCXXVI; p. 726, n-le DCXXXII IV.

³ *Ibid.*, pp. 677, 698, no. DXCIV; p. 700, no. DXCVI. Și aici, mai sus.

⁴ *Ibid.*, pp. 703 4, no. DCI.

⁵ V. Askenasy, *La Pologne et Napoléon*, trad. H. Grégoire, Bruxelles.

⁶ Nistor, *o. c.*, pp. 761, 779, no. DCCVI. Cf. *ibid.*, p. 727, no. DCXX.

⁷ V. Odobescu-Tocilescu, *o. c.*, III, p. 412; *Mémoires de Michel Oginski*, II, Paris, 1826, p. 200.

⁸ V. Memoriile lui, citate în nota precedentă.

fostului Domn muntean ¹, și generalul Kamnicki se va prezenta fățiș lui Alexandru-Vodă, care fu dojenit pentru aceasta de consulul rusesc Severin ².

Indată *forfoleala revoluției polone cuprinde amândouă țările românești*, cu sau fără legături și în lumea boierilor, cari nu se putea să nu știe ce musafiri li-au venit în țară.

Astfel se ajunge așa de departe încât, în acești ani de crasă 1796-7, Dombrowski, care luptase în Italia, formează, la București, planul unei invazii în Galiția, cu voluntari câștigați în părțile noastre, pentru a se căpăta banii printr'o lovitură la bâlciul de la Liov, iar apoi să se caute aderenți în prăvălii și în școli, dacă nu se mai poate conta pe ridicarea unei nobilimi nesolidare și obosite. Francesii ar fi intervenit atunci, creând un nou centru revoluționar, de ceialaltă parte a Statelor austriece, și în fruntea acestui contingent ar fi însuși consulul din Principate, acel Carra Saint-Cyr, noul ambasador la Constantinopol, generalul Aubert du Bayet având să vie apoi, pe ce cale va găsi pentru a da o și mai mare lovitură. Și în acest timp ingineri francesi lucrează la cetățile basarabene pentru casul când Rusia ar crede că e nevoie să intervie pentru a susține pe tovarășă la împărțirea Poloniei ³. Așezat la Boian, în marginea *Bucovinei*, *despre a cării retrocedare către Moldova, în cas de izbândă a marelui complot franco-polon, începe a se vorbi* ⁴, Denisko organizează o pătrundere în posesiunile austriece, pornind de la Hotin, fără a putea servi în adevăr cauza, de care se și desface la sfârșit.

Dar alt vânt bate acum la Constantinopol. Partidul frances e definitiv învins. Gheorghe Moruzi, destituit, trimis în Cipru, e ucis acolo. La București, în locul celuiilalt Moruzi, Alexandru, vine vechiul prieten al Austriei, în sfârșit biruitor printr'o

¹ *Ibid.*, p. 178.

² Nistor, *o. c.*, p. 795, no. DCCXXIII. Rușii se laudau că granița lor e așa de bine păzită de nu poate trece nimeni; *ibid.*, p. 800, no. DCCXXXII. Un general Grabowski; *ibid.*, p. 841, no. DCCLXX.

³ După Oginski și rapoartele francese din Odobescu-Tocilescu, *o. c.*, III, Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. CXXIX.

⁴ Nistor, *o. c.*, pp. 823-4, no. DCCLVI. V. și n-l următor și p. 820, no. DCCLIX; pp. 836-7, no. DCCLXVII.

ultimă sforțare bănească, acuma bătrânul Alexandru Ipsilanti și se înlătură și Reis-Efendi, fiindcă se lăsase atras pe această linie revoluționară, care ajunge a se considera ca periculoasă.

E adevărat că și după această schimbare Constantin, fiul mai mare al lui Alexandru-Vodă, arată din Constantinopol, unde e lăsat capucehaie a părintelui său, o mare victorie francesă, cu înfrângerea totală a « Germanilor », și chiar luarea Mantovei¹. Dar, cu câteva săptămâni înainte, în August 1796, se putuseră vedea la București, cu cocarda exhibită provocător, un ofițer polon și unul frances², și acesta avea audiență pe înseratele la Domn³.

Dar acum toată luarea aminte, desfăcându-se de la complotul polon care o reținuse atâta vreme, se îndreaptă, la Turci, către o revoluție îndoită, adăugindu-se îndată și uluitoarea ocupație a Egiptului prin lovitura de teatru, strict personală, a lui Bonaparte, care se visase cândva și serascher al Sultanului, în Egipt⁴.

Sultanul Selim introdusese îndrăzneț reformele revoluționare în Turcia însăși, dându-i un aspect de occidentalizare. Dar, poate nu fără legături cu agenții de tulburare cari, cutreierând lumea, trebuiau să se abală și pe aici,— se dăduse ordin a se lua armele de la raiele⁵—, un Turc de rând, fiul lui Pasvan, Pasvantoglu, aian la hotarul sârbesc al Dunării, ajunge a pune mâna pe Vidin și încă din 1797 încearcă o lovitură și contra lui Osman-Pașa din Belgrad⁶. Indată neastâmpăratul

¹ *Ibid.*, p. 475, no. CCCLI.

² *Ibid.*, p. 792, no. DCCXIX.

³ *Ibid.*, p. 793, no. DCCXX. Pe atunci trece pe la București și Englesul care a scris istoria romanțată a lui Mavrogheni, Thomas Hope; *ibid.*, pp. 795–6, no. DCCXX. Pentru instalarea lui Ipsilanti, intrat imediat în legături cu Guvernul austriac, *ibid.*, p. 799, no. DCCXXX; cf. p. 806, no. DCCXXXVIII; p. 808, no. DCCXL. El retrimete pe Grigorașcu la Viena; n-l următor și p. 807. Lucru al Francesilor la cetățî; *ibid.*, p. 804, no. DCCXXXVI.

⁴ Dar se urmează lucrările inginerului frances Kauffer la Chilia; Iorga, *Doc. grecești*, III, pp. 470–2, no. CCCXLVIII.

⁵ Nistor, *o. c.*, p. 784, no. DCCXI. E anul când Rigas trece la Viena; *ibid.*, p. 789, no. DCCXVI.

⁶ *Ibid.*, p. 745.

ambitios, de un caracter asemenea cu al lui Bonaparte însuși, ajunge să intereseze în cel mai înalt grad pe vecinii din Oltenia ai cuceririlor sale. În haină de legendă eroică apare el la acel Dionisie Eclesiarhul cărui nu-i lipsește o populară imaginație epică, asemenea cu aceia a alcătuitoarelor de « cântece bătrânești ». El știe că Pasvantoglu a fost în serviciul lui Mavrogheni și că a luptat cu « Nemții » în părțile noastre.

« Măestru și chitit la minte », acest agă câștigă cu vremea pe agalele celelalte din acest colț « dian » între Sârbi, Bulgari, Români și Austrieci. « Cetățean vechiu de moșie », — noțiune francesă revoluționară —, el cată a-și impune voința Pașei, care, în același nou stil parisian, nu e decât un instrument al « tiraniei » constantinopolitane. La încercarea de a-l ucide, resistă fățiș cu armele, avându-și garda lui de « iacobini » turci locali. Se dă luptă cu oamenii Pașei și în satul din care Pasvantoglu și-a făcut ca o cetățuie, păzită de o mică oaste. În cetatea însăși a Vidinului, el se întărește cu ai săi, gata nu numai de orice apărare, dar și de orice atac. Se proclamă aian, titlu nou, care se întinde apoi la toți stăpânitorii, linzând spre neartârndre, pe întreaga linie a Dunării. În curând Pașa e un prisionier în vechea cetate, și biruitorul se oferă Impăratului său *într'o situație de tribular ca a Domnilor de peste apă*. Căpătă firmanul de întărire, peste care nu se sfiește a trece de la început. Așa se ajunge, după văditul lui admirator care e părintele Dionisie, la « Măria Sa Pasvantoglu ». Acesta se așează Pașă de la sine, dar, cu agalele împrejur, el apare ca un președinte republican al lor. Urmând exemplul înaintașilor săi abusivi, poruncește să i se dea tot ce-i trebuie din județele oltene, ca și cum n'ar fi Domn acolo; ba chiar Vodă-Moruzi e somat să-l împrumute cu bani ¹. Agentul austriac putea să anunțe că lângă fericitul rebel se află doi Francesi ².

¹ Dionisie Eclesiarhul, p. 185 și urm. Cf. Nistor, *o. c.*, p. 789, no. DCCXVI (capugibașa, care aduce firmanul lui Pasvantoglu, trece, în vara lui 1796, pe la București). V. și Iorga, în *Rev. Ist.*, 1936, p. 205 și urm. Pentru felul cum era privit la 1797 « Pasvan-zadè » v. raportul de capuchehaie către Alexandru Ipsilanti, Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 479.

² Nistor, *o. c.*, p. 792, no. DCCXIX.

În acest timp și la Silistra începeau certele între Pașă și agale, și negustorii, chiar și turci, căutau un adăpost pe malul stâng al Dunării, unde pe locul satului Lichirești (al « moșului » *Lichirie*, *Glicherie*) se ridicase, pentru că pe acolo treceau călărașii de Țarigrad, cu corespondența domnească, începutul de târg de la Călărași ¹.

Alexandru Ipsilanti încercase o guvernare asemenea cu cele două de mai înainte ale lui, sprijinindu-se, ca « Domn național », căruia țara-i datorita binefăcătoare reforme, pe fruntașii boierimii de țară. În bătrânul Dumitrachi Ghica el respectă și « bașboier », titlu nou, trecând peste ale dregătorilor în funcție, din urmașul dinastiei Racoviță face un Ban Mare, lângă Dalmis, Grecul care ținea pe nepoata domnească, așează ca Vornic pe Crețulescu, cu sânge brâncovenesc; doi Logofeți sânt Constantin Filipescu și fiul cel mai mare al « Venețiancâi » Văcărescu, Ienăchiță, fiind Mare Vistier din nou ²; Spătăria fu dată unui Mavrocordat, fost supt el Hatman în Moldova ³. Dădu ordine să nu se mai ceară de la locuitori nimic peste dările obișnuite, și Merkelius, care se încurca în agenții, ce i se păreau a purta mai multe nume, ai Francesilor, ajungea la bănuiala că « acele capete neliniștite care se tot poartă fac încercări și în Țara-Românească și caută să aducă la răscoală contra dregătorilor pe țărani apăsăți » ⁴. Și el putea să presinte lista cărților pe care, *după sosirea lui Rigas la Viena*, le trimetea de acolo, pentru a se împărți la boieri, Marchide Pului, care, primind ordin de a le scoate din țările austriece, le aducea pur și simplu la București. Ce nu e acolo, cu privire la Statele Generale, la « revoluția din Franța », la « administrațiile din 1789 », la mișcările din Brabant, la « suveranitatea poporului », la « republica belgă », cu un discurs al lui Mirabeau, un « manual al cetățeanului », cu o broșură de defăimare pentru regina Maria-Antoinetta, pe lângă tot felul de cărticele de distracție, a doritorilor

¹ *Ibid.*, p. 791, no. DCCXIX.

² El moare în 1797; *ibid.*, p. 845, no. DCCLXXV.

³ *Ibid.*, p. 807.

⁴ *Ibid.*, p. 810.

și doritoarelor de lucruri « galante », ca « Venus la mănăstire »¹ și « Falsa Vestală »! El trecea, în legătură cu Polonii, și la Iași. În același timp, pe Dunăre răsăriau dintre Ieniceri « dahii » autonomi, Cârjalii, și Siștovul era în stare de revoltă². Un Siricoglu comandă de la Rasgrad la Varna³.

Ipsilanti apлека tot mai mult către Francesi, stârnind îngrijorarea Aghentului austriac, în momentul când căderea Mantovei, îndată cunoscută la București, avea un așa de mare răsunset. Dar Merkelius credea că Domnul o face de frica influenței franceze, și în București apărea public, prin Mart 1797, un general polon care trecea la oastea francesă din Italia, cu alți trei ofițeri⁴. Poloni erau și la Herța, la Cernăuți.

Se credea atunci că Sultanul va face o mare sforțare pentru a restabili vechea ordine pe malul drept al Dunării și că ar fi recurs la alt revoluționar, stăpânind tot așa de samavolnic în Apusul Balcanilor și întreținând cele mai strânse legături, ca reformator, cu tot felul de Apuseni, între cari și consulul frances Pouqueville: Ali-Pașa din Ianina, încă un « Bonaparte » al Orientului, tipul răspândindu-se pretutindeni⁵.

Bătrân, bolnav și desgustat⁶, Alexandru-Vodă, căruia i se cerea să negocieze cu Pasvantoglu, și el trimetea la Vidin pe intimul lui Mavrogheeni, Dumitrachi Turnavitul⁷, ceru însuși să i se îngăduie întoarcerea la Constantinopol⁸.

În adevăr, situația pe malul din față, unde Pasvantoglu luase și Nicopolul⁹, cerea o acțiune hotărîtă, în care și Domnul Țării-Românești trebuia să-și aibă partea *pentru zugrumarea*

¹ *Ibid.*, pp. 815 6, 821.

² *Ibid.*, pp. 817, 818, no. DCCLI.

³ *Ibid.*, p. 845, no. DCCLXXVI.

⁴ *Ibid.*, p. 819, no. DCCLII.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*, p. 845, no. DCCLXXV.

⁷ *Ibid.*, p. 847, no. DCCLXXIX. Un trimes al lui Pasvantoglu, pentru afaceri, la București; *ibid.*, pp. 852-3, no. DCCLXXXIV. Serdarul Iancu la Vidin; *ibid.*, p. 855. Cf. studiul, extraordinar de bogat, asupra lui Turnavitu al d-lui Alexandru Elian, în *Rev. Ist.*, 1934, p. 337 și urm.

⁸ Nistor, *l. c.*, p. 823, no. DCCLVI.

⁹ *Ibid.*, p. 855.

revoluției orientale, trezilă supl influența celeilalte, care tot mai mult se apropia, din două părți, spre hotarele turcești.

Hangerli era fratele capuchehaiei lui Ipsilanti¹. Dragoman al flotei, el reproducea cariera lui Maurogheni într'un moment când din nou amiralul era personalitatea militară mai importantă din Imperiu ca unul care primise sarcina de a răpune pe Pasvantoglu, contra căruia nu putea isprăvi un Pașă, răpede înțeles cu el acel « Leu-Pașă » din epopeia naivă a lui Dionisie Eclesiarhul. El lua conducerea unei țări care în clipa când ai lui Pasvantoglu se băteau și la Rusciuc și spre Varna și se prevedeau noi sarcini și poate jafuri ale culezătorilor rebeli *incepea din nou să spere în Austria*².

Frații noului Domn îl precedară la București, încercând, la Vidin, o înțelegere cu teribilul vecin al Țării-Românești, căruia i se cereau șase săptămâni de liniște până ce amiralul otoman îl va împăca prin numirea ca Pașă³. Dar pregătirile otomane urmau, apăsând greu asupra țării pe care Ipsilanti căutase cu atâta grijă s'o cruțe⁴. Hangerli ieși la Rusciuc înaintea aceluia ale căruia mari mijloace făgăduiau să isprăvească răpede capitolul revoluționar din Balcani⁵.

Pentru ca să acopere cheltuielile impuse de acest războiu la hotarele sale, el fu silit să crească dările și, neputând să-și facă nici astfel suma, recurse la mijlocul financiar eroic al văcăritului. Impotriva acestei dăjdi urgisite, căreia Domnul se gândia a-i da un alt nume, se ridică mitropolitul Dosithei și cea mai mare parte dintre boieri. Deslegarea de jurământ căpătată de la Patriarhul ecumenic nu ajunsese pentru a-i îndupleca. Dionisie Eclesiarhul reproduce totuși zvonul că s'ar fi căpătat patru iscălituri, între care a lui Nicolae Brâncoveanu și a lui Cornescu⁶. Urmă o cumplită execuție a locuitorilor în vreme

¹ *Ibid.*, p. 858, no. DCCXC. Alexandru-Vodă crezuse, amintindu-și cazul lui Ioan și Grigore Callimachi, că pregătește moștenirea fiului său Constantin.

² *Ibid.*, p. 859.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, n-1 următor.

⁵ Dionisie Eclesiarhul, p. 190

⁶ P. 192.

de iarnă grea¹. Șederea capudanului, care nu isprăvise nimic la Vidin, adăugia încă o greutate la acestea².

În primăvară, comandantul general al trupelor fără înțelegere între sine fu bătut de Pasvantoglu, care avea la îndemână mijloace învățate de la Apusenii cu cari stătuse în legătură. El își răsbună puind să se ucidă, ca trădător, unul din principalii săi colaboratori, acel Alò-Pașa³, din care cronicarul oltean face un « Leu-Pașa ». Ministrul Prusiei la Constantinopol își amintea că în acel moment, la 1797, în legătură cu campania lui Bonaparte, — acuma se încheiase pacea, defavorabilă Austrieilor, de la Campoformio —, era vorba ca, Polonii intrând în Galiția, *Pasvanoglu, împins de Francesi, să se arunce în Ardeal*, chemând la răscoală contra Impăratului pe Unguri⁴.

În Mart, Hangerli se îndrepta spre Craiova, cu trupe « românești », ca să ajute pe Alò-Pașa, care era încă în viață⁵. El încerca să câștige pe câțiva din aderenții rebelului⁶.

Dar el avea contra lui, nu numai nemulțămirea unei țări care de mult nu mai fusese tratată astfel, ci și, precum se întâmplase și cu Mavrogheni, dușmănia statornică a Fanarioților celor adevărați, cari se uniseră contra intrusului.

Dacă Suțu fu exilat la Tenedos, Moruzi recăpătă, în Februar 1799, Țara-Românească, și aproape tot odată Constantin Ipsilanti, care fusese mai mult timp Mare Dragoman, era instalat, după onorabila rechemare a lui Callimachi⁷, în Moldova⁸. Era

¹ *Ibid.*, pp. 192-4.

² *Ibid.*, pp. 194-5. Toate poveștile lui Dionisie, culese din auzite, nu pot fi, firește, primite.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 359, no. 2.

⁴ *Ibid.*, pp. 458-9.

⁵ *Ibid.*, p. 359, no. 3.

⁶ *Ibid.* no. 4.

⁷ *Ibid.*, p. 360, no. 3; p. 361, no. 2.

⁸ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 408: se arată ca fiind demisionat pentru ca nu-i priește « aierul și apa ». Legăturile lui cu un Rigas se vad după aceea că harta Moldovei luată de acesta la Viena i se închină lui (vezi-o la sfârșitul volumului II din *Doc. Callimachi*), precum chipul lui Alexandru Moruzi e pe harta corespunzătoare a Țării-Românești. Aceasta arată legăturile amândurora cu revoluția în pregătire, asupra căreia mai vezi A. Daskalakis, *Rhigas Velestinlis, la Révolution Française et les préludes de l'indépendance*

vremea când Bonaparte intra ca « prieten » în Egipt și Rușii se pregăteau să treacă, — se spunea: prin Moldova, prin Ardeal , pentru a participa la campaniile celei de-a doua coaliții contra Republicii franceze și, la sfârșitul anului, contra cotropirii din partea acesteia, Ruși și Turci se găseau aliați gata de luptă.

Până atunci intriga fanariotă făcuse ca a doua oară un Domn să fie ucis în Capitala sa. Un capugiu fu expediat în taină, ca, la 1775, pentru uciderea lui Grigore Ghica și el își îndeplini opera, mergând chiar, ceia ce nu se făcuse la Iași, unde totul se petrecuse în secret, până la expunerea cadavrului, capul nenocitului fost stăpânitor fiind trimis la Constantinopol, unde, în învâlmășeala grijilor de politică generală, odioasa crimă rămase aproape neobservată ¹.

De alminterea, Rușii, cari ar fi avut datoria de a protesta, cum o făcuseră pentru jertfa lui Ghica, lucraseră, din potrivă, pentru cele mai aspre măsuri împotriva aceluia care, la Constantinopol, manifestase contra intereselor lor ². Pentru Ipsilant stăruise și Internunțul ³. Moruzi era considerat ca omul care după ce căzuse politica de represiune față de Pasvantoglu a capudanului, și el menit căderii, putea începe pe aceia, anterioară, sprijinită de acest Domn, a negocierilor cu cel a cărui prăbușire se arătase imposibilă ⁴. Se și vorbea la Constantinopol de pacea încheiată cu rebelul fericit ⁵.

Această pace fu acordată celui care putea să facă a-și înainta bandele până în adâncul Balcanilor și care se înțelesese cu Cârjalii prădalnici, făcând din Manaf-Ibrahim unul din locotenenții săi, singur Trestenicoglu menținându-se neatârnat la Rusciuc. Dar ea fu departe de a asigura liniștea Țării-Românești.

În adevăr, Pașa legiuit al Vidinului o considera ca fiind « chelerul » său, de unde putea să scoată tot ceia ce-i trebuia.

hellénique; idem, Les oeuvres de Rhigas Velestinlis, étude bibliographique suivie d'une réédition critique, avec traduction française, de la brochure révolutionnaire confisquée à Vienne en 1797; Atena, 1937.

¹ V. rapoartele franceze în Odobescu, și Tocilescu, II, p. 201, no. CCLXXIV; p. 202, no. CCLXXXVI.

² *Ibid.*, p. 202, no. CCLXXVII.

³ *Ibid.*, n-l următor.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, nota 1.

Vechea dorință a Pașilor din Vidin de a usurpa pentru dânșii veniturile județelor oltene revenia. Supt astfel de amenințări boierii de acolo fugiră la Sibiiu sau se ascuseră între zidurile mănăstirilor. Acel Cara-Mustafă, ajutorul lui Pasvantoglu, care fusese și pe la București în niște afaceri, conduse un teribil iuș devastator asupra Craiovei. Când Vodă-Moruzi căpătă trupe imperiale de la Rusciuc, adăugându-li pe Arnăuții săi, se produse același fenomen de spontanee asociere ca între ai puternicului aian și ai lui Alò-Pașa. Se procedă împreună la o fundamentală prada a orașului. « Mumbașiri » turci fură așezați și prin sate pentru adunarea de provizii; o parte din pradă fu a jăfuitorilor înșii, alta fu închinată stăpânului de la Vidin. Pe urma lor, oamenii Sultanului, cari pretindeau că au gonit pe acești anarhiști ai revoltei, veniră la boierii craioveni, câți mai rămăseseră, cerându-și lefile.

Indată se anunță și Manaf-Ibrahim, în ciuda unor noi forțe turcești de sprijin, care aveau și tunuri. El pătrunse cu Cârjalii săi pe la Cerneți, care avu aceeași soartă ca și, cu câteva luni în urmă. Craiova. Bandele necruțătoare, care culegeau și robi și-i vindeau în piața Vidinului, înaintară și până la Târgul-Jiului, care fu ars, până la mănăstirea Polovragi, la Ocnele-Mari, și la « poala muntelui », pe când o parte din ai lor, și cu « Pasvangii » încă nesăturați, dădeau o raită pe la nenorocita Craiovă, care « au ars până la fața pământului »; o a treia ceată cerceta Caracălul, lăsând numai ruinele în urmă. « Nazirul » Sultanului, urmărindu-i, « da cu tunurile în văzduh ».

În acest timp Moruzi nu putea decât să se înfățișeze la Slătina pe Olt, ca să îndemne pe ostașii împărătești la ceia ce nu se încumetau și n'aveau interes să facă. El făcu însă raportul că prădătorii au fost scoși din țară și primi firmanul de recunoaștere pentru acest închipuit serviciu. În Februar 1801, după prada Pasvangiilor, se credea la Constantinopol, în cercurile diplomatice cele mai bine informate, că trupe imperiale, « unite cu ale Domnului Țării-Românești », au bătut și gonit din Craiova pe oamenii lui Pasvantoglu care e « în agonie »¹. Și în Novembre se vorbea de cei 1.200 de Pasvangii cari ar fi

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 363, n-le 1-2.

intrat în serviciul Domniei ¹. Dar îndată se vede alături de Oltenia prădată și arsă, « agonisantul » Pasvantoglu cârmuindu-și supușii, între Manaf-Ibrahim și celalt locotenent, Chiuciuc-Ali ².

Dar, la urmă, și « victoriosul » Moruzi urmă exemplul lui Alexandru Ipsilanti și al lui Alexandru Callimachi ³: se rugă să i se îngăduie a se întoarce la casa sa din Constantinopol — de unde el trecu în Moldova, la 1802. *In această prăbușire a ordinii otomane țările noastre nu mai erau guvernabile și familiile până atunci doritoare de a-și trimite membrii în București și în Iași nu știau cum să se ferească de aceste necontenite și grozave riscuri și primejdii.*

De aici strecurarea, ca niște fantome ale unei autorități dispărute, a doi Suțu, atât de bătrânul Mihalachi și un nou Alexandru, fiul lui Constantin, care rămase în Moldova, unde înlocuise, la 1801, pe Constantin Ipsilanti. Supt primul dintre dânșii, Domn și țară trebuiseră să fugă la Brașov de groaza unei năvăliri a nestăpâniților de peste Dunăre.

În vara anului 1802 Manaf-Ibrahim înainta apoi până la Pitești, supt același pretext că-i trebuie provisiuni și că Domnul Țării-Românești nu vrea să i le deie ⁴. În Iunie. Mitropolitul și Manolachi Brâncoveanu erau la Brașov. Iscălind grecește, ceilalți fugari, cei trei episcopi, Nectarie, de Râmnic, Costandie Filitis, ruda Mitropolitului, de la Buzău, și noul ierarh de Argeș, Iosif, precum și boierii Dumitrașcu Racoviță, Constantin Filipescu, Radu Goleșcu, cereau sprijinul Împăratului ca să nu fie siliți a se întoarce în țară. Ei vor fi câtva timp în hotărîtă opoziție față și de urmașul lui, Alexandru Suțu ⁵. Trebui ca Luca de Chirico, consulul rusesc, să intervie pentru a se strânge din nou țara împreună ⁶.

Dionisie Eclesiarhul a păstrat amintirea unei plângeri a țării, prin delegați, la Țarul nebun Paul, care, Mare Maestru al Ordi-

¹ *Ibid.*, p. 364, no. 2.

² *Ibid.*, p. 365, no. 2.

³ Pentru toate, Dionisie Eclesiarhul, pp. 200–2, și notele zilnice din scrisorile boierești, în Iorga, *Studii și doc.*, VIII, p. 113 și urm.

⁴ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 366–7.

⁵ Hurmuzaki, *Supl.* I⁴, p. 295 și urm.

⁶ *Ibid.* Prada Pasvangiilor și la Turtucaia; p. 302.

nului de Malta și, în același timp, aliat al Sultanului și colaborator militar al lui, se gândia numai la lucrurile Apusului. S'ar fi cerut întoarcerea la regimul alegerii Domnului. Scrisoarea prin care ambasadorul rus Italinski transmite cererea boierilor de a se numi Constantin Ipsilanti confirmă aceasta ¹.

Adăugându-se silințele lui Alexandru Ipsilanti ², care se simția legat mai ales de Țara-Românească, fu numit astfel, în 1802, la Bucureștii, lăsați, o bucată de vreme în sama vagabonzilor și a hoților ³, acel Constantin-Vodă Ipsilanti care ținuse Moldova, ferită, ce e drept, de bandele dunărene, într'o perfectă rânduială aproape doi ani de zile.

Firmanul de numire amintește că «s'a întâmplat la Țara-Românească răsvrătirea (!) și pribegirea celui de mai nainte Domn Mihai-Vodă » și că «până a să rândui la numita Țară-Românească un cuviincios Domn, atât spre otcârmuirea pricinilor ce caută spre oștiri, cât și pricinilor oblăduirii țării, s'a adaos și Domnia Țării-Românești », — deci *o adevărată unire administrativă, dar prin Turci, nu cerută de boierime, care încearcă toluși o acțiune de reforme în această generație* —, «la Domnul Moldovii de atunci, Draco-zadè Aleco-Vodă » și că nici acest al doilea Suțu «nu s'au arătat a fi destoinic la cele poruncite lui, din care pricină nu s'au văzut buna oblăduire a țării, ce era cerută de la el, nici săvârșirea răpaosului raelilor, și au rămas de tot neisprăvite cele ce se credea de către Impărăția mea de la el, adecă nizamul țerii și răpaosul raelilor ». I se recomanda lui Constantin-Vodă și «cea cuviincioasă unire cu zabiții puternicilor mele serhaturi » ⁴.

El nu venise însă fără ca o târzie intervenție rusească să fi întărit privilegiile, de atâta timp brutal călcate în picioare, ale țării. S'a dovedit că această stăruință a diplomației Țarului Pavel nu se datoră unei inițiative a ei, ci unei noi și puternice plângeri a unei boierimi care nu mai putea să rabde ⁵. De altfel

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 371–2. V. și *ibid.*, p. 373, no. 2. V. și *ibid.*, p. 375 și urm.

² *Ibid.*, p. 203 (el vorbește de un «Constantin» Suțu).

³ V. și Zilot Românul, ed. Hasdeu.

⁴ Condica lui Ipsilanti, în Papiu, *o. c.*, II, pp. 307–8, no. 1.

⁵ Iorga, în revista *Literatură și artă română*, 1901, p. 750 și urm.

actul însuși recunoaște, întrebuintându-se în traducerea românească noul cuvânt frances care va fi dese ori întâlnit de acuma în toate planurile de viitor ale boierimii, de «șart», «șarturi», acest punct de plecare al întăririi privilegiilor acordate la «1188» și «1206» din era musulmană: «viind grecesc și turcesc arzmahzar din partea celor din Țara-Rumânească mitropolit, episcopi, igumeni și toți preoții după la mânăstiri și biserici, boeri, căpitani și ceilalți zabiți, cu coprindere că, mai nainte de câțiva ani, s'au silit, din pricina celor ce au pățit, asuprel și necazuri, în vremea răsmeriții, de a părăsi cei mai mulți patria lor și a se depărta de la ea și a se prăpădi memlechetul Țării-Rumânești și a veni lăcuiitorii la ticăloasa stare»¹.

Deci acordându-se deplina amnistie, nu se va mai lua de acum înainte decât haraciul: 619 pungi de la Munteni, 135 dela Moldoveni, dar și sume anumite pentru bairam și *rechiabiè*, iar *mucarerut*, *giaizè* și alte «avaeturi», să se ridice din veniturile speciale ale Domnilor. Culegerea dărilor se va face drept și blând. Se vor evita procesele nedrepte ale Turcilor față de raiele, cadiul de Giurgiu având datoria să împiedece pe ai săi de la astfel de pretenții. Nu lipsește nici o zădarnică prevedere pentru casurile când vor mai apărea pe malul stâng Pasvangii sau Cârjalii: «câți din ascherlii sau alții vor face vre-o greșală înlăuntru, în Țara-Rumânească, aceștia să se trimiță la serhaturile din pregiur și acolo să se pedepsească prin marafetul zabiților lor». E oprită orice cerere de la «serhaturi». Se repetă interzicerea pentru Turci de a veni peste Dunăre altfel decât ca negustori cu hârțiile de adeverință; tot așa pentru trecerea demnitarilor turci, pentru schela de la Floci, pentru situația Românilor peste Dunăre. Din nou se revine însă la abuzurile săvârșite de oamenii lui Pasvantoglu: «să nu se sufere a se rânduî în Țara-Rumânească mumbașări de spre partea vezirilor și cadiilor și zabiților, spre supărarea săracilor raele», restituindu-se și ce pământuri vor fi ocupate. Ce ostași mai sânt, se vor plăti și vor pleca. Dar se vor trimete spre vânzare obișnuitele oi și provisii, — în măsura puținții, și cu bani —, la Constantinopol, furnisându-se cu plată și cheresteaua, carăle și salahorii.

¹ Papiu, *l. c.*, p. 308, no. II.

Se hotărăște vechea ținere de graniță în părțile Silistrei contra usurpărilor recente. Se vor restitui toate teritoriile pe nedrept ocupate în raiielele cetăților.

Domnii nu se vor putea scoate fără « vre-o greșeală », constatată împreună cu represintantul turcesc, « dovedită bine », — aceasta a doua zi după asasinatul lui Hangerliu... *Menționându-se memoriul rusesc, se decide că Domnia va fi de șapte ani, că Domnul e dator să primească observațiile consulilor Puterii ocrotitoare. Potrivit cu cererile boierești de a se înlătura Grecii din dregătorii, se prevede că, Domnii având voie să numească pe boierii doriți de dânșii, « atât din Greci, cât și din pământeni », se vor protimisi însă pe cei mai de treabă din pământeni ». Și la însemnarea celor mai noi concesii cerute de Ruși se adaugă: « Dregătoriile țerii să se dea la pământeni, dar să fie în puterea Domnului după vremi să aleagă și să rânduiască la acelea și din Grecii cei cinstiți și cu știință și vrednici acestor dregătorii, și, când se va întâmpla vre o supărare de spre partea Grecilor a dregătoriile ce vor fi rânduiți, cel după vremi Domn să-i mazilească și să-i pedepsească și pe aceștia, după cum și pe pământinii boeri și să-i silească a întoarce înapoi cele ce au luat cu năpaste » *Totul se va face de Domn în fața boierilor și cu voia lor, și în ce privește neferii, jandarmii turci. Boierii vor trebui, la rândul lor, să cruțe pe țărani: « Se poruncește boierilor numitei țeri să se lase de cererile fără cuvânt și fără cuviință și mai vârtos de acele cereri care nu pot suferi raelile din pricina prăpădenii la care au căzut țeara în vremea războiului », Domnii având voie de a pedepsi pe neascultători. Li se va ierta dajdea pe un an.**

Nu se uită nici cererile clerului. Averea rămasă de la călugări trece la Casa Milelor, dacă ei nu sânt legați de o mănăstire, care singură are dreptul la moștenirea lor ¹.

În forma sa confusă, acest act de la 1802 însemna o *adevărată Constituție a țărilor românești potrivit cu dorințele arătate de dânsele înseși* ².

¹ *Ibid.*, pp. 308 15.

² În limba franceză, în D. A. și D. C. Sturdza, *Acte și doc.*, I, p. 259 și urm. : precedă privilegiile precedente. Firmanele din același an către Alexandru Moruzi; *ibid.*, p. 247 și urm.

Potrivit cu tradiția, dar și cu aceste prevederi, noul Domn ceru voia boierilor pentru a impune asupra celor sculiți de impozite un dijmărit și vinăriciu cerut de nevoile momentului ¹.

Sfatul domnesc chemat astfel în sprijin de un Domn a cărui a doua soție era din neamul Văcăreștilor, având și ea și mama ei până la sfârșitul vieții lui, o mare influență, din ambele căsătorii se născuseră până la 1802 jumătate-Românii fii Alexandru, după bunic, Dimitrie, zis în acte Dumitrașcu, Gheorghe Nicolae, Ioan, cuprindea, în măsura întoarcerii pribegilor, pe Dumitrachi Ghica, pe Grigore Brâncoveanu, pe Dumitrașcu Racoviță, ales ca Mare Vistier, pe un omonim Vornic, pe Nicolae și Mihai Racoviță, pe Scarlat și Constantin Ghica, pe Manolachi Crețulescu ca Mare Ban, pe Manolachi, Ienachi și Șerban Grădișteanu, pe Radu Goleșcu, pe Constantin și Barbu Știrbei, pe Scarlat Câmpineanu, pe Constantin Bălăceanu, pe Ștefan și Teodorachi, ca și un nou Barbu Văcărescu, pe Matei Fălcoianu. dintr'o familie care înrudită cu nemeși din Ardeal, avuse în ultimul timp revendicării de moșii peste munți, pe Istrate Crețulescu, pe Iordachi, Alexandru și Constantin Filipescu, pe Constantin Grădișteanu, pe Constantin Greceanu, pe Radu și Scarlat Slătineanu, pe Alexandru Negrea, pe Grigore Băleanu, pe un Fărcășanu și un Cornățeanu, un Varlaam, un Antonie Halman, pe Scarlat Izvoranu, și pe un Iancu, iar, ca Greci, încetățeniți, doar câțiva: Mihalachi Manu, înrudit cu Ipsilanții, Gheorghe Mavrocordat, care putea fi privit ca un om al țării, Grigore Caliarhi, Isac Ralet și Petrachi Ritoridi, Mihai Perdicari, Iancu Caragea, viitorul Domn ².

Domnia aceasta munteană începea și cu reforme, în ce privește podurile Bucureștilor și pușcăria ³. Dar și după suprimarea lui Manaf-Ibrahim, Mitropolitul, care avea același

¹ Papiu, *l. c.*, pp. 318-21.

² *Ibid.*, p. 321, no. VI.

³ *Ibid.*, p. 330. Și alt impozit cu voia boierilor; *ibid.*, pp. 327-8, no. XII. Fixarea « budgetului »; *ibid.*, pp. 328-32, no. XIII. Cf. *ibid.*, pp. 332-5, no. XIV; p. 335 și urm. Măsuri pentru retragerea oștilor; pp. 324-7, n-le X XI. V. și *ibid.*, pp. 331-2, no. XIII; p. 335, no. XIV. Logofăt de Vistierie e un Făgărășanu. Din impozitul acordat întâiu de boieri puțin se putea strânge; Hurmuzaki, *Supl.*, I⁴, p. 304.

rol conducător, și boierii puteau scrie cancelariului rus că: « ținutul vicin cu Vidinul pare a fi mai mult supt dominația sa » (a lui Pasvantoglu , « decât supt aceia a Domnului » ¹. La 1803, de și Pasvantoglu era în luptă cu Tersnic-oglu de la Rusciuc, se credea că el va ataca Țara-Românească, și von Knobelsdorf, ministrul prusian la Poartă, recomanda, în trecere, Domnului, care adunase 3.500 de oameni, dintre cari 1.500 de Cazaci din Deltă, să întărească linia Dunării ². La 1806, ambasadorul rusesc la Constantinopol, chemat în ajutor de Mitropolitul și boierii munteni, asigura că a intervenit pentru a face pe Pașa din Vidin să-și retragă trupele din Oltenia, restituind pe doi boieri prinși, și a face ca trupele din Rusciuc să se înțeleagă cu Domnul pentru o acțiune militară ³.

Dar acuma contra aianilor se ridicase în arme poporul sârbesc cu Caragheorghe 1804 ⁴.

Tot ce se petrecea în țările românești era însă în funcțiune de acea situație internațională care evolua pe liniile trase de Revoluția franceză.

La 1799, flota Rușilor și a Turcilor luase Francesilor Corfù și restul acelu grup insular care va fi apoi o republică sucursală în această vecinătate imediată a Peninsulei Balcanice, și oștile Directoriului erau bătute și în Italia și pe Rin, Suvorov adăugind asprele lui legiuni la forțele Austrieșilor și la cele plătite de Englesi. Spre sfârșitul anului numai rezistența generalilor Republicei e mai fericită. Reapariția lui Bonaparte, revenit de la aventurile sale egipto-siriene, aduce însă minunea

¹ Hurmuzaki, *l. c.*

² Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 382-4. V. și n-le urmatoare. În curând Manaf-Ibrahim era închis la Turtucaia; *ibid.*, p. 385, no. 1. V. și impresiile noului trimes prusian von Bielefeld; *ibid.*, pp. 386 7. De fapt Domnul apăra Dunărea; *ibid.*, p. 389, no. 3.

³ *Ibid.*, pp. 305-6. La 1804, Constantin Ipsilanti plângându-se de unii boieri mici, cari se socotiau de o sama cu cei mari, i se dă voie de la Poartă să-i trimeată peste Dunăre spre a fi exilați în insule; D. A. și D. C. Sturdza, *o. c.*, I, pp. 289-92 (după Codrescu, *Uricariul*, III, pp. 176 80). Dar i se zice: Domn al Moldovei, ceia ce ar trimete la 1801.

⁴ *Ibid.*, p. 446, no. 2; p. 447, no. 2.

mântuitoare, și a doua serie de biruinți fulgerătoare restituie Franciei situația decisivă în Italia (1800). Viena e amenințată și o pace desastroasă se impune Impăratului Francisc, la Lunéville, odată cu începutul anului 1801. Moartea silnică a Țarului Pavel aduce însă pe tronul rusesc pe acel Alexandru, purtând numele de chemare spre Orient al Marelui Macedonean, care unește cu învățăturile bizantine ale Ecaterinei a II-a, crescătoria lui, exemplul de epică ambiție a lui Bonaparte. Egiptul e părăsit, dar pacea cu Rușii și Turcii creiază acel Stat ionian în fața Albaniei, și va veni o vreme când până și păstorii sara-caciani, alături de Albanesi și Greci vor servi, ca auxiliari militari, supt steagurile noii Francii, devenită, din consulară, imperială, pe numele lui Napoleon. Anul când Constantin Ipsilanti și Alexandru Moruzi încep mai lungi Domnii, care însă nu vor ajunge la cei șapte ani ai marelui hatîșerif, e acela al aparentei pacificări generale europene prin pacea franco-engleză de la Amiens, care va fi însă atât de trecătoare. În Iunie și Sultanul încheie un tratat cu Franța consulară.

Dar 1804 înseamnă luarea coroanei imperiale de Napoleon, cu toate schimbările monarhice pe care vrea să le impuie Europei revoluționate, și se va răspunde acestor acte de încălcare prin a treia coaliție a dușmanilor lui. Peste un an, Alexandru I-iu, rivalul la celalt capăt al continentului, își va reclama partea din împărțirea Europei, făcând ca trupele sale să treacă, la abia treisprezece ani după pacea care dăduse Ecaterinei granița Nistrului, această apă de hotar (1806—12).

O nouă epocă începea pentru aproape zece ani pentru țările românești.

Dar până atunci, urmându-se și după aceasta, în sufletele unei noi generații se petreceau schimbări, a căror origine e de căutat în Ardeal.

CAPITOLUL IV

Crearea crezului roman

Dacă se uită cineva la lista publicațiilor ce apar de la 1800 înainte, ar crede că în sufletul neamului nu s'a schimbat nimic. De o parte și de alta a Carpaților e aceeași grijă de cartea Bisericii și de aceia a Școlii.

Doar la București apar ca traducători din grecește, după dorința mitropolitului muntean, care se scrie « Dositheos » și într'o prefață —, căci acum s'a mântuit cu originalele slavone —, doi călugări, Gherontie și Grigorie, cari dau și în a doua ediție *Carlea folositoare de suflet* (1800) ¹. Tot din grecește traduc ei, de și autorul e un Rus, Nichifor, mitropolit de Astrahan, *Chiriaco-dromiul* din anul următor, în prefața căruia se spune că se adresează « nu numai [la] cei ce să păstoresc de Preasfinția Ta, ci și la] *cei de pretulindenea căți să slujesc cu limba aciasta rumânească*, nu numai în vremile aceaste de acum, ci și în ceale viitoare, în neam și în neam » ², — alt spirit, adus de acești tovarăși călugări, unul Moldovean, altul, un viitor Mitropolit muntean, venind de la Athosul cu limbi amestecate unde un Moldovean a scris grecește o carte de pedagogie în spiritul lui Pestalozzi ³. Apoi o simplă reeditare, în același an, a *Penticostariului* ⁴,

¹ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 411 3, no. 619; pp. 416 7, no. 624.

² Altă ediție la 1801, ceia ce arată cât de mult a fost cerută cartea; *ibid.*, pp. 422-5, no. 632.

³ Iorga, *Un pedagog « moldovean » pe la 1800*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIII. Cf. și același, *Pedagogia unui jurisconsult fanariot din București la 1780*; în aceleași *Memorii*, XII.

⁴ Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 418 20, no. 627. Altul la Iași, *ibid.*, p. 420, no. 628.

dar, la 1801, când se retipărește Slujba Sfântului celui nou, adus din Bulgaria, de la Basarabov, Dimitrie, numele localității fiind în neapărată legătură cu al dinastiei muntene, și se adaugă și povestea muceniciei Moldoveanului Sf. Ioan de la Suceava și a singurului sfânt ieșit din neamul nostru, modestul sfânt « Ioan Rumânul »¹, se face o aluzie la împrejurările, teribile, ale țării prădate de rebelii turci, când, în versurile de la stemă, se spune :

Ci, o Iisuse Dumnezeuule Împărate,
 Întărește-l cu pace și zile îndelungale,
 Să poată stăpâni Țara-Rumânească,
 Nebântuită de toată năvălirea tirănească.

Mitropolitul muntean merge până la tipărirea, în 1803, a unui *Chiriadromiu* grecesc².

Tipografia bucureșteană, în astfel de teribile împrejurări, cu neconținuta amenințare a unei invazii devastatoare de Pasvangii și de manafi, tânjește însă. Ierarhii de la episcopii vor trebui, cum vom vedea, să se adreseze aiurea. Doar pentru învățătura cui vrea să deprindă un meșteșug dă la 1806, o mică enciclopedie laică, tradusă din limba polonă « marele vânător », « avgi-bașa » noului Domn Constantin Ipsilanti, Gavril Winecki, el însuși venit din Polonia, și el intitulează Domnia Țării-Românești cu terminul apusean, care începe a pătrunde: « Marele Prințipat al Valahiei »³. Incolo, doar *Ceasloavele*, *Psallirile* de nevoie pentru biserică și școala elementară⁴.

În față, la Râmnic, trebuie însemnătatea coloniei bulgărești aduse de Austrieci și legăturile cu Bulgarii de acasă cari se trezesc la o conștiință națională nouă, trebuie prezența ca ajutători, pe lângă înșiși șefii Bisericii muntene, a celor de acest neam așezați la noi, negustori din Gabrovo —, Strada Gabrovenilor din București —, din Coprivștița, din Bobovștița macedoneană, din Cotel, până unde ajung rătăcirile Mocanilor noștri, din Cazanlic, trebuie apoi lucrători de tipografie, clerici și

¹ *Ibid.*, p. 431, no. 642.

² *Ibid.*, p. 447, no. 663.

³ *Ibid.*, pp. 476—7, no. 692.

⁴ *Ibid.*, pp. 478 9, no. 694; pp. 486 7, no. 703.

mireni, cari vin de la Vrața episcopului Sofronie, trezitorul acestei culturi, și de la Vidin, de la Sofia, de la Drianovo, ca să se lucreze, în 1807, pentru lumea bulgărească fără lipar, o carte de predici căreia i se zice, pe lângă titlul grecesc obișnuit de « Chiriacodromion », și, bulgărește, « Nedeanic », traducere din limbile slavonă și greacă a lui Sofronie însuși. Tiparul, început supt Domnia lui Ipsilanti se mântuie când acuma o nouă ocupație rusească începuse ¹.

Supt acest regim de storcătoare stăpânire străină, care a fost, cum vom vedea, și deosebit de brutală, mai găsim ca publicații bucureștene, cu închinare către Rusia care anexase formal ambele țări, doar *Evhologhiul* din 1808, cu pecetea rusească având pe piept corbul muntean ², și cârticele de rugăciuni și slujbă ³.

În *Moldova școala domină, una cu totul nouă, de cea mai nobilă inspirație*. Mitropolitul Iacov, ajutat de Depasta și de boierul Scarlat Sturdza, format în Apus, înaintează lui Moruzi raportul pentru reorganizarea învățământului.

E o lucrare de o mare noutate de cugetare, inspirată de ideile revoluționare. Intemeindu-se o « Academie », cu baza contribuției, reluate, a preoților, se stabilește principiul că trebuie a merge « de la cele știute la cele neștiute, iar nu, cu întunecare, din cele neștiute la cele neștiute, după cum până acum în școlile noastre se învață cu numiri și cu canoane și cu mulțime de cuvinte, însărcinând mintea ucenicilor și porunruncindu-le acele numai date lor să cetească și, ca papagalii, să le învețe de rost, nemică cu totul știind sau înțelegând din cele ce învață, din care pricină mai și zece și doisprezece ani îmbătrânesc în gramatică ucenicii, în vreme când neamurile Evropii tot această limbă, *macar de și le este streină*, dar ca pe una ce le este foarte trebuitoare, atât mai cu lesnire o învață decât noi, încât în cinci ani precei mai adânci singrafi prea cu amaruntul îi înțăleg ». Se va trece de la Esop la Polien, apoi,

¹ *Ibid.*, pp. 490-2, no. 708.

² *Ibid.*, pp. 530-1, no. 739.

³ *Ibid.*, III, p. 5, no. 761; pp. 12-3, no. 768. Pentru o broșură la Râmnic *ibid.*, p. 13, no. 769.

nu la « enciclopedii » de învățat pe de rost, ci la autorii înșii, din a căror cetire se va deprinde și ortografia. Astfel memoria, mai puțin obosită, se va păstra întreagă. Se va lucra însă continuu, afară de Dumineci, serbători și abia treizeci de zile de « vacanți », căci cele obișnuite nu-i fac pe școlari decât « să uite și cele ce au învățat ».

Se vor preda științe, căci « o Academie fără epistimuri este ca o casă fără ferești », cu matematica, « dumnezeiască învățătură », predată în grecește, limbă a cărei laudă se face, invocându-se prețuirea de care se bucură la Göttingen; la nevoie se va putea întrebuița și limba franceză, potrivită și pentru geometrie, dascălul fiind « inginer ». Cu acest prilej se pomeneste bătrânul dascăl Ienachi, care traduce *Tesaurul* lui Henri Estienne. Pentru drept, invocându-se adâncul Montesquieu, se preferă limba latină, și pentru « împodobirea limbii moldovenești ».

Douăzeci și patru bursieri se primesc, dar dintre cei aleși, căci « școala nu este hrănitore de săraci, ci hrănitore de învățătură »; se fac și « daruri » (premiu); e și medicul școlii, ca și « păzitorul cărților », și se cere negustorilor de cărți să dea exemplarul gratuit. La 24 Maiu 1803, Domnul întăria și școlile « elino-moldovenești » de la Focșani, Bârlad și Chișinău și ale episcopiilor ¹.

O școală de preoție, cu curs de șase ani, va fi în curând întemeiată la Socola ². Dar, ca tipar, sfârșitul păstoririi Mitropolitului Iacov e sterp, mărgenindu-se tot numai la cărți de întrebuițare curentă ³. Doar se adaugă, la 1803, cartea de polemică religioasă contra Evreilor, *Infruntarea Jidovilor*, a fostului rabin Neofit ⁴, care va avea mai târziu și o traducere în grecește ⁵.

¹ Codrescu, *Uricariul*, III, p. 13 și urm.; Urechiă, *Ist. școalelor*, p. 107; cf. Iorga, *Ist. învățământului*, pp. 148-9; *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, pp. 386-7.

² C. Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin*, Iași, 1885, și alte izvoare citate în Iorga, *Istoria învățământului*, pp. 147-8. Cf. I. D. Popescu, *Cel d'întăiu Seminar în Principatele române*, în *Universul*, 1927, no. 248, p. 3. Și aici, mai sus.

³ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II p. 435, no. 650; p. 439, no. 653.

⁴ *Ibid.*, pp. 446-7, no. 662.

Ibid., III, pp. 206-9, no. 1001.

Cu totul altfel e atunci când episcopul de Huși, Veniamin, aduce pe Scaunul metropolitan, unde fu strămutat, ca fiu de boier mare, spiritul, *cu totul deosebit*, de cărturărie mistică, de la mănăstirea Neamțului, unde atâtea traduceri ale harnicilor călugări, români și ruși, așteptau să fie tipărite. Cu noua râvnă a tânărului Mitropolit, publicațiile îngrijite se îngrămădesc. Un masiv «Teofilact», tălmăcirea celei mai vechi și însemnate opere de predici, începe la 1805, în anul al treilea al noii păstoriri, laudându-se Domnul, Alexandru Moruzi, pentru operele lui: reforma sistemului de impozite, aducerea apei la Iași și la Focșani, refacerea învățământului, ridicarea noii Curți domnești. Traducătorii sânt auxiliarii culturali ai Mitropolitului, Gherontie și Grigorie ¹.

Supt oblăduirea lui Scarlat Callimachi, atât de trecătorul Domn al schimbărilor din 1806, care aduseră ocuparea țărilor românești de către Ruși, se retipărește *Antologhiul*, dedicat lui Veniamin, cu adăugirea istoriei mutărilor de moaște ale Sfântului Ioan de la Suceava, de doi călugări, necunoscuți altfel, cari sânt Antonie și Claudie, nume scris în această formă latină ².

Din nou apare acum ca Domn Moruzi, restaurat prin stăruința Rușilor, în *Descoperirea pravoslavnicii credințe* a lui Ioan Damaschin, din același an. Gherontie și Grigorie arăta că au primit ordin de la Mitropolit să facă această traducere după textul grec, publicat tot la Iași, în 1715³: se pomenește iarăși întemeierea, de Domnul care era să plece imediat, a Seminarului de la Socola, cu dascăli cari vor fi apoi, după modificarea școlii de Ruși, cu un director al lor, aduși și din Bucovina.

Supt Rușii aceștia cari se instalează îndată la Iași nu mai e rost decât pentru tipărirea de cărțicele bisericești, dintre care una, în 1807, cuprinde slujba pentru noul stăpân, Impăratul ⁴. Când se așează Vodă-Ipsilanti, pe care Mitropolitul cutează a-l întitula, cu toată anexarea rusească, mărturisită și în inscripțiile bisericilor atunci clădite sau refăcute, «prea-luminatul și prea-

¹ *Ibid.*, II, pp. 466-71, no. 688.

² *Ibid.*, pp. 472-5, no. 690.

³ *Ibid.*, pp. 482-5, no. 697.

⁴ *Ibid.*, p. 503, n-le 722-3.

înnălțatul Domnul nostru », se mai dă *Tălcuirea celor șapte laine*, care nu e însă decât o broșură de patru foi ¹.

*Tiparul lui Veniamin fuge apoi de primejdiile războiului în acea celățuie care e pentru dânsul Mănăstirea Neamțului, pe care în Scaunul metropolitan o represinta ierarhul însuși. Acolo se va începe, în așa de grozave vremuri, neștiind ce pregătește viitorul, o lucrare de uriașe proporții, mai grea și decât acele Minee cu care se mândrește școala de teologie munteană, Viețile Sfinților, pe care nu le avea nici Biserica Blajului. A le fi alcătuit într'o formă de o minunată limpeziciune, în adevăr moldovenească, e meritul primului traducător, dar și al ajutorului lui, Gherontie, rămas singur la mănăstire, după plecarea la București a lui Grigorie, și al unui tovarăș, care iscălește, poate numai ca tipograf, în primul rând volumul pe Septembrie, Ignatie; prefața, regretând că nu s'a putut întrebuița originalul grecesc, arată ca începător de fapt al traducerii pe un Ștefan ², deci principalul autor ³. Nu mai e vorba însă acuma de Domn, de și el își continuă administrația, ci de împăratul care-l ține și-l domină și a cărui stemă se vede pe frontispiciu, dar supt acest «gripsor» nu lipsesc ambele herburi românești și orașul peste care stau samână a fi reunirea priveliștii celor două Capitale românești: *parcă ideii de anexare i se opune aceia de protecție*. În titlu, lângă Mitropolit apare starețul de la Neamț, căruia i se zice, ca șefului Bisericii muntene: Dosithei, și nu se uită ajutorul laicilor, pentru cari se întrebuițează noul termen de «patrioți». De altfel opera e concepută nu numai pentru Moldova, ci pentru tot «neamul Moldo-Valahiei», și *Paisie apare ca lucrând nu numai pentru Moldoveni, ci pentru întreg «neamul rumânesc»: «Neamul rumânesc cu dânsule s'au înbogățit și limba rumânească cu istorii sfinte, frumoase și de suflet folositoare s'au împodobit»* ⁴. Și, pentru a fi mai lămurit, starețul Neamțului și Secului arată că prin această tipăritură Veniamin ajunge a fi «făcătoriu de bine la*

¹ *Ibid.*, pp. 505–6, no. 729.

² *Ibid.*, p. 510.

³ *Ibid.*, p. 511.

⁴ *Ibid.*, p. 512.

tot neamul rumânesc, *nu numai la cest din patrie, ci și la cel de preste munți* », — *fără deosebire de confesiune*, — « *și la cel din Valahiia* »¹.

Lucrarea se va isprăvi abia în 1815, și pe lângă dânsa în ambele tipografii moldovenești nu se mai dă nimic până la acea dată de 1812 a liberării « Principatelor », fie și cu o Moldovă ciuntită de Ruși, la care oprim acest capitol.

Liberarea fu zăbovită prin impunerea, la 1808, a lui Gavriil ca șef al Bisericii întregii regiuni românești după formula de la 1790: « exarh în Moldaviia, Valahiia și Basarabiia ». Acest cleric luminat nu publică însă, în timpul păstoririi sale usurpătoare, decât broșuri neînsemnate², dar numele lui figurează pe *Viețile Sfinților*.

Autoritatea lui nu se întinde însă de fapt și asupra Țării-Românești, unde Dosithei se ține dârz în dreptul său și, *primind lăutul ce-și atribuisse încălcătorul*, se înseamnă pe frontispicii ca « Mitropolit a toată Valahiia »³. Ba încă, în această confuzie, care vine și din intenția lui Constantin Ipsilanti de a se păstra în adevăr Domn, o cărticică apărută la Râmnic nu are nici pomenirea lui Gavriil și nici chiar aceia a episcopului local, ci numai a « sfințitului mitropolit a toată Ungrovlahia și cavaleriu chirio chir Dosithei »; « smeritul ieromonah Dionisie Cozianul, ecclisiarh Sfintei Mitropolii », se adaugă în pomenire⁴.

¹ *Ibid.*, p. 507 și urm. Autorii bibliografiei cred ca se vorbește în Prefața lui Veniamin de lucrul făcut la Iași. Oricum, atunci ar trebui să se înțeleagă numai începutul. E vorba de o împărțire pe din două, pentru a isprăvi mai iute. Dar o *Psaltire* e doar, în același an, de la Neamț; *ibid.*, p. 504, no. 727.

² *Ibid.*, pp. 525–6, no. 736. El numește pe protopopi « entaxii » și « blagocini ». Incearcă o reformă față de cele ce a hotărât « proin mitropolit Veniamin »; *ibid.* Apoi un Catehism de 9 foi; *ibid.*, p. 531, no. 741. La 1809 rugăciunile pentru familia împărătească și pentru biruință; *ibid.*, III, pp. 3–4, no. 758. « Orânduiala pentru sfințirea Bisericii »; *ibid.*, p. 12, no. 767. Pentru manastirile cu egumeni greci, ca Golia, se tipăresc și în limba lor rugăciunile; *ibid.*, p. 20, no. 774. Se observă une ori paralelismul cu publicații muntene.

³ *Ibid.*, p. 12, no. 768.

⁴ *Ibid.*, p. 13, no. 769.

O tendință de șovăire față de încălcarea rusească se observă, de altfel, în 1809, și în Moldova. Al doilea volum din *Viețile Sfinților*, ieșit, cu atâta întârziere, la 1809, trebuie să menționeze, cu titlul ce-și atribuie, pe Gavriil, dar supt el se adaugă: « cu ajutorința a Preaosfinții Sale chir Veniamin și a altor iubitori de Hristos patrioți ». Și *acum înlăia oară* apare în acest titlu forma « limba românească », în loc de « rumânească »¹. Așa se spune și în versurile de închinare către « Impărat », în care se vorbește de armele ambelor țări ale « neamului românesc ». Dar în prefața noului stareț Ioan se salută Gavriil, cel ce s'a întors, ca Ioan Hrisostomul « la Scaunul . . . de la care prin oarecarea zavistie ori și prin oarecare prevedinție mai innaltă a fost depărtat ».

Chiriacodromiul din Neamț, 1811, tradus din rusește, e supt ocrotirea lui Gavriil, dar se arată ca traducător în limba « românească », « A. V. al M. », ceea ce înseamnă « arhierul Veniamin al Moldovei ».

Cum originalul grecesc e opera lui Nichifor Theotokis, se întrebuintează prilejul pentru a-i da o largă biografie, în care e vorba de venirea lui în Moldova pe lângă Grigore Ghica, de petrecerea lui, acolo, străină de « desfătări nefolositoare, primblări și răsfătări lumești, bancheturi și beții », — ca acelea pe care le întindeau Rușii cu boierii din tagma lor , de « Academia mare ca ceale din Evropa », la care l-a pus « dascal mare » « fericitul Domn ». Prefața e iscălită deplin de Veniamin ca « proin mitropolit al Moldaviei ».

Când, tot la 1811, Greul Ignatie de Arta iea locul lui Dosıthei, silit să plece, el, și episcopul de Râmnic, sănt singurii cari figurează în titlul *Octoihului râmnicean*². Și ca îngrijitor al publicației apare Iosif de Argeș, care arată ca ajutători « pre oarecarii părinți din sfânta mânăstire Neamțu din Moldova, procopsiți la învățatura ellinească », — și condeii lor se simte când se discută, ciudat, termini de teologie.

¹ *Ibid.*, p. 16 și urm., no. 773.

² *Ibid.*, pp. 50-2, no. 797. E și istoria cărții, cu mențiunea lucrului facut de Ghenadie Cozianul, poetul. V. Iorga, *Bibliotecile mânăstirilor Cernica și Ghighiu*.

Dar în acest timp era firesc ca tipăriturile și, prin ce oferă ele scrisului, scrisul însuși, să se îndrepte spre ținuturile, neatinsse de războiu, ale Statelor Habsburgilor.

Acolo apar și tipografiile nouă, de Stat, cum e aceea de la Cernăuți, unde se publică, la 1800, un *Ocloiș mic* și un mic Catehism, și în hemțește, având titlul și în rusește¹; nu se pomeneste episcopul de Rădăuți, ci numai aprobarea sinodului din Carlovăț, Sârbii dând provinciei și pe unul din ierarhii ei; de altfel mențiunea episcopului nu se află nici în *Ocloiș*. Tot acolo, la Eckhard, apare și o carte de legi în românește².

Foarte harnice, pe linia acum trasă, sânt tipografiile din Sibiu și chiar din Brașov.

Ioan, fiul lui Petru Bart, publică nu numai cărți de biserică³, ci și lucrări populare, cum sânt acelea ale translatorului brașovean Ioan Popovici Barac: astfel e *Istoria* lui Arghir și a Elenei, în care se amestecă însă, supt influența ideilor noi, și « luarea țării Ardealului prin Traian chesariul Romaniei »⁴, lucrare de închipuire ușoară, fără poezie și într'o formă versificată care se apropie de a poeziei populare, dar fără să-i aibă farmecul, sau calendare, ca acela, pentru sate, din 1802⁵.

Se adaugă povestea lui « Sindipa filosoful »,—ajută și țărani, ca acel Simion Pantea de la Sălcioa, pe Arieș, în Țara Moților⁶—, rețete de scrisori⁷, de boli⁸, de altoire⁹, ha chiar încă o *Alexandrie*¹⁰.

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 448–9, no. 666.

² *Ibid.*, p. 497, no. 714.

³ *Ibid.*, p. 416, no. 623; p. 431, no. 641; p. 433, no. 645. Și *Alfavită suflutească*; *ibid.*, p. 443, no. 656.

⁴ *Ibid.*, pp. 431–2, no. 631; p. 451, no. 672; p. 433, no. 645; p. 455, n-le 678–9; p. 463, n-le 685–6; p. 485, no. 699; p. 486, no. 702; pp. 487–8, no. 706 (Viața Sf. Nifon, cu moaștele de la Argeș); p. 493, no. 715; p. 525, no. 734; p. 537, no. 752; III, p. 4, no. 759; pp. 5–6, no. 764; p. 21, no. 775; p. 29, no. 784; p. 54, no. 798. — O învățătură pentru « dascalii normalicești »; *ibid.*, p. 5, no. 762.

⁵ *Ibid.*, II, p. 434, no. 646; pp. 444–5, no. 658.

⁶ *Ibid.*, pp. 434–5, no. 649.

⁷ *Ibid.*, p. 445, no. 661.

⁸ *Ibid.*, p. 447, no. 654; p. 450, no. 669.

⁹ *Ibid.*, p. 450, no. 669.

¹⁰ *Ibid.*, III, p. 5, no. 763; p. 22, no. 777.

Molnar se va îndemna să dea acolo încă o ediție din « Gramatica » româno-germană ¹ (în același an Bănățeanul Anton de Marchi, directorul școlilor brașovene, publică, la Cernăuți, o prescurtare a gramaticii din 1794 ²). O tipografie de concurență va apărea acolo, a lui Hochmeister.

La Brașov se creiază însă o adevărată editură. La 1802, Gheorghe Nicolau, al cărui testament de înaltă înțelepciune merită a fi prețuit, tipăria la Sibiiu, închinându-l lui Hagi Constantin Pop, Acatistul Sfintei Cruci ³. Dar în curând frații Boghici, Constantin și Ioan, ieau pe sama lor tipărituri de caracter religios popular, care se înmulțesc, la Gheorghe de Schobel, sau la Herfurt ⁴, lucrând un Dürr.

Acolo, cum Barac e editat de Sibiiu, se tipăresc *Palimile Domnului*, pe care le alcătuiește, în versuri ca ale aceluia, dar cu mai mult simț poetic, Vasile Aaron, din noua lume de funcționari români din provincie, « avocat jurat în Marele Prințipat al Ardealului » ⁵. Dar *Piram* și *Tisbe*, a aceluiași, e o tipăritură sibiiană ⁶. În prefața la a doua ediție din *Palimi*, Aaron ne lămurește asupra cercului de cetitori ardeleni la acest început al secolului al XIX-lea: *cărticica se vinde* « mai vârtos în Țara-Românească » — și aici forma « română » « și în Moldova », pe când « în Bănat, în Țara Ungurească, în Maramurăș, ba încă și în Ardeal, nice numele, pe multe locuri, nici până acum îi iaste cunoscut ». Dar aici subiectul religios face de se cetește și în biserici: « pe unde s'au tâmplat de să află câte un exemplariu, nu numai afară, în deosebite locuri, ci și în biserică, Dumineca și în sărbători, mai ales în postul Paștilor, cu foarte mare a norodului credincios plăcere și mângăeare s'ar ceti ». De cetitori i se cere și purificarea limbii de cuvintele străine care sânt ca « neghina în grâu ».

¹ *Ibid.*, p. 27, no. 781.

² *Ibid.* pp. 25–7, no. 780.

³ *Ibid.*, II, pp. 432–3, no. 643. Prefața o face Radu Tempea.

⁴ *Ibid.*, pp. 477–8, no. 693; p. 493, no. 711; pp. 497–8, no. 715; pp. 498–9, no. 718; p. 520 și urm.; III, p. 13, no. 770; pp. 45–6, no. 794.

⁵ *Ibid.*, II, p. 454, no. 676. O noua ediție, la Brașov, a lui Arghir și Elena de Barac; *ibid.*, III, p. 1, no. 755; a treia, *ibid.*, p. 55, no. 801.

⁶ *Ibid.*, II, p. 492, no. 709.

A introdus și unele «sorbiri de sillabe», și el își recomandă epopeia sacră ca fiind ceva autentic, fără nimic din «poveștile prostatice» ce se adaugă de alții. Pe când, în altă lucrare de la Sibiiu, ilustrația poartă un nume de străin, aici lucrează un Ioan Popovici, excelent gravor¹, și, mai târziu, vom găsi chiar pe Brașoveanul Ioan Ioniță Voinea².

Aceste lucrări toate se fac pentru neuniți, acum supt conducerea vicariului Ioan Popovici de Hondol, până la numirea bunului gramatic și caligraf Vasile Moga, Sibiiian (April 1811)³. Blajul se ținea în tot acest timp pe o linie bisericească, teologică.

Întâiu avem a face cu o întoarcere a lui Clain în vechea lui chilie. Mânile-i întind spre tiparnița Vlădicăi rodul osteneților lui de mai mulți ani. Petru Bart avea curajul să editeze la 1800, de Clain, *Legile firei, ilhică și politica sau filosofia cea lucrătoare*, a cării parte a doua e intitulată *Filosofia cea lucrătoare a rânduialelor Dreptului firii*⁴. La 1801 se publicase la Sibiiu *Acatistul* lui cu litere latine, în care se laudă frumuseța acestor caractere, întrebuițate de atâtea neamuri, față de «gunoiul» slavon al buchilor: se dă un întreg îndreptariu, nu fără anume schimbări față de ortografia întrebuițată la Viena, pentru această revoluționară prefacere⁵. Acolo chiar el își păstra încă titlul de «ieromonah din mănăstirea SSS. Troițe din Blaj». Dacă se adresase lui Hochmeister, era pentru că astfel credea să-și facă mai larg opera de propagandă. De aceia încă din acest an chiar el dă Blajului, cu laude pentru Vlădicul său, «Teologia dogmatică și morală» despre taine⁶. Urmează îndată, cu o grabă ca aceia de la Munteni pentru *Minee* și de la Moldoveni pentru *Viețile Sfinților*, *Taina Botezului*, a *Mirului*, a *Pocăianiei*, a *Maslului*, a *Preoției*, a *Cășătoriei*, și, în sfârșit, a *Evharisliei* (1802⁷, tomuri mai mari

¹ *Ibid.*, pp. 520–2, no. 732.

² *Ibid.*, III, p. 47, no. 794.

³ V. Iorga, *Ist. Bis.*, II, p. 226.

⁴ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 417, no. 625.

⁵ *Ibid.*, pp. 425–9, no. 633.

⁶ *Ibid.*, p. 429, no. 634.

⁷ *Ibid.*, p. 434, no. 648.

sau mai mici, înainte de sfârșitul anului¹. Când aceste relații cu Blajul se vor strica, din cercul credincioșilor lui Bob va ieși apoi, acolo, în 1804-11, în trei volume, o mai largă « Teologie dogmatică »². Pe urmă însă, afară de *Carlea de învățături creștinești*³ și de *Forma clerului și a păstoriului bun*⁴ și *Inștiințarea* pentru capitol, cu o scurtă istorie a Blajului episcopal⁵, nu mai sânt decât cărți bisericești⁶. Până și discursurile făcute în 1808 la Blaj cu prilejul așezării canonicilor se dau, în latinește, la Ioan Bart în Sibiu⁷.

Viața toată s'a tras tot mai mult, și mulțămilă și acelei centralisări care resullă de la sine, de la crearea, prin voința lui Napoleon biruitor, a Imperiului Austriei spre centrul regalității ungurești, Buda, și chiar spre acela al Austriei, Viena. Acolo vor merge, nu numai fruntașii intelectualității românești din acele părți, nu numai chiar alcătuitoarii de cărți pentru popor, desfăcându-se un moment din legăturile cu Sașii, de la Sibiu și de la Brașov, ci și oameni din țările libere, cu clericii, până și la cei mai mari din ei, îngustați, acuma, acasă, de un cumplit și lung războiu.

În legătură cu acest nou mare centru românesc e a se cercetă *progresul ideilor poporului nostru și mai ales vădita tendință de a le coborî din lumile închise, reci, ale erudiției, până la cunoștința oricărui membru al nației*, care și el trebuie să știe din ce viță este, cari i-au fost strămoșii, care-i e trecutul, ce legături îl țin cu alți Români și ce viitor i se poate deschide.

¹ *Ibid.*, pp. 429-30, n-le 635-40.

² *Ibid.*, pp. 452-3, no. 675.

³ *Ibid.*, pp. 454-5, no. 677.

⁴ Bianu, Hodoș și Simonescu, *Bibl. Rom.*, III, pp. 1-2, no. 756.

⁵ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 522-3, no. 733. Canonici sânt cei doi Dimitrie Caian, Avram Meheși, Ioan Para, Vasile Filipan, Ioan Nobili, Dimitrie Vaida.

⁶ *Ibid.*, p. 420, no. 629; p. 433, no. 644; p. 434, no. 647; p. 449, no. 664; p. 452, no. 674; pp. 502-3, no. 731; p. 522, no. 733; p. 526, no. 737; pp. 534-5, n-le 746-7.

⁷ Bianu, Hodoș și Simonescu, *Bibl. Rom.*, III, p. 15, no. 772. Și versuri latine de Vasile Aaron.

Să începem cu lucrările mărunte ale Ardelenilor înșii.

Astfel, *Invățătura pentru pomi*¹, pentru facerea de sirop și zahăr², *Dalorințile supușilor cătră monarhul lor* din 1806³, *Legile grănicerilor*⁴, regulele școlare⁵, Catehismul din 1806⁶, Caligrafia⁷, rețetele de gălbează⁸, Aritmetica, Economia rurală⁹, *Polustavul*¹⁰, *Psallirea*¹¹, *Ocloihul*¹², *Evanghelia*¹³, *Instrucția* pentru școlile bănațene¹⁴, programul școlii din Lipova, creată de Grigore Obradovici¹⁵.

Încă de la 1800 canonicul Corneli, lucrător la dicționarul de așa de multă vreme așteptat și care se va chema «Lexiconul de Buda», se gândia să facă să apară în tipografia Universității o nouă ediție a Catehismului unit. În acest moment Clain, care fusese pe la Orade, unde Darabant era bolnav, și el ceruse locul de censor al publicațiilor budane. Aceasta cu atât mai mult, cu cât, isprăvind «Istoria bisericească», începea să prelucraze în bunul său stil popular o Istorie a Românilor, care trebuia să trateze în rândul întâiu aceia a țărilor libere; el o mână răpede și până în secolul care abia se încheiase. Nepri-mind răspunsul așteptat, se întorcea tot la mănăstirea din Blaj, unde redactă și o prescurtare ca pentru popor a acestei Istorii, ca să revie apoi la lucrări religioase, traducând dulcea carte a

¹ *Ibid.*, p. 57, no. 808.

² *Ibid.*, p. 61, n-le 810-1; p. 76, no. 823.

³ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 485, no. 698.

⁴ *Ibid.*, p. 532, no. 743.

⁵ *Ibid.*, pp. 486-7, no. 705.

⁶ *Ibid.*, pp. 485-6, no. 700.

⁷ Bianu, Hodoș și Simonescu, *Bibl. Rom.*, III, p. 45, no. 793.

⁸ *Ibid.*, no. 792.

⁹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, p. 486, n-le 701-2.

¹⁰ *Ibid.*, p. 503, no. 724.

¹¹ *Ibid.*, p. 535, no. 749.

¹² Bianu, Hodoș și Simonescu, *Bibl. Rom.*, III, pp. 47-8, no. 796. E după indemnul lui Iosif de Argeș. V. mai departe.

¹³ *Ibid.*, p. 56, no. 807.

¹⁴ *Ibid.*, p. 4, no. 760.

¹⁵ *Ibid.*, p. 31, no. 789.

« Imitației lui Hristos », alături de retorica solemnă a Sfântului Vasile, de care era legat el, călugărul « basilitan »¹.

La Buda, spre care râvnia acum bătrânul călugăraș, se îndreptase însă Molnar, profesor de Universitate, funcționar de Stat și om cu multe legături, ca să tipărească prima Istorie Universală în românește — se dă chiar acest titlu —, după foarte răspândita carte a abatelui frances Millot².

Al doilea client al « crăieștii tipografii orientaliceșli a Universității Peșlii », așezată acolo sus, la Buda, e un Bănățean, al cărui nume se așează la începutul mișcării de la el de acasă, Dimitrie Țichindeal, parohul din Becicherecul Mic.

O publicație recentă a scrisorilor lui³ ni-l arată hotărât pe aprigă luptă pentru a desface pe ai săi din legătura cu Sârbii care atâta timp îi împiedecaseră de a se manifesta independent. El se îndreaptă însă către un scriitor sârb pentru a-i preface în românește scrierea, care se tipări astfel în 1802 la Buda. Dar acel Sârb, întemeietorul literaturii moderne a poporului său, pentru care i s'a făcut cinstea de a-l înmormânta în pridvorul bisericii metropolitane din Belgrad, fusese în cele mai strânse legături cu Moldovenii, fiind educatorul în țară și călăuzul la studiile în Germania al nepoților episcopului de Roman, apoi mitropolitului Leon Gheuca, marele prieten al Austrieilor. Și, prin lunga sa petrecere în centrele universitare germane, spre care se îndreptau, după ce părăsiseră Veneția, atâția dintre Greci, el nu era decât represintantul în acest Sud-Est european de mai multe limbi al « luminilor » « filosofiei » laice, raționaliste și mai mult revoluționare a Apusului.

Sfaturile a înțeleajerii cei sănătoase, alcătuite de acest « înțelept », redată în « limba dacoromaniască ». — mai mult decât « românească », având cuvinte ca « nome », « nația », « formos », — sânt o lucrare de morală populară, pe alături de religie, cu toată haina monahală a acestui Sârb din Ungaria 1802)⁴.

¹ Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 177-8 (și după inedit). Toată aceasta corespondență ar trebui cautată, orânduită și publicată.

² Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 417-8, no. 626.

³ V. și resumatul în *Rev. ist.*, 1937, p. 182.

⁴ V. și Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 422 și urm.

Cu prilejul acestei tipărituri răsar aceia cari, în așteptarea unui episcop de neamul lor și în truda de a-și face o școală mai înaltă românească, înviau conștiința de neam la acești vânjoși țărani pe cari-i alinase așa de puțin unirea religioasă, cu cărturarii ei. Găsim pe doritorul de școală la el acasă protopop Gheorghe Petrovici din Hasiaș, pe parohul din Beregsău, unde fusese dascăl și Țichindeal, Petru al Murgului, după obiceiul sârbesc: Murgulovici, un preot Vasile « Gheorghievici », revisor de școli la grăniceri, un negustor din Grabaț « I. Rista » (Hristea; pe sârbește) Luca. Scopul ce se urmărește *e o redeșteplare națională* prin carte, în Banatul Timișoarei, « unde sântem afară de alte noroade întru știința, și, întru conștiința datoriilor noastre, cei mai din urmă ». De altfel e plin de respect pentru conducătorii intelectuali sârbi, ca arhimandritul Pavel Chinghelaț de la Timișoara, Mihail Martinovici, tot de acolo, « tâlcuitoriul theologhii în rezidenția episcopiască », traducător al unui « normal » în românește, care nu ni s'a păstrat. Pe Grigore Obradovici, directorul școlilor grănicerești din Banat, cu grija lui « pentru luminarea neamului daco-romanesc », Țichindeal îl privește ca pe un Român de ai săi, el însuși iscăbind: « învățătoriu naționalnic ». Dar nu uită pe Pavel Iorgovici, de la care a luat, cum se vede, principiile de limbă, regretând numai că, din cauza simplității acelor cărora li se adresează, nu poate duce pâna la capat reforma dorită a stilului,— dar nu se lasă judecat de « fieștecare poartă pălărie și căciulă »¹.

Grigore Obradovici dă, în 1805, la Buda manualul datoriilor școlarilor către « Monarh »², și, cu ajutorul sublocotenentului regimentului valaho-iliric, Pavel Ruja, Aritmetica³, Economia⁴, dedicată boierului de Făgăraș, Toma Fogarasy, fost « oberchinez » la Lipova, cu o interesantă prefață, în care critică reaua întrebuintare de Români a ce li dă natura, până la « muerile care fac jaf în cotarca cu cucuruzul, dând toate Țiganceilor pre fusă, pre linguri, pre descântece și pre alte minciuni » și

¹ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 435 8, no. 651. Alte tipărituri ale lui, în 1808, mai departe.

² *Ibid.*, pp. 455-6, no. 680.

³ *Ibid.*, pp. 461 2, no. 682.

⁴ *Ibid.*, pp. 493 7, no. 713.

la « sărbătorile ceale idolești »: « sărbătorile lupului, a ursului, a pasărilor, a cailor lui Sântoader, Todorusalele. Ghermanii. Arminenii, Joile de la Paști până la pogorirea Duhului Sfânt, Marțile încuiate, Sfintele maice Vineri » — e o întreagă pitorescă înfățișare a gospodariei proaste a satelor. Dar la 1808 tot la Buda apărea *Oglinda arălată omului înțelept* de parohul din Seleuș, în comitatul Aradului, om capabil de a cita pe Horațiu și pe Gellert, care, cu o închinare către Vlădicul său sârb, laudă neamul deștept venind din Roma, care e religios, primitiv, frumos, elocvent, aspru la pedeapsa faptelor rele, dar și iertător¹. În sfârșit de la Obradovici e și « îndemnarea către învățătură » din 1811². În această serie intră și *Indrep-tările moralicești*, tipărite de negustorul Ioan Logofet³.

Dar n'avem încă a face cu produsele îndrăznețe ale nou-lui spirit.

El apare întâiu la 1804, când Șincai, îndemnat de ieșirea la iveală a « Mapei geografice a provinciilor coroanei Ungariei » de Ioan de Lipszky, căpitan, i se adresează pentru a-i arăta cum se scriu cu litere latine numele românești. Dar în aceste vre-o cincisprezece pagini, el arată legăturile, vechi, cu Clain, cunoștința străduințelor lui Iosif, episcopul de Argeș, întrebuintat de Molnar la ediția *Mineelor*, și anunță că în doi ani *speră să poată da la iveală, în lalinește, « Analele întregii nații valahice »*⁴.

Cum am spus, ideia acestor *Anale*, începute încă de la 1795—6⁵, vine de la șederea lui în Italia, de la cunoașterea lucrării cu acest nume, de o așa de mare importanță pentru pregătirea unității italiene, peste așa de multele împărțiri ale țării și peste cele două mari luări în stăpânire străine: a Spaniolilor în Sud, veche, și cea, mai nouă, a Austrieților în Nord, a lui Lodovico-Antonio Muratori (1744—9). Opera lui Muratori

¹ *Ibid.*, pp. 501—2, no. 720. Se traduc și bucăți literare (și « aratarea întâmplării feței lui Bogdan, fostului Voevod Țării Moldovii, din anul de la Hs. 1346 »).

² Bianu, Hodoș și Simonescu, *Bibl. Rom.*, III, p. 47, no. 795.

³ *Ibid.*, pp. 76—7, no. 825.

⁴ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 451—2, no. 673.

⁵ Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 223—4.

a fost alcătuită însă pentru poporul italian, și n'a fost vre-o ediție latină, pe când Șincai se gândia să înfățișeze erudiților de alte neamuri, pe o vreme când un Katona dădea, în multe volume, « Istoria critică a regilor Ungariei », tot în latinește, dovezile vechimii și nobleței neamului nostru. În expunerea lui liniștită, « părintele istoriei italiene » nu se lua la luptă cu nimeni, cum, de altfel, nația sa nici nu era atacată, scăzută și batjocurită de cineva, pe când Șincai, cu pornirea sa războinică de urmaș al vechilor cavaleri români de dincolo de munți și cu dârzenia țaranilor în cari-i prefăcuseră vremile, pornia mândros, gata să nimicească pe orice « prea-învățat » ce-i răsăria în cale cu păreri injurioase pentru Români ori măcar cu o singură greșeală. Ceia ce va numi el, după Cantemir, „Ironicul“ sau, al tuturor Românilor și dânsul, e deci mai puțin o expunere, pentru care-i lipsiau multe: și cunoștința oamenilor, a afacerilor politice, a rosturilor militare și înțelegerea chiar a sufletelor pe lângă aceia că niciodată nu cunoscuse de-a dreptul Moldova și Țara-Românească ba nici măcar Moldovenii și Muntenii individual, afară de mărturiile lor istorice, cât *o operă de erudiție și de polemică*¹.

O grăbia publicarea la Halle, într'o mare colecție de istorie, ca adaus la aceia a Ungariei, presintată cu toate anexele medievale, a scrierii, de o rară bogăție de informație, de o remarcabilă precizie și de un vast orizont cultural, a lui Johann Christian Engel, German din Ungaria 1803), — lucrare în care el găsi servilism față de Unguri și, între alții, față de Samuil Teleky, cancelariul ardelean¹. Astfel încercase a lupta, odinioară, contra criticii de Eder a petiției Românilor².

Așa cum a ieșit și din revisii și adăugiri de până mai târziu, lucrarea rezultată unei enorme cercetări, și prin colecții de manuscrise Ungaria. În ea se amestecă și luptele cu dușmanii nenumiți, în re cari « taurii cei groși din cucuruz » și « țapii cu coarnele ascuțite » sânt a se căuta la Blaj, al cărui episcop i se pare lui Șincai mai puțin apropiat de Sf. Teofil, fondatorul, decât Vasile Moga, neunitul³.

¹ Ed. din București, I, p. 517; II, pp. 145, 148, 225, 437; III, p. 214.

² V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, p. 223.

³ Șincai, *Hronicul Românilor și a mai multor neamuri*, II, p. 129; III, p. 416 Cf. lupta contra celui care nu-l lasă a consulta arhivele sale; *ibid.*, III, pp. 421 436, 452.

Meritul cel mare al operei e că, de la Traian înainte, totul e în neîntreruptă legătură organică, tot Români și chiar tot « boieri românești », și în Ardeal, unde sânt mai mulți decât cei ungurești și ajung pentru iobagii români mai răi decât aceia¹. Ungurii au fost niște aliați întâiu, ajungând apoi, în ciocnirea cu Ștefan-cel-Mare, și niște învinși. De altfel, față de vecinii Domni e prea puțin orientat, și interesat, ca să aibă judecata lui, ca un Ureche și Miron Costin².

Forma latină nu va apărea niciodată, de și o reproducere a ei ar fi și azi de folos, pentru multele izvoare ungurești, unele inedite, care sânt aduse înainte; cea românească, pe care voia s'o publice Bănățeanul Gavra, împreună cu alte opere istorice ale școlii ardelenene, nu văzu lumina decât la Iași, în vremea Unirii, prin hotărîrea Domnului de atunci, Grigore Ghica, și ca o urmare a publicațiilor lui Mihail Kogălniceanu: *Istoria Românilor în limba francesă și mai ales opera lui, tot «muratoriană», Letopisișile*. Atunci numai, cu o stare de spirit care nu mai era a lui și pentru un public care nu era cel de la dânsul de acasă, la care se gândia el scriind românește ceia ce latinește fusese conceput, și fără puțința de a se influența cercetători străini cari trecuseră de simplele metode ale erudiției secolului al XVIII-lea, apăru această înflăcărată scriere, în care nu e cruțat nimeni: nici Biserica de care rămăsese legat, nici chiar, pe alocurea, prietenii români.

Deocamdată, după ce, la Buda, un Crișan-Körösi, Ștefan, în călugărie Samuil, după numele lui Vulcan, care era să urmeze la Oradea lui Dărăbant, se amestecase în discuțiile privitoare la scrisul limbii cu litere latine printr'o cărticică ieșită în tipografia Colegiului Reformaților unguri din Cluj, cu un adaus de traducere din Gessner pe «romanie»³, Șincai se arată încă stăpânit de ideia scrisului celui nou al unei limbi pe care el, în acest Hronic al său, nu simți nevoie, în dorința sa de a se face înțeles, de a o supune vre unei curățiri, — și el întrebuintează și acele slove chirilice pe care, în scrisoarea către Lipszky, le relega în domeniul singur al cărților bisericești.

¹ *Ibid.*, II, p. 214.

² Urmărirea mai de aproape, în Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 231-7.

³ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 462-3, no. 684.

Ajunsese a căpăta, el, locșitor vremelnic al censurii, pe lângă Clain, locul de corector pentru cărți românești la tipografia din Buda. Și, având la îndemână acest minunat mijloc de răspândire, îl și întrebuițează imediat pentru ca, prin scrierile sale și ale altora, să îndeplinească datoria sa de luptă și de propagandă.

El dă întâiu, în această nouă calitate, pe mai mult de o sută de pagini, îndreptând și îmbogățind pentru noua ediție, lucrarea latină anterioară făcută în tovărășie cu Clain, pe care o intitulează *Elementa linguae daco-romanae* —, ceia ce era o proclamație —, *sive valachicae*. Leagă împreună și acum, ca și la 1780, și Scrisorile către Lipszky și, adăugind un « Dialog » pentru lămurirea ideilor sale dominante, anunță, pe lângă o nouă Gramatică « ilirico-valahică », « Analele daco-romane », pe care credea că le poate tipări fără întârziere. Amintește gramatica lui Molnar și arată că se pregătește un dicționar de Clain, cu trimeterea la trei limbi: latină, germană și ungurească, și un altul numai român-latin, de cineva cu care ne vom întâlni și aiurea, potrivit cu deosebita lui însemnătate, « Ioan Budai, căruia i se mai zice Deleanu, consilier al tribunalului nobililor în țara Galiției ». Dar, reluând vechea sa observație despre utilitatea practică a limbii românești, el îi arată hotarele, peste deosebirile locale dintre Munteni, Moldoveni, Români (din Ardeal), Margineni, Mocani, Frătuți și Țințari, al căror nume grecesc de Cuțovlahi, interpretat greșit ca « Valahi șchiopi », se adaugă: neamul se află între Dunăre, Nistru și Tisa. Ba trece Dunărea și — aici se amintește « imperiul Blachilor uniți cu Bulgarii » — se întinde până în Bulgaria, Serbia și Albania, mergând și în Pind, în « Meglena, Tracia » și, aiurea, « în Crimeia, Podolia, Pocuția, fără a mai vorbi de Pesta, Agria, Mișcolț și alte târguri ale Ungariei de peste Tisa, zic eu, care scriu la Buda, de Viena Austriei, de Veneția și multe centre și din Europa și din Asia, în care atâta s'au înmulțit negustorii, încât și-au ridicat biserici publice și anume foarte strălucite »¹.

În calitatea sa de corector la Buda, Șincai poate să dea, apoi, în 1806, împreună cu Clain, o cărticică latină de laude pentru

¹ *Ibid.*, pp. 464-6, no. 687.

suirea pe Scaunul de la Orade a unui vechiu și statornic prieten, Samuil Vulcan: în ea, adresându-se și către toți « Daco-Romanii », el face însuși versuri latine, pe când alții, dintre tinerii ce se aflau în capitala Ungariei, întrebuițează sau aceiași limbă, ca un student în drept Constantin Farcaș, sau cea ungurească, precum o face inginerul Ștefan Pop, nobil de Margenea (Marszinai), și pentru limba românească se însărcinează tot Șincăi ¹.

Din parte-i, Clain, care ar fi dorit să publice niște « propovedanii », « Cazanii », pe care, după latinul *Conciones*, le intitulează, într'o scrisoare, « conții » și care și însuși vorbește de dicționarul care din nenorocire s'a pierdut, arătând că-l ajută un Halitzki și un Virago, — și se gândia pentru imediata lui editare la noul episcop de Oradea, la o subscripție publică ² —, se mulțamește pentru moment, *preocupat cum a fost toldeauna de contactul cu poporul, în formele înțelese de dânsul și cu care acesta era deprins*, cu publicarea unui *Calendariu* a douăzeci de crăițai. Acela care se simția la aproape șaiszeci de ani istovit și care, privind la rezultatul lungilor sale osteneli, spunea, într'o scrisoare către prietenul intim Corneli: « ce-am putut, am făcut; mai mult nu pot face », părăsind idcia de a pune supt tipar *Origines Daco-Romanorum* ³, începea, în adaus la acest *Calendariu*, *tipărirea Istoriei populare a Românilor*, extrasă din forma latină ⁴, chiar dacă ar fi să jignească pe mai învățatul și mult mai mândrul său prieten Șincăi.

¹ *Ibid.*, pp. 471-2, no. 689. Și o poesie latină pentru el, de teologul Dimitrie Covaci, tipărită la Oradea, chiar; *ibid.*, p. 498, no. 717. Și un « propemicon », la consacrare; *ibid.*, p. 504, no. 725. O *Salutatio* a teologilor din Seminarium; *ibid.*, pp. 504-5, no. 728. Versuri « veselitoare » pentru el; *ibid.*, p. 506, no. 730. Versuri românești pentru statuia lui Iosif al II-lea le face la Viena protopopul, bine cunoscut, Gheorghe Haines din Brașov, fost capelan de regiment; *ibid.*, p. 499, no. 719 (v. și Iorga, *Doc. românești și în parte grecești*). Versuri de Gheorghe Lazar, ca teolog, pentru noua căsătorie a Impăratului; *ibid.*, pp. 531 2, no. 742.

² Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, p. 179. Prospectul de tipărire, la Bianu și Hodoș, *l. c.*, pp. 481 2, no. 696, după Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-leu*, adaus, p. 54. Pentru subscrieri se au în vedere Corneli, Molnar, vicariul Ioan Para de la Făgăraș, protopopul blăjean D. Vaida, Constantin Boghici.

³ Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 183 4.

⁴ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 475-6, no. 691.

E o deosebire și de fond între aceasta și forma deplină¹, dar în expunerea noastră ambele trebuie reunite pentru a ni da îcoana completă a cugetării lui Clain².

Informația acestei lucrări, *Istoriei și lucrurile și întâmplările Românilor*, e deplină, cunoscându-se toate manuscriptele de istorie românească alcătuite în țările libere, fără a se excepta nici opera lui Constantin Stolnicul Cantacuzino, izvoarele apusene nefiind, pe departe, așa de bogate ca la Șincai. În ce privește planul, el începea cu partea comună a originilor pentru a trata deosebit istoria celor două Domnii, iar, pentru Ardeleni, aceia a Bisericii lor, considerată ca o singură « episcopie românească ».

Călugărul de la Sfânta Treime are *toată pătrunderea critică și deprinderea cu realitățile umane a clasei țărănești din care se ridicase*. O va dovedi arătând netemeinicia aserțiunilor contra permanenței Românilor în patria dacică, cu interpretarea prezenței barbarilor numai ca niște oaspeți, hrăniți din munca plugarilor dăinuind pe pământul strămoșesc, — și ele cel d'întâiu care a văzut în Aeșiu, dar și în Visigotul Wallia, un « Pre-român » —, cu presintarea stării de lucruri la venirea Ungurilor peste « Români vechi, precum și astăzi se văd a fi ». Pentru vremile nouă, el e un laudător moderat și al stăpânirii austriece și al Unirii bisericești, care-i apar ca niște necesități istorice. Fenomenele populare-i sânt însă cu totul străine, și e dureros să se vadă cum el socoate mișcarea din 1784, « din Mocänime », ca « să strice neameșugul ». ca acțiunea unor « oameni blăstămați ». În « Frâncii » cu cari se bate Impăratul Francisc, în acești Francesi, cu gândul la cari Șincai spunea că felul său de a scrie limba românească o apropie de cea francesă, el vede numai niște dușmani ai patriei. Dar atenția lui urmărește orice manifestare națională supt formă bisericească, regretând orice alunecare provincială spre Sârbi sau spre Ruși.

În ce privește Domniile, — pe lângă care și el ține samă de « Cuțovlahi sau Țințari », căci « pe lângă Dunăre, până la muntele

¹ *Ibid.*, pp. 479-81, no. 695.

² El scrisese încă de la 1791 un fel de manual istoric cu întrebări și răspunsuri. V. *Sionul românesc*, II, p. 126 și urm. Cf. revista *Instrucția publică*, II, p. 167 și urm., și I. Bianu, *Samuil Micu*, p. 19.

Emului, tot norod românesc lăcuiaste », el li caută originile în toate părțile, și se încearcă o legare a evenimentelor care nu se poate compara însă ca orientare cu a lui Șincai. Nu lipsesc considerații critice ca aceia prin care, deplângându-se influența grecească supt Domnii străini, se îndeamnă boierii « *să aibă grijea ca pruncii lor să iea înțeleaptă și creștină învățătură, nu numai să știe franceșle și alle limbi, prin a căroră știință doară mai tare să nebunesc și să depărlează de la viața cea creșlinească, ci mai înnainte de toate să se muncească ca toate învățăturile și știința în limba sa să le aibă, că atunci și mai bine și mai mulți vor putea învăța* ».

În schimb, istoria bisericească a Ardelenilor e tratată pe larg, după izvoare orale și amintiri personale, cuprinse în altă scriere, de simple memorii, pentru mai bine de o jumătate de veac, — și aici își arată scriitorul toate însușirile de limpeziciune, seninătate și duiosie. În centru stă figura unchiului războinic și martir, care «ofta cu suspin», el, un simplu «Oprea păcurariu», pentru nobilii și bogații din dietă, de durerea neamului său fără «dreptate»: «de n'ar fi împedecat cei înțelepți, domnii din dietă pe fereastră era să-l arunce jos¹».

În forma populară se merge și până la Bob, care e înțeles între cei cari pun stavilă cui «iaste putincios și învățat a face ciale ce sânt pentru binele de opște» și cari preferă pe «trântorii din coșniță». Făgăduind și o mare operă istorică despre episcopie și despre mănăstirea de la Blaj, el se declară hotărât contra latinisanților, și în formă, din lumea unită.

Cu credința că prin cunoașterea trecutului ei se poate ridica din umilință nația sa, care-și va da sama astfel, ca și dânsul, că «mult iaste a fi născut Român» începea Clain această ediție populară a istoriei sale², dar moartea, pe care și-o simția aproape, îl prinse acolo, între străini, departe și de Sadul nașterii și de Blajul ostanelilor, încă în cursul anului 1806, în ziua de 13 Maiu³.

¹ Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 182–200.

² Bianu și Hodoș, *l. c.*, II, pp. 475–6, no. 691.

³ Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 181–2. E înmormântat în biserica sârbească unită. După moarte i s'a tipărit la Sibiu, în 1812, traducerea *Imitației* lui Hristos; Bianu, Hodoș și Simonescu, *Bibl. Rom.*, III, p. 62, no. 813.

Șincai crezu că-i poate lua locul de censor, dar el fu câștigat de Corneli¹. Până ce se ajunsese la această numire, care lovî așa de greu pe celalt istoric al Românimii întregi, el urmă cu tipărirea «Calendariului» după paginile, acum pregătite, din 1807², dar înlătură manuscriptul lui Clain, rămas astfel fără răspândire, și-i substitui, cu gândul că și el ar putea muri, pagini în «extract», care nici acelea nu putură fi duse la capăt, din propria sa povestire istorică în care nu era aceeași ușurință de înțelegere și același farmec³.

Șincai plecând, rostul momentan cultural-național pentru Români al tipografiei budane dispăre. «Calendariul din 1808»⁴ cuprinde doar urmarea istoriei lui⁵. Țichindeal dă în același an, cu închinare către ierarhul său sârb, *Epilomul* pentru preoți, încă o traducere, promițând o «Pastoral-Theologie», o «Dogmaticiască Teologie», o Istorie a Bisericii Răsăritului, un Tâlc al Apostolului, o Filosofie, o Istorie firească, Omilii și Canoane⁶. Deocamdată apare «Adunarea de lucruri moralicești», altă traducere din Dosoftei Obradovici, închinată omonimului său, directorul în pensie, și care era «devovată», cum arată aici însuși nepotul, apostolului cultural al Sârbilor, «mare luminătoriu al neamului seu»⁷.

Indată, fiind vorba de a se publica în altă limbă o lucrare în sensul vederilor lui Clain și Șincai se caută editorul aiurea. Astfel, în Pesta se dau, nemțește și grecește, *Cercelările asupra Românilor sau așa-zișilor Vlahi cari locuiesc dincolo de Dunăre, înlemeiale pe vechi mărturii*, de studentul în fiziologie și în ginecologie, originar din Macedonia, Gheorghe Constantin Roja (grecește: Rozia, nemțește: Rosa). Fără pretenții, el vrea să arăte și Românilor înșiși care e rostul părții din nație căreia, în vecinătatea bisericii și bogatei colonii de negustori de acolo,

¹ Iorga, *I t. lit. rom.*, III, p. 219 și urm.

² Bianu și Hodoș, *l. c.*, II, pp. 479–81, no. 695.

³ Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 182–200, mai ales p. 195. Cf. Bianu și Hodoș, *l. c.*, II, pp. 536–7, no. 751.

⁴ *Ibid.*, p. 525, no. 735; pp. 536–7, no. 752.

Ibid., pp. 526–8, no. 738.

⁶ Cheltuiește tot negustorul din Grabaț, ca și pentru lucrarea următoare.

⁷ B'anu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 533 4, no. 744.

uniți și în societăți, e mândru că-i aparține. Ar fi scris și românește, dar vrea să fie înțeles și de cei cari nu cunosc limba aceasta ¹.

Dar acum din nou, de la Mart 1809, o conducere românească e la Buda, pe doisprezece ani întregi, a lui Petru Maior, care luă locul lui Corneli, acesta nepresintându-se. Cât despre Șincai, el se întorsese la Sinea, lângă elevii săi, pe cari-i crede înrudiți cu dinastia moldovenească și cu Vlad Dracul ², și, lucrând acolo, și la Orade, lângă Vulcan, până la 1811, tot la cartea sa cea mare, el credea că ar putea găsi un editor la negustorul Margela, amestecat, în Basarabia, după 1812, la lucrări literare ³.

Și noul censor venia cu lucrări de caracter bisericesc - popular gata de tipar. Astfel încă din anul așezării sale în orașul neprielnic sănătății celui deprins a trăi liniștit în aierul viu de supt Carpați, el poate da « conțiile », « Cazaniile » sale: *Propovedaniile la îngropăciunea oamenilor morți* ⁴ și, cu un titlu pe care-l alesese și Antim Ivireanul, *Didahiile... la îngropăciunea pruncilor morți* ⁵, de fapt o lucrare pedagogică, pentru ca în 1811 să urmeze adevărata « Cazanie » în trei volume, având a înlocui pe a lui Varlaam, *Predicele sau învățăturile la toate Dumenicele și sărbătorile anului* ⁶ după care, în afară de lucrările de istorie, va ieși numai traducerea lui *Télémaque* făcută de bună samă fără a cunoaște vreo altă versiune românească în manuscris ⁷.

Din ale altora, în legătură cu crezul său de romanitate, Petru Maior dă a doua lucrare, în românește, a lui Roja, acum intern de spital la Pesta. *Măestria ghiovăsirii românești și grecești*

¹ V. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, pp. 311—2; Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 537—8, no. 753.

² *Hronicul*, I, pp. 403—4.

³ N. Densusianu, *Raport*, pp. 208—9. Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 226 8

⁴ Bianu, Hodoș și Simonescu, *o. c.*, III, pp. 6—10, no. 765.

⁵ *Ibid.*, pp. 10—2, no. 766.

⁶ *Ibid.*, pp. 22—5, no. 779.

⁷ *Ibid.*

(1809), lucrare menită să învețe pe ai săi și la Nord și la Sud de Dunăre cu principiile de scriere cu litere latine. Patronul e un negustor macedonean așezat acolo, Gheorghe Șuliovski ¹.

Dar în 1813, la Viena, unde conducea școala grecească ², apare gramatica romanică sau macedo-vlahică, în grecește și nemțește, a lui Mihail Gh. Boiagi, dedicată coprovincialului Nicolae Nitta. E o mândră afirmare, în prefața căreia e vorba de cei 4.000.000 de Români cari, dacă n'ar fi risipiți, ar juca un rol mai mare decât acela al celor «două până la trei milioane de Unguri» și a căror limbă, în mai bune împrejurări, ar putea să deie în literatură ce au dat surorile ei. E și o lucrare de răspingere a aserțiunilor învățatului Neofit Duca, pe care-l califică de «pedant» și «sicofant» ³.

Mișcarea macedoneană va continua. După ce Atanase Puliu, «Pulievici», ruda librarilor de la 1790, ajută pe un Gheorghe Montan, învățătorul din Pesta, să-și tipărească versurile de Crăciun ⁴, același învățător era adus a povesti pe scurt, în nemțește, «istoria nației» în Dacia și Macedonia, și căpătă în același timp sprijinul Bănățenilor Uroș Nestorovici, «perilustrul» inspector al școlilor din Ungaria, pe care Montan îl va lauda în *Străinul în Pesta* din 1816 ⁵, Gheorghe Petrovici, Naum, și al Macedonenilor Nicolae Roja și Gheorghe Lazăr ⁶. Cancelistul Naum Petrovici închina versuri Macedoneanului Atanase Grabovschi, curator al școlii românești din

¹ *Ibid.*, pp. 13 5, no. 771. Tesa lui de doctor; *ibid.*, p. 61, no. 812. Acolo se arată Moscopolitan. O dedică unui Hildebrand.

² Iorga, în *Mem. Ac. Rom. secția lit.*, seria a 2 a, *Scriitori mireni*.

³ Bianu, Hodoș, Simonescu, *l. c.*, pp. 73-6, no. 822.

⁴ *Ibid.*, p. 81, no. 831 (an. 1813).

⁵ *Ibid.*, pp. 153-4, n-le 914-5; și nemțește.

⁶ *Ibid.* Și episcopul străin din Ungvár prețuia limba românească. La 1800, acest episcop, Andrei, dădea ordin ca preoții să învețe românește: «rânduiala mea că de an, pomenind, înnoesc, ca nime, batâr din că învățată școală lătinească, fără de știința că rumânească, fără care nici cumva n'a puté sluji în preuție norodului său, să nu îndrăznească a venire și preuție a cere, că mai bine și mai folositoriu este, în mare parte a diezezișului, să fie preut numai știtorul limbii sale rumânești și bine învățat în ustav și în rânduiala sa, apoi aice în theologhie înluminat, de cum, fără știința acestora, cu limbile cele străine norodului său zminteală și străcare rituzului a-i aduce»; Darius Pop, în *Familia* pe 1936, p. 71.

К Я П Л Т Ж Ю.

ПЕНТРЪ ДЕСКЗЛЕКАРЪ РЪМАНИЛОР Л ДАКІА.

§. а.

РЪСВОДЕЛЕ, КАРЕ ЛЪВЪ АВЪТЪ РЪМАНИИ КЪ ДАКИИ ЛМАИНТЕ
ДЕ ТРАІАМ.

ДАКИИ ЛКЪ ДИН ЗИЛЕЛЕ ЛВИ ІВЛІЪС КЕСАР АТЪТА ЕРА ГРЕИ ЛПЪРЪЦИЕЙ
РЪМАНИЛОР КЪ ЧЪЛЕ ДЪСЕ АЛЕ ЛОР РЪСВАТЕРИ ШИ ПЪРЪЗИ ЧЕ ФЪЧЪКЪ Л ФРА-
КИА, Л ІЛІРИК ШИ АТЪВЪ АЛТЕ ЛВЕЧИНАТЕ ЦЪРИ АЛЕ ЛПЪРЪЦИЕЙ РЪМАНИ-
ЛОР, КЪТ ІВЛІЪС КЕСАР КАНЪЛ РЪМАНИЛОР ДЪПЪ ОУЧИДЕРЪ ЛВИ ПОМПЕИ
ПРОТИВНИКЪ ЛВИ СВЪ, ШИ ДЪПЪ СТИНЦЕРЪ ПОМПЕИАНЕЛОР РЪМЪШНИЦЕ, Л
ТОРЪЖИДЪСЕ ЛА РЪМА, КЪ ГРЪКЪ ВЪСТЕ, КЪМ СКРИЕ СВЕТОНІЪС Л ВІАЦА ЛВИ
ІВЛІЪС КЕСАР, СЕ ГЪТЪ СЪИ ЛФЪЖИГЪ, ШИ СЪИ КОНТЕНЪСКЪ. а) ДЕ КАР
ПРИМЕЖДЕ АТЪМПАТА АЛВИ ІВЛІЪС КЕСАР ФЪРЪЗ ДЕ ВРЪМЕ ОУЧИДЕРЕ ПРИ
РЪМАНИИ ФЪКЪТЪ ЛВИ СКЪПЪ ПРЕ ДАКИИ.

Пре

а) Dacos; qui se in Pontum, et Thraciam effuderant, coërcere, mox Parthis in
ferre bellum per Armeniam minorem, nec, nisi ante expertos aggredi prae-
lio. Talia agentem, atque meditantem mors praevenerit. *Suetonius in Iuli
Caesare.*

Fig. 18. — Frontispiciul *Istoriei inceputului Românilor* de Petru Maior.

Pesta ¹. Un patron macedonean, Gheorghe Constantin Darvari, din Clisura, ajută pe teologul maramurășean Vasile Ghergheli de Ciocotici, care scrie cu litere latine în ortografie ungurească, să dea un îndreptariu al vieții în societate, *Omul de lume*, tradus poate din ungurește, în care, pe alături, se exprimă ideile « daco-romane », cuprinzându-se în nație și cei de la « muntele Hem » ².

Dar la Pesta un necunoscut I. G., care scrie latinește, discută, la 1811 cu *Välerländische Blätter* pentru felul cum apar acolo Românii din Ardeal ³, și un Toma Constantin de Gavra, pomenit și în polemica lui Petru Maior cu Kopitar, despre care va fi vorba îndată, înfruntă pe Martin Schwandtner pentru rolul atribuit acelorași în Statistica Ungariei (1812) ⁴.

În sfârșit, la 1812, Petru Maior își încunună activitatea de editor și de scriitor prin publicarea *Istoriei pentru începutul Românilor în Dachia* ⁵ și, la 1813, a *Istoriei Besearecii Românilor* ⁶.

Protopopul censor declară, în prima, pentru a se pune la adăpost, că scopul răspunsului său către acei cari-i batjocoresc neconținut neamul, pe când « Românii adânc tac », e numai a face din ei oameni ascultători de stăpânire, chiar de « domniilor locurilor » și « cetățeanii Patriei folositori ».

Avem a face în amândouă aceste scrieri, nu cu o povestire populară pe care să o înțeleagă oricine, și nici cu o presintare de material. E o *pledoarie*, o *apărare de drepturi*, asemenea cu aceia din vechea petiție, dar într'o formă de o întindere și de o putere de convingere neasămănat superioare. De și scrisă în românește —, căci nu se cunoaște vre-o formă latină, — această argumentație strânsă e menită mai mult străinilor, cari, cum se va vedea, și din cauza locului de tipărire, au ajuns a o cunoaște.

În momentul când se discuta între Ruși și Turci soarta celor două țări românești libere, când steaua lui Napoleon, care până

¹ Bianu, Hodoș și Simonescu, *B. bl. Rom.*, III, p. 155, no. 917.

² *Ibid.*, pp. 309–12, no. 1043. Analisa interesantei lucrări în Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 270–3.

³ Bianu, Hodoș și Simonescu, *Bib. Rom.*, III, p. 56, no. 805.

⁴ *Ibid.*, no. 806.

⁵ V. și *ibid.*, pp. 57–61, no. 809.

⁶ *Ibid.*, pp. 78–81, no. 828.

atunci hotărîse asupra vieții tuturor Statelor europene, se apleca spre Apus, acela care prin rostul său la tipografia din Buda era din nou adus, după o așa de lungă întrerupere în mijlocul credincioșilor săi de la țară, pe cari i-a ajutat și i-a iubit, într'un mediu intelectual și politic, a înghebat, fără a recurge la izvoare, cu câteva cărți moderne de erudiție la îndemână, operele care n'au fost, ca ale lui Clain și Șincai, multă vreme purtate prin traiste, duse dintr'un loc de adăpost la altul, revăzute, prefăcute, ținute gata, în așteptarea tiparului, pentru încă o îngrijită, aproape dureroasă, revenire asupra lor. « Nici a scrie a doao oară curat nu m'au suferit », spune el însuși, « încongiurările stării mele ¹. » În mijlocul unor oameni cari credeau în dogma părăsirii pământului Daciei de urmașii coloniilor lui Traian, dogmă care părea stabilită solid de Eder și de Sulzer încă din 1780-90, el caută a li dovedi, mai mult chiar: a-și dovedi lui însuși cum că « daco-românismul », de care vorbeau de atâta vreme tovarășii lui de credință, cari apucaseră a-și tipări unele din lucrări, este și o permanență.

« Strâmba părare » trebuia atacată și zdrobită de robustul bun simț pe care-l aducea el din acele părți unde strămoșii lui de Dicio-Sân-Mărtin fuseseră nemeși siguri de dânșii pe un pământ tot așa al lor supt raportul familiar cum era el de convins că pământul dacic era al nației întregi. Apariția cărții, atât de impunătoare și de bine primită în cercurile literare, a lui Engel, îl hotărî să nu zăbovească tipărirea lucrării, care-și lua titlul după încercarea, pe care arăta prin aceasta a o fi cunoscut în manuscris, a lui Clain ².

Se rostesc asupra problemei care se credea rezolvită în dauna Românilor păreri pe care le-am mai întâlnit și la ceilalți dintre apostolii ardeleni ai unui nou naționalism, dar care nu se înfățișaseră nicăiri așa de complet, așa de legat și mai ales așa de neted desfăcute de tot ce e erudiție sau literatură. Roma și numai Roma, nepângărită prin vre-un amestec de sânge

¹ Prefața la *Istoria pentru începutul Românilor*.

² Pentru alte lucrări, acestea ungurești, rămase netipărite, care atacă același subiect, v. Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, p. 254, nota 1.

Fig. 19. — Petru Maior.

barbar¹, Roma întemeiată pentru vecie și neputând fi desrădăcinată de undele trecătoare ale unor năvăliri veșnic pe drum. O lume liberă, « volnică » din neam în neam și din veac în veac, cu sau fără o alcătuire de Stat, înlocuită prin păstrarea tradiției imperiale. Cum nu se poate admite nici stăpânirea germanică, nici umila supunere față de Unguri, și cu atât mai puțin întrarea acestora într'un pământ fără stăpân, nu e de crezut în vre-o strecurare bulgărească în munții Ardealului, așa cum spune « notariul anonim », în care și Petru Maior crede fără discuție. Ca și Șincai, el recunoaște pe ai săi supt numele unor năvălitori veniți din stepa eurasiatică. Limba însă, în a cărei interpretare se amestecă și el, într'o vreme când gramatica era o armă și dicționarul, încercat de atâția cu atâta trudă, un arsenal, îi dă argumente pentru a sprijini această eroică neclintire, sprijinită și de vitejile firești a căror amintire s'a șters de vremuri, dar se poate afirma după dovezile mai noi. Aceste lucruri le știe, le crede, le apără,— de altele nu se ocupă: el nu va da o nouă lucrare paralelă cu cele precedente asupra întregii istorii a Românilor și, cu toată cetirea uneia din operele lui Dimitrie Cantemir, în viața celorlalți Români, cu cari nici el n'a avut altă atingere decât un drum peste munți, până la București, în 1810², nu înțelege a se amesteca, de și are oarecare idei despre isprăvile lui Ștefan-cel-Mare, care-i sânt doar încă un argument.

Apărută, după unele greutăți cu guvernul, abia în 1813 cartea fu atacată din două părți, și vârtutea polemică a bătrânului cleric nu putea să îngăduie zăbava răspunsului.

De la Blaj, episcopul, foarte maltratată în treacăt, ca nesimțitor față de interesele neamului său și preocupat numai de a crea în grabă o literatură teologică, pe care, amestecând și pe Clain, întâiul muncitor pentru dânsa, cu canonicii cari-i

¹ Un Ioan Teodorovici Nica, student în drept, de origine probabil macedoneană, o spune și în versuri, latine și românești, la 1813; Bianu, Hodoș și Simonescu, *Bibl. Rom.*, III, p. 82, no. 833. El e a se deosebi de parohul românesc din Pesta cu același nume, care publică, laudând pe Petru Maior, lângă care stătea și pe care a căutat să-l continue, *Moralnicele sentenții*, traduse, din 1813; *ibid.*, pp. 82-3, no. 834.

² V. *Convorbiri literare*, XLIV (1910), n-le 3-4.

refăcuseră opera, Petru Maior o socoate tradusă prost dintr'un Tournelli și plină de greșeli până la ridicul, puse noua generație de cărturari locali să răspundă în notele la ediția latină a cuvântărilor lui ¹. Adversarul era prezentat ca având o viață străină de datoriile față de ierarhia din care făcea parte, și el însuși legat de foloasele lumii. În a treia persoană, cel astfel lovit răspunde prin violentul « Răspuns la cărtirea asupra sa », în 1814 ².

În astfel de învinuiri pamfletare nu era nicio discuție teoretică. Altfel a fost cu critica din *Wiener Allgemeine Litteraturzeitung* de la 7 Decembre, a cuiva pe care l-am văzut înțelegător și prieten al Românilor, preocupat el însuși de chestiunile ce se trezesc prin îndelungata tăcere a izvoarelor asupra nației, Kopitar. Învățatul filolog sloven din Viena, neconținut în legătură cu « Greci moderni, Sârbi, Români și Albanesi », între cari și acel feldmareșal-locotenent Duca, despre care, de și se face a fi Sârb, ni se spune că e « Valah » ³, crezu că nu jignește când, în recensia asupra unei cărți venite de la cine până atunci nu era cunoscut în lumea erudiților, opunea teoriilor enunțate acolo convingerile sale, poate doar influențate de o conștiință slavă.

Neiscălit, articolul i se păru lui Petru Maior, din cauza apăsării asupra punctului de vedere slav, că e scris de episcopul sârb de Buda, cu care el nu pare a fi fost în bune relații. De aici nota pasionată până la brutalitate din răspunsul său. Cărticica latină de *Animadversiones in recensionem historiae de origine Valachorum* îi servește pentru a răspândi în această limbă generală a erudiției timpului părerile până atunci închise în forma românească a cărții din 1812 ⁴.

Polemica nu se opri însă aici. Intors de la Paris, unde fusese câțeva vreme, după cât se pare în vre-un rost politic, Kopitar arată că el e recensentul și presintă, într'o formă influențată

¹ Bianu, Hodoș și Simonescu, *Bibl. Rom.*, III, pp. 84-6, no. 837.

² *Ibid.*, p. 106, no. 855.

³ « Ein Walache der sich aber für einen Serben ausgab, weil die Serben unter den österreichischen Griechischgläubigen sich für etwas besseres halten als die Walachen: sonst unter Nichtserben geben sie nicht für Ungarn aus »; *Kleinere Schriften*, Prefața, p. 12 și urm.

⁴ Bianu, Hodoș și Simonescu, *Bibl. Rom.*, III, p. 105, no. 854.

de jignirile ce primise, îndreptăţirile sale, pentru a-şi atrage, la 1815, *Reflexiones in responsum domini recensentis viennensis ad Animadversiones*. Printr'o *Contemplatio* din 1816 Petru Maior crezu încheiată polemica, în cursul căreia din partea românească nu fusese nicio părăsire a poziţiei, ci o esenţială întărire a ei¹. În adevăr i se dovedi lui Kopitar, care se coborî la insulta asupra întregului neam fără alţi cărturari decât asemenea « popi », că Românii au avut o nobilime, că ei nu sânt lipsiţi de o literatură pe care represintantul conştiinţii şi mândriei româneşti o caută şi dincolo de munţi, citând traducerea la Români a operei teologice masive a lui Simion de Tesalonic, traducerea poetică a Psaltirii şi încercările în versuri, din italieneşte, ale tânărului Slătineanu, fără a lăsa la o parte amintirile sale proprii despre societatea din Bucureşti : « laudă lui Dumnezeu, nu puţini bărbaţi se află, nu numai în Ţara-Românească cei ce sânt şi procopsiţi şi ştiu şi limbile, atât italienească, franţozească şi spaniolească, cât şi dialecturile limbii slavoneşti ». El fixează neted originea literaturii româneşti de aiurea decât din frumoasa prefacere după normele elenice din operele marilor scriitori, arată cu temei de unde vine numele de Român, apără firescul drept de a se schimba buchile cu litere latine şi de a se recurge la neologisme din limbile înrudite².

Ca un răsunset al acestei lupte trebuie a se privi apariţia la Halle, în 1823, a unei cărţicele, datorită unui consilier german anonim, prin care se tăgăduia originea romană şi imediatul răspuns, prin încă o *Animadversio*, a lui Teodor Bojinca, din Banat, pe care-l vom mai întâlni, în epoca romantică, şi în Moldova³. În sfârşit Ardeleanul Teodor Aron dădu, tot la Buda, în 1828, un *Apendice la istoria lui Petru Maior*⁴.

După zgomotul ce se făcuse în jurul acestei lucrări așa de aprig atacate, în prima polemică stârnită de un Român, se înţelege cum Petru Maior întâlni cele mai mari piedeci când

¹ *Ibid.*, p. 152, no. 912. Ediţia dată de Moldoveanul Mălinescu şi Bojinca Bănăţeanul la 1834 a *Istoriei* redă în româneşte lupta lui Petru Maior; *ib. d.*, pp. 60-1. Ea se găseşte şi în ediţia din Gherla, 1883.

² V., mai pe larg, Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 260-2.

³ Bianu, Hodoş şi Simonescu, *o. c.*, III, p. 527, no. 1300.

⁴ *Ibid.*, pp. 566-8, no. 1355.

fu vorba de răspândirea celei de-a doua mari opere a lui, isprăvită, dar tot așa pe fugă, în curs de unsprezece săptămâni de lucru de noapte, încă din 1813, *Istoria Besearecei Rumânilor, atât acestor din coace, precum și a celor din colo de Dunăre*¹, care, tipărită în cea mai mare parte de multă vreme, nu putu să apară decât într'o formă schilodită după moartea lui, în 1821.

Și aici el găsi prilejul să infățișeze, și după inedite, cu greu căpătate de la Blaj, dar pe altă linie, drepturile poporului său, așa cum încercase și Clain, a cărui lucrare nu era cunoscută celui care presinta pe a sa ca o primă încercare, cutezătoare, în acest domeniu. Dar înainte de toate, cu spiritul ațâțat de lupta pe care o urma în altă direcție², istoricul se preface într'un aprig adversar al lui Bob, ba chiar al Unirii bisericești, considerată așa ca în noul Blaj, în marginile unei teologii latinisante. Trecerea la catolicism nu e pentru dânsul decât acceptarea unor puncte de dogmă, dar nu o renegare a străvechii « legi », și ea ar fi putut duce prin alte metode decât a tăgăduirii și a insultei la câștigarea și a celorlalți Români, față de cari atitudinea lui Petru Maior e întocmai ca a lui Clain în anii din urmă; ca pe vremea Vlădicăi Inochentie, se lovește în teologul jignitor și în formele înseși ale vieții unite de toate zilele. Blajul, grămădit fricos în jurul idolului său episcopal, nu e pentru autor singurul centru religios al Românilor, ci și în Sibiiul lui Moga se vede altă continuare a vechiului Scaun din Bălgrad³. N'avem însă nici ultimele capitole din istoria episcopilor uniți și mai ales acea polemică necruțătoare contra lui Bob, care, acesta, și nu străinii preveniți contra « Daco-Romanului », au adus acea prigonire contra cărții, care n'a ajuns decât într'o formă neîntreagă și incurcată. E de crezut că această parte, la care dușmanul Vlădicului său, trăind la adăpost în Buda, ținea așa de mult, a fost scrisă, și tot așa partea, care ar interesa

¹ V. și *ibid.* pp. 78–80, no. 828.

² Kopitar despre Roja, *Kleine Schriften*, I, p. 183 și urm. Despre Maior, *ibid.*, p. 230 și urm. Cf. și *ibid.*, pp. 369–71.

³ Mai târziu, prin Iosif de Argeș și Bob se va reîncepe, cum se va vedea, lupta în jurul Unirii.

așa de mult, privitoare la organizația bisericească din Moldova și Țara-Românească ¹.

Aceste lucrări, și mai ales cea d'înălău se răspândiră și dincoace de munți, devenind din ce în ce mai mult cartea de temelie a dreptăților neamului. Altele, în același spirit, nu avură același noroc, ba încă ele se păstrează numai în manuscrise, unele necomplete, cele mai multe nerevăzute pentru tipar și salvate întâmplător de distrugere.

Astfel ce înjgheba, în Liovul său, fiul preotului din Cigmău, Ioan Budai, fratele lui Aron Budai ², odată preot, apoi om de drept, dintre nemeșii din acel colț sud-vestic al Ardealului, de unde unii trecuseră cu interesele lor și peste Carpați. Considerațiile, scrise latinește, ale acestui funcționar și referent — avem de la el o excelentă lucrare oficială asupra Bucovinei, a cărui soartă față de Galiția era tocmai în discuție ³—, tratează despre « originile popoarelor din Ardeal », despre ale Slavilor în genere, despre instalarea Ungurilor, pe lângă observațiile lui de jurist despre « Unirea celor trei națiuni » ⁴.

La 1812 el pregătia și o gramatică nouă a limbii sale și la 1818 ținea gata Dicționarul român-german și german-român, arătând o rară pătrundere în judecarea limbii ⁵. Acesta se va vădi însă un poet de mare valoare în epoca de clasicism care se deschide după restabilirea vechii ordini europene prin căderea lui Napoleon, el însuși, de altfel, represintantul cel mai strălucit al aceluiași spirit latin restaurat.

Un Dicționar în patru limbi gătise încă din 1805 Vasile Kolossi, vice-protopopul de Bobâlna, apoi protopop la Săcărâmb, care izbuti numai să publice, la 1814, o biată traducere după Istoria bisericească pe scurt a lui Fleury, de și tipărirea

¹ V. și Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 263-5; în genere, același, *La o sută de ani de la moartea lui Petru Maior*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XLI.

² V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, p. 302.

³ Ed. Nistor, în *Românii și Rutenii din Bucovina*, București, 1915, p. 168 și urm. Traducere de G. Bogdan-Duică, în *Gazeta Bucovinei* pe 1894.

⁴ Pe atunci, la 1804, se pare că s'a reeditat *Supplex libellus*; v. *Mem. Ac. Rom.*, XVI, partea administrativă, p. 1.

⁵ Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, p. 302 și urm.

Dicționarului începuse la Buda încă pe vremea conducerii lui Șincal, pentru a fi reluat spre revizuire din indemnul lui Petru Maior¹. Acesta, el însuși autor de gramatică, luă asupra-și, editarea, după moartea lui Kolossi, a operei de colaborare și cu Iorgovici, cu Budai, poate și cu Körösi-Crișan, bizuindu-se pe obiecțiile lui Corneli, nu fără indemnul lui Vulcan de la Orade. Era vremea când și Uroș Nestorovici venia cu Ortografia și Gramatica alcătuită, pentru scopuri practice, de dânsul. Se ceru și concursul parohului de la Pesta, Ioan Teodorovici, vechiu ajutor și viitor urmaș, el însuși autor și al unei noi Istorii universale, traduse după Sârbul Chenghelaț, și al unei noi cărți de morală, *Teofron*, al traducerii din limba franceză, *Pruncii cei părăsiți*², și ajutorul fratelui acestui Bănățean, Alexandru, care era doctor și în filosofie și în medicină. Dar acela care pregătise, ca o introducere, o revizuire și punere la punct a tuturor chestiunilor de limbă discutate până atunci prin « Dialogul pentru începutul limbii române, între nepot și unchiu », nu văzu acest *Lexicon* cu echivalențe latine, ungurești și nemțești, care, pomenind o lungă și grea gestație de « treizeci și mai mulți ani », apărea la Buda într'un veșmânt latinisant, de o închegare în sfârșit definitivă, abia la 1825³.

Cu guvernarea literară din Buda a lui Petru Maior, care se stingea la 14 Februar 1821, fiind înmormântat într'o biserică romano-catolică⁴, — nu a Sârbilor uniți, ca Samuil Clain —, se încheie însă și cealaltă colaborare, cu clericii din Țara-Românească —, nu și din Moldova, — pentru care Petru Maior făcuse și călătoria la București.

Pe când boierul arhimandrit Nicodim Greceanu, prin Iosif de Argeș, va da la Sibiu traducerea Enciclopediei lui Polizoi⁵

¹ *Ibid.*, pp. 308-9.

² V. Bianu, Hodoș și Simonescu, *o. c.*, III, pp. 221, 295-9, 436-8, 709-10, n-le 978, 1155, 1210, 1499; cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, p. 322 și urm.

³ V. Bianu, Hodoș și Simonescu, *Bib'. Rom.*, III, pp. 460-4, no. 1240. Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, III, pp. 323-4.

⁴ *Ibid.*, p. 250 (după o nota în *Arhivul* lui Cipariu, pp. 518-9. Testamentul, *ibid.*, p. 390 și urm.).

⁵ Despre acest Polizoi Lampanitzotes, din Labanița macedoneană, v. și în *Σύλλογος* din Constantinopol, IV, p. xxvii.

Kontu ¹, cel dintâiu boier de la noi care iea drumul Vienei, nu al Pestei, unde nu se lucra grecește, pentru o publicație, e Iordachi Golescu, fiul lui Răducanu, care dă acolo, la 1800, în vremuri atât de rele, un « Atlas » geografic în formă de hartă, cuprinzând, pe lângă elemente de geografie matematică, și harta țării sale. Lucrarea e împodobită cu versuri ale noului profesor de la Academia bucureșteană, — așezată acum pe o basă elenică, potrivit cu acel curent de înviere care domnia la Greci, pentru cari Țara-Românească începea să fie o « Dacie » a lor —, Ștefan Kommitas, care a dat acolo, la Viena, și o mare Enciclopedie grecească. Antim Gazi, gramaticul așa de popular la noi, îngrijia tiparul. Harta înfățișează și pe Vodă-Moruzi, ale cărui legături cu Viena, prin boierul Grigorașcu, le cunoaștem. Avem astfel legăturile care au dus la această neobișnuită publicație, care era menită poate școlii bucureștene ².

Tot la Viena, în tipografia lui Vendoti, publică Vornicul Grigore Brâncoveanu, adânc cunoscător al limbii grecești, traducerea de dânsul a *Logicei* și *Elicei* lui Heineccius ³.

Al doilea scriitor de dincoace care se înțelege cu însăși Buda, e însuși Iosif, episcopul de Argeș, prietenul lui Molnar. Cum *Mineele* lui Chesarie nu mai ajungeau, Molnar însuși se lăsă atras la o retipărire a lor, în condițiile pe care ni le arată corespondența lui Iosif cu negustorul cel mare din Sibiu, de origine oltenească și căsătorit cu o Olteancă, Hagi Constantin Pop, mijlocitorul (am văzut că Șincai arată pe Clain ca al doilea « emendator ») ⁴. Ceia ce-i îndemna mai ales era faptul că Mitropolitul din Carlovăț, Ștefan Stratimirovici, întreprinsese această retipărire, pentru Banat ⁵. Volumele aveau să apară pentru Țara-Românească într'o formă deosebită, cu pomenirea lui Constantin-Vodă Ipsilanti, a Mitropolitului și a lui Iosif însuși.

Octoihul de Buda, din 1811, paralel cu cel de Râmnic, și cu frontispiciul în legătură cu ierarhia sârbească, e datorit aceluiași

¹ Bianu, Hodoș și Simonescu, *l. c.*, pp. 41-4, no. 731.

² Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 420-1, no. 630.

³ *Ibid.*, p. 538, no. 754.

⁴ Iorga, *Scriitori bisericești*, în *Mem. Ac. Rom.*, secția lit., seria a 2-a, XXVIII, p. 199 și urm.

⁵ Bianu și Hodoș, *o. c.*, II, pp. 449-50, no. 668.

ierarh, strâns legat de Ardeal prin Molnar și, ca și cum i-ar fi dat să realizeze o unire literară românească, el întrebuițează pentru revizie « pre oarecarii părinți din mănăstirea Neamțu, ce iaste în Moldova, procopsiți la învățătura ellinească și asemenea răvnitori pentru folosul de obște »¹.

¹ Bianu, Hodoș și Simonescu, *l. c.*, pp. 47-50, no. 796. V. și n.ș urmator.

CAPITOLUL V

Românii și noul Imperiu roman al lui Napoleon

La 1804 o parte dintre Sârbi, supt cnezii lor tradiționali, se ridicau în arme¹ contra regimului de nesuferit în țara lor încă mai mult decât peste Dunăre, în Oltenia vecină, al dahiilor, dintre ienicerii decăzuți, cari, ca și pasvangiilor și manafii, ca și trupele aianilor dunăreni, luând puterea din mâna Pașii din Belgrad, erau una din aparițiile încetei distrugerii a centralismului otoman.

Porniți, încă din primul moment, după străvechile tradiții traco-ilirice, cu o « adunare a poporului », ca un « sbor », un « kovent », ei nu înțelegeau să ceară sfatul ierarhiei bisericești, care, peste protopopii locali, unii dintre ei atinși de mișcarea culturală a lui Dosoftei Obradovici, era greacă sau, cum i se zice de obicei, acolo ca și în Bulgaria, fanariotă: un Leontie de Belgrad a lucrat totdeauna ca Grec și tot așa va fi fost casul și cu celalt episcop, de Vidin, nici unul, nici altul, de altfel, ne manifestându-se, câtuși de puțin, în vre-o formă literară, dacă nu politică. Șefii trebuiau căutați aiurea.

Ei erau ori haiduci, ca Velicu din regiunea, plină de Români, a Timocului², care-și avea soția adăpostită la București, ori foști conducători de bande libere, de « corpuri france » în cursul ultimului războiu dintre Austrieci și Turci, care, ca și acela de la 1718, și, într'o epocă de recurs la revoluție încă mai mult, se adresase și localnicilor ca să-i ridice contra stăpânilor de

¹ V. știrile, contemporane și popular descrise, din Dionisie Ecclesiarhul, p. 229 și urm. Pentru relații anterioare între Români și Sârbi, *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, II, pp. 191 8.

² V. D. J. Popovici, *О Хајдуцима*, 2 părți, Belgrad, 1930, 1932.

pană atunci, cu nădejdea unei liberări care a lipsit. Astfel acel Caragheorghe, Cernigheorghe pentru Ruși, cari luptau alături de catanele lui Iosif al II-lea.

Dar legături strânse trebuiau să fie neapărat între acești Sârbi turci și aceia cari se aflau de mult supt sceptrul austriac, având acolo, cu arhiepiscopul, cu episcopii, ca la Arad, cu obărnezii, cu soboarele, unde veniau delegații de pretutindenii, o situație de autonomie, vrednică de invidiat, care, de trei generații, încălca asupra Românilor, socotiți ca inferiori și incapabili de a-și căpăta, în acest Banat, o organizație bisericească și politică proprie.

Dacă nu uneltirile agenților Vienei, măcar un negoț, care lega Balcanii de cele două capitale, ungurească și germană, ale Habsburgilor, putea pune în legătură aceste două lumi sârbești.

Se adăugiau trei alte elemente: spiritul revoluționar grec, chemarea la viață prin Revoluția francesă a « Ilirilor », a Slavorilor-de-Sud, și noua ambiție bizantină a Fanarioților.

Rigas nu pregătise o Grece națională, ci un nou Bizanț în care « fiii Elinilor », chemați în proclamația sa versificată, « Thurios », s'ar fi găsit alături de celelalte neamuri ale Balcanilor, către care se adresa și cărticica, apărută acuma într'o nouă ediție, a lui Daniil din Moscopolle ¹. La Viena, unde lucrase acest Macedonean, se găsea și editorul celui d'intâiu ziar pentru Sârbi, și poliția austriacă a erei lui Metternich avea supt paza ei pe toți represintanții, îndoielnici ca tendințe și purtări, ai acestui Sud-Est european ².

La 1793-5 revoluționarul tesalian revenise, de altfel, la București, în Domnia bătrânului. Mihai Suțu, de sigur nu om care să vrea și să poată să-l înțeleagă ³.

¹ V. și nota d-lui Th. Capidan despre « un lexicon greco-aromâno-albanes » în *Rev. Ist.*, XX, pp. 20 1.

² V. publicația sârbească din arhivele vieneze, a d-lui Alexa Ivici (3 vol. până în 1937) analizată, cu reproducerea părților ce ne privesc, în *Rev. Ist.*

³ V. Tranis Michaelopoulos, *Ῥήγας ὁ Βελεσιωνλῆς (1752—1798)*, Atena, 1930, pp. 43-4. Cf. Nicolopoulou, *Notice sur la vie de Rhigas*, 1924; Edmunds, *Rhigas Pheraios, the protomartyr*, Londra, 1890; *Πανδώρα*, VIII (1859), p. 52; *Ἐβδομάς*, I (1887), p. 276; Sp. C. Lampros, *Μεταί σελίδες*, 1904; *Δελτιον Ἱστορ. Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας*, IX, p. 567. Cf. și *Rev. Ist.*, I, pp. 34 5, și lucrările, citate, ale d-lui Da kalakis.

Fig. 21. Episcopul Ioan Bob al Românilor uniți.

Statul « iliric », dorit de închipuirea înflăcărată a unui Ljudevit Gaj, anexarea, trecătoare, a Dalmației la Franța, numirea unui duce de Ragusa în persoana mareșalului Marmont, marile lucrări făcute între zidurile republicii ragusane de odinioară, trecerea agenților Franciei revoluționare și imperiale prin aceste regiuni, până la Vidinul lui Pasvantoglu (misiunea ofițerului Mériage ¹), n'au putut să rămâie fără influență asupra unei burghesii din orașele sârbești, care, prin legăturile ei cu alți « Țințari », — fiindcă toată lumea orășenească în această țară de săteni și păstori era românească, din Balcani ² —, reprezintă o continuă și vioaie viață economică, și chiar asupra elementelor mai ridicate ale satelor.

Uneltirile fanariote pentru întemeierea unei noi Domnii tributare, unui nou hospodarat în favoarea Constantinopolitanilor nu începură decât după trecerea anilor grei ai Domniei lui Alexandru Moruzi și potolirea pe încetul a revoltei lui Pasvantoglu, deci după așezarea în Scaunul din București a acelui Constantin-Vodă Ipsilanti, care, veșnic agitat, până se va opri, cu ai săi, la sigurul și neschimbatul ideal al Fenixului elenic, rămase credincios pornirilor aventuroase ale adolescenței sale. Până atunci evenimentele de peste Dunăre nu trebuiau să aibă atât de mari și durabile urmări; ele afluă așa de puțin răsunet chiar în Oltenia vecină, încât Dionisie Eclesiarhul, care înseamnă toate amănuntele anarhiei turcești din Balcani, nu semnaleză printr'un singur cuvânt deșteptarea la viața politică a unui popor cu care am avut atâtea legături.

De altfel în cele d'întăiu timpuri încă nu putea să fie vorba de un Stat nou, căci pornirea răsculaților, în fruntea cărora Caragheorghe nu era încă un *velichi vojđ*, un șef național, nu urmăria decât prin cereri umile către Impăratul al cărui « drept » de stăpânire nici nu-l puneau în discuție, înlăturarea desmățului acelor căpetenii turcești care lucrau de capul lor și

¹ V. Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, II, p. 389, no. DXXXVI; p. 585, nota.

² V. Hâciu, *Aromânii*, Focșani 1937, și mai ales D. I. Popovici, *O Цинцарима*, ed. a 2-a, Belgrad, 1937 (cu portrete și biografia acestor negustori).

restabilirea provinciei în vechile ei rosturi, respectate de la cucerirea otomană până atunci ¹.

Indată însă Ipsilanti ajută pe Sârbi să se puie în legătură cu Petersburgul, ascunzând pe delegații lor supt numele de « negustori moldoveni ». El, ca și Moruzi, acum în Moldova, trimeseră emisari la Adunarea revoluționară din Ostrujnița, în 1805, și ei înrăuriră asupra cererilor de autonomie, cu miliție locală, ale Sârbilor ².

Domnul Țării-Românești doria toată biruința « vitejilor Sârbi », aceasta și cu gândul la tot ce el însuși avuse a îndura de la acești dahii, contra cărora se îndrepta revolta. Li trecea mii de tunuri de fabricație ruscască, și el organisa o întreagă armată de « Arnăuți, panduri și catane, călărași cu măzdrace căzăcești » ³, ca să poată ajuta și dânsul pe insurgenți. Căderea însăși a Imperiului otoman i se părea o posibilitate ⁴.

Austria, adesea solicitată, a trebuit să urmărească la început cu atenție ce se petrecea la Sud de hotarele ei. Pe cât de mult asemenea mișcări o puteau îngrijora ca manifestare a aceluiași spirit revoluționar pe care-și atribuia misiunea de a-l combate, oricând și oriunde, pe atâta asemenea fenomene balcanice trebuiau s'o intereseze în ce privește reluarea acelei expansiuni în Balcani care, supt toate regimurile, până la catastrofa finală din zilele noastre,

¹ V. Ranke, *Die serbische Revolution* Berlin, 1844 și Cunibert, *E-sai hist. sur les révol. et l'indép. de la Serbie*, Leipzig, 1855, 2 vol.; Iorga, *Histoire des États balkaniques*, ed. a 2-a (prima e traducerea lucrării românești cu acest titlu).

² Vuchicevici, *Caragheorghe (sârbește)*, 2 vol., Belgrad, 1907, 1912; Yakchitch (Iacșici), *L'Europe et la résurrection de la Serbie*, Paris, 1917, p. 4 și urm.; Sp. Gopčević, *Russland und Serbien, 1804—1915, nach Urkunden der geheimen Archive von Petersburg und Paris und des Wiener Archivs*, München, 1916; Iorga, *Constantin-Vodă Ipsilanti și revoluția sârbească*, în *Rev. Ist.*, VII, pp. 139-40; Mijatović, în *Spomenic* din Belgrad, LIV (1922); P. P. Panaitescu, *Corespondența lui Constantin Ipsilanti cu Guvernul rusesc, 1806—1818; pregătirea Eteriei și a renașterii politice românești*, București, 1933; Mihail Th. Laskaris, *Ἕλληνας καὶ Σέρβοι κατὰ τοὺς ἀπελευθερωτικούς τῶν ἀγῶνας*, Atena, 1936.

³ Dionisie Ecclesiarhul, *l. c.*, p. 205; Zilot Românul, în *Rev. p. ist. arch. și fil.*, V.

⁴ Aceleași izvoare.

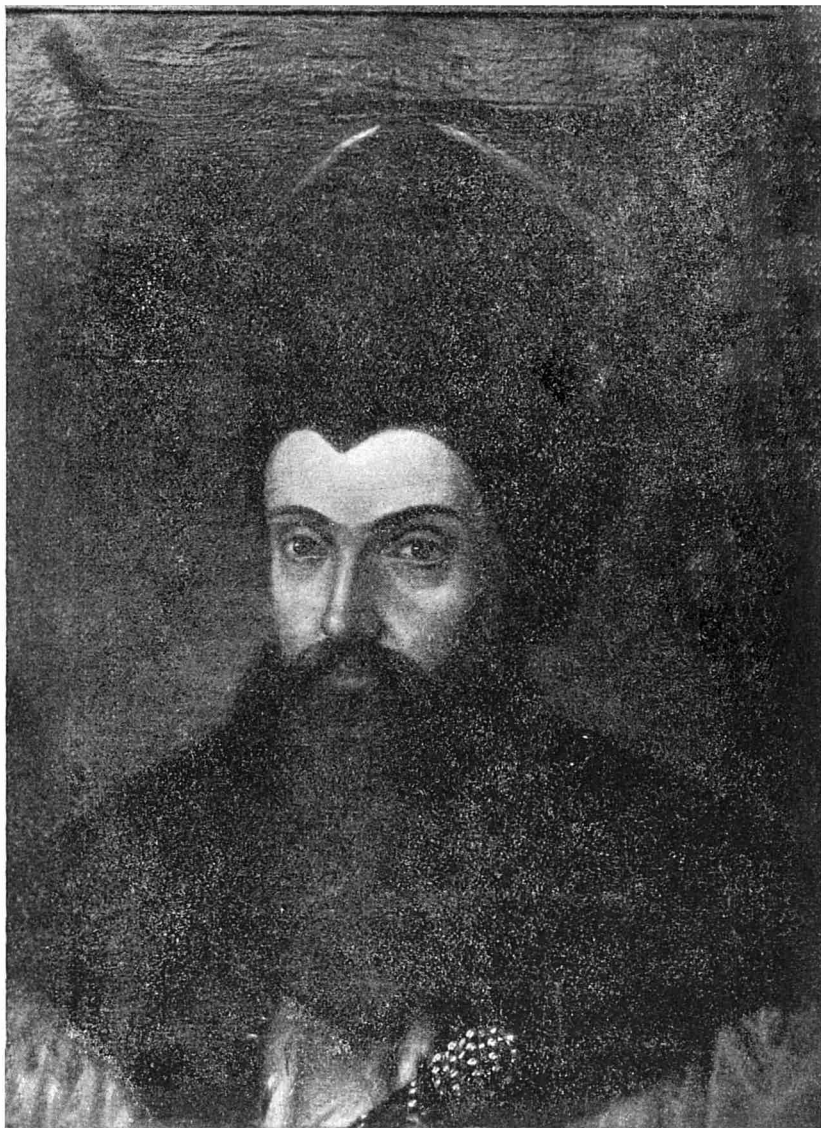

Fig. 22. — Alt chip al lui Alexandru Moruzi.

a figurat în cel mai îndrăzneț program al ei. Generalul austriac de la hotare se și oferi ca mijlocitor între insurgenți și Poartă ¹.

Numai în legătură cu acele raporturi cu politica austriacă pe care le întărește pacea de la Lunéville și anexarea Dalmației, Napoleon însuși, care prin expediția din Egipt și prin cea din Siria era acum inițiat în rosturile turcești, până atunci cu totul străine de preocupățiile lui, ajunsese a privi către acest neconținut tulbure colț balcanic. La 1802, după acel nou tratat cu Împăratul Francisc, se credea că *acesta ar putea fi despăgubit pentru marile sale pierderi teritoriale prin cedarea către noua sa Austrie a amânduror țărilor românești libere*: în August din acest an, regele Prusiei, continuând o veche politică de prietenie față de Sultan, ordona să se arăte în taină Porții că această nouă sfâșiere a fost împiedecată numai de gelosia rusească și de acest interes pe care continua să-l păstreze Prusia însăși unei țări prietene ².

Boierimea noastră începea să se agite, mai ales acea clasă de boieri măruni, doritori de o mai răpede parvenire ³, pe cari de acum înainte îi vom găsi totdeauna în fruntea tuturor încercărilor de a se introduce o nouă ordine de lucruri. și contra oligarhie de până atunci, ceia ce era potrivit cu principiile care erau primite acum pretutindeni, până și în Rusia, unde noul Țar Alexandru I-iu ținea la palat ședințele unui fel de mic Parlament casnic și va ajunge să-și puie încrederea într'un om de o așa de simplă origine ca Speranschi, după ce căutase inspirații la nobilul polon, de temperament revoluționar, Czartorycki. O intervenție la Poartă aduse chiar un act oficial otoman contra acelor boeri cari presintau aceste revendicații ³.

Câteva luni mai târziu, în 1805, Napoleon, prevăzând ciocnirea cu Țarul, nou « Alexandru-cel-Mare » al Orientului, deci

¹ Corespondența diplomatică vieneză pentru această chestiune n'a fost publicată decât de d. Ivič, până la 1807. Indicații se găsesc în cartea lui Kallay, fost guvernator al Bosniei și Herțegovinei, *Geschichte der Serben*.

² Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 369, nota 3.

³ Cererile lor, în *Conv. literare*, 1901, p. 117 și urm.; *Literatura și artă română*, V, p. 753 și urm.

Pentru actul adresat lui Constantin Vodă Moruzi, D. A. și D. C. Sturdza, *Acte și documente cu privire la Istoria renașterii României*, I, pp. 289-92.

rival firesc al Cesarului din Apusul European, se răzima pe Sultan, căutând să-l câștige printr'o scrisoare directă. Pe când Czartorycki credea că Impăratul frances ar putea să atace pe Turci, mergând drept la Constantinopol cu ajutorul « Grecilor, Muntenegrenilor și tuturor celorlalte popoare creștine din aceste regiuni, fără a escepta pe Sârbi chiar », ceia ce ar dărâma vechea influență rusească ortodoxă ¹. Napoleon se presinta, după scrisoarea sa către Sultanul Selim, ca apărătorul, cu, orice preț, al integrității Imperiului, « pacificat », ca basă pentru orice împotrivire față de marile ambiții rusești. Deci niciun revoluționar nu va fi sprijinit între aceste hotare care nu trebuie schimbate, « fie el Egiptean, Sirian, Grec moreot, Sârb revoltat sau Român ». Concesiile făcute țărilor românești, socotite ca periculoase, ar trebui să fie retrase pentru a reveni la ceia ce i se părea Impăratului din Apus că a fost cândva « imperiul absolut asupra lor » ².

Dar în această restaurare a nemărgenitei influențe a Sultanului asupra unei lumi care avea din ce în ce mai mult conștiința drepturilor, intereselor și chiar puterilor ei, Napoleon primise unele sugestii din partea boierimii românești, de și forma lor a fost foarte discutată ³. Un scriitor frances care a stat multă vreme la noi, identificându-se cu multe din rosturile noastre și care a avut și izvoare bune, Vaillant, vorbea despre *o adevărată depulație de boieri care, din ambele țări, se duse la Paris să presinte Impăratului unor noi speranțe dorințele poporului românesc întreg, represintat printr'înșii*, și el enumeră pe bătrânul Ban Ghica, pe Grigore (nu Preda) Brâncoveanu, pe Scarlat Câmpineanu, iar, pentru Moldova, pe un Sturdza, fără a i se da numele, care nu ar putea fi decât « occidentalul » Scarlat. viitor guvernator pentru Ruși al Basarabiei nou create ⁴ un Catargiu, care nu se poate identifica, și un tânăr Beldiman, în care am recunoaște pe Alexandru, care a cântat pățania, « jalnica tragedie »

¹ *Ibid.*, pp. 491, 509.

² *Ibid.*, pp. 498-502.

³ V. Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, 1898, p. 234.

⁴ Incercam altă identificare în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, IX, pp. 130-1.

pe pământ românesc a Grecilor de la 1821. Aceasta s'ar potrivi și cu ce spune adiutantul ducelui de Richelieu, guvernatorul Odesei, despre altă deputație care, în 1807, merse să caute pe duce, în numele Divanului, care credea că se poate înțelege cu această « personalitate augustă »: în acel moment, cum vom vedea, Rușii erau acuma la Iași, și partizanii acestora, cu totul deosebiți de ai Franciei, un Costachi Balș, un Cananău, care-și avea la Berlin, la studii, fiul, de care se interesa cea mai bună lume prusiană¹, interveniră pe lângă aceștia alți puternici tot în vederea unor acordări de drepturi pe care nu voiau să le ceară de la diplomația rusească ea însăși, preferind pe acest Frances, fie și dușman al formei politice a țării sale, care veni la Iași tot cu Francesi².

Nu știm ce au putut isprăvi boierii de la începutul anului 1807 cu ducele de Richelieu, dar, cu câteva luni înainte, Napoleon ajunsese a cere Sultanului ca, puind capăt supărătoarei mișcări sârbești, în care vedea îndemnuri din Rusia, să răpească altor unelte ale Rușilor, Fanarioții, între cari nu făcea deosebire, de și ei nu formau aceiași tagmă în ce privește simpatiile față de Puterile în luptă, dreptul de a mai cămui aceste Principate, « *rechemând vechile case* » (*rappeler les anciennes Maisons*)³.

În acest moment supt presiunea francesă, Divanul, căci așa se numia acuma obișnuit, chiar și supt un Sultan așa de personal ca reformatorul Selim al III-lea, organul suprem al hotăririlor, provocă pe Ruși, la patru ani după actul solemn din 1802, prin schimbarea fără motiv a amânduror Domnilor, bănuți de simpatii pentru Ruși, cari deci încă de atunci erau priviți, în noua atmosferă constantinopolitană, ca dușmani.

În Iulie 1806 generalul Sébastiani trecea prin Bucureșt ca să ducă Sultanului dorințele Suveranului său în ce privește

¹ Iorga, *Acte și frag.*, II, pp. 371, 374 5, 377—80.

² Contele de Rochechouart, *Souvenirs sur la Révolution, l'Empire et la Restauration*, Paris, 1892, pp. 65—7; reprodus în Paul Desfeuilles și Jacques Lassaigne, *Les Français et la Roumanie, Textes choisis*, București, 1937, pp. 314 6.

³ D. A. și D. C. Sturdza, *l. c.*, p. 502, no. 87^{3a}.

noua orientare față de Rusia ¹. În acel moment, frații lui Alexandru-Vodă, Dumitrachi și Panaiotachi, se bucurau pe lângă stăpânii lor turci de cea mai mare influență. Dar, contra lor, alții sperau Domnia, chiar împotriva unei învoieli despre care se credea, în marea schimbare a tuturor lucrurilor, adusă de noua Impărăție, că nu mai trebuie să fie neapărat respectată ². Apoi, schimbarea producându-se, nu folosi niciunul dintre Moruzești, ci fiul mai mare al lui Alexandru Callimachi, Scarlat, care, cu toată tinerețea sa, ajunsese Mare Dragoman, căpătă Moldova, iar Țara-Românească era dată lui Alexandru Suțu, un bătrân (August) ³.

La sosirea maziliei neașteptate, corectul Alexandru Moruzi, socotit ca « demisionat » și care era și un prieten al Francesilor, se îndreptă fără nicio protestare către Constantinopol, dar Constantin Ipsilanti, care n'avea o conștiință așa de netedă și era deprins să dea lovituri, trecu la Ruși ⁴.

Intr'o formă populară ca totdeauna interesantă, călugărul oltean Dionisie Eclesiarhul povestește, ca martur, ce s'a întâmplat la această părăsire a țării de un Domn care era *în frunlea unei adevărate oșliri cum n'o avuse țara de mull*, cu « Cazaci rumâni, Horvați și Cazaci tunari, Rumâni și panduri », dar trecu prin Ardeal, lăsându-și însoțitorii armați la graniță, fără ca din partea Austrieilor să se încerce, cu toată situația internațională tulbure, vre-o împotrivire. Sigur de viitorul ce-l așteaptă, *acela care se va visa Domn peste amândouă țările, și peste Sârbi chiar, pe cari credea să-i poală libera*, lăsă țara în sama boierilor până la o întoarcere pe care li-o punea în perspectivă ca apropiată.

¹ Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, II, la această dată. Insemnarea, de care vorbiam în *Doc. Callimachi*, I, p. CXC, nota 1, a călătoriei lui pe la noi, n'am mai putut-o înșa gasi. Și Dionisie Eclesiarhul știe de trecerea lui Sēbastiani: « Acest sol spunea' unii că au fost frate lui Bonaparte, alții zicea' ca este altă rudenie »; *l. c.*, pp. 204-5. Pe atunci Dionisie era la Mitropolie; *ibid.*, p. 205.

² Ambasadorul Prusiei socotia că Dumitrachi se oferise Francesilor, dar fusese răspins; Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 408, no. 2.

³ Izvoarele în Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. CXC.

⁴ *Lettres de Madame Reinhard*, Paris, 1901 (soful ei era resident extraordinar frances la Iași).

Abia la 9 Septembrie se făcu investitura la Constantinopol a noilor Domni. Era aproape momentul când Napoleon, somat de regele Prusiei să părăsească Rinul, pornia la lupta, pe care o va isprăvi așa de strălucit, cu a patra coaliție. Și Callimachi, cu toată fireasca lui grabă de Domnie, și mult pățitul Alexandru Suțu crezură că e mai bine să aștepte de ce parte va fi biruința. Răsunătoarele succese ale Impăratului frances contra Prusienilor la Jena și la Auerstädt li dădură încrederea pentru a porni la drum, în ciuda protestărilor rusești, îndreptățite, pentru noua și fățișă călcare a tratatelor. La 28 Octombrie Napoleon era în Berlin, și în aceeași zi Scarlat-Vodă își ocupa Scaunul ieșean ¹.

El găsi acolo ca reprezentanți ai Rusiei pe consulul Bolcunov și pe acel Grec Rodofinichin care va juca apoi un mare rol de aroganță în revoluția sârbească. În jurul noului Domn se făcu golul. Am văzut care erau sentimentele familiei Balș, ca și ale lui Sandulachi Sturdza și ale tinerilor rusofili ce se țineau de dânsa ².

Dar de la Ruși, cum am văzut iarăși, acești boieri moldoveni așteptau din nou reforme, peste acelea de care se bucurau. Era vorba ca, rămâind supt Turci —, de și se prevedea apropiatul nou războiu —, să se fixeze tributul fără adausuri și să se impuie țaranilor a lucra treizeci și două (!) de zile pe an ³, sau, dacă nu, toți membrii familiei, înțelegându-se, firește, numai bărbații, să fie datori cu cele douăsprezece zile îndălinate ⁴.

E cea d'inlăiu manifestare, limpede și brutală, a egoismului de clasă. Boierimea se împarte de acuma în două: unii sânt cu Rușii, ca Putere conservatoare, capabilă de a li păstra privilegiile și de a le întinde chiar, ceilalți, din cauza aspirațiilor spre o mai largă libertate, stau de partea Francesilor.

¹ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. CXCI.

² V. mai ales scrisorile d-nei Reinhard pentru atmosfera politică de la Iași, și corespondența francesă din Iorga, *Doc. Callimachi*, I.

³ Cf. reglementațiile anterioare, în Kogălniceanu, *Archiva Românească*, II.

⁴ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 330 (raport frances). Istoricul Hammer, care era atunci consul austriac la Iași, crede că Rușii ar fi cerut, cu acest prilej, restituirea raielor; *ibid.* p. 140, no. XC. El își arată părerea personală că poate Napoleon ar îngădui ca țările noastre să treacă la Austrieci; *ibid.*, p. 149.

Această Domnie de toamnă a lui Callimachi și a lui Suțu nu ținut. Cu toate marile victorii napoleoniene, li se puse în vedere Turcilor că războiul nu s'a mântuit doar prin înfrângerea oștilor prusiene. Francesii puteau să între și în Varșovia, cum o făcură, fără a îndrăzni un act de liberare națională, până la sfârșitul lui Novembre, dar oștile rusești se pregăteau de marea înfruntare, singura decisivă. Pe de altă parte, în momentul când ambasadorul rus Italinski declara că are ordin să părăsească imediat Constantinopolul, se anunța apropierea flotei engleze care ar putea să impuie printr'un bombardament revenirea la prescripțiile tratatelor. Încă în Octombrie, alte caftane fură date lui Alexandru Moruzi și capuchehaielei lui Ipsilanti, hainul și fugarul, care se afla, cu plângerile sale, în drumul spre Petersburg ¹.

Alexandru Suțu sosise acum la Văcărești, și «pristavii» anunțau intrarea-i solemnă în București când capugiul îi aduse vestea maziliei. El trebuia să restituie tot ce apucase a încasa caimacamul său, și cronicarul popular al vremii adaugă: «Dar plângerea Doamnei și a beizadelelor și tânguirea celor ce nădăjduia' a trăi pe lângă dâșii, cine va putea să o spuie?! ².» Peste câteva zile și Scarlat Callimachi își afla soarta și părăsia Iașul, unde agenții Rusiei îi consideraseră Domnia ca ilegală, și boierimea, chiar și cea cu simpatii franceze, se ferise de atingerea cu dânsul. El primise însă vestea triumfului militar al lui Napoleon ³.

Dar Moruzi nu se grăbi să vie înapoi, și Ipsilanti însuși, care avea legături și cu boierul Filipescu, apărut un moment la Iași ⁴, socoti mai bine să aștepte împrejurările ⁵. La Iași, Domnul restaurat încerca să împace cele două partide, așezând pentru administrația provisorie pe lângă caimacamul său pe

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 411, no. 1; *Doc. Callimachi*, I, pp. 143 și urm., 326 și urm. Doi soli sârbi treceau din nou spre Petersburg; *ibid.*, p. 145, no. XCV.

² Dionisie Eclesiarhul, p. 207; cf. Naum Râmnicianu, în C. Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 268 (cu datele exacte).

³ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 335.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, pp. 150 1.

Fig. 23. — Alt chip al lui Alexandru Moruzi.

mitropolitul Veniamin, care se declarase pentru Ruși, de și dădea asigurări și în cealaltă parte, pe lângă șase boieri, rusofili și francofili ¹. La București, de frica lui Pasvantoglu și a lui Mustafâ Bairactar, celalt comandant turec al Dunării, « hainul » nu cuteză să apară ².

Dar Rodofinichin, agentul de căpetenie al Rușilor în aceste regiuni, până la Sârbi, anunțase că, la orice șovăire a Turcilor, trupele rusești vor trece Nistrul ³. De fapt Napoleon înștiința la Constantinopol că el nu va încheia pacea fără ca Domnii săi să-și recapete locurile; el cerea Sultanului să apere linia graniții, trimetându-și trupele acolo, și Talleyrand asigura că nu poate fi vorba de un războiu cu Turcii, de vreme ce oastea rusească se adună spre Grodno pentru a încerca să reziste înaintării biruitoare a Impăratului Francesilor ⁴. Cu toate asigurările lui, Moruzi era înfățișat, și el, ca om al Rușilor ⁵.

Și totuși trupe rusești trecură hotarul și ocupară Iașul. Dar erau, în acea zi de 29 Novembre, patrusprezece ani de la plecarea lui Patiomchin cu visurile lui de rege al Daciei, abia șase sute de oameni, veniți ca « prieteni » și ocrotitori ⁶. Moruzi se opri deci la Dunăre. De fapt toată puterea trecea în mâinile lui Rodofinichin.

Indată, la Constantinopol, Alexandru Suțu se vedea a doua oară Domn, iar bătrânul Ipsilanti și capuchehaiaua lui Constantin-Vodă, Manu, alt membru al familiei, fură aruncați la închisoare ⁷. Bătrânul fu supus la chinuri groaznice, expunerea la frig, ruperea încheieturilor, strângerea capului cu funii ⁸, pentru a-și mărturisi averea, până la interzicerea somnului și, în sfârșit, printr'o decapitare (25 Ianuar 1807, ca o grație, se isprăviră zilele acestui înțelept și om de bine, care e una din cele mai nobile figuri pe care noua greutate le-a dăruit

¹ *Ibid.*, p. 335.

² Dionisie Eclesiarhul, *l. c.*; Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 336.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 338, no. XI.

⁵ *Ibid.*

⁶ D-na Reinhard, *o. c.*, pp. 232-3.

⁷ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 415-9. V. și *Rev. Ist.* XVII, p. 330.

⁸ V. și Dionisie Eclesiarhul, p. 223 (cu exagerari).

țării românești¹. El isprăvi blăstămând acea Impărăție pe care o servise cu credință și în care crezuse că se pot lega pentru o operă folositoare spiritul grec și puterea turcească. Se văzu bătut în cuie capul venerabilului bătrân, iar trupul fu înfățișat spre cumpărare rudelor, care nu cutezau să o facă, până ce un Evreu îl căpăta pe ascuns, pentru un cleric grec, ca să poată fi înmormântat lângă zidurile bisericii Sfântului Dumitru².

Ocuparea celor două țări se făcu pe încetul cu acele puține trupe de care puteau să dispuie Rușii în momentul când la Eylau se frângea, cu cele mai mari efortări, rezistența de fier a ostașilor Țarului (Februar).

Cetățile basarabene fură ocupate fără luptă, așa încât în cercurile populare de la noi se credea că generalii Țarului au pentru aceasta «firman»³. Intors cu sarcina de a administra ambele țări, — Dionisie Eclesiarhul are terminul de «administrator» —, Constantin Ipsilanti, care pregătise moartea tatălui pe care în tinereță-l făcuse să-și piardă o binefăcătoare Domnie⁴, putu să introducă și în Moldova sistemul de pregătire militară pe care l-am văzut la Munteni. «Ipsilanti au poruncit», spune Eclesiarhul, reținut acum la București, «divaniștilor boieri să strângă oaste din țara Moldovii zece mii, îmbrăcându-i cu haine verzi de postav și cu coifuri în cap, numindu-i dragoni machedoni», un întreg corp grec pe care-l pomenesc și alte izvoare, supt comanda unui om de ispravă, maiorul Pangal⁵.

Pentru intrarea în București, unde se afla o garnisoană turcească, puțin dispusă a se preda, se dădură lupte, a căror descriere, destul de amănunțită, o avem. Trebuie să se întrebuițeze tunurile, pe când boieri și negustori, opriți să plece, își grămădiau lăzile prin mănăstiri. Pentru întâia oară se încercă o asigurare militară a boierimii, care-și tocmi «oameni cu

¹ V. Iorga, în *Rev. Ist.*, XX, pp. 305-6.

² *Ibid.*

³ Dionisie Eclesiarhul, p. 208; Erbiceanu, *Cron. greci*, pp. 268-9.

⁴ V. și *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*, 1922.

⁵ Dionisie Eclesiarhul, p. 208; Erbiceanu, *o. c.*, pp. 170-1 (și cu un Manu), 272; Filitti, *Frământările politice și sociale*, 1932, p. 10. Cf. Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, IV, p. 167.

Fig. 24. — Document de la Constantin Ipsilanti, Domnul Moldovei (1804).

arne, Arnăuți, Sârbi, Rumâni, să fie gata de războiu », lăcașurile religioase fiind și ele supt pază de « Arnăuți, Horvați, vr'o trei sute ». Exemplul lui Ipsilanti nu rămăsese pierdut. În sunetul clopotelor care chemau, ca în 1768, mulțimea, Turcii pleacă în grabă, luând cu ei pe consulul rusesc și căutând și pe mitropolitul Dosithei, pe care-l socotiau ca hain. Arnăuții și « Horvații », Croații, se unireă îndată cu Cazacii cari intrau în oraș, și se adăuseră, în urmărirea « păgânilor », cari se retrăgeau spre Rusciuc, « cete de Sârbi mahalagii ». Călăreții ajunseră și până la Giurgiu.

Intrarea generalului rus avu loc peste câteva zile, și i se făcu slujbă la Mitropolie, mulțimea îngrămădindu-se, în descărcarea tunurilor, ca să vadă « mustra ostașilor ». Tot în sunetul tunurilor își făcu apoi « țeremonia » și Ipsilanti, din nou Domn și aici¹.

El arăta că voiește a fi în războiul care trebuia să înceapă un *factor de sine slătător*. De aceia încercă să-și facă din nou o oaste a lui. « Au poruncit să se adune oaste cu lefi. Deci *au dat năvală norodul din loate părțile de se scria ostași*. Poruncit-au Vodă la tot felii de meșteșugareți, cu vătășie, de făcea' haine, căciuli, cisme, arme; adunase cai, șei, săbii, masdrace. Și o ordie se făcuse: Cazaci îmbrăcați în albastru, călărime, cu numele lui Ipsilant pe pantelire, cu slove de alamă, cu pecetea lui Vodă pe piept; altă oaste era pedestrime, de le zicea' Arnăuți; altă oaste era de le zicea' panduri, iar pedestri; altă oaste era' *dragonii, cei din Moldova adunați, care și pecetea Moldovei avea' pe coifuri*. Într'aceste oști era felii de felii de limbi: Arnăuți, Greci, Sârbi, Rumâni de țeară, Nemți, Unguri. Făcutu-s'au și alte căpităanii, cu osebite steaguri, căci că *da' năvală*, precum am zis, *pentru lefi*. Vodă, la oștile cele adunate, le orânduise căpitani și ofițieri, Muscali, Nemți, Sârbi din Banat, încă și Unguri, dar tot Muscali se numia', și i-au pus peste polcuri câte două sute sau mai mult la o căpitănie, și i-au început a-i învăța mustra ostășească, și le da' pe spate cu latul săbiei; și, dacă au mai deprins, *mergea' și ei cu polcurile lor la războiu, cu Muscalii, și făcea' izbândă*. Apoi au început unii a fugi, și, dacă-i prindea', bătăi ce puneau pe ei: muria' bătându-l; încă și mort îl bătea', să se îplinească numărul

¹ Erbiceanu, o. c., pp. 169-70.

hotărîrii: se spăriase Rumânii care era' de țară, că unii-și lăsase muerile și copiii, de se făcuse ostași ».

Și Dionisie Ecclesiarhul adaugă: « *Era și un polc de ostași care zicea că este polcul lui Cara-Gheorghe, și această căpitănie avea steagul ei, zugrăvit pe Sfeti Nicolae în picioare, fiind într'o mână Evanghelia și într'alta țânea sabie goală, care am văzut și eu cu ochii* »¹.

De fapt, cu toate că județele oltene fură multă vreme la dispoziția Turcilor din Vidin, până ce Pasvantoglu se îmbolnăvi și muri peste scurtă vreme, urmașul său, Ibrahim Mollah, un cleric, neavând aceleași însușiri de luptător, și până ce generalul Isaiev, cu trupe rusești și cu elemente din noua oștire a lui Ipsilanti, putu să se așeze, aproape fără luptă, la Craiova, gândurile aceluia care se intitula în actele sale Domn al amânduror țărilor mergeau foarte sus. *Reconstituind străvechea unitate dacică, el spera s'o poată înlinde și dincolo de Dunăre, luând pe Sârbi supt oblăduirea sa.* Pe când și Mitropolitul Dosithei întreținea legături cu șefii bisericești, fanarioți, ai Serbiei în revoltă, Calinic, Leontie, și Rodofinichin, veșnic în alcătuire de planuri, visa de crearea a patru State vasale: Basarabia, acum ocupată, Moldova, Țara-Românească, apoi Serbia, cu țările slave din Balcani, în care cuprindea și Macedonia și chiar Albania, Ipsilanti primia la București delegați ai Sârbilor, cari veniau să-i ofere cârmuirea asupra lor², de și la Craiova se topiau clopote pe numele lui Cara-Gheorghe, «marele șef» al noii Serbii. El se declara gata a-și trimete acolo, la Sârbi, ostașii, și chiar « *legiunea greacă* », a cărui misiune linlia, după cât se vede, și mai departe; se credea că, pe lângă acești 10.000 de oameni, el are supt mână și vre-o 3.000 de Sârbi, adecă acel « polc Caragheorghe » de care a fost vorba mai sus³. Un emigrat frances, Beaupoil de St. Aulaire, era lângă Domn și-l încuraja în aceste planuri fantastice, în care însă viitorul « rege dacic », care-și va fi amintit de proiectul rusesc al lui Patiomchin, aducea, pe lângă

¹ P. 209.

² Dupa Gopcevic și Iacșici, în P. P. Panaitescu, *l. c.*, pp. 18 9; v. Nerva Hodoș, *o. c.*, XVI, p. 661 și urm. Mai ales Iorga, *Place des Roumains*, III, pp. 76 7.

³ *Ibid.*

inteligența sa ascuțită și cutezătoarea inițiativă, și un element de forță reală.

Pe de altă parte, Sârbii se vor îndrepta și ei către Napoleon, vorbindu-i de posibilitatea de a dărâma prin oștile lui « colosul Ungariei », prin care singur se ține Austria, și libertatea va renaște « în Slavonia, Sirmia, Banat », unde « câteva milioane de Sârbi gem supt jugul unguresc », gata să se ridice ; și Metternich se temea de această eventualitate ¹.

Când, Turcii pregătindu-se pentru înlăturarea acestei ocupații, presintă la început ca o simplă garanție a observării tratatelor, dar care se desvolta ca o adevărată anexiune, Ipsilanti trebui (19 Maiu st. v. 1807) să se retragă, silit, împreună cu Rodofinichin, spre Focșani și Bârlad, el vorbia cu mândrie de această oaste pe care o lăsase comandanților ruși, Isaiov, Miloradovici, el însuși un Sârb, crescut în Rusia, pe cari Domnul îi privia ca prea puțin îndrăzneți față de posibilitățile ce se deschideau : « 4.500 panduri, Cazaci și Arnăuți, la Craiova », și, la București, 1.500 de legionari greci, « 530 de Cazaci, 300 de panduri și Arnăuți ». Mai formase, după exemplul frances revoluționar, care pătrunsese deci și până la Dunăre, o « gardă națională » cu patrusprezece feciori de boieri aleși, de o mie de oameni, căreia-i dădu însă drumul la plecare ².

Și, în această retragere, el mângâia, cu concursul consilierului său frances, marile planuri de viitor. Considerând pe urmașii vechilor familii ca incapabili de un mare rol politic și nevroid să cedeze țările *sale* nici Grecilor, de cari nu se simția legat

¹ Gaston Gravier, *Les frontières historiques de la Serbie*, Paris, 1919, pp. 55-6, propunerea făcută de Sârbi lui Napoleon: « Le colosse de Hongrie, soutien de l'Autriche, tombera incessamment lorsqu'il s'apercevra que l'armée victorieuse de Sa Majesté, unie avec les Serviens, l'attaque dans la Slavonie, la Sirmie, le Banat, chose que redoutent déjà les Hongrois, ayant dans leur sein quelques millions de Serviens, qui gémissent sous le joug de la Hongrie et qui au premier aspect de leurs compatriotes, unis aux troupes redoutables de leur nouveau soutien, tourneront leurs armes contre leurs oppresseurs ». Metternich către Francisc, 28 Iulie 1809: « L'Autriche ne peut jamais considérer d'un œil calme le bonheur des Serbes. Plus de deux millions d'habitants sous le gouvernement autrichien, dont ils sont toujours mécontents »; *ibid.*, p. 59. Cf. și *ibid.*, pp. 46, 48, 61, nota 1.

² P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 61, no. XIX. Cf. Erbiceanu, *o. c.*, p. 274.

exclusiv, nici « proconsulilor » aroganți de felul lui Rodofinichin, el recomanda, prin Beaupoil de St.-Aulaire ¹, o monarhie ereditară a Daciei, cu un șef ereditar ajutat de un Consiliu de Stat. ca în Franța napoleoniană ².

În acest timp se vorbea și de o « armată a Serbiei », pe care Napoleon ar trimete-o prin Dalmația în Balcanii invadați de agenții rusești și fanarioți ³. Căutând să câștige pe Împăratul Francisc pentru o politică de împiedecare a planurilor orientale ale Țarului, rival pe acest teren, Împăratul Franciscilor mergea până acolo încât vorbea de trimeterea lui Masséna în Moldova, pentru ca reluând planurile de la sfârșitul secolului precedent, să se unească la Cămința cu o oaste de 16.000 de Poloni ⁴: « Je pourrai me porter du côté de Kaminietz ». Și, aiurea: dacă Turcii ofensivei începute, cu Mustafă-Pașa, merg înainte, « aștept sosirea lui la Iași și dincolo de Prut, pentru a merge să-l întâlnesc » ⁵.

Toate aceste mari proiecte fură oprite prin împăcarea, după noua victorie a lui Napoleon, în Iunie, de la Friedland, și după revoluția care puse capăt stăpânirii Sultanului reformator Selim, instalând în loc pe incapabilul și trecătorul instrument al rebelilor, Mustafă —, între cei doi stăpâni ai Europei.

De și Alexandru I-iu se arătase dispus a se înloace, în ce privește țările românești, la situația din 1774 ⁶, în întâlnirea de la Tilsit era vorba de a îndemna pe Turci, considerați tot ca amici, la încheierea unei păci favorabile noului aliat al lui Napoleon; altfel, s'ar lăsa Sultanului doar Constantinopolul și Rumelia, restul rămâind să fie împărțit, în condiții ce ar fi să se fixeze, ceia ce firește stârnia gelosia Împăratului din Viena ⁷, care declara ambasadorului lui Napoleon că e gata să

¹ V. legaturile acestuia cu regele Prusiei, în Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 422.—4 Cf. și Iorga, *Secrétaires et ministres français en Roumanie*, în *Rev. h' st. du S.-E. eur.*, VII, pp. 136—9.

² P. P. Panaitescu, *o. c.*, pp. 72—81.

³ D. A. și D. C. Sturdza, *l. c.*, pp. 509, 538 40.

⁴ *Ibid.*, p. 548, no. 2. Cf. Iorga, *Rôle des Roumains*, III, p. 65.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Correspondance de Napoléon*, XV, p. 39, no. 12. 302: « J'attends son arrivée à Jassy et au-delà du Pruth, pour me porter à sa rencontre ».

⁷ D. A. și D. C. Sturdza, *l. c.*, pp. 565, 607.

meargă până la jertfa « ultimului Ungur și ultimului German », dar nu admite să se « piardă » țările românești de la hotarele sale ¹.

Peste puțin se ajungea, din partea Impăratului Francesilor, și până la concesiunea de a se ceda linia Dunării lui Alexandru, dacă acesta consimțea să părăsească Prusia dominației franceze; cu acest preț și Constantinopolul ar putea fi adăugit la lotul rusesc ². Țarul se credea acum stăpân definitiv în această « cucerire » a sa, dar refuza să sacrifice pe aliatul său din Berlin, așa că la un moment dat el revenea la *ideia Daciei independente* ³, dar nu pentru Constantin Ipsilanti, părăsit de acum înainte soartei sale obscure. Pe când un arhiduce austriac, însoțit cu o Mare-Ducesă rusă, sau și cuceritorul de la 1789 al Bucureștilor, prințul de Coburg, ar lua Serbia, desfăcută de Imperiul otoman, Austria putând merge apoi și în Macedonia, iar Candia, Siria, după un alt făuritor de imposibilități, formând o despăgubire pentru regele Neapolei, la Dunărea românească « Suveranul Moldovei și Valahiei » ar putea fi arhiducele Ioan, fratele Impăratului Francisc, sau prințul de Oldenburg, după cum unul sau altul ar fi luat pe acea frumoasă Mare Ducesă care purta numele de prestigiu al Ecaterinei a II-a, dar altă dată era vorba de un frate al Impărătesei Ludovica ori de arhiducele Ferdinand ⁴.

În acest moment, cum totuși hotărârea rămânea la Napoleon, se produse o *nouă încercare a boierilor, măcar a celor din București, de a cere de la dânsul o altă orânduire a țării lor, pe care nu o credeau menită unei simple anexări la Rusia*.

Materialul publicat până acum nu ni îngăduie să cunoaștem atitudinea boierimii din Moldova pe vremea când, după plecarea lui Ipsilanti ⁵, funcționa numai Divanul de boieri supt

¹ *Ibid.*, pp. 584, 589, 593 4.

² *Ibid.*, pp. 637, 640.

³ *Ibid.*, p. 693. Cf. Iorga, *Rôle des Roumains*, III, pp. 66 7.

⁴ D. A. și D. C. Sturdza, *l. c.*, pp. 67-8, cu arătarea tuturor izvoarelor. V. Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 436-7.

⁵ Asupra caruia și situației ce i s'a dat în Rusia, cu pământuri în părțile Chievlui, unde-și va sfârși viața, v. și Dionisie Eclesiarhul, p. 218. Cf. Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 437, no. 3.

presidenția generalilor ruși cari se succedau: Michelson, Miloradovici, Prozorovschi, Camenețchi.

Dar pentru ce au dorit boierii munteni avem știri, fie și diformate în sens popular, la Dionisie Eclesiarhul. Miloradovici părea că se « încetățenește » la București, unde a luat în căsătorie pe fata lui Filipescu, al cărui fiu era crescut cu îngrijire de Francesul Lenoir ¹. El avea atât de puține trupe, încât în vara lui 1807, se gândia la o retragere, lumea bucureșteană alergând din nou cu lăzile pe la mănăstiri și biserici. Data aceasta, nu mai era cine să împiedece o emigrație spre Ardeal, care se și produse, în frunte cu mitropolitul Dosithei Filitis și cu episcopii. Dar comandantul rus putu să apere orașul printr'o luptă în vecinătatea lui, biruind, nu fără mari efortări, și cu ajutorul « Cazacilor Arnăuți » locali.

Atunci pare a se fi produs, din refugiul ardelean, acea plângere către Napoleon ². Dar, în lipsa Mitropolitului fugar, Rușii așezară și pentru Țara-Românească pe Gavriil Bănulescu, revenit din Rusia, pentru a înlocui pe Veniamin Costachi, demisionat în Februar 1808, și numai în 1810 pe Grecul Ignatie de Arta, inițiat în comploturile care începeau a se țese pentru aducerea la libertate a neamului său ³. Dosithei fu scos din Scaun la 29 Novembre 1809 numai, fiind trimes apoi în surgun la mănăstirea Aninoasa și apoi la Târșor ⁴. Rușii arătau că vroiesc a preface și toată organizația religioasă a unor țări pe care le considerau ca anexate: pentru « Basarabia »-de-jos era avut în vedere la 1810, — și el fu hirotonit, de fapt, la Iași —, un protopop rus văduv, Dimitrie-Daniil Solima, desființându-se Scaunul turcesc al Proilavului ⁵.

Avem a face deci în Țara-Românească, la 1807, când încă un apel la Napoleon, a cărui înțelegere cu Țarul nu era cu-

¹ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. 150-1.

² Iorga, în *Rev. Ist.*, III, p. 2.

³ Iorga, *Ist. Bis.*, II, pp. 213-5.

⁴ *Ibid.*, p. 214.

⁵ V. T. G. Bulat, în *Arhivele Basarabiei*, II, 2; cf. Iorga, în *Rev. Ist.*, XVI, pp. 140 3. Pe lângă Ignatie era și un coadjutor, episcopul de Argeș, Iosif. Tot acolo și pentru marele rol al lui Gavriil Bănulescu. Cf. Erbiceanu *o. c.*, pp. 279-80. V. și *Rev. Ist.*, IV, p. 116.

noscută, putea să fie îndreptat, cu o *ullimă acțiune îndreptată în direcția Franciei imperiale*.

După Tilsit, ea ar fi fost însă fără scop. Greutățile întâmpinate în Spania de armatele franceze, necesitatea pentru Împărat de a se coborî însuși acolo pentru refacerea situației îl făceau să dorească păstrarea cu orice preț a înțelegerii cu Țarul. Cu toate îngrijorările de la Petersburg, Napoleon, întors în Franța, declara formal că, departe de a se împotrivi la o satisfacere a acestuia prin anexarea Moldovei și a Țării-Românești, care era, de altfel, acuma un fapt, el e gata să intervie pe lângă Sultan pentru ca acesta să facă acest sacrificiu.

Mediația franceză, represintată prin colonelul Guilleminot, aducea, la 24 August, încheierea armistițiului ruso-turc din Slobozia, în momentul când Sârbii câștigau o biruință asupra succesorului lui Pasvantoglu. Restituit o clipă, Constantin Ipsilanti guverna în acest moment lângă Michelson¹. Dar armistițiul prevedea evacuarea principatelor până la pacea care trebuia să decidă asupra soartei lor. Astfel Ipsilanti trebui să părăsească din nou țara unde visase a instala o dinastie. Turcii priviau ca Domni pe Alexandru Suțu, Moldova fiind dată, în teorie, unui al doilea Hangerliu, Alexandru².

Michelson, de mult bolnav, muri încă în cursul lunii, fiind înlocuit cu Meyendorff, care veni în tovărășia vestitului Lașcarev³. *Dar nu se procedă, potrivit cu înțelegerea secretă de la Tilsit, la evacuarea prevăzută în armistițiu*. Prozorovschi sosi în curând pentru reluarea războiului⁴.

Intrevederea de la Erfurt (Octobre 1808) trebui să lămuirească situația. *Se dădu de Napoleon armistițiul necondițional pentru noua frontieră, dunăreană, a posesiunilor lui Alexandru, fără ca aceasta să se facă însă cunoscut în chip public*. Numai în Decembre, după stăruințele unui aliat, totdeauna gata să iasă dintr'o legătură pe care o considera umilitoare, *Senatul*

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 424-5; Erbiceanu, *o. c.*, p. 275.

² Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 426-7; Erbiceanu, *o. c.*, pp. 270, 275.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 428-9.

Ibid.

frances prima comunicația că Rusia e slăpână de drept la Iași și la București ¹.

Dar îndată capacitatea de luptă a Turcilor, holăriți să nu cedeze fără a fi fost bătută linia Dunării, aduse o schimbare a situației.

Am văzut că spre sfârșitul anului 1808, Prozorovski apăruse, cu intenții războinice, în București, unde, de atâta vreme, ofițeri ruși și boieri petreceau, vrăjiți de acciași societate feminină, frumoasă, vioaie și inițiată acuma la toate modele și atitudinile franceze. Dar, după o cercetare în Oltenia, bătrânul general se întoarse să moară la Iași.

La reluarea războiului, Armeanul Bagration, care se va însura și el la noi, cu o Văcărească, încercă, după predarea Ismailului, luarea Brăilei, unde, de multă vreme, Turcii Sultanului erau în luptă de apărare cu bandiții dobrogeni ai lui Ilic-Oglu, unul din aianii, cu neputință de a fi desrădăcinați și împiedecând orice acțiune militară de la centru, ai Dunării, iar Pașa de la Silistra, rămas credincios la mijloc între Rusciuc, unde perise Terstenicoglu, și Măcin, fu silit odată să-și caute un adăpost între zidurile cetății. Turcii brăileni trăiau, ca și călugării de la Mitropolia din București, în ilusia că oștile rusești s'au ivit numai ca să treacă împotriva Francesilor în Dalmația. La București governa senatorul Cușnicov, lângă Miloradovici, întors.

În Decembre 1809, Brăila era, în sfârșit luată, nu fără ca nazirul și Pașa să fi fost în legături cu boierul Filipescu ². Și ceilalți comandanți turci de la hotare, amenințați continuu de bandiții din Dobrogea, așteptau cucerirea de Ruși a cetăților ca o izbăvire, dar Ismailul se ținea încă după campania basarabeană din 1806: atunci comandase ducel de Richelieu, acuma un alt emigrat frances, Langeron, juca un rol în reluarea ofensivei. Tatarii

¹ *Corr. de Napoléon*, XX, p. 61. Cf. Iorga, *Role des Roumains*, II, p. 61. În general, Vandal, *Napoléon et Alexandre I-er: l'alliance russe sous le premier Empire*, Paris, 1891 6, 2 vol.; Tatistcheff, *Alexandre I et Napoléon, d'après leur correspondance inédite*, Paris, 1901.

² Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, III, p. 215, nota 1. Cf. Iorga, *Din viața socială a Brăilei supt Turci*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIV, p. 133. V. și Dionisie Ecclesiarhul (cu exagerări), p. 219, și Naum Râmnicianu, în Erbicianu, *o. c.* Pentru comitetul de cinci însărcinați cu cârmuirea munteană (Septembre 1808), *ibid.*, p. 281.

fugiau ori se lăsau trimeși aiurea, oștirile Țarului lucrând ca în vederea unei anexări definitive pentru care trebuia pregătit terenul¹.

În același timp, în părțile oltene Isaiov era îndemnat la o ofensivă în legătură cu Sârbii. La această altă expediție, care luă Cladova, Fetislamul Turcilor, ai cărui comandanți corespundeau de mult în românește, ajungându-se și până la Negotin, târgul Românilor trecuți peste Dunăre, luară parte și panduri români de-ai lui Ipsilanti, cari nu mai erau în legătură cu vre-un Domn, ci fuseseră cuprinși în cadrele oștirii rusești, atribuindu-li-se încă și grade. Unul din ei, Solomon, vorbește de isprăvile făcute în aceste părți, în memoriile sale, dar altul cu un și mai mare viitor se forma acolo, acel fiu de săteni din Vlădimiri, în Gorj, Tudor, care crescuse la Craiova în casa boierului Glogoveanu, alături cu fiul acestuia, și învățase ce trebuia pentru ca mai târziu să poată face negoțul boierului în Ardeal, ba chiar să meargă la Viena pentru ca în această lume străină, în care nu lipsiau Greci, ca baronul Kirlian de Langenfeld, și chiar Români, să apere interesele prietenului său în ce privește averea soției. o Ghica, moartă acolo ; el va duce ceva din această experiență ostășească și în următoarea lui modestă carieră de boierinaș, ca vătaf în plaiul Cloșanilor, cu grija hoților și a contrabandei, ajungând a fi dumnealui Slugerul Theodor².

Pe înlocuitorul lui Bagration, chemat ca să apere Rusia contra năvălirii napoleoniene, Dionisie Eclesiarhul îl acopere cu laude: « în limba rumânească va să zică : al pietrei sau pietrarul ; acesta cu adevărat s'au numit cu un nume ca acela, care și cu fapta și cu lucrarea l-au arătat, căci ca cu o piatră vârtoasă au sfărâmat pre vrăjmași și cu vitejia și biruințele lui au îngrozit pe vrăjmași, atât cât, și de numele lui auzind vrăjmașii că sosește, se înfricoșă '. Fost-au Camenschi om înalt cu mintea, și nu iubia desfătărilor ; puțin mânca, puțin durmia, une ori, răzimat în scaun, lua puțințel somn ; chibzuit la războiu, grijuliv

¹ După Langeron, în Iorga, *Ch'lia și Cetatea-Albă*, p. 255.

² V. Iorga, « Domnul » Tudor din Vlădimiri, în biblioteca « Steaua », și după scrisorile publicate în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVII. Mai în urma, D. Bodin, în volumul *Figuri revoluționare române, Cinci conferințe ale Universității Libere* București, 1937, p. 45 și urm. Pentru cariera lui ulterioară v. mai departe.

foarte ; pe gheneari i-au oprit de a mai goni balurile, poruncindu-le să stea de războiu, înfricoșându-i cu pedeapsă împărătească ; *asemenea și pre boieri i-au oprit de la baluri, și musicile le-au oprit de tot, cu bulcile niminea să nu umble pe poduri fără numai ghenearii și boierii cei mari și bălrâni să meargă cu carălele lor unde vor avea treabă, însă în pasul cailor, ca să nu se facă zgomot pe uliță.* Și apururea umbla Camenschi pe gios pe ulițe, cu unul sau doi soldați după el, de lua seama ce se face prin oraș, și mai mult pentru aceia oprise butcile, ca să-i fie slobodă umblarea pe poduri »¹. Am reproduș această caracterizare a naivului, dar istețului călugăr oltean, și pentru a se vedea aspectul Bucureștilor în ajunul marilor lovituri hotărîtoare, după atâta tărăgăneală, a unor oștiri puține și slab conduse în fața unui dușman care nici el nu arătase până atunci vre-o putință de ofensivă, dar și pentru a se vedea instinctul literar al unuia din oamenii pe cari numai lipsa de cultură și de mediu i-a împiedecat de a da scrisului românesc pagini vrednice de ale vechilor cronicari ai Moldovei.

Camenschi se îndreptase și asupra Silistrei, care până atunci, ca și Giurgiul însuși, sfida amenințările rusești. Cetatea fu luată după o luptă serioasă, care arată că, supt noul, energicul Sultan Mahmud (de la 1808), Imperiul otoman, pe ale cărui zdrențe se certau moștenitorii creștini ai Bizanțului, e capabil să se apere. O raită de înaintași ai armatei rusești învingătoare pătrunse până la Arnăut-Chioiu, lângă Razgrad, și acolo fu prins, în cvartirul său, unul dintre cei doi Domni români cari urmau, în speranța unei restabiliri în Scaun, oștile turcești, Scarlat Callimachi, care, închis la Silistra, arată lui Camenschi că nu se va ajunge la nimic, dacă nu se iea Șumla, miezul « Cadri-laterului » de Răsărit al Balcanilor, și el fu adus la București, unde sperase în ultimul timp să poată trece, ca una din poddoabele, de stil antic, ale alaiului biruinții². L-a văzut acolo și Dionisie Eclesiarhul, căruia, « Grecul », totuși de autentic sânge moldovenesc, i-a impus foarte puțin : « Prins-au viu (Camenschi) pe un Pașă și pe un Pelivan-Aga, ce au fost vestit la răz-

¹ P. 249.

² Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 449-50; Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, III pp. 250 1. Cf. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. cxcvi.

boaie, încă și pe un Vodă ce au fost odată Domn la Moldova, Chilimah (*sic*), că și Domni umbla' cu Turcii la războiu, pentru lefi și ca să se hrănească, precum și Costandin (Alexandru Nicolae) Suțul au umblat ¹ ».

Pe această linie de înaintare se ieau apoi Dobriciu (Bazargie) ca și Cavarna și, în adânc, Provadi, Ienibazar, Eschi-Giuma, Osmanbazar. Turtucaia fu ocupată. Pe de altă parte, se răzbia la Târnova și Gabrovo, a Gabrovenilor, la Lovcea și Iatropol. De partea Olteniei, ofensiva lui Isaiov, cu pandurii și Sârbii, ajungea la cucerirea Turnului și Nicopolului, dincolo de raza acțiunii lui ². Incunjurând Vidinul, se ocupă întreaga Craină autonomă supt cei trei « obărenezi » ai ei ³. « Pe trei locuri », spune pitoresca expunere locală, dând și lămuriri despre felul cum se alcătuiau podurile, « trecea' oștile muscălești și într'o parte și într'alta ca furnigile » (*sic*) ⁴.

Cronica românească vorbește de luarea Rusciucului și de predarea Giurgiului și a Ismailului, ca rezultat al acestei puternice ofensive. De fapt însă mai erau în Oltenia ceva Turci pe malul stâng ⁵, și o armată turcească întreagă era totuși gata de luptă. Murind, în Oltenia, generalul biruitor Isaiov, care « se făcuse cu bunătățile lui, în Craiova, ca un pământean, dând tuturor boierilor cuviincioasă cinste », și plătindu-și auxiliarii « arnăuți i sârbi », dar și Români, urmașul lui, Zass, despre care « spun unii că n'au fost Muscal creștin, ci au fost papistaș, sau luteran, ori calvin », nu mulțămia lumea, deprinsă acum să fie tratată altfel; el o mâna cu sila la facerea șanțului pentru apărarea Craiovei ⁶.

Se adause pentru a strica în parte opera lui Camenschi boala acestuia, care se și stânse, și înlocuirea cu un aspru general de front, fără inteligență și cu capul străbătut cândva de un glonte, și, la bătrânețele sale, gata să cadă pradă ispitelor

¹ P. 220.

² *Ibid.* Cf. și Naum Râmniceanu, în Erbiceanu, *l. c.*, pp. 291–3.

³ Dionisie Eclesiarhul, p. 221.

⁴ *Ibid.*, p. 220.

⁵ Langeron, în Odobescu și Tocilescu, *o. c.*, III, p. 365.

⁶ Dionisie Eclesiarhul, p. 221. V. și Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, V p. 192 și urm

femeieșli din Capitala munteană, Cutuzov. În fața lui stătea fostul apărător al Brăilei, piratul laz de la începuturile sale, prizonier la Patiomchin, Ahmed nazirul, care fusese numit de tânărul Sultan în locul nedestoinicului Mare Vizir Chior-Iusuf. Era de fapt un prieten al Rușilor, pe cari-i prefera, din lungă obișnuință, Francesilor lui Napoleon. Ca și stăpânul său, ar fi dorit o prefacere totală a unei Impărății care suferia și de pe urma unor instituții de mult în putreziciune. Acela despre care Langeron spune că întrecea ca însușiri pe « mulți generali și miniștri ai țărilor celor mai civilizate », făcu o mișcare îndrăzneată, asemenea cu aceia care pusese în primejdie pe Napoleon la Dunărea austriacă în 1809. El trecu Dunărea, gata să meargă asupra Bucureștilor, unde din nou începuseră petrecerile. I se opuse aruncarea pe malul drept a trupelor generalului Marcov: cuceritorul în speranță al Țării-Românești se găsi închis în lagărul său, ca și, în legătură cu situația din fața Vienei la 1809, Napoleon în insula Lobau. Asprul Caucasian nu se dădu însă bătut: fără să poată încerca a rupe cercul care acumula împresura, el resistă cu cea mai îndărătnică energie, îngrijorând pe Ruși asupra rezultatului ultim al întreprinderii lor. Se putu și hrăni și întări. « Mi s'a plătit », spunea el, « o surprindere prin altă surprindere », ambele în noul stil napoleonian, deosebit de al obișnuitului războiu de cetăți. Pacea, adăugia el, o voiește, dar, dacă i se vor cere condiții neacceptabile, se va putea ușor retrage până în Balcani, de unde nimeni nu va putea deslocui straja Constantinopolei ¹.

Negocierile se începură în toamna acestui an 1811, înainte chiar ca Turcii din insula Giurgiului să fi capitulat, dar Marele Vizir se afla la Rusciuc, gata să înceapă o nouă luptă. Ahmed cerea să se revie la situația din 1806, pentru ca Rușii să poată alerga în apărarea țării lor, atacată de omul fatal contra căruia ar trebui să se coalizeze în sfârșit « cele trei Imperii rămase încă în picioare »: Turcia lui, Rusia și Anglia.

¹ După izvoarele contemporane, și mai ales Memoriile lui Langeron, în Iorga, *Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea, după izvoare apusene. Luarea Basarabiei și Moruzestii*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIII, p. 160 și urm.; *Basarabia Noastră; Din viața socială a Brăilei supt Turci*, în *Mem. Ac. Rom.*, l. c., pp. 134-7.

El știa că Rușii cer să li se dea, supt numele de « Basarabia », potrivit numai pentru partea de jos, către Dunăre, măcar țara dintre Prut și Nistru ¹, și striga, cu ferocea lui energie, ajutată și de o clocvență înăscută: « *Nu e rușine ca voi, cari aveți un șfert al globului, să vă certați pentru un colț de pământ care nici nu vă e neapărat? Și în ce împrejurări? Când aveți să fiți atacați de Napoleon, care va târî cu el jumătate de Europă contra voastră!* »². Dar, încă de la început, el oferia această cesiune de pământ care nu era a Împăratului său: « Prutul sau războiul! »³. După aceia, ce nu s'ar putea face pentru a stavili pe acest dărâmător de țări care era Împăratul Francesilor? Era gata să participe ca ostaș la această acțiune comună: « Aș vrea să comand, în lupta ce se pregătește între voi și Napoleon, o linie de cavalerie la voi. Cu dânsa, cu infanteria și artileria voastră n'ar rămânea în curând niciun Frances în picioare »⁴.

Discuțiile de la Giurgiu, în care Rușii aveau pe Italinski, Sabanaiev și generalii Essen și Langeron, iar pentru Turci lupta Galib-Efendi, ajutat de doi Greci, dintre cari unul era Dumitrachi Moruzi, fratele Panaioti rămâind la Constantinopol, nu duseră la niciun rezultat, chiar fără ca Napoleon să fi început stăruințele sale neîncetate pentru împiedecarea unei păci care trebuia să crească puterile dușmanului ce-l avea în vedere. Se cerea din partea rusească toată Moldova, ori măcar partea de la Siretiu încolo, poate și cu adăugirea Brăilei la cetățile basarabene care nici cu un chip nu se puteau da înapoi.

Cutuzov, primit în Decembre la București cu salvele de artilerie ale triumfătorilor, credea că a și ajuns la scopul său, Sârbii, părăsiți, și Moldovenii, despoiați de trei șferturi din țara lor, având să plătească oalele sparte. Se începeau relațiile de comerț între cele două maluri, vama fiind încă a Rușilor. La București, după plecarea spre Șumla a lui Ahmed, trebuiau să se facă doar formele acestei cesiuni de pământ românesc.

¹ Raport de consul frances, în Odobescu și Tocilescu, II, p. 641, no. DCCCXXX.

² Langeron, *l. c.*, p. 366 și urm.

³ *Ibid.*, p. 368.

⁴ *Ibid.*, p. 369. Cf. Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, V, p. 202 și urm.

Dar niciunul dintre Suveranii în luptă nu se învoiră cu ultima formă a pretențiilor. Cetatea Ismailului exercita o influență magică asupra lui Mahmud, care cerea morțiș să i se păstreze aceste cetăți în adevăr turcești, întru apărarea cărora cursese atâta sânge al ostașilor otomani, de un veac întreg, iar Alexandru I-iu doria să păstreze Impărăției sale amândouă țările anexate, pe bisericile și cărțile tipărite ale cărora figura el, de atâția ani. cu pajurea-i bicefală, ca un legiuit stăpânitor. Se luau măsuri pentru ca dăjdirile să fie culese și pe anul care se deschidea, 1812, pentru Ruși.

Nici hotărîrea de a considera pe Turcii din insulă ca prizonieri de războiu și de a-i expedia în Rusia nu putu frânge hotărîrea unui Sultan care avea o înaltă idee despre misiunea și hotărîrea sa. Se vorbea despre posibilitatea unei noi campanii, în care voia lui Dumnezeu ar fi cu Turcii, oameni cinstiți, luptând pentru dreptul lor.

Reîncepându-se din primele zile ale primăverii ofensiva de către Ruși, se luă și pradă crud Siștovul; se înaintă până în fundul Dobrogii, — era vorba de a preface Galații într'o « nouă Odesă » ; Silistra fiind aruncată în aer, din nou se vedeau Rușii la Razgrad¹.

Aceasta nu înduplecă încă pe Mahmud, susținut și de spiritul ce domnia în Constantinopol: el se arăta gata să alerge, ca Napoleon, în fruntea oștirilor sale.

Dar și diplomația suedesă a lui Bernadotte, dușmană a lui Napoleon, lucra pentru a se ajunge la o pace, cu cesiuni din trupul Moldovei. Napoleon, în ajunul mării sale expediții, părea să aibă nehotărîri. Turcilor nu li se spunea nimic limpede și sigur. Abia târziu în April apăru la Constantinopol, ca un nou Sébastiani, generalul Andréossy, ca să îndemne, cu promisiuni fără basă, la o rezistență pentru care Imperiul otoman nu era pregătit după neizbânda lui Ahmed, care se putuse menține, cu toată catastrofa militară de la Dunăre, până în acest moment.

Când acesta căzu în sfârșit, fără a plăti nenorocul său cu pierderea capului, se putu ajunge mai ușor la pace, de și se putea vedea ușor că o mare parte din trupele rusești ce se aflau

¹ *Ibid.*, p. 207.

în țările noastre luau, în grabă, drumul către casă, chiar dacă se luau măsuri ca retragerea să nu se facă supt ochii dușmanilor, prin București. Se părăsiau punctele ocupate pe malul drept al Dunării și chiar Giurgiul. Incepea să se desfacă și Divanul administrativ din București.

Pentru a se ajunge la un capăt, Țarul, care credea încă să poată impune Turcilor, și în condițiile în care se afla atunci, dar socotia că generalul Cutuzov și ajutătorii săi nu sânt în stare să forțeze lucrurile la vreme, delegă pentru semnarea păcii pe tânărul amiral Ciceagov. Instrucțiunile care i se dădeau acestuia cuprindeau alternativa unei alianțe ofensive și defensive, fără scop pentru Turci, sau a unei nouă campanii rusești, care era de altfel, total imposibilă. Se recunoaște spiritul, în același timp de mare ambiție, dar și de autocritică și șovăire, al fiului bolnavului Pavel. Nu lipsiau nici idei de acțiune la Adriatica. De ce nu s'ar încerca și o revoluție, ca pe vremea așățării, supt Ecaterina a II-a, « a Grecilor și a tuturor popoarelor care gem supt jugul otoman și care sânt legate de noi prin aceeași lege, precum și prin alte legături ¹ »? Se credea și în posibilitatea unui atac în Ardeal, unei răscoale a Ungurilor contra Împăratului Austriei, câștigat, momentan, de Napoleon ². Noul plenipotențiar, care trebuia să amenințe și cu o ofensivă, tot așa de fantastică, a flotei rusești, avea să poarte răsunătorul titlu, depășind cu mult situația lui Cutuzov, cunctatorul, de « comandant în șef al armatei de la Dunăre, al flotei din Marea Neagră și guvernator general al Principatelor Moldovei și Țării-Românești ». — *rechemale deci la viață*.

Cu el plecaseră spre București represintanții acelor popoare de desrobot, cari se aflau în serviciul Țarului: occidentalul Scarlat Sturdza, fiul lui, favorit al cercurilor mistice din Petersburg, a căror acțiune o va susține el printr'o întreagă literatură în limba franceză, Alexandru, purtând însuși numele Țarului, și acel Corfiot, de educație italiană, dar devotat cauzei

¹ *Memoriile lui Ciceagov*, ed. Ch. Lahovary, pp. 359-60.

² *Ibid.*, pp. 396-7. Dar se aștepta și o ofensivă în Moldova, cum va fi în 1854; *ibid.*, p. 407. *Napoleon oferia lui Francisc țările românești, dacă i-ar ceda Galiciia ca s'o cuprindă în Polonia restaurată*; D. A. și D. C. Sturdza, o. c., I, p. 952 și urm.

unei învieri politice grecești, Ioan Capodistria, care va isprăvi ca șef al guvernului Noii Elade supt cuțitele unei vendette mainote, în Nauplia: pentru moment, el era unul dintre cei mai activi membri ai pregătirii revoluționare prin « Eteria » co-naționalilor săi; li se adause și Grecul Baroți, de sânge levantin. din Navos, care fusese consul la Veneția și se arătase în stare să provoace panica din 1802 a lui Alexandru Mihail Suțu și a boierilor și fugarilor în Ardeal¹; el lucrase în 1792 pentru pacea de la Iași, după ce fusese și în serviciul lui Mavrogheni, alt insular, ca ajutător militar.

Dar toată această echipă de oameni pricepuți și interesați prin sângele lor la izbânda Rusiei ajunse prea târziu la București cu pretențiile așa de mari a căror apărare li se încredințase. Cutuzov simțise că se caută a i se răpi onoarea de a fi încheiat tratatul care resulta din succesul acțiunii sale militare. El somă pe delegații turci să-și presinte imediat ultima formulă. Ea nu putea să fie decât a lui Ahmed nazirul, din Novembre: « Prutul graniță ». *Pe această basă se încheie, răpede, la 28 Maiu sl. v., tratatul prin care Moldova era ruplă în două.* Cu toată aparenta-i intransigență, Alexandru I-iu se grăbi să-l primească².

De și ratificația turcească nu sosi decât la începutul lui Iulie, soarta așa-zisei Basarabii era încă de atunci pecetluită. Abia la 12 24 Iunie Napoleon era pe Niemen și nimeni nu putea prezice care va fi soarta unei campanii, care, dacă ar fi defavorabilă Impăratului Francesilor cum a fost la urmă, putea aduce sfârșitul, supt loviturile biruitorului, a Imperiului otoman³.

Sentimentul boierimii muntene, în mijlocul căreia se încheiase tratatul, putea fi împărțit. Unii, ca Filipeștii, Văcăreștii, se înrudiseră cu șefii ruși, alții, ca Varlaam, folosiseră fără măsură

¹ V. memoriile citate, și Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIII, pp. 168 9. Pentru Baroți, *ibid.*, p. 157. Cf. Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 346.

² Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, V, p. 207 și urm.

³ V. pe lângă memoriul din 1910 și Iorga, *Basarabia Noastră*, și Arnold Winkler, *Contribuții la istoria păcii din 1812 de la București*, în *Rev. Ist.*, X, pp. 241-5 (după izvoare austriece).

de pe urma lor. Vedem boieri din clasa a doua și a treia mergând până la răscoală contra caimacamilor puși de Constantin Ipsilanti, în Februar 1808¹. În Maiu al aceluiași an un număr de boieri din Oltenia: Dumitrachi și Dincă Brăiloiu, Ioniță Vlădoianu, Constantin Haralambie, veniră, împreună cu Banul Grec Samurcaș, ca să ceară de la Ruși *desfacerea micii lor patrii*, «ca pe vremea Nemților», cu un Divan complet². Peste două luni se trimeseră în exil la moșiile lor Varlaam, Costachi Ghica și logofătul Slătineanu³. Mulți dintre boieri se luptară pentru slujbe înaintea străinului⁴. Erau însă și de aceia cari nu meritau înfruntarea de hainie pe care li-o va face noul Domn de la Turci, la intrarea sa chiar: Vornicul Filipescu fu expediat în Rusia, pentru legătură cu Turcii și cu «Domnii», împreună cu toată familia, lii, fiice, nurori, nepoți⁵.

Iar, în ce privește lumea de jos, ea-și arată dispozițiile purtând pe stradă, la evacuarea, care, din cauza războiului cu Franșesii, se făcu grabnic, păpuși îmbrăcate rusește, care fură tămânjite cu noroiu și arse⁶.

¹ Erbiceanu, *o. c.*, p. 276.

² *Ibid.*, pp. 278-9.

³ *Ibid.*, p. 279.

⁴ *Ibid.*, p. 281.

⁵ *Ibid.*, p. 290 (an. 1810).

⁶ Winkler, *Inceputul Domniei lui Vodă-Caragea*, în *Rev. Ist.*, X, pp. 1-7.

CAPITOLUL VI

Mișcarea spiritelor până la 1821

Înainte de a se urmări pregătirea unui alt șir de evenimente menite să îndrumeze răpede societatea românească spre ținte mai îndrăznețe, e necesar să se vadă care a fost urmarea imediată, în țările care scăpaseră încă odată de o definitivare a anexiunii, fie la Rusia, fie la Austria, căreia Napoleon voia să le cedeze pentru o compensație polonă, îndată după actul din 1812.

Acest act însuși nu ieșea pentru Ruși din vechea idee a anexiunii. Când Austriecii luară ceia ce ei au numit Bucovina, ei înțeleseseră numai să-și adauge încă o provincie, pe care o organizară după normele lor, nepăstrând nimic dintr'o organizație pe care o priviau ca deplin și pentru totdeauna încheiată; ei nu considerară această Moldovă-de-sus ca punctul de plecare pentru o acțiune imediată de integrare moldovenească supt sceptrul habsburgic, ci încercară numai, în 1789-91, în legătură cu alianța rusească prin care fură împinși la o nouă ofensivă, să adauge ce se va putea la partea acum câștigată. Din potrivă, pentru Ruși « Basarabia » era înlăiul pas către venirea la formula Dunării ca holar; Moldova turcească era în ochii lor numai un provisorat la care fuseseră mărgeniți prin agresiunea lui Napoleon. De aceea, și nu printr'un spirit de toleranță în această țară pe care o intitulară « oblastie », ei păstrară limba, așezămintele, legile și clasa dominantă, care fu împodobită cu mici titluri, ca acela de « consilier de colegiu ». Boierii cu moșii în această parte rusească fură invitați să se așeze acolo, aceia cari refuseră fiind siliți la o vânzare cu termen, și așa de scurt, încât echivala cu o expropriere. Ce s'ar fi vrut, ar fi fost firește o

concentrare a oligarhiei ieșene în acel Chișinău, cu arhiepiscop de caracter metropolitan, care fu și el un Român, Gavriil Bănulescu, precum Român fu primul guvernator, Scarlat Sturza, un altul, Finlandesul Harting, fiind însurat cu o Româncă. Biserica păstră și ea, ca și ordinea judecătorească, limba ei de până atunci ¹.

Avem, în adevăr, cuvintele dureroase ale Postelnicului Manolachi Drăghici despre ruperea legăturilor de familie între cei cari rămâneau Moldoveni și ceilalți, *tot boierime măruntă însă*, cari deveniau Basarabeni. Aceste rânduri însuflețite sânt însă ale unui om care văzuse renovarea sufletească a poporului său, nu ca Moldovean, ci ca Român, în altă fașă a dezvoltării lui. De fapt, la 1812, afară de pagubele aduse prin măsura asupra moșiilor, multă lume era încredințată că într'un viitor nu prea depărtat ceia ce nu-i reușise Țarului la 1812 va fi îndeplinit totuși. Cu atât mai mult, cu cât, după îndoita biruință asupra lui Napoleon și, cu el, asupra spiritului revoluționar, Alexandru I-iu era acum hegemonul întregii Europe, a cării soartă o influența el, de la Paris până la Niemen, absorbind și Polonia, după ce știuse să-și capete Finlanda, dar și acolo ca urmaș al vechilor stăpânitori: Mare-Duce finlandes și rege al Poloniei.

Mai multă semnificație are cutare plângere din 1816 către acei « boieri ai departamentului », cari, după organizația reformatoare a lui Alexandru Ipsilanti, funcționau la Chișinău lângă guvernator. Țăranii aceștia dârji de la Răchitoasa, în ținutul Hotinului, se plâng că, « di când s'au închis Prutu ». n'au contenit nesfârșitele și intolerabilele cereri și « pe tot ceasul dăm di toate, și nimini nu ni mai întrebă de mai avem de unde da »: « cosări și cărături di fân, faceri și cărături di feliuri di lemni și chresteli; încă și pe la Basarabiea », — *care e pentru dânșii, Holinenii, numai partea de jos* , « și la Chișineu, pe la Briceni și pe aiure, stânjeni di lemni, podvodărituri oștenești cu cară cu boi peste tot locul, cum și poștili din sat în sat, peste tot locul, pin tot ceasul, pe la toți ofițării, și slujbașii, și Cazacii, și săldații, cu cai, cu căruți, cu cară cu boi, întreat,

¹ V. Iorga, *Răzeși*, etc., în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, 1912, și *Basarabia Noastră*, pe lângă documentele interne din *Doc. Callimachi I*.

neintrebat, cu poroncă și fără poroncă. care cum apucă, neintrebat și cu bani. Dăm pentru surugii goștină, desătină și, câte altă dată, săldații și Cazacii la fartiri țânem și hrănim și, luându-ni cu sâla cele ce găsesc pe la casăli noastre, și mănâncă, ba încă ni bat, să le dăm ceia ce nu avem și apoi ni fac cu frică di li dăm și cfitanțae . . . Strajă pe hraniță dăm în toate zălili. Di vite cu totul ne-au sărăcit și tălharii, că le fură. » Opriți în sate, nu-și mai pot urmări vitele. Nu se mai vinde pânea ca odinioară când « putem vinde unde ni eara voia, și pâne, și vite, și orice avem din munca noastră ». Transporturile au încetat: nu mai e « chirie di sare și vin și altele, ca mai înaintea ». În fața acestor abusuri, acest adânc și dureros glas popular cere doar « *să ne lase în obiceiurile noastre cele moldovenești, care am apucat de la bătrânii noștri, și să vinim în floare, precum am fost . . . , să peltrecem toldeauna supl dregătorii Moldovii, pământeni de ai noștri, precum sântem deprinși și ne înțelegem în vorbă, că noi alle rânduieli nu pricepem, și numai cal ni să adaog năcazurile și greutățile noastre* »¹.

Ce putea să însemne pe lângă un așa de mare prestigiu cu jertfirea ca trădători a Moruzeștilor, ca și cum s'ar fi voit totala desființare a unei dinastii fanariote, — și un Suțu, Alexandru, fiul lui Mihai-Vodă, fost Mare Dragoman, fusese decapitat puțin în urmă, prezența noilor Domni, numiți în Iulie încă?

Scarlat Callimachi ieșea abia din captivitatea rusească, iar Domnul muntean Iancu, Ioan, fiul lui Gheorghe Caragea, fost capuchehaie și de două ori dragoman², era, cu toată legătura sa cu Nicolae-Vodă, socrul lui Ienăchiță Văcărescu, și rostul de Caimacam la Craiova, un străin și un necunoscut³.

Silințele lor fură harnice în sensul unor reforme care se credeau absolut necesare, dar, *într'o epocă de înflăcărat naționalism, ambii apăreau, în scris, în crearea noilor școli, în chiar încercarea de a schimba limba Statului, ca Greci lucrând grecește pentru cauza greacă, pe care vremea li-o punea înainte ca primul punct de program pentru viitor.*

¹ Boga, în *Școala Basarabiei*, 1920; *Rev. Ist.*, VI, pp. 52-3.

² V. actele de numire, în condica Domnului, Papiu, *o. c.*, II, pp. 351-4

³ V. Iorga, *Doc. Callimachi*, I-II, la această dată.

Ei găsiră însă o societate care nu era dispusă a primi continuarea regimului prin străini. Aceasta se învederese în chip strălucit cu prilejul așezării Mitropolitului grec Ignatie. Poate nu fără legătură cu Iosif de Argeș, singurul episcop român, căci și Nectarie de la Râmnic și Costandie de la Buzău, ca și fostul mitropolit Dosoftei, erau Greci, un număr de boieri tineri, Alexandru Ghica, Mihăiță și Grigore Filipescu, un Grădișteanu, un Catargiu ș. a., se uniră în contra intrusului. Se câștigară unii și din boierimea bătrână: Costachi Ghica, doi Văcărești, Ștefan și Barbu, Varlaam.

Ignatie află și părți generalilor ruși complotul. Se făcu o aspră cercetare și câțiva numai dădură înapoi. Ceilalți vorbiră cu cea mai mare hotărîre de drepturile țării, de tradiția observată, afară de rari excepții, în Biserică. Se produse aceiași mișcare ca în Moldova contra lui Nichifor mitropolitul. Se arată că nu e cu putință un șef al ierarhiei bisericești care nu e în stare să se înțeleagă cu credincioșii.

În fața acestei solidarități, — «sântem pământeni de un neam și ne doare inima pă unii de alții, măcar de verce treaptă va fi» — Rușii, cari surguniră pe Dosoftei și păreau gata să aibă aceiași atitudine față de revoluționarii dintre boieri, nu îndrăzniră a merge mai departe¹.

Caragea, care sosi în ajunul Crăciunului abia, se încunjură însă numai de boieri români: Constantin Filipescu, cel așa de mult amestecat în rosturile ocupației rusești, ca Mare-Ban, Radu Golescu, Iordachi Golescu, geograful și apoi autor de pamflete politice contra Domnului grec, Isac Ralet, Constantin Crețulescu, Grigore Brâncoveanu, clenistul, ca Mare Vistier. Apoi fiul lui Dumitrachi Ghica, Grigore, purtând numele decapitatului, — el va fi un viitor Domn —, ca Mare Logofăt, Barbu Văcărescu, unul dintre cei mai influenți boieri, și ruda lui, Teodorachi, Dumitrașcu și Mihalachi Racoviță, cu ale căror odrasle se va stinge familia, Grigore Filipescu, fost Mare Ban Constantin și Gheorghe Filipescu, Grigore Băleanu, a cărui rudă, Manole, va încerca o Istorie a Țării-Românești, larg

¹ După T. G. Bulat, în *Arhivele Basarabiei*, Iorga, în *Biserica Ortodoxa română*, 1936, n-le 11-2.

concepută, în limba greacă a vremii¹, Istrate Crețulescu, purtând un nume de botez din al XVII-lea veac, și Toma Crețulescu, Barbu Știrbei, călătorul de pe vremuri la Carlsbad, și Fotachi Știrbei, neastâmpăratul Constantin Bălăceanu, care, urmând tradiția familiei sale, era gata să se ieie la luptă, cum vom vedea, cu Domnia însăși, Mihalachi Manu, din clientela Ipsilanților, acuma înlăturați, Scarlat Grădișteanu, Iordachi Slătineanu, care amintește vechea traducere din italienește, Alexandru Nenciulescu, Pană Clucerul, Nestor, cu pregătire pentru legi. Ca Greci, Constantin Caliarhi, Constantin Samurcaș și «Cuțovlahul» Ștefan Bellio (Belu)². Mai târziu, acestora din urmă li se adaugă, pe lângă tânărul Alexandru Mavrocordat, rudă a Domnului, un Constantin Suțu, ca Mare Spătar, alt Suțu, Nicolae, ca Mare Comis, un Grigore Rali și Atanase Cristopol, poetul care a prefăcut într'o limbă greacă ușoară și armonioasă, pentru o societate căreia nu-i lipsia gustul necesar ca să prețuiască o asemenea dibăcie verbală, în care se amestecă însă nota clasică, de care va fi vorba aiurea, din poezia francesă, de mitologie cu benghiuri pe obraz și cu călcie roșii, a secolului al XVIII-lea, înaintea mării drame istorice³. La reforma din 1814 a impoștelor după un nou sistem, aplicat însă cam așa cum o arată satirele românești ale vremii, în care e ridiculizat, alături de Belu, cu privire la al cărui nume se face firescul joc de cuvinte. și Domnul grec însuși, ca «așezământari» se întâlnesc numai boieri și boierinași români: Greceni, Fălcoieni, Voinești, Rătești, Butculești, Comăneni, Ștefănești, Mărășești, Stoienești, Fărcășani, Cercezi, Cocorăști, Slătineni, Nicolești, Gănești, ba chiar Grădișteni, Știrbei, Roseți, Brăiloi, Oteteleşani și Socoteni. coborându-se din neamul Vlădicăi Grigorie și, prin femei, din Mihai Viteazul, și, cu ei, același Mihăiță Filipescu care, prin gura lui slobodă și temperamentul său revoluționar, va face desperarea Domnilor. Abia câte un Grec se găsește în această listă din *ultima fasă a unui fanariolism* care era mai curând clasicism elenic arhaisant⁴. Firește că toate actele se redactează în românește

¹ Litzica, *Cat. mss. grec.*, pp. 15 8, no. 24².

² Condica, *l. c.*, p. 355 și urm. V. mai departe.

Ibid., p. 368.

⁴ V. *ibid.*, p. 383, no. LXXI.

și, după o deprindere acuma adânc înrădăcinată și pe care țara n'ar fi îngăduit ca vre-un Domn s'o înlătore, toate măsurile budgetare și financiare se ieau în deplină înțelegere cu această oligarhie a boierilor mari.

Aceiași dispoziție de a lucra cu boierii localnici se observă și la Scarlat Callimachi din Moldova, de și în această țară nu pare să se fi înrădăcinat obiceiul de a se lua la orice măsură fiscală cheazășia boierilor. Vistier al lui e Iordachi Roset. Cu boierii împreună pune la cale acest spirit mai nobil, care înțelegea să meargă pe urmele reformatorilor, înoini ca aceia a « Casei doftorilor », pe care o făcea necesară teribila boală a ciumei, adusă din Constantinopol ¹.

Dar, de și Scarlat-Vodă își crește copiii cu preceptorii francezi ², ba chiar cu viitorul nou consul al Prusiei, von Kreuchely-Schwerdtberg, care-i făcu și un frumos portret ³, și el ca și Caragea, de și nu în aceiași măsură, fu sprijinitorul învățământului grecesc.

Acesta va părea, cu toată existența altor școli noi de elenism, ca la Cidonia, în Asia Mică, și în insula Chalke, din fața Constantinopolei, că se mută, cu dascălii cei mai mari, lucrând în cele mai bune condiții, în acest București, care trebuia să devie capitala, împodobită cu toate darurile Muselor, a unei « Dacii » elenisate.

Dacă σ « Enciclopedie filologică » se dă încă la Veneția în 1795, de pe la aceiași dată Viena fraților Puliu, a lui Vendoti, pe lângă cari se adaugă și editori germani, devine centrul publicațiilor elenice: puteri literare de la noi merg acolo, și de acolo vin cărțile frumos tipărite și cu dedicații către oameni de la noi, Domni și boieri ⁴.

¹ Iorga, Hurmuzaki, X, pp. 156 7, no. 556. Ca medici, Germanul Pluck, Apuseanul Perez (Peretș), Ungurul Viola (Fiala), lângă Grecul Eustatie; *ibid.*

² *Ibid.*, pp. 54 5: un Doret, o doamnă de Belleville. Boierul Alexandru Mavrocordat, nepot de fiu al lui « Delî-beiu », se înțelege pentru educația fetelor sale cu d-na de Caumont; *ibid.*, p. 558, no. XII.

³ În ediția Codului; produs și în Iorga, Hurmuzaki, X.

⁴ Dar tocmai la Jena apare, în 1800, traducerea în grecește după originalul german a unui manual de aritmetică și algebră (Στοιχεῖα τῆς ἀριθμητικῆς καὶ ἀλγέβρας, închinată lui Lambru Fotiadi, « întâiul dascăl al scolii domnești

Studentii încep să meargă acolo, și avem socotelile aceluia tânăr Conachi, văr al poetului, care la început avea alt nume de botez; cel d'întăiu se obosi la studii, dacă nu și la petreceri, și își pierdu lumina minții.

Noua față a clasicismului grec nu e însă o continuare a celei, de origine constantinopolitană, de până acum. Ea pleacă de la spiritul occidental, dar nu în forma, îndulcită, pe care a cunoscut-o Constantinopolul, ci în alta, mult mai corespunzătoare începuturilor.

E adevărat că acest spirit, care e de fapt frances, pătrunsese și în cele două capitale românești, dar nu trebuie să i se exagereze însemnătatea numai pentru că putem însemna un număr de consuli și călători, de secretari și preceptori, domnești și boierești, ori pentru că ni s'au păstrat un număr de scrisori și de liste cuprinzând cărțile cerute, și mai ales cele importate de negustori. Ajuns acest spirit la Iași și la București, am văzut că el își pierduse din ascuțișul revoluționar ca și din acea semnificație națională pe care ajunsese a și-o adăugi în Parisul de unde radia.

Trecut în Viena însă, oraș de caracter internațional, cu o nobilime în parte venită din Spania și Italia, din Țările-de-Jos și Lorena, din Apus în genere, care în relațiile de Curte nu putea să întrebuițeze totdeauna limba germană, cu o negustorime ale cărei legături cu Orientul nu se făceau în această limbă, cu o clasă de intelectuali adânc influențată de aceia din Franța, el dădu de Grecii așezați, pentru afaceri sau pentru o viață mai liberă, acolo, și se transmise într'o formă curată întregii națiuni. Și, aceasta sprijinindu-se pe ce era mai glorios în trecutul ei, clasicismul se trezi la alt ideal și fu împins la altă acțiune.

Nu trebuie să se uite nici strânsele legături cu cercurile vieneze ale lui Vodă-Caragea, cunoscător al limbii franceze și traducător.

din București». Ca subscriitori apar Grigore Brâncoveanu, Grigore Filipescu, Iordachi Golescu, ca studenți, alți studenți, Mihai și Constantin, fiii lui Scarlat Greceanu; ca boieri greci, un Gheorghe Byzantios, un Grigore Romaniti, apoi Greci din Rodos, din Rhapsano, din Trapezunt, un călugăr din Lavra Peloponesului, un Scufă.

Și un ziar grec « filologic » apărea acolo, la Viena: « Mercuriul Savant », al lui Antoniu Gazi, *Λόγιος Ἐρμῆς*¹, apoi, supt îngrijirea medicului Dimitrie Alexandridi, traducătorul lui Goldsmith și al unei Istorii universale, « Telegraful elenic » (1817—20), în care se află neconținute știri despre orice activitate culturală în țările românești, în domeniul culturii elenice, cum, de altfel, face și « Kalliope », tot din Viena (1819—20)².

Încă de la 1798, un Macedonean, Dimitrie Nicolae Darvari, din Clisura, — familia ungurească nobilă Daruváry să nu vie de aici, ca Dumba, Sinà și alții cari au trecut în burghesia și chiar aristocrația vieneză? —, tipăria la Viena, cu ajutorul fratelui, o « Introducere în limba greacă »³.

Lui Caragea i se dedică din cărțile ce se tipăresc la Viena, el fiind considerat ca marele patron al acestui curent « elenic ». Astfel o traducere din August Lafontaine, *Kleomene*, apărută la 1817. Tot acolo vor apărea lucrările de traducere și adaptare, și după Voltaire, ale d-rului Cristari⁴.

Dintre boieri, Grigore Brâncoveanu, — înaintașul său, Constantin, primia la 1759, dedicația unei Istorii Universale în grecește⁵, — sprijine un curent literar la care el însuși se împărtăși activ, și Zenobie Pop dă la tipar o *Metrică* greacă. Lipsesc doar, afară de tipărirea la Moscova a unei gramatici ruso-grecești de Panaiot Nițoglu, care o închină boierului Caliarhi, legăturile cu publicații grecești contemporane care apar în Rusia, poate nu fără amestecul lui Alexandru Ioan Mavrocordat, refugiat acolo⁶, căruia, ca ocrotitor de literatură în limba sa de naștere, i se închinase încă la 1783 traducerea greacă a cărții lui Ramsay, despre « călătoria lui Cir », de către acel Polizoi din Labanița, care-l cunoscuse înainte de

¹ Iken, *Leukothea*, I, p. 121. Pe lângă un ziar pentru « parțile rasaritene », *Εἰδησεις διὰ τὰ ἀνατολικά μέρη*.

² *Φιλολογικὸς Τηλέγραφος ἤτοι Ἑλληνικοῦ Τηλεγράφου Φιλολογικά*.

³ Un exemplar îl avea la Iași profesorul grec Dimitrie Panaioti Gobdelas; Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXIX, p. 7. Alte gramatici grecești din acest timp; *ibid.*

⁴ V. și Iorga, *Ist. lit. rom.*, III.

⁵ *Πάγκοσμος ἱστορία τῆς οἰκουμένης*.

⁶ V. și Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXIX, p. 7.

Domnie, la Constantinopol. Acolo ieșise, în 1796, și cartea Filipopolitanului Anastase Mihail, *Nopți și zile ale Rusiei*.

Școala domnească de la începutul veacului, drept înainte de războiu, se preface. Ea funcționa — cu Lambru Fotiadi, ca prim dascăl, având lângă el pe Gheorghe Manase Eliad, pe Ștefan Kommitas, autorul mării Enciclopedii vieneze, cu elevii din familiile Goleșcu, Greceanu, cu Constantin Câmpineanu, fiul lui Scarlat, cu un Hrisoscoleu, un « Constantin, fiul Postelnicului Antonie », un « Alexandru, fiul Postelnicului Petrachi » cu Constantin Ioannu, cu Dimitrie Gheorghidi, cu călugării Neofit din Ianina, Agapie, Serafim, Antim de Serre, Antonie Fotila, Moreot, cu Anastase Papa-Gheorghiu din Filipopol, Nicolae Papa-Zisu din Velvendos, ba chiar cu un Macedonean din Siatista, Gheorghe ¹.

La 1818, după ce se dusese alt dascăl, Vardallah, Neofit Duca, gânditor și om de mare valoare morală, care se învederează și din cutare scrisori ale lui în urma plecării din București ², se retrage și el, după ce, timp de șase ani, bucurându-se de toată încrederea și de tot respectul, servise și pe Domnul cel nou. Nu înțelegea să mai presideze această « Academie », cum i se zicea acum, supt influența italiană, — fostul mitropolit Ignatie se retrage la Pisa, care va fi unul din centrele mișcării revoluționare de care va fi vorba îndată, și pleacă deci la Viena; păstrându-și vechiul titlu, acela care se ocupă acum de o ediție a lui Plutarh și de crearea unui fond național de editură, e contra noii direcții care se dă învățământului la București ca și la Constantinopol și la Smirna, dar, în luptele ce izbucnesc între ambițioșii dascăli, culminând și în polemica dintre Kommitas și dintre marele filolog parisian Corai, reformator pe mai multe terenuri, el recomandă buna înțelegere ³.

¹ V. *Στοιχεία της ἀριθμητικῆς καὶ ἀλγέβρας*, Jena, 1800 (v. mai sus), lista prenumeranților. Intre ei și acel Zenobie, fiul marelui negustor Hagi Constantin Pop, om de mare viitor, un Schinà, un Ulescu (*sic*), un Sergiu Pisidios, dintr-o familie care a dat un doctor, un Hristodulidi, un Furca, un Ioan Budișteanu, un « musicolog » Voicu Ioannu.

² N. Bănescu, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj* (v. mai departe).

³ După revista grecească pomenită mai sus, Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVIII.

Kommitas însuși plecă din București, căutându-și alt câmp de activitate. Scrisoarea de retragere a lui Duca arată ce intrigi și clevetiri, ba chiar amenințări cu moartea și grele lovituri, au fost întrebuintate pentru a sili să plece personalități atât de competente, pe care numai chemarea personală a Domnului le făcuse să-și părăsească studiile de la Viena¹.

Noii conducători ai învățământului din « Dacia », « Nouă Eladă »², sânt Veniamin din Lesbos, Grec cu totul străin, venit din Sidonia, după ce fusese la Patmos și la Atena, ba chiar la Paris, unde se făcuse adept al lui Condillac, și Constantin Psomakis, colaboratorul la dicționarul constantinopolitan, asemenea cu cel din Buda, « Chivotul », pentru filosofie. Era vorba și de aducerea lui Iatropulo, din Italia. Comitetul, din care făceau parte noul mitropolit, Dionisie Lupu, Român, episcopul de Buzău, un Grec, Costandie, Iordachi Slătineanu și Postelnicul grec al lui Vodă, Alexandru Mavrocordat, cu « alți boieri iubitori ai Muselor » pe care le cânta așa de frumos poetul Atanasie Cristopulo, se învoiră pentru aducerea acestor mărimi intelectuale de o clasă cu totul inferioară.

Toluși Alexandru Mavrocordat credea că această școală de « filosofie » va putea să steie cu vremea « alături cu cele mai faimoase Universități ale Europei ». Peste trei sute cincizeci de școlari stăteau gata să primească înaltele învățături³. Din parte-i, Veniamin invoca pe filosofi antichității ca să se coboare sufletește în mijlocul acestor « Daci », setoși de învățătură, cari n'aveau până acum ce are măcar insula Chios, pe când Psomakis invoca în București, « o nouă Atenă » și cea mai tânără fiică a Eladei, râvniloare cu adevărat a bunurilor « maicii sale », într'o limbă care li e Românilor cea « străbună », pe Newton și pe Descartes.

Ca program, se desfășură unul de științi și de limbă, care nu se deosebește de ale lui Grigore Alexandru Ghica și Alexandru Moruzi.

Supt Alexandru-Vodă Suțu, acest personal școlar nu se poate menține. Profesorii din 1818 fură chemați aiurea, și unul din ei, Veniamin, alături de Gazi, va lupta apoi, în Pelopones, pentru

¹ *Ibid.*, p. 427 și urm.

² Rămaseseră, din cei vechi, Cristodulo Klonaris și Gheorghe Ghenadie.

³ Iorga, *l. c.*, pp. 380, 383.

libertatea elenică, după ce fusese acusat, la Smirna, unde-și mutase învățământul, de ateism calificat, adus de la filosofii din Paris. Domnul reiea pe Vardallah, care ca și Ghenadie, avea legături cu Rușii la Odesa, unde, între negustorii bogăți, se forma ideea revoluției care va înnoi, nu creștin și bizantin, ci clasic, strălucirea acestei « Elade », întinse până la Carpați, de care se vorbea acuma atât de mult, apoi pe Gheorghe Ghenadie însuși, care fusese prin Chios, alt centru al noului naționalism, și el chemă și pe un Ștefan Kanellas, — adăugându-se la program matematici și chiar pictură ¹. Se predă acuma și ideologia, după de Tracy ². Iatropulo își continua lecțiile, în care aritmetica se învecina cu istoria universală. Ca director se adusese însă un represintant al spiritului din Universitățile germane, Dimitrie Stefanopolitul, ceia ce înseamnă, în românește, Brașoveanul ³.

Profesorii de la 1819, însemnați în lista de prenumerați ai lui Dionisie Fotinô sânt, pe lângă Veniamin, pentru « științele filosofice », Psomachi, împodobit cu un titlu boieresc pe care Veniamin nu-l are Căminar), apoi Constantin Nicolaidi, « Bizantin », Dimitrie Fotilas, lângă cunoscutul Iatropulo și cei, cu atribuții de sigur mai modeste, Gheorghe Mundayiotul, Gheorghe din Filipopol, Vasile Nicolau și Hristu Nicolaide de la Arvanitochori.

Școala din Iași a lui Dimitrie Panaiot Gobdelas, care nu e încunjurat de un întreg grup de auxiliari cu pretenții și care el însuși, de și, mai târziu, în retragerea sa de la Varșovia, va putea scrie în limba franceză o mică lucrare originală despre Alexandru-cel-Mare, aparține unei direcții mai vechi: e tot un « hellenomuseu » ⁴. Aceiași direcție se urmează deci și acolo. în Moldova. Gobdelas fusese adus de Scarlat Callimachi la 1817, în calitate de « arhididascal ». O găsim și supt noul Domn, ajuns la tron prin suspecta prietenie cu atotputernicul Halet-Efendi, frumosul Mihai Suțu, căruia Hrisoverghi Curopalatul din Anchial îi dedică traducerea greacă a lui *Anacharsis*, publicată la Viena în 1819.

¹ *Ibid.*, p. 385.

² I. Eliad, în *Viața lui Lazăr* (v. mai departe).

³ Lista prenumeraților de la 1821 ai lui Carcalechi.

⁴ Iorga, *l. c.* din extras.

Se continuă astfel și mai hotărît, având mai puține legături și cu Apusul și cu începuturile de cultură românească de care se va vorbi îndată, direcția clasică elenică. Noul conducător școlar face să se reprezinte o « idilă », « Apollon sau întoarcerea Muselor », presintând pe Domnul însuși ca ocrotitor al singurei culturi divine, și divin el însuși, un adevărat « luminos Apollon »¹.

Lângă dezvoltarea școlară e însă și o operă literară grecească în sensul și clasic și național. Un călugăr Daniil era adus la Iași ca preceptor, și el mergea apoi la Viena cu acel tânăr Conachi²; va deveni în mirenie Dimitrie Filipide iscăbind, din « Milie »: *Μηλιαῖς*.

Opera lui Filipide e foarte întinsă, și totdeauna de o bizară originalitate. În ea se cuprind și traduceri din latinește, ca aceia a resumatului de istorie romană al lui Florus, închinat și unui Grec, dar, în primul rând, lui Alexandru, fiul lui Gheorghe Balș³. Literatura francesă e represintată, în opera lui de traducător, prin Condillac. În materie de știință, acest spirit universal, cu scăpărări geniale, într'o formă de ciudată invenție personală, preface pe astronomul Lalande⁴. În același timp, el nu visa numai de o limbă universală, dar îi fixa, într'o carte tipărită la Lipsca, în 1817, principiile⁵.

Dar Filipide e mai ales prețios în sine și interesant pentru noi prin « Geografia României » din 1816 și « Istoria României ». Această lucrare, de multă muncă și de gândire personală, în care se află și date statistice prețioase, a ieșit, în Lipsca alt centru al literelor grecești, prin mijlocirea bălciului, numai în parte la 1816⁶.

¹ După *Καλλιώπη*, Iorga, l. c., pp. 23-4.

² V. Iorga, în *Bis. Ort. Rom.*, 1934, p. 727.

³ Un exemplar se trimetea, cu dedicație, boierului Ioan Sturdza; Iorga, *Ist. lit. rom.*, III.

⁴ *Ἐπιτομή ἀστρονομίας*, editată de Antim Gazi, la Viena, în 1803.

⁵ Iorga, *Ist. lit. rom.*, III. V. și N. Bănescu, în « Anuarul Institutului din Cluj », II, p. 138 și urm.

⁶ G. Erbiceanu, în *Revista teologică*, IV, p. 76 și urm.; idem, *Arch. soc. št. și lit. din Iași*, III, p. 608 și urm.; Al. Philippide, *ibid.*, p. 162 și urm. V. și Miliarakis, în *Ἐστία* din 10 Februar 1885; Policarp Gortynos, *Καὴν διαδοχῆ*, III (1923), pp. 98-109; Bees, în *Jahrbücher*, III, p. 232; Dyobunotes, în *Θεολογία*, I (1923), pp. 232-4.

Citarea cuvintelor vechiului scriitor elenic care spune că e copil cel ce nu cunoaște geografia și istoria țării sale arată tendința unei scrieri, alcătuită însă într'o limbă de o erudiție arhaică incapabilă de a fi înțeleasă de alții decât de cei inițiați adânc în clasicism. *Cărțile se adresează însă Românilor cunoscători de grecește pentru a li întări conștiința de sine, într'o epocă de naționalism, confirmat și de reacțiuni contra universalismului napoleonian.* Dar explicațiile se mențin în domeniul arheologiei și ele se întind și asupra altor neamuri, autorul fiind sedus de spectacolul măreț al întâlnirii și amestecului între culturi. Aceasta fără ca acest om cu scăpărări generale să aibă noțiunea caracterului și valorii sintesei românești, de și el *caută să impuie în locul lerminilor întrebunțați de străini pe acesta de « Român » ca acela pe care nația însăși l-a întrebunțat lodeauna în primul rând.* În schimb, el crede că Goții sânt aceiași cu Geții și *răspinge, într'un timp de influență rusească, ideia unei origini slave a poporului românesc, ba chiar pe Deutschen, Germanii, el îi coboară din Daci.*

Dar pretutindeni scriitorul de o cugetare așa de nouă, purtat și prin Apus, peste Germania până la Paris, urmărește orice mișcare în cel mai larg cadru de istorie universală, cum nu mai făcuse nimeni înainte de aceasta și cum nu se va face pe urmă până în zilele noastre. Și la dânsul se află întâiu metoda paralelismelor istorice, trimețând la fapte de istorie moderne, bine cunoscute, pentru a se înțelege cele, altfel nelămurite, din trecut. Așa când pune alături de Sciți pe Nogaii tatari, cari abia plecaseră din Basarabia-de-jos. Identificări, izbutite sau ba, ale localităților se întâlnesc neconținut.

Și rezultatele, une ori în adevăr importante, la care ajunge, — de și lucrul de căpetenie este marea răscolire a izvoarelor și a chestiunilor, — se capătă cu cea mai ascuțită critică. Astfel, când, pentru a răspinge unele afirmații ale generalului Baur, supt care se ascunde probabil o primă redacție indigenă, el ceru guvernatorului Basarabiei, Harting, să-i comunice tabelele « cronografice » pe care abia le redactase, — Filipide a murit la Chișinău, în 1826, între Români. Nu lipsește nici cercetarea critică a izvoarelor bizantine puse alături de acelea ale epocii clasice; în acest chip se ajunge la precisări în ce privește începuturile vieții creștine în Scitia Minoră.

O largă tendință de umanitate domină, apoi, acest spirit ales. Când pomenește, într'o formă de clasică frumusețe, isprăvile lui Alexandru-cel-Mare și prin aceste locuri, el vorbește cu indignare de distrugerile produse prin războaiele Revoluției franceze și ale lui Napoleon, pe care-l lasă a se înțelege, protestând contra părții barbare din această acțiune, în numele unei « filosofii » ale cărui învățături se uitaseră pentru moment. « Astfel de oameni, ca Furiile ieșite din Tartar, se cuvine să fie priviți ca blăstăme și flagele ale lumii. »

Sentimentul față de Români se simte și nu odată iese la iveală înțelegerea rosturilor lor. Astfel când Filipide arată a-și da samă de ce înseamnă pentru țăranul din acel timp îndestularea modestă, dar deplină, a nevoilor vieții sale în mijlocul largilor daruri ale naturii, — și cu acest prilej el vorbește larg despre descoperirea unei comori de monede din Ardeal. Felul cum se ridică în picioare personalitatea regală a lui Boirebista e cu desăvârșire remarcabilă. Și încă mai presus se așează, într'o foarte frumoasă caracteristică, eroicul Decebal.

Scriitorul de limbă greacă, dar de suflet românesc, e unul din cei mai călduroși apărători ai permanenței în Dacia a poporului nostru. Urmând această direcție statornică de apărare a drepturilor românești în trecut, Filipide prezintă îndoita descălecare a Moldovei ca acțiunea unei forțe naționale de sine stătătoare, și nu a unor simpli vasali ai Coroanei ungurești. Ea se exercită nu asupra unui teritoriu pustiu, ci asupra unor « Români vechi », cari *aveau de veacuri legături cu Maramurășenii*¹, și ei acuma ajută pe Bogdan în apărarea lui. Dar fostul călugăr nu vrea să admită părerea că în această primă fază catolicismul Dominicanilor și Minorităților ar fi avut vre-un rol; și aiurea discuția se întinde asupra conflictului dintre cele două confesiuni rivale.

În asemenea apropieri de izvoare și de fapte, istoricul arată și cunoștința deplină a cronicilor românești, ale căror păreri ajunge a le întregi sau combate. Dar el înțelege, ca și Cantemir, să se oprească la « al doilea descălecat ».

¹ Același lucru se afirmă și în ce privește pe Ardelenii din Țara Oltului față de Munteni.

Bine înțeles, un astfel de spirit nu consimte la obișnuitele complimente făcute puterii. Când, în 1817, la Lipsca, Filipide tipări traducerea lui Iustin (Trog-Pompeiu) din latinește în « eolo-doric », el face gestul dedicației către Caragea ca « iubitor de literatură și de istorie », dar prefața e adresată către cetitori ¹.

Alături de Filipide, Dionisie Fotinò întreprinde o *Istorie a Românilor din Principate pe basa izvoarelor de țară*, ca o presintare a « Daciei », de a cărei formă elenică visau Grecii erudiți din București.

Despre opera acestui boierinaș din Țara-Românească — se păstrează la Academia Română și un portret al lui, cu obișnuitul calpac boieresc, operă în care sânt multe lămuriri, culese de pe unde s'a întâmplat, până și, pentru vremea nouă, din condicile oficiale pe care le-a întrebuințat și consulul prusian Kreuchely, într'un raport al său din aceeași vreme, dacă nu le-a tradus din cartea compilatorului grec, un judecător bine informat și drept, Gheorghe Erbiceanu, scria, acum o jumătate de veac, următoarele rânduri: « *Istoria Daciei* de Dionisie Fotinò, scrisă într'un stil obiectiv, rece, impersonal, ni arată o inteligență luminată, doritoare de a se informa despre peripecțiile acestei provincii în care el funcționează de optsprezece ani, dar aceste scrutări istorice ale sale, în care se intercalează întreaga « *Istorie* » a fraților Tunuslii, le redă spre cunoștința învățaților, *fără a arăta vre-o simpatie pentru poporul ce o locuiește, fără a scrie măcar două vorbe despre misiunea acelei gințe și idealul la care ea tinde în deslinul ei pe pământ* » ².

Poet, capabil de a preface în versuri grecești ³ pe acel *Erolocril* al Cretanului Cornaro, al cărui original frances a fost de curând descoperit ⁴, Fotinò, cu un nume care nu mai e înțeles în vechiul sens călugăresc, ci în acela al antichității elenice, caută, la rândul său, urmând nu unui îndemn de la Curte, ci unuia venit din unele cercuri ale boierimii la care se ali-

¹ Bianu, Hodoș și Simonescu, *o. c.*, III, pp. 204–6, no. 963.

² *L. c.*, p. 623.

³ Opera a ieșit tot la Viena, în 1816.

⁴ V. N. Cartoian, *Le modèle français de l'Érotokritos*, în *Revue de litt. comparée*, 1936.

prise el ca boier ¹, să înfățișeze, în cele trei volume care s'au tipărit, și ele, la Viena, în 1808, întreaga istorie, până în zilele sale, a acestei « Dacii » pe care voiau, acuma, s'o eleniseze ². E în aceleași timp, creându-se, pentru Țara-Românească, o ultimă perioadă de la 1775, și un omagiu adus reformatorilor filosofici de nația autorului, cari și-au început lucrul după încheierea tratatului dela Chiuciuc-Cainargi. Ca dascăl al copiilor lui Dumitrachi Ghica, ceia ce-i permite a întrebuița notele lui Iacovachi Rizu, socrul lui Grigore-Vodă decapitatul, note mergând până la Domnia lui Mavrogheni, deci învățător și al lui Grigore, care fu Domnul « anti-fanariot » de la 1822, și ca unul întrebuițat și în modeste dregătorii, e, de altfel, pentru toată această parte, un martur, și unul destul de înțelegător, fără să risce totuși o judecată și să poată ajunge la o idee generală. Pentru partea anterioară, firește că toate izvoarele de țară au fost deschise aceluia care nu se poate informa de la cele în limbi străine.

Caragea e presintat, fără a i se cruța laudele, în obișnuitul stil sec, scurt și stăpânit, nu fără să se arăte și acele conflicte, numeroase și grele, cu boierii, despre care va fi vorba pe urmă, adăugându-se la pomenirea lui Constantin Filipescu cel exilat († 1817) întreaga genealogie și un potop de epitete glorioase ³. Asupra lui Scarlat-Vodă din Moldova se întind însă toate laudele lingușirii, pe mai multe rânduri de adiective, culminând cu versuri pentru « Coroana Domnilor » ⁴.

E curios însă că în planșa de la începutul volumului I se presintă, ca în tipăriturile de pe vremea ocupației rusești, stemele țărilor noastre supt pajurea rusească, explicația aparentă fiind

¹ Pentru familie v. Victor Papacostea, în *Rev. Ist. Rom.*, 1936. Cf. Ior, a, *Ist. lit. rom.*, III, și *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, Apendice, p. 53. Cf. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 444 și urm., și în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3 a, XII, mem. 15; Zepos, în *Ἐπετ. τ. βυζ. σπουδῶν*, XIII despre Manualul de legi al lui Mihail Fotinò (1765).

² O istorie de Teodor Fotinò, din care o parte, privitoare la timpurile vechi, s'a tipărit în *Trompeta Carpaților*, e cu totul deosebită de opera lui Dionisie.

³ II, p. 567, nota 1.

⁴ III, p. 152.

doar în primele din cele patru versuri ale inscripției, în care e vorba de « trofeul ortodoxiei contra dușmanilor ». Faptul că prefața se îndreaptă numai către « iubitorii de neam și iubitorii de istorie », fără vre-o mențiune domnească, ar dovedi și el că manuscrisul era dat la tipar înainte de 1812.

Istoria munteană e dusă până la zi, ca niște memorii, iar pentru cea moldovenească de la 1733 înainte nu se dă decât lista Domnilor.

E interesantă și lista prenumeraților la această « Istorie a Vechii Dacii, care e acum Transilvania, Valahia și Moldova »¹. Găsim înainte de Alexandru-Vodă Suțu, atunci în Scaun la București, și de Alexandru-Vodă Hangerli, cel numit, dar care nu putuse domni, pe Alexandru Callimachi, al Moldovei, care va fi fost primul sprijinitor. Apoi pe beizadea Grigore Suțu din București, pe boierii din vremea Rușilor, Constantin Ghica și Constantin Varlaam, pe Grigore Brâncoveanu, pe Radu Golescu și pe fostul școlar al autorului, Grigore Ghica, împreună cu fiul, Alexandru, care n'a trait, pe Barbu Văcărescu, pe Grigore Băleanu, pe Constantin Bălăceanu, pe Grigore Filipescu, « cu fiul Dimitrie », pe Dimitrie Racoviță *senior*, pe Gheorghe Slătineanu, Istrate Crețulescu, Iordachi Filipescu, « cu fiii Constantin și Manuil », pe Nicolae și Dinu Golescu, care va da apoi o notă nouă cugetării politice românești, pe Alexandru Nenciulescu, pe Nicolae și Ioan Văcărescu, poeții, pe Constantin Cantacuzino și Filip Lenș, pe Gheorghe Știrbei, pe mai toți ceilalți membri români ai boierimii muntene și oltene, dar mult mai puțini Greci, între cari cei cinci doctori, și mulți negustori, ba încă și pe Elena Dudescu, Catinca Fărcășanu.

E caracteristică că mult mai puțini sânt subscriitorii din Moldova: la clerici: Veniamin și Gherasim de Roman, la « beizadele »: Alexandru, fiul Domnului, Scarlat Ghica și Petrachi Mavrogheni, cumnatul lui. Apoi șapte Balși: doi Constantin, Alexandru, Grigore, doi Gheorghe și Lupu, șase Sturdza: Grigore, tatăl viitorului Mihai-Vodă, acesta însuși, Costachi, Toderașcu, Dimitrie și Săndulachi, pe lângă Iordachi Roznovanu, Vasile Roset, Constantin și Alexandru Pașcanu, Con-

¹ *Ἱστορία τῆς πάλου Δακίας, τὰ νῦν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας.*

Fig. 25. — Ioan Gheorghe Caragea.

stantin și Dimitrie Bogdan, Șerban Negel, fratele mitropolitului, Gheorghe și Constantin Catargiu, doi Ghica: Gheorghe și Dimitrie; nu lipsește poetul Conachi, nici « Dinu Negruți ». Găsesc și pe Iordachi Drăghici cu cumnatul Bucșănescu, și doi Beldimani. Urmează Grecii. La Galați sânt câțiva abonați, cu dascălul Dimitrie din Itaca. Dar toți Postelnicii Mari ai Moldovei erau la 1819 Greci. Constantin Negri, Grigore Manu, Ștefan Vogoridi, Dimitrie Plaginò. Constantin Pantazoglu, Constantin și Alexandru Mavrocordat, Manolachi Manu, — un singur Român, Alecu Beldiman ¹.

De altfel, erudiția lui Filipide a îndemnat pe un boier din cei formați la școlile grecești, Emanuil Băleanu, purtând numele lui Manolachi Brâncoveanu, a scrie o întinsă carte în care dădea și o « descriere a Țării-Românești », ca aceia din « Geograficul » modelului său, și o înfățișare a celui mai depărtat trecut al neamului, ca în « Istoria » aceluiași. Plecând de la începutul mileniului al doilea din epoca antică și mergând până la 1204, într'o intenție care, din nenorocire, n'a fost realizată, el își prezintă rezultatul unor cetiri întinse și serioase, într'o lucrare îngrijit împărțită, care poartă în mica parte ce ni s'a păstrat caracterul unei redacții definitive. De sigur că acest Băleanu, care nu pare a fi trăit dincolo de vârsta tinerețelor, pe când un Grigore Băleanu joacă un rol important în aceeași epocă, — dar la 1808 el e, fără dregătorie, fiind foarte tânăr, între prenumerații lui Fotinò, la Istorie, — avea de gând să meargă și el la Viena cu manuscriptul său, rămas numai un simplu fragment ².

Caragea însuși apare în corespondența sa, adesea de un stil vulgar, în care corespondentul lui von Gentz amestecă pe miniștrii europeni, începând cu Talleyrand, și în măsura din 1817 cu privire la școli, ca un apărător al credinții și al ortodoxiei politice contra « filosofilor » și, firește și contra spiritului revoluționar ³.

¹ Aceiași prenumerați la vol. III din Istoria lui Fotinò.

² Ms. grec 2 din Bibl. Ac. Rom. Prefața e reprodușă de Litzica, în *Cat. mss. grec.* Cf. și Iorga, *Ist. lit. rom.*, III.

³ V. și Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXVIII, p. 8.

Contra acestui spirit revoluționar scrie în versuri grecești din București către ruda sa, la 1797, un Alexandru Calfoglu, Constantinopolitan, care știe că Țara-Românească e pentru ai săi « o vacă chioară cu ugerul doldora de lapte, mare și lat »¹. El apără pe țărani de judecățile nedrepte ale boierilor, înfățișându-i ca luxoși și leneși, Domnul mulțămindu-se cu câte o zădarnică amenințare părintească; clerul nu e mai bun, până la Mitropolitul, de naștere simigiu, rău călugăr, fals învățat, răpitor al Scaunului său: e vorba însă, nu de Dosithei Filitis, ci, cum lucrarea era mai veche, de Filaret al II-lea. Ca agent al acestei stricăciuni de moravuri se vede cutare Neamț « pentru petrecere » și cutare Frances « *éclairé*, libertin, *λιβεργίνος*, fără evlavie », apoi cetirea cărților de « filosofie » și a « romanelor franceze », care fac pe tineri « romanțioși », cu capul plin de « Mirabeau, Rousseau și Voltaire », jucători de « table și cărți de joc, faraon și ghiordum », amatori de « baluri nemțești » și de primblări în caleașcă de Viena, urmată însă de « Țigani zdrențoși », cu « metrese » în fața « amorezilor ». Morala aceasta e, de altfel, și « a Nemților și Rușilor », după « moda europeană » din vremea ocupației — deci cartea e dintre 1789 și 1791.

Și totuși Balșii, Gheorghe, cumnatul poetului Conachi, Nicolae, cetesc epopeile lui Voltaire, chiar dacă unul adaugă și însemnări germane².

Dar, în ciuda acestor critici numai în parte întemeiate, ca întemeietori ai unei noi ordine de lucruri pe baza nezugduită a dreptului, amândoi Domnii de la 1812, *îndemnați de marele exemplu al lui Napoleon*, căutau să deie țărilor românești Coduri puse în legătură cu necesitățile vremii.

Ar fi putut, printr'o bună înțelegere, însărcinând o comisiune de boieri din ambele țări, să îndeplinească o operă așa

¹ *Ἡ θικὴ σιχοργία τοῦ περιωνύμου Ἀλεξάνδρου Καλφόγλου, Βυζαντίου, πρὸς τὸν ἐν Βουκουρεστίῳ ἀνεπιὸν αὐτοῦ, εὐρεθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπὶ ἔτος 1797, ἐκδίδεται εἰς κοινὴν ὄφελειαν.* V., pe larg, Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVIII, p. 16 și urm.

² *Ibid.*, pp. 13 4. Și un Valeriu-Maxim al lui Vasile Balș din Bucovina, voltairian; *ibid.*, p. 15.

de folositoare. Dar între ei, de și familiile boierești erau în strânse legături, — astfel Grigore Brâncoveanu iea pe Elisabeta, Safta Balș, viitoarea ctitoră, în văduvie, a noii Agapii, în patria ei de la început, și Grecii cântă în stil clasic, pentru a onora pe acest hellenisant, epitalamul ¹—, n’au avut bune legături, fiecare venind din alte tradiții de familie și aducând amintirea unor rivalități și dușmăanii constantinopolitane. Urme din acțiunile neprietenești țesute în acest timp între Caragea și Callimachi se întâlnesc în corespondența, de curând descoperită și dată la lumină, a celui d’întâiu ². Astfel, de și în cele două țări era exact aceeași societate națională, trăind în exact aceleași împrejurări, de și unirea se pregătia pe încetul, se alcătuiră două norme de drept diferite, fie și pe basa acelorași tradiții romane și bizantine, pentru Țara-Românească și pentru Moldova. Pare că trăia la acești străini sau înstrăinați amintirea concurenței, și în acest domeniu juridic, dintre Vasile Lupu și Matei Basarab.

Nu se poate spune când au început lucrările pentru aceste coduri sau, cum li ziceau contemporanii, « Condici ». Dar cea care ieși întâiu fu a Domnului muntean, la 1818, la Viena, o ediție românească fiind dată la București ³.

Care era situația de drept în Țara-Românească în momentul când se proceda la alcătuirea noii legislații se poate vedea din cutare expunere a procesului pierdut de o femeie din clasa boierească supt însuși Domnul legiuitor. Acesta asigurase pe im-

¹ *Φιλολ. Τηλέγραφος*; reproducere, în Iorga, *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVIII, p. 424 și urm. Fiica lor, Sevasta (+ 1799), e menționată în aceeași revistă greacă.

² Discuții cu Moldova și în ce privește taxa păstorilor ardeleni; Iorga, *Doc. grecești*, II, pp. 515–8, no. CCCXCVII. O scrisoare prietenească a lui Scarlat-Vodă către vecinul său (Februar 1813); *ibid.*, p. 524. Cf. și *ibid.*, pp. 533–4, no. CCCXCIX. Pentru conflictul ulterior, dintre Ioan Callimachi, fratele lui Scarlat-Vodă, și Mihai Suțu, ginerele lui Caragea, p. 545 și urm., no. CCCXCIX. Și planul unei împăcări cu Moruzeștii prin așezarea la Iași a beizadelei Costachi; pp. 546–7, no. CCCXXX. Pentru situația grea a lui Scarlat-Vodă în acest moment, pp. 547–9, no. CCCXXXI.

³ Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 271 și urm. Pentru multele ediții următoare v. C. C. Giurescu, *Legiuirea lui Caragea, un anteproiect necunoscut*, în *Bul. Com. Ist.*, III, p. 46 și urm.

puternicitul care presintase plângerea că va câștiga, căci el însuși a găsit la « legi » (*νομικά*) un paragraf care îngăduie timp de douăzeci de ani o reclamație de proprietate imobilă. În Divan, Clucerul Nestor, pe care autorul scrisorii îl califică de « șeicul-islam-efendi al Țării-Românești ¹ », aduce către boierul Bălăceanu o excepție venită din cunoștința sa de legi, căpătată poate numai din experiență, dar poate și prin studii în străinătate. Caragea intervine, fixând principiul că, totul trebuind hotărît pe basă de drept, dacă nu se află deslegarea în « legi » (*νόμοι*), trebuie recurs la « Novelele » lui Iustinian, care să i se aducă înainte. Se face însă o coaliție de boieri, între cari Dinicu Golescu ², Grigore Brâncoveanu, Grigore Băleanu, cari nu admit îndepărtarea de la prescripție și consemnarea dreptului de « protimisis ». Ei impun deci un articol de drept nou în sensul dorinței și interesului lor, și Domnul părăsește punctul său de vedere. La protestările vechilului jupănesei, el răspunde. « desmierdându-și barba », frumoasa barbă din portretul în capul Codului său, că « întru aceasta el nu e vinovat, căci *poporul are dreptul să facă legi* », — ideie care nu s'ar fi putut enunța de un cârmuitor român înainte de Revoluția francesă. « Eu am răspuns », — tot în sensul noilor norme politice —: « *obșlea*, și nu cinci sau șase. Și, al doilea, chiar dacă obștea ar face o lege, *Inălțimea Ta, după vechile legi, trebuie să judeci dreptatea și după dreptatea judecății înseși trebuie să legiferezi și însuși și să poruncești altora câți vreau legi; cu atât mai mult că dolul și înșelarea nu se leagă cu lege, nici înșelării nu i se pune soroc* ». Caragea încheie astfel interesanta și caracteristica discuție: « *Silit, fac legea* ». Iar cel care a pierdut arată că rezultatul nedrept e datorit unei coaliții boierești în care intră și Alexandru Nenciulescu, om influent și supt Domnia pământeană ³, și Bălăceanu și Bărbuceanu Văcărescu, ei toți fiind

¹ Cf. Andrei Rădulescu, *Logofătul Nestor, viața și activitatea lui*, din « Revista critică de drept, legislație și jurisprudență », 1910. Numele i-ar fi fost Ștefan și pronumele Craiovescu. Pentru rolul lui în interpretarea acestui drept de protimisis, *ibid.*, pp. 6 8 (1814).

² Aga Dinicu e recomandat de Iacovachi Rizu Nerulos lui Caragea; Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 529.

³ Caragea îi iartă o datorie; *ibid.*, p. 542, no. CCCCXVI.

la dispoziția lui Nestor. În sfârșit, așa de puțin temeiul aveau înseși sentințele căpătate, încât Vistierul Hagi-Moscu, condamnat să plătească o sumă, declara fără încunjur: « Când îmi va porunci Domnul, atuncea voi plăti »¹.

În 1816 sarcina de a pregăti un Cod, o « pravilă », se dă, într'un ordin plin de terminii juridici grecești, lui Nestor, firește, dar și lui Atanasie Cristopol, poetul zeitelor elenice și al amorurilor de budoare, care avea și o pregătire în străinătate, la Buda și Padova², și, în domeniul dreptului, acest poet ajunsese la București, de care i-a fost legată mai toată viața³, logofăt al străinilor pricini. Li se adaugă Constantin Bălăceanu, pe care l-am văzut amestecat în procesele Divanului, și un Bălăceanu mai tânăr, Ioniță, care, murind peste puțin, nu mai apare în viața politică a țării după 1821. Dar basa trebuia să fie,— de unde rezultă că nu era numai inițiativa domnească —, lucrările gata făcute ale lui Nestor și Cristopol. Mai târziu, întreg Divanul e chemat, și cu boierii cari nu mai erau în funcții, să colaboreze la redactarea definitivă, care trebuia să fie completă⁴. Ei aveau să ție samă și de obiceiuri. Exemplul napoleonian e vădit.

Dar acest exemplu nu fu urmat și în ce privește grăbirea lucrului: numai în Iunie 1818 lucrarea era, în sfârșit, gata. Boierii căutară, și de data aceasta, să-și servească interesele împotriva intențiilor, de o mai largă « filosofie », ale lui Cristopol și ale Domnului însuși. Departe de a se primi prevederile care arătau cu ce e dator proprietarul față de sătean ca loc de așezare și de muncă, scăzându-se din cele douăsprezece zile de lucru îndătinate în cas când boierul n'ar fi în stare să asigure traiul omenesc al țăranului, ca și acelea care scutiau de dijmă livada și dădeau aceluia țăran dreptul de a vinde el spirtoasele, dacă nu o face stăpânul moșiei, căruia i se atribuie o parte din produsul adus spre vânzare, se adaugă la zilele de lucru

¹ *Ibid.*, pp. 512-4, no. CCCXCV.

² V., după Nicolae Koritzas, *Ἑλληνικά ὑρχαιολογήματα... τοῦ κυρίου Ἀθανασίου Χριστοπούλου*, Atena 1853, C. C. Giurescu, l. c., p. 47 și urm.

³ V. noua ediție a versurilor lui aparută mai recent.

⁴ V. A. Urechia, *Justiția sub Ioan Caragea*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XX, p. 406 și urm., sau *Istoria Românilor*, X, p. 587 și urm.

datoria încă unei primăveri și unei a doua toamne, plus carul cu lemne la Crăciun. Țăranii nu mai capătă protimisis la arendarea moșiilor, măsură de o mare însemnătate, revoluționară. Se împiedecă, prin pedepsirea noului proprietar la care s'ar așeza fugarul, mutările din loc în loc¹. Drepturile Domnului se restrâng pe alocuirea și se taie prescripțiile privitoare la revolte². Inovații ca aceia a primirii la moștenire a fetelor neîn-zestrate se șterge, ca și câteva alte clauze favorabile femeilor³.

Moldova începuse de 'nainte o lucrare de legislație, care a apărut mai târziu numai. Dar, *pe când cea din Țara-Românească pleacă de la un Român de origine îndoielnică, purtând numai acest nume de Iliadă fără vre-o însemnare de familie, și de la un poet grec, fie el și crescut în școlile bucureștene și intrat în dregălorile românești, cea din Moldova, cu toată întrebunțarea Grecului Anania Kuzanos, vine de la inițialiva boierului de țară Andronachi Donici, de veche familie basarabeană și care era în legături cu familia Bogdan.*

Andronachi Donici, purtând numele unui înaintaș, boier mic la 1775, era înrudit de aproape cu neamul Callimachi. Trimes pe lângă capuchehaielăcul Moldovei, unde fusese și Ienachi Cogălniceanu, el a putut învăța acolo mai bine grecește și ceva turcește. După războiul din 1788, e boierinaș pe lângă Domnia restabilită și se căsătorește cu o Donici din altă ramură, legătură care-i aduce neplăceri cu socrul, plângându-se că n'a avut de la acesta nici chiar calul de ginere și Țigani, așa că era silit să trăiască, spune însuși, «ca Grecii cei străini», cari trebuiau să-și cumpere tot. Rămas singur, el se găsește necontenit amestecat în procese. Vre-o douăzeci de ani e pierdut din vedere⁴, pentru ca, de odată, la 1814, să apară capabil de a înfățișa o carte de judecăți.

Lucrarea lui Donici era la tipar în acest an 1814, când Domnul, gășind că titlul nu e potrivit făcu să i se substituie

¹ C. C. Giurescu, *l. c.*, pp. 54-5.

² *Ibid.*, pp. 72-3.

³ Acestea și altele, *ibid.*, pp. 57-9 și anexele.

⁴ Andrei Rădulescu, *Juristul Andronache Donici*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XI, pp. 3-6.

Fig. 27. — Alt chip al lui Scarlat Callimachi.

acela de *Adunare cuprinzătoare în scurt pravilele cărților împărătești, spre înlesnire celor ce să îndeletnicesc întru învățătura lor, cu trimitere către carte, tîllu și capul împărăteștilor pravili*¹. Cum se vede, opera trebuia să capete un rost didactic, în legătură cu vre-o instituție de învățămînt al dreptului, pe când mai nainte era vorba de o «adunare... sau aleagire cuprinzătoare foarte în scurt de cele mai trebuincioase pravile», cu menirea către orice cetitor sau doritor de informație: «spre înțelegerea și știința tuturor». Numele autorului nu se rostia, și data era 1813². Ediția, făcută și după indicațiile lui Mihai Sturdza, viitorul Domn, de către care fusese îndemnat Donici, menționează «pozvolenia» lui Scarlat-Vodă și binecuvîntarea mitropolitului Veniamin, căruia i se adresează și dedicația³.

Cineva care a avut strânse legături de familie cu această lume⁴ vorbește de grupul de cunoscători ai dreptului pe care, *de la început*, Callimachi-i strânsese în jurul său. La 1812 fusese adus din Brașov Sasul Flechtenmacher⁵. Kuzanos, profesor al Academiei din Iași⁶, fu luat la lucru mai târziu. Se pomeneste ca al treilea boierul, de mai nouă origine, Constantin Scheliti (numele de la început cel grecesc, de Schiliți, Skylitzes)⁷. Cum și aici a fost apoi un comitet mai larg, ca membri ai lui se arată, pe lângă ce sfaturi a putut da, în chipul cel mai larg și mai general, Mitropolitul însuși, Costachi Conachi poetul, care nu putea aduce decât experiența sa de judecător, Petrachi Negri, Grigoraș, tatăl lui Mihai Sturdza, bătrînul fiind soțul fiicii lui Grigore-Vodă Callimachi, și Mihai însuși, Iordachi Ghica⁸.

Din munca unor oameni cu idei largi, protivnici ai robiei, care în Codul lui Caragea era păstrată, — și se căutase, la înce-

¹ Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*, II, Aduș, p. 57. Cf. Andrei Rădulescu, *l. c.*, pp. 227-8.

² *Ibid.*, și Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 98, no. 848.

³ Ediția următoare, în 1858, e presintată *ibid.*, pp. 99-101.

⁴ Papadopol Calimah, *Din istoria legislațiunii Moldovei*, în *Arch. soc șt. și lit. din Iași*, VII, p. 149 și urm.

⁵ Andrei Rădulescu, *l. c.*

⁶ E între prenumerații la *Σύνοψις* din 1813.

⁷ V. și C. Gane, în revista *Sinziana*, Decembre 1937.

Papadopol Calimah, *l. c.*

put, a pune pe Țigani supt Domnia însăși —, ai înlăturării fetelor de la moștenire, ieși o lucrare superioară¹. Manuscriptul nu merge la Viena, unde se tipărise și cutare broșură spre lauda lui Caragă², ci Scarlat-Vodă ținu ca acest «Cod civil» al lui, — se pregătesc și celelalte și procedura, «instrucțiunile judecătorești» , să apară, în forma grecească, *Κώδιξ πολιτικός*, la Iași chiar, în tipografia greacă din nou creată în mănăstirea Trei Ierarhi, la 1816 și 1817³. Kreuchely, consulul prusian, și desemnatorul grec Dimitrie Kontoleos dădeau ilustrații a căror valoare artistică întrece portretul și pecetea domnească din ediția vieneză⁴ a operei muntene corespunzătoare. Domnul Moldovei făcea frumosul gest de a-și închina lucrarea învățatului părinte care, foarte bătrân, trăia încă la Constantinopol⁵ și a cărui nobilă intenție era astfel realizată.

Dar în Prefață, care presintă istoria întregii legislații moldovenești, până sus, la închipuirea unui Cod al lui Alexandru cel-Bun, se recunosc și meritele lui Alexandru Moruzi, care a făcut pe Păharnicul Toma Cara să alcătuiască, în 1804, acea traducere a lui Harmenopol, apoi, după *Institulele* lui Iustinian și după Vasilicale, un întreg «Cod civil și penal» grecesc, în 1806. Opera de față se arată ca fiind făcută cu întrebarea și după dorința clerului înalt și ale boierilor Divanului. Ca basă se afirmă tot Vasilicalele, dar Novelele au fost și ele consultate. Noile legislații «europene» și-au dat și ele partea lor,— mai ales forma în care Codul austriac a prefăcut marea reformă «romană» a lui Napoleon. Dar, fără a se desprețui acele obiceiuri întrate în conștiința însăși a țării, și pe care le proclamă cu mândrie: legi, se introduc și părți cu totul originale, însuflețite de concepțiile timpului și de noile împrejurări de viață. Se vor adăugi codurile comercial, penal, orășenesc. rural.

Pentru Domnul îndemnător și ocrotitor, Codul e însă o operă elenică, precum se vede din declarația că el a fost alcă-

¹ Cf. *ibid.*, p. 163 și p. 284 și urm.

² Bianu-Ildoș-Simonescu, *o. c.*, p. 520.

³ Papadopol-Calimah, *l. c.*, p. 165 și urm.

⁴ Dar săpătura a fost reluată, și pentru acest Cod, la Viena.

⁵ Testamentul lui, la Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXVII, pp. 89-93.

tuit « firește » (*ἀναγκάτως*) « în obișnuita mai nouă limbă grecească », începând a se traduce în cealaltă, care e intitulată numai « localnică » (*ἐπιχώριος*).

La 1819 însă Divanul cerea traducerea românească, « fiind neapărată trebuință de a se tipări codul și a se publicari în limba moldovenească », și stăruind a se avea în vedere mai ales « obiceiurile pământești »¹. Imprejurările n'au îngăduit să se ducă la capăt o strălucită lucrare, critică, bine împărțită, de cele mai nobile intenții, care, venită dintr'o largă conlucrare cu predominarea elementului românesc, întrece mica alcătuire confusă și grăbită a lui Caragea, care doria să se impuie și astfel ca un legislator și patron literar².

În același an când se ciocnea cu mișcarea națională a bătrânului Filipescu și a familiei sale, urmând acțiunii partidului « Goleșcu » și când Rușii făceau să treacă în Serbia Carageorghe, adăpostit mult timp în Basarabia³, Caragea, care a protestat public că n'are nicio legătură cu politica rusească, se adresa Corfiotului care trebuia să colaboreze la încheierea păcii din București și care era acuma, păstrându-și titlul venețian, ministrul lui Alexandru I-ii, și între Grecul ionian și cel fanariot începea o corespondență care destăinuiește la sfârșit amestecul amândurora în mișcarea revoluționară, cu caracter ruso-bizantin pe care, la Odesa, printre negustori, ca și în lumea femeilor de la Curte, Împărăteasa însăși, apoi fiica lui Scarlat Sturdza, măritată într'o familie rusească, contesa Ebling, poate și influența sfătuitoare mistică, doamna de Krüdener, ba chiar, în jurul lui Constantin Ipsilanti, a cărei fată, Maria, își sacrifică

¹ V. Codrescu, *Uricariul*, IV, p. 207 și urm. Cf. și anaforaia, cu pecetea lui Donici, din 1817; *ibid.*, pp. 325-43.

² Un decret pentru execuțiile datornicilor (1815); Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 124, no. 884. Și *Scara a cuvintelor celor streine și celor făcute din firea limbii, care cuvinte au cerut neapărat trebuința a să metahirisi în alcătuirea pravilelor*; *ibid.*, p. 125, no. 886. *Peintră întâia oară se pune problema « mijloacelor prin care o limbă săracă să poate a să îmbogăți », chemându-se colaborații creștine și patriotice.*

³ E ucis îndată după aceasta de sprijinatorii celui care-l înlocuise, Miloș Obrenovici. Miloș o anunță lui Caragea: Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 508, no. 4.

zestrea pentru învierea neamului, o pregăteau conspiratorii greci.

Capodistria primia știri despre toate greutățile pe care le întâlnia în calea sa Domnul muntean și el făgăduia sprijinul său. Dar de la cele d'întâiu scrisori el fixa basa grecească pe care, de și unul era ministru la Petersburg și altul Domn la București, stăteau amândoi: « Considerând neconținut », scrie contele, « soarta compatrioților noștri supt adevăratele și singurele raporturi ale moralei, cred că e *datoria noastră cea mai sfântă să nu ne refuzăm la tot ce poate ajuta să îmbunătățească starea lor de astăzi* »¹.

Și, într'un stil influențat de misticismul curent la Petersburg, e vorba de « starea actuală » a Grecilor, de « un viitor care nu se poate prejudeca », de « orice sceptru supt care-i place Providenței să-i ție supuși », numai să se ajungă la binele « bieteii noastre patrii ». Din Austria, unde-și făcea cura, Capodistria, credincios principiilor Sfintei Alianțe, se declara contra jertfelor de sânge ale revoluției, al cării spirit îl combătea în scrierile sale Alexandru Sturdza².

Caragea nu era în cele mai bune relații cu consulul rus Pini, înlocuitor al lui Chirico, tot Grec, unul din agenții acelei societăți, acelei « eterii » de caracter quasi-francmasonic, în care era vorba numai de « prieteni » puși supt ocrotirea unui « șef necunoscut », unui ἀρχηγῆ, care putea fi bănuțit că este Țarul însuși, societate care putea colabora cu tovărășia pentru trimeterea la studiu a tinerilor Greci, și cu ajutorul Domnului muntean și a ginerilor lui, Constantin Vlahuți și Arghiropol, a rudei, Alexandru Mavrocordat³. Ministrul Țarului va căuta să-i împace. Dar, în domeniul intereselor imediate, Caragea se îngrijora în ce privește soarta sa în cazul așteptatei mazilii, la capătul celor șapte ani fixați de tratat. El se gândia la o retragere în Rusia, și i se arăta că aceasta nu s'ar putea admite decât fără a dăuna raporturile cu Imperiul otoman: de atunci încă, acel care se gândia la un refugiu, pe care-l doria în Italia, care adăpostia la Pisa și alți Greci în exil, a trebuit să se îndrepte spre acea Austrie

¹ C. Karadja, în *Rev. Ist.*, VII, p. 183, no. 2.

² *Ibid.*, p. 184, no. 2.

³ *Ibid.*, pp. 187-8, no. 4.

cu care de la început avuse cele mai bune raporturi ¹, purtând o corespondență inteligentă cu acel inițiat în toate tainele politicii Sfintei Alianțe care era von Gentz ².

În primăvară, Mavrocordat venia, cu o scrisoare a Domnului său, să salute la Chișinău pe Alexandru I-iu, venit să-și ceteze noua provincie basarabeană ³. O scrisoare a atotputernicului favorit Halalet-Efendi făcea pe Caragea să caute o apropiată soluție a chestiunii sale ⁴.

Dar încă înainte de sfârșitul anului 1817 Domnul muntean izbutise a pune la cale o lovitură nedoritului vecin și rival neplăcut prin superioritatea lui intelectuală și morală care era Scarlat Callimachi, ca și onestului Iacob Arghiropol, pe care și-l simțise uneltitor pentru succesiune. Mare Dragoman era acum alt ginere al lui Caragea, care avea încă, pe lângă fii, o fată foarte influentă, Ralu, ocrotitoarea literelor grecești și crearea unui teatru de societate, în sala de la Cișmeaua Roșie. Acest tânăr de treizeci de ani, cu o foarte rea reputație, socotit insuficient și ca pregătire în ce privește cunoștința limbilor necesare pentru postul la care era chemat, trebuia să capete Scaunul Moldovei ⁵.

¹ *Ibid.*, pp. 186–7. În Februar 1818 Caragea căpăta însă voia de a se adăposti în Rusia; *ibid.*, pp. 188–9, no. 5.

² *Dépêches inédites du chevalier de Gentz aux hospodars de Valachie* (1813–1824), 3 vol., Paris 1876–7. V. încă I. C. Filitti, *Corespondența Domnilor... cu Metternich și cu Genz*, în *Mem. Ac. Rom.*, ser. a 2-a, XXXVI. Cf. E. de Mofras, *Le chevalier de Gentz*, Paris 1877.

³ C. Karadja, în *Rev. Is.*, VIII, pp. 27–9, no. 6 7.

⁴ *Ibid.*, pp. 30–1, no. 8. Legăturile Domnului cu cercurile turcești nu erau, de mult, cele mai bune: în primăvara anului 1813 capuchehaiaua lui, Rosetti Bibica, fusese exilat la Angora; Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 493, no. 4. În 1815 se credea că Domnul va fi depus, cum am arătat, în folosul Marelui Dragoman Iacob Arghiropol, ori al ginerelui său, așezat apoi în Moldova, Mihai, fiul beizadelei Grigore Suțu, sau al lui Hangerli; *ibid.*, p. 500, no. 3. Cât despre Alexandru Moruzi, el se stingea la 4–5 Iulie; *ibid.*, pp. 504–5. Nou zvon de mazilie în 1816; *ibid.*, p. 502, no. 3. În acest moment se vorbea de « o nouă conspirație » la București contra lui Caragea; *ibid.*, p. 503, no. 1 (desmintire; *ibid.*, p. 504, no. 1; dar de fapt doi « Austrieci » fura executați; *ibid.*, p. 505, no. 2).

⁵ *Ibid.*, pp. 509–12.

Callimachi avuse, cu prilejul unui nou impozit, primit de boieri, un conflict cu acel consul rus Pini, Levantin grecisat, și el inițiat în scopurile Eteriei, și-i trimesese înapoi nota insolentă de protestare ¹. Afacerea avu un mare răsunet la Constantinopol, ambasadorul Rusiei, Strogonov, cerând neapărat satisfacție și adăugind apoi și toate celelalte puncte de litigiu cu Poarta. De și se pare că între Caragea și Grigore Suțu, tatăl draganului, izbucniseră neînțelegeri, el însuși intrând între surguniții lui Vodă ², Domnul muntean nu putea decât să se bucure de așezarea, ce se pregătia, a ginerelui ca Domn la Iași.

Dar Caragea n'avu mulțămirea să vadă căderea lui Callimachi. Cum el credea că zgomotoasa acțiune, întezită de la Petersburg, a ambasadorului Rusiei poate să aducă și mazilia sa, cu cine știe ce urmări, el părăsi Bucureștii la 12 Octombrie 1818, cu soția, fiul, Constantin, și ambii gineri. Lăsă doi Caimacamii și Divanul ca administratori ai țării. Bătrânul Alexandru Suțu căpătă astfel, fără nicio împotrivire a lui Strogonov, moștenirea « nerecunoscătorului » fugar ³. El biruise pe ceilalți candidați: Hangerli, Arghiropol și Mihai Suțu. Se trecuse peste obiecțiile îndărătnice ale ministrului Rusiei, care ceruse întâiu o cercetare a motivelor plecării amicului lui Capodistria ⁴.

Pe când Scarlat-Vodă, sprijinit de campania diplomatică rusească, își putu prelungi Domnia până la capătul celor șapte ani, în Iunie 1819, boierii munteni își urmau acțiunea națională a cărei origine și desvoltare se cere, acum, explicată.

Boierii de țară încă de la început nu-l voiseră pe Caragea, cel numit fără concurent, în grabă, neținându-se seamă nici de concurenții din Fanar. Evidentele lui intenții de grecisare contribuieră să întărească această opoziție. Astfel în Scaunul metropolitan neocupat el așază pe Grecul de la Râmnic,

¹ *Ibid.*, pp. 512-4. Cf. și n-le următoare.

² *Ibid.*, pp. 524-5.

³ Și *ibid.*, p. 525 și urm. Actul de numire, *ibid.*, pp. 540 1. Indreptățirile lui Caragea, care arată că Turcii l-au silit să iea banii țării; *ibid.*, p. 542 și urm.

⁴ *Ibid.* Corespondența ulterioară cu Capodistria relativă la confiscarea moșiilor din Țara-Românească și la soarta familiei, în C. Karadja, *l. c.*, p. 31 și urm.

Fig. 28. — Scarlat-Vodă Callimachi, Domn al Moldovei.

Nectarie, și-l înlocuise acolo prin egumenul grec de la Govora, adus de Nectarie însuși, Galaction 1812¹. Acte ca uciderea sălbatecă în București, în înțelegere cu Domnul, a refugiatului turc în Rusia, Ramis-Pașa², nu erau de sigur în vechea tradiție de omenie a țării, ele făcând parte din noul sistem, oriental, al Domnului.

Încă din 1813, în vremea teribilei ciume, se ajunsese la o primă ciocnire cu nemulțămiiții, și Constantin Bălăceanu, Mare Vornic, fu surgunit cu firman tocmai la Castoria, revenindu-se la sistemul introdus, cu un șfert de veac înainte, de Mavrogheni. Mai mult decât atâta: acela care-și va fi avut partea în nimicirea Casei Moruzeștilor, cuteză să îndepărteze din București, cu domiciliu forțat, poate la Colintina, pe Grigore Ghica, fost Mare Ban, acum Mare Logofăt, nebănuind că, în puterea ideii românești, acesta era să-i fie, peste mai puțin de un deceniu, urmașul pe tron. La 1814 se putea vorbi în corespondența celor din jurul Domnului de « partidul lui Goleșcu »³.

Poate încă de atunci încep a se răspândi usturătoare pamflete a căror origine duce la acest partid și la șefii recunoscuți ai lui, la Iordachi sau la Dinicu Goleșcu⁴.

Se încercă a se câștiga această familie neliniștită care urmărirea alte ținte naționale decât ale Domnului, și astfel se numise, în 1814, Mare Vistier foarte bătrânul tată al celor doi boieri, Radu Goleșcu. El se îndreptățește însă așa, într'o scrisoare particulară: « Vistieria la mine, acuma, om de șaptezeci de ani, e moarte: să am a face cu toți boierii, mari și mici, și cu toate mănăstirile, căci are Țara-Românească liude la patrusprezece mii, scutelnici și poslușnici la patruzeci de mii cu poslușnicii necunoscuți; mănăstirile și boierii cer ca numai pe ei să-i slujesc; cum să-i slujesc eu, când ei nu vreau să știe

¹ Fotinò, o. c., III, p. 561.

² *Ibid.*, p. 562; Lagarde, *Voyage de Moscou à Vienne, par Kiew, Odessa, Bucharest et Hermannstadt*, Paris 1824. Callimachi-I promise la Iași cu cea mai mare cinste.

³ Iorga, *Doc. grecești*, III, p. 531.

⁴ V. și Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 363 și urm. Cf. și mai departe.

de nimicirea țării? Trebuia să avem Domn pe cine știi eu, nu unul ca acesta, care e ca mielul. Cum s'o scot la capăt cu așezământul acesta, nu știu, căci Românii sânt cu totul nimicivi de războiu, n'au avere »¹.

Niște însemnări de caracter oarecum popular, ca acelea, la care vom reveni, ale anonimului ascuns supt numele de « Zilot Românul », arată cum Vornicul Filipescu s'a opus, la 1817, încercării Rușilor de a căpăta pe boierii români pentru planurile lor « elenice ». Aflând manifestele în mai multe limbi care chemau la arme contra dominației otomane, altele sfătuind însă prudența față de asemenea înțețiri, el s'ar fi presintat, într'o adunare secretă, ca fiind un fel de conducător, nu numai al boierilor de țară, din toate treptele, dar și al « tuturor starostilor isnafurilor și târgoveților », fiind « ca staroste și vechil al lor în nevoi ». El ar fi încheiat cuvântarea sa astfel: « Gânditu-m'am și socotit că e bine, în numele tuturor care este (*sic*) din viță românească, fie boier ori târgoveț, să spun că nu mă unesc cu vorba de a ridica norodul în contra Sultanelui; și cui nu-i place, să facă ce va voi! ». El aducea în sprijinul acestui refuz părăsirea Românilor de către Ruși la încheierea tratatului de pace și pierderea și a dreptului de alegere a Domnului. « Acum Rusia voiește să prindă șarpele cu mâna noastră, și, dacă vom cădea, să vină să ne scape și să ne lipească la Impărăția muscălească... Dacă de bună voie ne-o prinde Muscalul, apoi cu greu mai om scăpa. » « Ștreafurile și surghiunurile de ieri » sânt rechemate în amintire. « *Facă Grecii și Bulgarii ce-or voi în pământul lor, ca să scape de jugul Turcului, iară noi, Românii, vom face ce-om pulea ca să ne mântuim de relele ce ne apasă, că ele vin numai pentru că avem Domni străini, nu pământeni, de la Mavrocordal* ». Iar unui boier grec, în această scenă care poate fi de imaginație, dar în care se rostiau ideile curente, de o parte și de alta, i se strigă, la sfârșit: « pe noi lasă-ne să ne bălăbănim cu Turcii, căci noi nu îndurăm ca voi »².

¹ Iorga, *Doc. grecești*, III, pp. 532 3, no. CCCCVIII. Trebuie cetit P. Γ., nu Γ. Γ.

² Virgil Andronescu, *Contribuțiuni istorice*, Constanța 1901; reproducere în *Rev. Ist.*, III, pp. 3-4.

Urmarea se găsește în ultimele pagini ale « Istoriei » lui Fotinò, care e presintat în aceleași însemnări ca mergând și prin sate ca să adune materialul său. La sfârșitul lui Mart din 1817, deci tocmai în momentul însemnat de mărturia precedentă, Filipescu e arestat și exilat de Caragea¹. Și, anume, « cu toată casa sa, fii, nurori și nepoți ai lui, al căror număr, cu dascălii împreună, cu supraveghetorii și slugile, se ridica aproape la o sută patruzeci ». Stătură o bucată de vreme la « o moșie, departe douăsprezece ceasuri de București », Bucovul, fiind păziți în acea locuință de țară nu mai puțin de șapte luni. Trebui, ca să vie rechemarea, boala acestuilalt șef al mișcării naționale, după Golești, și, de fapt, abia sosit în București, Filipescu muria, fiind și de o vârstă înaintată, șaizeci și șase de ani, în « douăzeci și cinci de zile » (20 Novembre)².

Când, peste un an și jumătate, Caragea părăsi țara, același partid, care se refăcuse, înainta Porții, ca la 1774. cu gândul de a împiedeca numirea unui nou Domn grec, un arz ale cărui condiții, corespunzând cu o atât de veche și de statornică direcție, ni sânt cunoscute.

Se convocase o adunare pentru drepturi, care strânse până la o sută patruzeci de boieri. Cum se află de numirea lui Suțu, întâiul punct, care nu putea să fie decât cererea unui Domn de țară, căzu, și, astfel, se trimese și noului stăpânitor o copie a actului de revendicări. Fusese vorba de înlăturarea mitropolitului grec Nectarie și a « unuia din Grecii de căpetenie așezați în Țara-Românească », de bună samă Vistierul Bellio-Belu. Se avu o majoritate, optzeci pentru, asupra acestui punct. Celelalte, primite cu unanimitate, cuprindeau, potrivit și cu agitația contra mitropolitului Ignatie, « dreptul de a numi în locurile vacante ale clerului », ceia ce înseamnă refuzul de a mai primi candidați greci, rezervarea tuturor dregătoriilor, afară de servitorii speciali ai Curții, pentru boierii de țară și datoria pentru orice Domn străin de a-și lua cu sine la sfârșitul cârmuirii sale toți Grecii ce va fi adus³.

¹ O. c., III, pp. 567 8.

² Lasă fiii: Grigore, Gheorghe, Nicolae și două fete; *ibid.*, p. 567, nota 1.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 539.

Nimic din aceste dorinți nu căpătă valoare legală, dar, în Ianuar 1819, supt anume presiuni, Poarta arăta că s'au numit Fanarioți numai din cauza necredinții Domnilor de țară, că aceștia au ajuns să fie prinși în intrigi, că e nevoie, deci, să se ixeze un număr de familii socolite ca sigure, din care singure să se poată alege cârmuitorii. Pot să fie numiți, din ele, numai accia cari vor fi trecut prin Dragomanat, «prima condiție pentru a se ajunge la o Domnie». Se aleseră aceste patru seminții: a lui Callimachi, a lui Alexandru Suțu, Domnii actuali, a lui Mihalachi Suțu și a celor trei frați Moruzi, familia fiind astfel reabilitată¹. La vacanțele viitoare se vor prefera predecesorii Domnului care-și părăsește Scaunul, dar cu alternare de la o țară la alta. Un act de trădare al membrului uneia din aceste genealogii exclude pentru totdeauna de la o asemenea situație pe toți ceilalți. La stingerea vre uneia se va căuta una nouă pentru a o înlocui. Un Domn care s'ar retrage de bună voie și ar cere a fi substituit prin fiul său Mare Dragoman va fi ascultat. Locurile de Dragoman și de Domn sânt legate însă, firește, de vârstă și de aptitudini. Și dragomanii Flotei vor fi din același cerc închis, dar de la această funcție nu se poate trece la Dunăre. Hangerliii și Arghiropolii, scoși la pensie, vor avea pensii de la ceilalți Fanarioți. Boierii vor fi împărțiți oficial în clientelele Domnilor. Patriarhul va fi încunoștințat de această măsură².

Pare a fi fost dorința însăși a Sullanului Mahmud, dar nu se pulea o mai sângeroasă jignire adusă sentimentului românesc, atunci când se manifesta cu mai mare pulere chiar, decât această mecanisare în cadrele funcționarilor otomani a întregii vieți politice a țărilor noastre.

Peste câteva luni, în Iunie al aceluiași an, Mihai Suțu nu era numit în Moldova, ci trecea după haliserif în locul lui Callimachi, care-și isprăvisse termenul legal, și Iancu Callimachi

¹ Firește că Ipsilanții trădători, cărora li se luase și casa din Constantinopol, ramăneau excluși; *ibid.*, p. 561, n-le 3, 5.

² *Ibid.*, pp. 545-9. Românește, în Codrescu, *Uricariul*, I, p. 147 și urm. Nicolae Moruzi trecu la Arsenal în locul lui Manu; Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 551-2. Fratele său, Constantin, fu rechemat de la Lesbos; *ibid.*, p. 554.

*îi era substiluit ca Mare Dragoman*¹. Scarlat-Vodă, demis în forma cea mai onorabilă, cu mențiunea tatălui său, mulțami în scris și, primit de Marele Vizir, fu îmbrăcat cu un caftan de mare grație². El va face parte din comisiunea numită în Iunie 1820 pentru aplanarea neînțelegerilor cu Rusia³.

Dacă însă Alexandru Suțu nu era inițiat în tainele politicii rusești, *noul Domn al Moldovei era un agent al Eleriei, în sensul căreia a lucrat el încă de la începutul unei Domnii care trebuia să fie scurtă.*

¹ Măsurile contra revenirii ciumei provocaseră în acest moment o răscoală a populației ieșene. Ea n'avea caracter politic. V. Iorga, Hurmuzaki, X, la această dată.

² Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 556-7.

³ *Ibid.* și p. 560, no. 2. Cf. *ibid.*, p. 561, no. 1. V. și Iorga, *Doc. Callimachi*, I, Prefață.

CAPITOLUL VII

Scrisul cel nou la Români liberi între 1812 și 1821

După liberarea de ocupația rusească a Țărilor-Românești, pe când în Buda urmau publicațiile populare, și cu ajutorul câte unui particular ca < Ioan Logofet, negoțitorul și cetățeanul din Timișoara >¹, ori Nicolae Nicolau din Brașov, care editează, la 1814, și o Geografie în două volume², tradusă de un anonim, ori al lui Constantin Manzovici, editorul brașovean al Paraclisului Sf. Haralamb³, apoi al unui Alexie Lazaru, care face să se publice o Istorie a campaniei lui Napoleon în Rusia (*Înlămplările războiului Franțezilor*), cu ilustrații, făgăduind și *Novele* bi-hebdomadare, ca ale Grecilor și Sârbilor din Austria⁴, între care ar fi să se așeze *Scurta arălare despre luarea Parisului*⁵, *Trisla înlămplare a cetății Dresda*⁶, *Napoleon Bonaparte*⁷ *Alexandru I*⁸, *Vriadnica de pomenire biruință*⁹ și *Crestomaticul* din Liov al translatorului Racoce poate fi pus lângă aceste *Novele*¹⁰, nimic nu arată o mișcare în țările libere,

¹ Bianu-Hodoș-Simonescu, *o.c.*, p. 76, no. 825. V. și *ibid.*, p. 81 și urm.

² *Ibid.*, pp. 101 2, no. 851.

³ *Ibid.*, pp. 123 4, no. 882.

⁴ *Ibid.*, pp. 102 5, no. 852. Și Ioan Teodorovici dă, în acest an, un Polieleu; *ibid.*, p. 106, no. 856. De la Teodorovici Nica o *Cântare despre începutul și starea de astăzi a Românilor și Moralnice sentenții*; *ibid.*, p. 82, n-le 833-4. *Înțeleapte învățături și Cântări* de Ioan Tincovici; *ibid.*, pp. 130 1, n-le 891 2.

Ibid., p. 109, no. 858.

⁶ *Ibid.*, p. 110, no. 860.

⁷ *Ibid.*, p. 123, no. 881.

⁸ *Ibid.*, p. 125, no. 885.

⁹ *Ibid.*, p. 135, no. 894.

¹⁰ Lupaș, *Din trecutul ziaristiceii românești*, Arad 1916; *Contribuțiuni la istoria ziaristiceii românești ardeleni*, Sibiu 1926.

Pe atunci laudele lui Caragea — și ale lui Callimachi — răsunau la Viena ¹ și până în Paris, unde fratele dragomanului frances de la București, Ioan Serafin, lua doctoratul în medicină ².

Venirea pe tron a lui Alexandru Suțu, a cărui soție era fiica lui Alexandru Callimachi, crescute această atmosferă intelectuală, iar domnița Ecaterina traduce din *Dialogurile lui Focion* ale lui Mably ³; altă fiică, Ralu, rivalisând cu fata omonimă a lui Caragea, dă, după d-na de Lambert, *Sfaturile unei mame către fiica sa*, tipărind cartea la Veneția ⁴. Domnul însuși e prețuit pentru opera culturală ce pregătește. Traducătorul cărții lui J. J. Barthélemy, *Les amours de Carité et de Polydore*, îl arată, nu numai ca restaurator al școlii grecești, unde-și trimete și fiii între «cucernicii săraci», și ca întemeietor al unei noi tipografii, ci și ca acela care a poruncit să se traducă în grecește — «opere de drept și altele» ⁵. Lui i se închină, cu aceeași mențiune a sprijinului dat școlii, și «Doxastariul» lui Petru Lampadarios, de profesorul de muzică Petru din Efes, un reformator al cântecului bisericesc, și de doi Români macedoneni, servitori ai culturii elenice, Ștefan D. Archichrysochos (starostele de argintari) și Hagi-Teodosie al lui Sterie din Nausa ⁶.

Și Mitropolitul român Dionisie Lupu va primi dedicația cărții grecești despre «Fanteziile morale» a lui Polizoi Kontu,

¹ *Ibid.*, pp. 250–1, no. 994.

² *Ibid.*, p. 125 și urm., no. 887. O carte tipărită la Râmnic în 1816 e închinată de «doftorița Darvari»; *ibid.*, p. 162, no. 925. — Dar în Ardeal, Ladislau (Vasile) Pop începe cu o teză la Viena asupra îngropării la Români; *ibid.*, p. 188, no. 943, (prefața de Petru Maior).

³ *Ibid.*, no. 1056 (Iași, 1819).

⁴ *Ibid.*, pp. 320–2. Femeile apar acum în literatura. Și o Ruxandra Sămurcaș; *ibid.*, pp. 316–7, no. 1053 (traducere din Gessner), la Iași.

⁵ *Ibid.*, pp. 357–8, no. 1094.

⁶ *Ibid.*, pp. 358–61, no. 1095. La 1814 mai erau profesori la București: Românul din Pind Chiriac Mațura și un Grec din Rusciuc. Prenumeranții la gramatica francesă a Macedoneanului Parțula, tipărită la Viena, cu o închinare către Caragea; *ibid.*, pp. 111–2, no. 864. Cf. Iorga, *Ist. învațământului*, pp. 155 6.

în 1820¹, precum lui Grigore Băleanu, tatăl sau fratele scriitorului în grecește al Istoriei Românilor, i se adresează acel muzician Petru din Efes pentru cartea sa revoluționară *Noul Anastasimartariu* din același an, care părea să afirme, în ajunul chiar al definitivei și zgomotoasei prăbușiri, triumful la București al cărții elenice².

Dacă apoi, Ralu Caragea-Arghiropol îndemnase la reprezentațiile de teatru grecesc, în care se amestecă, în ce privește operele alese, filosofismul lui Voltaire din *Brutus* și *Méropé* și eroismul revoluționar al lui Vittorio Alfieri din *Filippo* și *Oreste*, pomnindu-se și o încercare de a învia vechea tragedie printr'o *Polyxene*³ tipărită, aceste traduceri în versuri apărură numai supt noul Domn, Alexandru Suțu, care înțelegea să continue, mișcarea⁴.

Alături, încă din 1813, tipărind o « Sinopsă » a slujbei. Scarlat Callimachi făcea să se întemeieze, prin Cretanul Manuil Bernardos, de sigur, cu ajutorul lui Rizo Nerulos, distins cărturar, prin « filomusii », al căror nume amintește una din « eterii », acea tipografie grecească în care-i va apărea Codul⁵. În fruntea lor stă « prințul » Scarlat Ghica, rudă a Domnului, căci mama acestuia era fiica lui Scarlat-Vodă Ghica, al cărui nume îl și poartă acest Callimachi⁶. Ea îndrăznește să publice și « Imnurile și odele » lui Rigas însuși⁷.

În sfârșit, supt Mihai Suțu, la Iași dă un Nicolae Polyenis, scriitor original, « Istoria Universală » și « Tratatul despre vechea Istorie a Epirului », cu cheltuiala unui Epirot al cărui pronume

¹ *Ibid.*, pp. 356-7, no. 1093.

² *Ibid.*, p. 351 și urm., no. 1092.

³ Mai târziu ea va fi tradusă de un Zotu.

⁴ *Ibid.*, p. 348 și urm., no. 1087. Această « culegere de deosebite tragedii » trebuia să fie continuată.

⁵ *Ibid.*, pp. 92-3, no. 842. Cărți de slujbă ale lui Veniamin; *ibid.*, p. 94 și urm.

⁶ Cf. și Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXVII, p. 98, nota 1. Acolo și o carte de igienă, editată de Alexandru Mavrocordat; B'ancu-Hedoș-Simonescu, *o. c.*, p. 111, no. 864.

⁷ *Ibid.*, p. 112, no. 866. Cărți bisericești; *ibid.*, p. 163, no. 926; pp. 196-7, no. 957; p. 207 și urm. Știința comerțului; *ibid.*, pp. 200-3, no. 962. O carte de rugăciuni reeditată; *ibid.*, n-l precedent.

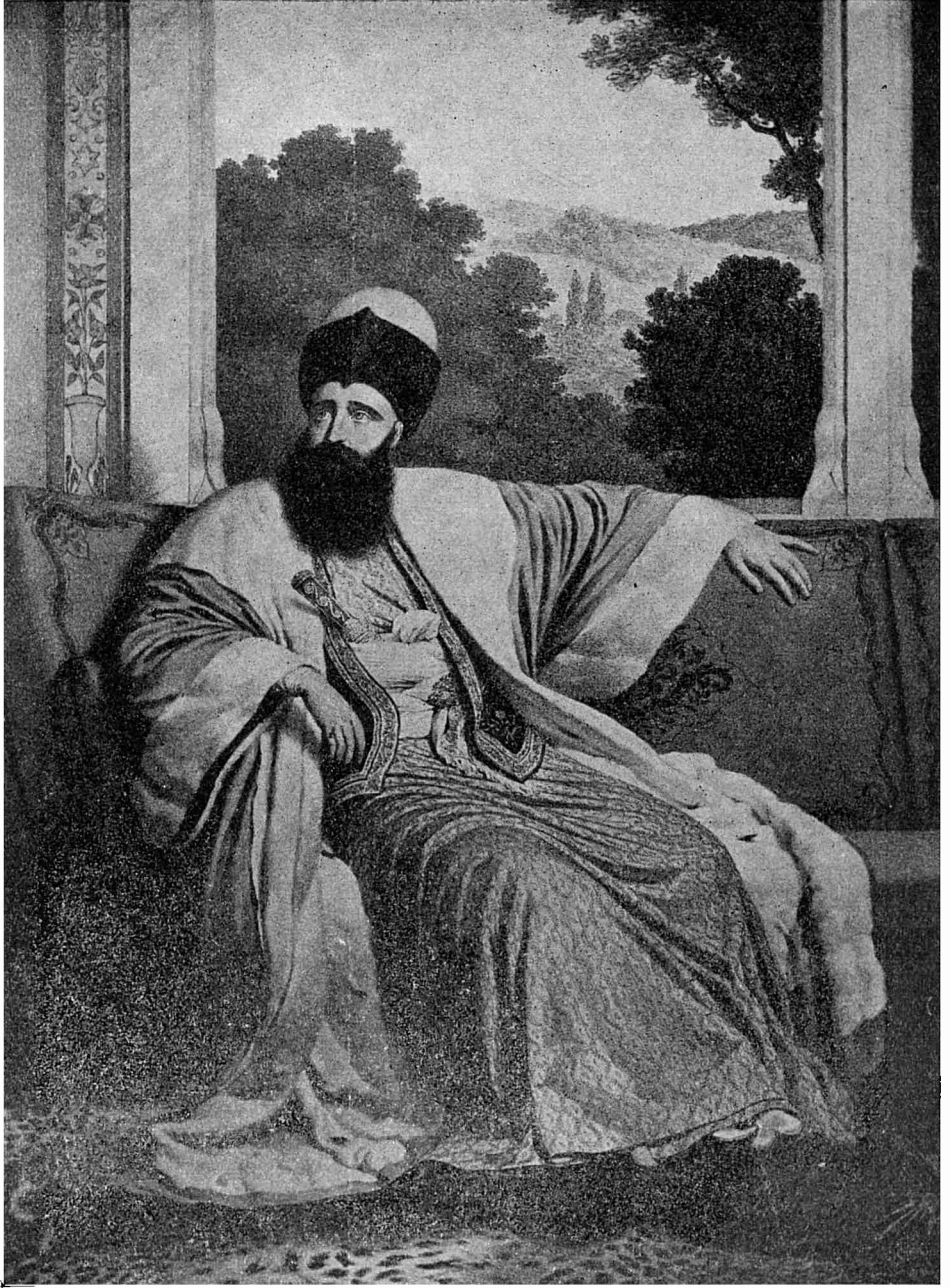

Fig. 29. — Mihail Suțu, după un portret de Dupré.

de Skamnetitul trimete la o localitate cu numele românesc de Scamnele, « Scaunele »¹.

În tiparul românesc nu se observă vre-o schimbare de spirit. Tipografiile clerului continuă cu tipărirea cărților de întrebuințare bisericească sau de teologie². Numai în Moldova se observă o notă vie, când tipăritorii *Vieților Sfinților*, îndreptându-se către Mitropolitul Veniamin, care e și mai departe însuflețitorul acestor lucrări, pomenesc de vremea «când era bejenariu, când era îndestulat de lipsă și de necăutare, când nicio stăpânire nu era în mâna» lui, ca să se bucure apoi, că prin reșezarea patronului, «cetatea iarăși s'au pus pre vârful muntelui ca să nu să mai poată ascunde»³.

Afară chiar de *Adunarea cuvintelor lui Paisie*, cu biografia lui⁴, unele lucrări au o deosebită valoare literară, ca traducerea, de Stamatie, prin grecește, a cărții lui Augustin, «Chemarea», care păstrează și în românește forma grecească de «Checragarion»⁵, și chiar a lui «Ioan Scărariul»⁶. Din Nichifor Calist Xanthopulos se traduce Tâlcuirea antifoanelor⁷. Tot așa *Indeletnicirea iubitoare de Dumnezeu* (*Ἀδολοσχεία φιλόθεος*) a lui Eugeniu Bulgaris, pe care o preface însuși Mitropolitul în «patrioticiasca sa moldoveneasca limbă»⁸. Un Iordachi Boghean traduce din franțuzește *Hrisun Engolpion*⁹.

În sfârșit noul protoiereu, venit din Galiția, Lazăr Asachi, odată Assakiewicz (accentuat: Asachi), traducea *Jucăreaia* (*sic*) *Norocului sau istorisirea pentru prințipul Menșcicov*¹⁰.

¹ *Ibid.*, p. 361, no. 1097.

² *Ibid.*, p. 76 și urm.

³ *Ibid.*, pp. 87–92, no. 838. Stampele, iscălite «protoierei Mihail», sânt ale lui Strilbițchi. V., pentru alte luni, n-le următoare.

⁴ *Ibid.*, pp. 178–81, no. 930.

⁵ *Ibid.*, pp. 96–7, no. 846 (1814). Pare îndoielnic *Calendariul* de Iași, pomenit de Philippide, *Introducere*, p. 158.

⁶ *Ibid.*, pp. 106–9, no. 857 (ilustrația e de preotul Simion).

⁷ *Ibid.*, pp. 190–2, no. 950.

⁸ *Ibid.*, pp. 113–5, no. 867. Aici se dă numele Domnului în forma grecească: Callimachi.

⁹ *Ibid.*, pp. 146–7, no. 407.

¹⁰ *Ibid.*, pp. 150–1, no. 910.

Nu se poate vorbi nici de o înviere, pe basă romană, adusă din Ardeal, a unei vieți naționale, care ar fi fost ațipită de farmecele muselor elenice. În Țara-Românească șirul lucrărilor de caracter apusean începe prin traducerea, publicată însă la Buda, a *Mai înainte gălirii spre cunoștința de Dumnezeu* a lui Dimitrie Darvari, arătat ca «Român din Machidonia», de Eufrosin Poteca ¹.

Poteca e, la această dată, numai un ieromonah, întrebuițat la « înalta școală domnească pentru întâia învățatură a pruncilor din prințipatul Țarei-Romanești », « sluga prea-plecată al tuturor patrioților săi ». Dar, în smerenia sa, cel ce se adresează « către toți iubiții săi frați din neamul românesc și pravoslavnici creștini », oferindu-li această carte de învățatură « pentru școalele românești », — nu « rumânești » —, îndată după Bucoavnă, spune tare că « limba românească este una din fetele limbii latinești », soră cu italiana, francesă, spaniola, dar copleșită de « slavoneasca cea bătrână atâtea veacuri », prin « amăgirea decătre Bulgari », « poate cu scopos să se stingă neamul și vorbirea românească ». Reminiscențe din prefețele Mineelor de la 1770—80 îl urmăresc pe călugăr. El se bucură că, în sfârșit, se face la București « școala de mathematică și de filosofie în limba românească » și îi închină traducerea sa, ca un « adevărat fiu al aceștii țări ».

Manuscriptul lui Poteca se afla la Buda, unde începea să lucreze acuma un Român brașovean, Zaharia Carcalechi, ca « ferlegăr », editor, încă de mai înainte, și numai din August 1818 Gheorghe Lazăr va ieși la iveală cu un program.

E adevărat că în chiar o Prefață la *Viețile Sfinților* se vorbește cu mândrie de originea romană ², ba chiar se deplânge părăsirea literelor latine, că Veniamin vorbește de « neamul acesta rumânesc » ³, că și Lazăr Asachi pomenește de « strămoșii romani » ⁴; în schimb, legăturile ce se stabiliseră cu Ardealul slăbesc în acest timp, odată cu încetarea activității scormonitoare a lui Molnar și cu mărgenirea tiparului din Buda, lipsit pentru

¹ *Ibid.*, pp. 218—20, no. 977.

² *Ibid.*, pp. 131—2.

³ *Ibid.*, p. 158.

⁴ *Ibid.*, p. 151, no. 909.

Fig. 30. — Mihail Suțu, Domnul Moldovei. După un portret de Dupré.

Români de conducător intelectual, la lucrări bisericești sau populare. Ba chiar, fără nicio provocare din partea uniților, Iosif de Argeș începe atacul contra celor « stricați la socoteale în dogmele credinții, carii, pentru Unirea ce au cu Apuseanii, și uniți să numesc », tipărind la Iași — s'au dus legăturile cu Buda! scrierile de polemică ale lui Atanasie de Paros, Atanasie cel Mare, Teofan Procopovici Rusul și Macarie Macri¹.

La aceasta se răspunse de la Blaj printr'o nouă ediție din *Floarea adevărului* (1816), în care se arată că materialul e cules numai din cărțile de dincoace de munți și că Biserica a avut totdeauna divergențe care nu pot fi motiv de « price sau nepăciuire »².

Incepând la 1814 cu tipărirea *Liturghiei* și apoi și a altor cărți bisericești³, noua tipografie de la Chișinău izbutește a se întemeia prin îngrijirea mitropolitului rămas drept Român până la sfârșit, Gavriil Bănulescu⁴. E vrednică și legătura ce s'a păstrat cu Biserica Moldovei, pe o vreme când cârmuirea rusească ar fi dorit o netedă și adâncă despărțire la Prut. Mitropolitul Veniamin fu îndemnat de acela pe care-l cunoscuse în vechea Moldovă întregă să introducă și el anume schimbări de termeni în cartea liturgică. Cu acest prilej, în loc de *molitvă*, *vohod*, *dveră*, *cădire*, *prestol*, *trislago*, *blagoslovil*, *agneț*, *teaplotă*, *pocroveț*, ierarhul ieșean introduce termeni adevărat românești, ca *rugăciune*, *întrare*, *ușă*, *tămâiere*, *masă*, *tresfințită cântare*, *binecuvântat*, *sfânta pâne*, *căldură*, *acoperemânt*⁵.

¹ *Ibid.*, pp. 136-9, no. 898.

² *Ibid.*, pp. 141-6, no. 906.

³ *Psaltirea* la 1818; *ibid.*, pp. 238-9, no. 987. În același an, a lui Veniamin; *ibid.*, n-1 urmator.

⁴ *Ibid.*, pp. 119-22, no. 879; pp. 152-3, no. 913; pp. 193-4, no. 951; pp. 194-5, no. 953; pp. 304-6, no. 1041. Dar Biblia după cea din Blaj se da la Petersburg, de Societatea biblică rusească, secția basarabeană; *ibid.*, p. 289 și urm., no. 1031. Urmează separat *Noul Testament*; *ibid.* Prima gramatică rusească, pentru Seminarul din Chișinău și alte școli; p. 298, no. 1038. Cf. Al. David, *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă*, I, pp. 45-6, no. 20.

⁵ *Ibid.*, p. 232. Și interesante discuții de cuvinte; *ibid.*, p. 232 și urm. Dar Veniamin crede că, după *arhanghel*, în loc de *inger*, trebuie să se zică: *anghel*, cu gluma că primul termen e ca « în ger ». Și scuse pentru cuvinte prea obișnuite ca să se poată înlocui. Și observații asupra îngaduinții de a introduce schimbări în « această vlahoromânească »; p. 238.

Ca literatură originală, apar, peste munți, numai *Fabulele*, și ele decalchiate după Dosoftei Obradovici, ale lui Țichindeal, în 1814¹, autorul fiind acuma, pe lângă Ioan Mihuț, Iosif Iorgovici și harnicul Constantin Diaconovici-Loga, catehet și profesor la « șoala preparandă sau pedagoghicească a nației românești », sau a « șoalelor preparande românești din Aradul Vechiu »². Ele sânt destinate poporului, ca și *Leonat* și *Dorofata*, în versuri, de Vasile Aaron³, sau stihurile, tipărite de Nicolae Roja, ale lui Naum Petrovici (1815)⁴ ori « Versul Cotroanței » de versificatorul moț Petru Furduiu, de la Abrud⁵.

Incolo, numai cărți de școală ca ale lui Diaconovici-Loga⁶.

În aceste împrejurări începe în Țara-Românească predicția ardeleană.

Gheorghe (din naștere : State, poate după Eustatievici) Lazăr, din Avrig, lângă Sibiiu, a venit dincoace de munți în 1826 pentru creșterea copiilor unei Bărcănești care fusese câtva timp peste graniță. Era, în acel moment, după bune studii de filosofie, de drept și de matematici la Viena, pe vremea războaielor cu Napoleon, învățând și topografia, și după neajunsuri acasă. unde fu arhidiacon și catihet predicator, cu perspective de episcopie la Arad, dar supt o administrație ardeleană foarte atentă la orice manifestări de caracter liberal, un teolog oprit de a-și face cariera la care-l îndrituia inteligența și cunoștințele sale, dar pe care i-a împiedecat-o și o oarecare asprime de caracter⁷.

¹ *Ibid.*, pp. 109-10, no. 859.

² Cf. *Arătarea după starea acestor noao introduse șolasticești Instituturi ale nației românești, sârbești și grecești*; *ibid.*, pp. 83-4, no. 835.

³ *Ibid.*, p. 115, no. 869 (mai multe ediții, 1838, 1885). V. și Bucoavna noului director al școlilor neunite, un bun traducător, Moise Fulea; *ibid.*, p.117, no. 876.

⁴ *Ibid.*, p. 124, no. 883.

⁵ *Ibid.*, p. 222, no. 980 (an. 1818).

⁶ *Ibid.*, p. 221, no. 978.

⁷ V. I. Eliad, în *Foaia pentru minte*, etc., 1840, n-le 6 și urm., sau în Pumnul, *Lpturariu*, IV, p. 59 și urm.; P. Poenaru, *Georgiu Lazăr și școala română*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria 1-a, IV, p. 111 și urm. Avram Sădeanu, *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*, Arad, 1914; Sădeanu și G. Popa Lisseanu, *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, București 1924;

Ajuns în București, el se găsi înaintea *unei societăți care voia școală românească*.

La 15 Decembrie 1817 încă, după ce se gândiseră a înălța cu lecții de gramatică și știință școala de la Sf. Gheorghe și a da fiecărui județ o școală pregătitoare pentru cea din București, prevăzându-se și un «ghimnaziu ce se face la școala cea mare»¹, boierii din gruparea lui Constantin Filipescu cereau «voie să întocmească», și după exemplul din Moldova, «școală românească cu dascăli iscusiți și epistimichi» (științifici), «spre a se putea îndeletnici și această învățătură, atât la cele bisericesti, cât și la cele filosoficești, precum au și celelalte limbi». Peste câteva luni ei adăugiau teologia, dar specificau că e vorba de «orice meșteșug filosoficesc». Influențase noua egiuire a lui Caragea, care făcea să se dorească delimitări definitive ale moșiiilor, dar și un mediu politic care era pornit contra Domnului străin, cu Grecii lui cu tot, antipatia întinzându-se și asupra organizării școlare în care se cultiva ideea «Daciei elenice» și a «Noii Atene».

Luat în serviciu de un grup de boieri pentru o școală practică de inginerie în vederea agriculturii, noul venit fu lăsat apoi să-i dea o dezvoltare neprevăzută în contract, trecând în domeniul filosofiei și lăsându-se ispitit de călduroase rostiri despre originea romană, despre decăderea actuală, despre putințele de ridicare a neamului, atrăgându-se, în curând, câțiva dintre școlarii de la Academia elenică, dar mai ales din cei mai de jos.

Traian Lalescu, *Trigonometria lui Gheorghe Lazăr*, București 1919; I. Lupaș, *Episcopul Moga și profesorul Gheorghe Lazăr*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1924; Gh. Bogdan Duică, *Gheorghe Lazăr*, București 1924; I. Georgescu și V. Suciuc, *Gheorghe Lazăr*, București 1926; Iorga, *Gheorghe Lazăr*, în biblioteca «Steaua»; I. B., în *Conv. Lit.*, XXXVIII, pp. 399-40; Al. Dumitrescu, *Foi volante din colecțiunile Academiei Române*, 1912, p. 3; Onisifor Ghibu, în *Mem. Ac. Rom.*, ser. a 2-a, XXXVIII. Pentru activitatea anterioară a lui Lazăr, asemenea cu a celorlalți Ardeleni: traduceri de gramatică, geografii, cărți morale, ba chiar dintr'o teologie a Rusului Plato, și Iorga, *Ist. învățământului*, pp. 165-6.

¹ Urechia, *Istoria școalelor*, X, pp. 413-7; Bogdan-Duică, *l. c.*; Sădeanu și Popa Lisseanu, *o. c.*, p. 204 și urm.

Dar totul se făcea într'o atmosferă de ferire, necerându-se mari privilegii și nedându-se la tipar nimic din manuale, ca acela de trigonometrie, care a ieșit mai târziu numai la iveală.

Era natural ca Lazăr să predea în limba pe care o întrebuițau și Bănăfenii, chiar pentru materiile înalte, în «preparandia» lor de la Arad. Anul 1818, când el presintă planul său școlar, în care e lăudat Caragea și se cuprind și expresii abstracte de caracter pur fanariotic¹, e doar acela în care așa de harnicul Naum Petrovici dădea la Buda marea sa operă de prelucrare pedagogică². Grecește nu va fi știut, și n'a vrut să învețe Lazăr. Cu intențiile Domnului n'avea, și nu înțelegea să aibă, nimic a face. Făcea parte și el oarecum din opoziția, cu caracter conspirativ, contra Domnului. Incadrat în cadrul complet al acelei vremi, el devine mai inteligibil, de și, fără îndoială, mai puțin providențial decât în minunata legendă duioasă care i s'a făcut și pe care o merita prin entuziasmul său, prin farmecul unei personalități de întunecată energie neînvinsă.

Dar a preda la București în limba «indigenă» lucruri de un nivel ridicat era nou, și în aceasta stă originalitatea lui Lazăr, ca și în curajul de a spune de pe catedră, fie și în chiliile de la mănăstirea Sfântului Sava, încălzite, iarna, și altfel decât cu lemnele aduse de școlarii înșiși de acasă, despre măreția strămoșilor.

E o întrebare chiar dacă un învățământ așa de scurt ca al lui Lazăr³ a putut să dea elevi ca aceia pe cari Eforia Școlilor, asupra căreia el nu putea să aibă o influență hotărâtoare, i-a trimis încă din 1820 în Apus pentru studii mai înalte⁴. Locurile

¹ V. și Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 281, no. 1003. Pentru cartea lui de cetire, care e în mare parte (v. un capitol urmator) de fapt a elevilor lui, v. O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, din *Mem. Ac. Române*, sec. lit., ser. a 2-a, XXXVIII.

² Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 247 și urm. V. și, la 1819, *Cartea năravurilor bune*, din Sibiiu, a lui Moise Fulea, oarecum, înlocuitorul, acolo, al lui Lazăr; *ibid.*, p. 293, no. 1035.

³ V. și N. Bănescu, *Cei d'întăiu bursieri români în străinătate*, în *Rev. generală a învățământului*, VI, p. 216 și urm.; *Academia grecească din București și Școala lui Gh. Lazăr*, în *Anuarul Universității din Cluj*, 1923 4, Cluj 1925, p. 8 și urm.

⁴ V. I. Bianu, *Intăii bursieri români în străinătate*, în *Rev. Nouă*, I, p. 428 și urm.

chiar unde fură îndreptați Eufrosin Poteca, de fiul preot Constantin Moroiu sau, pe grecește, Papadopol, ori Papa-Dimitru, poate Macedonean, Ioan Pandlele și Simion Marcovici, probabil fiul unui Român de peste hotarele țării¹: Pisa lui Caragea și a mitropolitului Ignatie și Parisul, nu se potrivesc cu ce ar fi putut să recomande un om format la Viena². Iar actele oficiale privitoare la trimeterea lor pe patru ani dau ca punct de plecare perfecta cunoaștere a limbii grecești, iar ca scop fixat întrebuintarea «atât la școala elinească, cât și la cea românească», — *deci marea concesie făcută acesteia de Domn, care-i recunoștea astfel existența paralel*³. Poteca, după criza revoluționară, s'a recunoscut și ucenic în materie de ideal al dascălilor greci⁴.

Dar, oricum, ideia în sine nu era nouă. O exprimase, într'o formă literară mai curată și mai aleasă, cu o jumătate de secol înainte, episcopul Chesarie, o atinsese de curând Veniamin al Moldovei, și chiar călugării dela Neamț.

Mai ales însă o avea în suflet, supt armonioasa formă italiană, Gheorghe Asachi, fiul protopopului Lazăr⁵, înaintașul din 1813 ca profesor de matematică în românește, care, om de o superioritate intelectuală evidentă și mai ales de un dar poetic, de un simț artistic incomparabil, când, întors dela Roma, cam în aceeași vreme, se oferise Moldovenilor pentru aceleași lecții de matematici. Dar Asachi se mărgenia la o predare științifică, în concurență cu adversarul său «cleric» Gobeldeas, și el un om de cultură, care în acest an 1818 își tipăria *Aritmetica*, pomenind

¹ Numele de Marcovici, fie și Marcu, trimete la Sârbi; cf. înoitul studiu al d-lui Alexandru Marcu, *Un student român la Pisa și Paris către 1820: Simion Marcovici*, în *Rev. Ist.*, XV, p. 17.

² Pentru studenți cari merg de la sine, și nu fără greutate, în Apus, v. Iorga, *Ist. învățământului*, p. 131 și urm.; un Andronachi pregătit pentru Roma; *ibid.*, p. 46. V. și G. Bogdan-Duică, *Ist. literaturii române moderne*, Cluj 1923, p. 68 și urm.; *Momente din viața Academiei grecești*, în *Omagiul Bianu*, București, 1927, p. 37 și urm.

³ Urechiă, *o. c.*, 1898, p. 84 și urm.

⁴ G. Dem. Teodorescu, *o. c.*, p. 47; Filitti, *Frământări*, p. 18 (și despre rolul acelui spirit superior care a fost Neofit Duca).

⁵ De acesta se mai publică, în 1821, traducerea cărții idilice a lui Bernardin de St. Pierre, *La chaumière indienne* (*ibid.*, p. 383, no. 1127, notă), carte închinată lui Mihai Sturdza, ca «romanisat», cu gloriificarea originii latine a limbii.

Algebra din 1806 ¹. Discursuri nu făcea, și n'a făcut niciodată. Se putea rosti numai în poesia care cânta nobila, glorioasă cetate a strămoșilor, «Ausonia ferice», mormintele romane la care ingenunchiase:

Un Român al Daciei vine la strămoși ca să srrute
 Țerna de pe-a' lor morminte și s'admire-a lor virtute,
 coloana războaielor dacice:

Ca un stâlp de fier întreagă stă columna lui Traian.

Și la traducerea din limba francesă a tatălui său, *Bordeiul indienes* ², el dă versuri ca acestea:

Ins'a ghintelor romane
 N'a peri faimosul nume
 Și voroavă de-a lor viță
 Inflori-va toată lume.

În sfârșit, *înainte de a se fi ridicat la Prut un sleag revoluționar care nu era al nației, dar a zguduit-o pentru afirmarea rostului ei deosebit*, încă așa de tânărul Asachi, îmbătat de romanitate, făcea să se audă această splendidă rostire a crezului altei vremi în versuri sculptate ca în marmura străbună. care sânt ele însele o adevărată revoluție față de sentimentalul sau tânguiosul și vulgarul stil poetic de până atunci, și, față de italianismul de Academie filosofică al lui Ienachiță Văcărescu, față de cel cinquecentist al lui Budai Deleanu, trimet la clasicismul nobil pe care tocmai atunci îl învia în Italia, ca într'o chemare la noua viață, Alfieri:

Cele neguri ce-s în râpa Flegetonului născute
 A' lor aripi întinsese peste-a Daciei câmpie,
 Iar fantome-a' rătăcirii, prin un somn de trândăvie,
 Ținea' mult timp îngânată a Românilor virtute.
 Musele 'n nemernicie spăimântate-umbla' și mute,
 Nendrăznind idioma Patriei din cenușa ei să 'nvie.
 Numai zăfirul și râul cu 'ntristată armonie
 Tânguia' gemând a' Patriei strălucirile pierdute.

¹ *Ibid.*, p. 263 și urm., no. 998. El scria și tropare (!); *ibid.*, p. 207. Avea un frate medic și poet, și el; *ibid.*, p. 270, no. 998.

² De la el și un discurs de pomenire; *ibid.*, p. 332, no. 1076.

Însă Pronia 'ndurată ni-a sfărmat fatale fiare,
 Și în zare-acum răsare dulce-a zorilor scânteie,
 Ce pre soarele vestește dela depărtate sfere,
 Și-așteptând Moldova ziua când văzu raza întâia,
 Înălțând spre stele ochii c'un suspin de mângâiere,
 « A 'nvierii mele », zis-a, « ziua 'ntâiu va fi aceia »

Dar el se lăsa atras către legături cu lumea acelor puternici de cari se ținea cu grijă la o parte, în dacica-i isolare, îndărătnic voită, « Mocanul » dela București.

In Țara-Românească erau însă, alături de Lazăr, și alții cari, și înaintele de a-și căpăla învățătura în aceeași Italie, puteau vorbi tot așa, încă de la 1818.

Atitudinea boierilor față de școala românească e deci una acolo, în Țara-Românească, alta în Moldova.

La București, « Academia » lui Caragea are ca efori pe Costandie de Buzău, pe Rasti, Grec, traducător din franțuzește, pe foarte influentul Nestor, apoi pe Nectarie de Râmnic și pe Grigore Brâncoveanu, pierdut, prin creșterea sa și prin relațiile sale de familie, — își va lăsa și biblioteca bisericii Grecilor din Brașov —, pentru scopurile neamului său; se adaugă, fără a fi putut să refuze, Constantin Bălăceanu și chiar viitorul conspirator Constantin Filipescu și opozantul care era Iordachi Golescu. Mai pe urmă, unul din fiii lui Filipescu, Gheorghe, stă alături de neschimbatul Nestor și de Grigore Ghica¹.

Dar, când se hotărî ca Lazăr să facă lecții de geometrie, geodesie și geografie « pe hartă », Constantin Bălăceanu și Iordachi Golescu câștigară și pe Grigore Ghica pentru a preface acest învățământ într'o « școală academicească de feliu de științe filosoficești și matematicicești ».

În Moldova, începând cu Mihai Sturdza, protector din primul moment, boierimea, cu excepția câte unui Mavrocordat, stă, Mitropolitul fiind în frunte, lângă « patriotul lor ». Silințele lui Gobdelas de a trimete pe Asachi la Seminariul din Socla fură zădarnice. Opera odată începută continuă, și

¹ V. Iorga, *Ist. învățământului*, p. 55.

intre școlari găsim Balși, un Callimachi, doi Cantacuzini, un Beldiman, trei Sturdza și un Buhuș, Greceni, un Crupenschi și câțiva cari se vor deosebi în literatură —, asemenea cu Ioan Eliad dela București și cu viitorii bursieri ai Eforiei muntene, — apoi poetul de origine bucovineană Daniil Scavinschi și traducătorul Vasile Drăghici ¹. Dar « tablele pedagogice » după sistemul nou, alilodidactic, ale lui Cleobul se tipăresc, grecește, la Paris, în 1819, de învățatul tânăr boier Nicolae Roset Roznovanu ².

Bucureștii au, de la 1819, și o tipografie laică, a boierilor Răducanu Clinceanu și Dumitrachi Topliceanu ³. dar ea nu servește la niciun scop de mișcare literară.

În această vreme când boierii din țările libere sânt înfățișați ca stăpâniți cu totul de natura grecească, poesia în românește, căreia Asachi încerca a-i da o direcție nouă, superioară timpului, își urmase avântul pornit încă din veacul al XVIII-lea, întâiu sub influența ușoarei poezii italiene a timpului, apoi supt aceia, exercitată direct, a celei franceze de aceeași inspirație, în care amintirile clasice se uniau cu doctrinarismul filozofilor și cu elegantele complimente ale saloanelor ⁴.

Ienachi Văcărescu scrisese versuri mai mult pentru a da exemple în gramatica sa. Niciuna din poeziile care au rămas de la dânsul nu s'a tipărit, afară de câteva rânduri la stemă ⁵. Anume bucăți au trecut însă la fiii, Alexandru, de o viață tulburată și isprăvită misterios, poate printr'o răsbunare, personală sau politică ⁶, și Nicolachi, biet om cu spinarea rotundă, care va fi trimis în 1821, cu toată slăbiciunea sa de voință, să potolească o mișcare ca aceia a lui Tudor ⁷. Opera comună a celor

¹ *Ibid.*, p. 163.

² Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 319–20, no. 1055.

³ *Ibid.*, p. 288 și urm. Se adauge apoi și doctorul Constantin Caracaș; *ibid.* p. 337.

⁴ Din Franța moralisatoare a lui Blanchard (și a d-nei de Genlis) se traduse și în Ardeal *Noul Plutarh*, tipărit de Nicola Nicolau; *ibid.*, pp. 290–1, no. 1032.

⁵ Versuri noi le-am dat în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXV, pp. 165–73.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 76 și urm.

⁷ V. mai departe.

doi Văcărești ¹ nu se ridică, de și e mai sprintenă, mai vioaie, pe alocuri mai grațioasă în versurile ei scurte, nici la nivelul aceleia, mult mai sigură și mai bogată, a lui Conachi din Moldova. Nefiind tipărită, ci trecând de la un om la altul, de la o iubire la altă iubire, ea n'a avut nicio influență, lumea boierească adresându-se mai curând la Anacreonul grecesc al vremii, cu mult superior, care era Atanase Cristopol, pe lângă care, cu al său « Erotocrit nou », tipărit în 1818, la Viena, — îl va traduce Anton Pann, — se înscrie Dionisie Fotino ².

La 1818, harnicul Zaharia Carcalechi, căpăta însă, din Moldova, de la Marele Postelnic Alexandru sau Alecu Beldiman, o traducere în prosă a dulcегii idile biblice, de poetul german, foarte prețuit în vremea sa, dar în acest moment ieșit din circulație ³, Solomon Gessner, pe care boierul moldovean o cunoștea numai printr'o versiune francesă.

La 1820 apărea tot acolo *Oreste* a lui Voltaire și dulceagul *Numa Pompilius* al lui Florian ⁴. Beldiman, care a mai tradus, tot din franțuzește, piesa *Menechmii*, a lui Régnard ⁵ și care a îndrăznit a se atinge și de *Odiseia*, era cel mai în vârstă dintre poeții Moldovei, fiind născut la 1760, în Huși ⁶. Om de lume, vânător pasionat, el are o personalitate socială mai bine definită, dar scrisul lui în versuri împrumută de la comediiile secolului al XVIII-lea și de la epopeile lui Voltaire aceiași prelungă formă monotonă.

Totuși, din boierimea Moldovei, nimeni nu luptă în sensul unor idei de înnoire națională pe calea unei literaturi originale.

Cel mai însemnat poet al vremii, un om care s'a ținut neconținut într'o activitate literară, Costachi Conachi, bun cu-

¹ Pentru manuscrite v. Ov. Densusianu, în *Revista de cursuri și conferințe*; cf. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 486 și urm. (cu biografiile). După a lui Voinescu, în 1818, o ediție critică lipsește. Unele bucăți au fost tipărite și de Al. Odobescu, în *Biblioteca poporului român*.

² *Ibid.*, pp. 258-63. Il cetia și Costachi Negruzzi.

³ *Ibid.*, pp. 222-3, no. 981.

⁴ V. *ibid.*, pp. 328-30, no. 1071; pp. 347-8, no. 1086; pp. 365-6, no. 1107.

⁵ Beldiman preface, la îndemnul lui Grigore Sturdza, închinând-o Domnului, și cartea despre facerea pâinii, și din cartofi, a lui Rückert, după prelucrarea în grecește a doctorului Dimitrie Samurcaș; *ibid.*, pp. 240 1, no. 990.

⁶ Biografia în Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, pp. 89-91.

noscător al literaturii grecești, dar fără niciun simț pentru forma clasică, ci numai pentru poesia grecească a vremii sale, care imita pe cea franceză a secolului al XVII-lea, acest cetitor și mare prețuitor al « filosofiei » versificate care e opera Englesului Alexandru Pope, nu se înseamnă încă prin nimic în silințele politice ale generației care se ridică la începutul veacului. Moșterul gospodar și zgârcit dela Țigănești, ocupat de afacerile sale și prins doar din când în când de farmecele câte unei femei pentru care varsă « șiroaie de foc aprins » din ochii oboșiți de nesomn, iubitorul Zulniei Negri, pe a cărei față, de bună seamă din iubirea lor, o va apăra cu energie mai târziu, contra unui bărbat brutal, nu putea fi câștigat, ca atâția din Grecii contemporani, pentru luptele și riscurile unei cauze naționale. Fiul lui Manolachi Conachi, dintr'o familie venită la începutul acestui veac, vărul nenorocitului student de la Viena, avea mai ales însușirile sufletești ale Cantacuzinilor, pe care le moștenise dela mama sa, Ileana, — mitropolitul Veniamin îi era văr primar¹ —, fiind crescut însă de a doua soție a tatălui, Safta Sturdza. Se născuse acolo, la țară, în marginea Siretiului, lângă Tecuciu, la 14 Octombrie 1777. Cu literatura franceză întră în legături printr'un preceptor emigrat cu numele de Fleury, pe când pentru pregătirea vărului cu același nume, cel trimes la Viena, în 1800, și apoi la Jena, și a fratelui aceleuia, Vasile, se străduiseră, pe lângă mai mulți Greci, călugărul german Willy, Francesii Ledoulx, care avu apoi o carieră la Iași, Mériage și Constantin, alături de un « latin » Ioan și de alți doi « latini », Iosif Rátz și Wengerski, conducerea spre Apus fiind a lui Daniil Filipide². De și începuse a scrie încă dela 1793, glumind însuși pe socoteala petrecerilor din vremea lui Pationchin,

Că s'au ridicat Moscalii, au rămas țara lipsită
De bani de negustorie, iar de mode'mpodobite, —

¹ Iorga, în *Rev. Ist.*, VII, p. 99. Veniamin îi botează, la 1827, fiica, Ecaterina, « Cocuța », care, ca soție a lui Vogoridi, a jucat un mare rol în epoca Unirii; *ibid.*, pp. 98-9. Conachi avea o soră, Ecaterina, — numele Țarinei —, înmormântată la 1827 în biserica Banului din Iași, lângă tatăl, Manolachi; *ibid.* Cf. și Iorga, în Calendarul *Neamului Românesc* de la Iași.

² Iuliu Tuducescu, în *Rev. Ist.*, V, pp. 69 8; Iorga, în *Rev. Ist.*, VII pp. 85-6. Un frate, Ionița Conachi, se face calugăr; *ibid.*, p. 86.

de și află versuri așa de frumoase ca acestea :

Căci ca o stea într'o apă ce în valuri strălucește
 Și de mii de ori supt valuri întunecă și lucește,
 Ca un fulger ce s'aprinde și luminând se sfârșește
 Și se pare o nălucă omului care clipește,
 Sufletul meu în lacrimi se topește, se desface ¹.

Era, de altfel, abia la începutul unei cariere boierești care-l duse până la Vornicie, fără să fi arătat deosebite aplecări nici pentru rosturile administrative. Foarte « Moldovean », fără legături aiurea, el e doar contra Grecilor, a căror « viclenie » o înfierează, a Fanarului, care sugă sângele prostului de « zimbru ». Foarte boier, cu toate originile sale modeste, el nu se va amesteca niciodată în vre-o pornire spre reforme. De inspirație anacreontică, cântă, în versuri lungi, de o construcție sigură, și într'o limbă îngrijită, primind și influențe de la o poezie populară pe care a cunoscut-o și prețuit-o, isprăvile, pentru suferința sau bucuria lui, ale zeului Amor, în ultima-i îmbrăcăminte francesă. I se întâmplă, când o pasiune ajunge a-i domina întreaga viață, să găsească și rânduri atât de sincere ca în această mărturisire a unei trainice iubiri, mergând până în ceasul când « fața iubitei părea că râde, liniștită de păcate » ² :

Am iubit-o pân' la suflet, și, în nebunia mea,
 Dumnezeu, noroc și lume pentru mine era ea.

Ele sânt însă mai târzii, din 1831, când acuma avem a face cu alt om. Atunci îndrăznise a tipări măcar traduceri ale sale după scriitori francesi mai modești ; până la 1821, poeziile lui, care nu erau menite, ca ale Văcăreștilor, să fie trecute publicului pentru servirea patimelor străine, îi rămâneau în saltare.

¹ *Ibid.*, p. 87 și urm. Pomenirea Moldovei în primul rând (p. 90) întărește părerea că autorul e moldovean. La 1806 ocupația n'a fost făcută prin « vestire » ca la 1788 ; *ibid.*, p. 90. Pe atunci « butcele » boierilor, gonind de pe « poduri » pe țărani (pp. 91-2), erau o inovație, ca și « corseta », « decohturile » ; p. 25. Atunci se întrebuițau expresii turcești, ca la pagina 93.

² Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, p. 495 și urm. Poesiile au fost editate, cu o bogată prefață, de Vogoride-Conachi, nepotul lui de fiică. Cf. Papadopol-Calimah, în *Conv. lit.*, August 1885 - Februar 1886.

Din modestia unui rost de dăscălie răsăria, în același timp, la Munteni biata poezie de vechiu tipar fanariot, fără nicio influență apuseană, a lui Paris Momuleanu, de fapt un Momulo grec (de la Momos), *Roslire de poesii*, din 1820, « stihuri acum alcătuite în limba românească »¹. Acest Paris clasic, de botizare poetică proprie, care se chema de fapt Barbu, trecuse la noul crez care-l va duce, după revoluție, până la Petru Maior și la religia romană, supt influența mișcării lui Constantin Filipescu, în casa căruia cre cuse cel născut la Slatina, în 1794². Pentru moment fabrican ul sârguitor de versuri scurte după ale lui Ienăchită Văcărescu, căruia i se închină, e, ca fond, un imitator al poeziei franceze pe care o descoperia, de și-i place a cita, în prefața naivă, dar clară, pe poeții clasicității elenoromane de la Homer, « vârf poeților », înaintea lui Racine și Boileau, și ei cu « duh și fandasie », ca și modelul și îndemnătorul, pe care-l și declară, pentru « bagatelurile lui », Cristopol. Nu e fără interes doar originala definiție a poeziei: « acel năluc al minții pătîmind de un ce, țese idei și păreri. Nu este ureche, nici suflare a nu simți puterea aceștii mișcări ». Și e o adevărată poezie, mai delicată decât versurile lui, în această mărturisire: « cel care se va arăta d'înlăiu scriitoriu, și poet neamului vom alege patria lui și-i vom da întăere ».

Poeți, pentru casa și prietenii lor, fără niciun gând de a ieși la iveală pentru tipar, se mai cunosc câțiva, și alții putând să fie descoperiți prin manuscriptele vremii. Astfel Matei, fiul lui Vasile Milo, deputatul la Impărăteasa Ecaterina, care-și lăsă fiul, pentru învățătură, în Rusia; el dă închinări și satire de un caracter banal³. Ori un Nicolae Dimachi⁴. Dacă există « culegerea de poesii de Negruț », publicată, se zice⁵, în Iași,

¹ Bianu-Hodoș-Simonescu, pp. 333-5, no. 1078; p. 402, no. 1160 (ediția din 1822).

² V. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, pp. 490-1.

³ I. Tanoviceanu, *Un poet moldovean din secolul XVIII-lea*, în *Mem. Ac. Rom.*, secția literară, seria a 2-a, XX. Cf. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, pp. 492-3. Ar fi tradus și din Voltaire.

⁴ Prefața lui Vasile Pop la *Psaltirea* lui Prale.

⁵ Philippide, *l. c.*, p. 157. cf. N. Camariano, *Primele încercări literare*, București 1935.

la 1820, ea ar însemna curajul de a da la lumină primele sale alcătuirii ale atât de tânărului Costachi Negruți (născut la 1808)¹, care tălmăcia la 1824, în Iași, *Memnon* al lui Voltaire și *Pirosolia Elenei* a lui Marmontel, pe lângă traducerea *Moraliceștilor haractiruri* de același, lui *Crispin et la commère* și a cutării altei povestiri franceze, în același timp când adolescentul încerca și un model așa de greu ca *École des femmes*, a lui Molière și nu știu ce tragedie franceză, « Adrian în Siria »². Dar *Deșterarea ișlicului* intră în rândul scrierilor de prefacere a vieții românești care răsar în acest timp. Supt influența Francesilor și a lui Cristopol, se formează pe încetul spiritul fin și măsurat care va fi mai târziu, dacă nu pentru poezie, model al prosei narative românești. Deocamdată tonul lui Conachi în primele sale versuri e acela al tânărului care probabil nu cunoștea nimic din acest înaintaș.

În sfârșit acel ascultător al lui Asachi, Bucovineanul Daniil Scavinschi, ar fi tradus din Régnard pe *Démocrîte*, cum făcuse Beldiman pentru « Menchmi ». Poezia lui originală n'are nicio valoare, cu tot interesul purtat unei vieți scurte și nenorocite și lauda lui Eminescu, urmărit de amintirile sale bucovinene³.

Și poezia populară însăși trecea cu o treaptă mai sus, înfrățindu-se armonios cu noua musică religioasă, prin acel om de peste Dunăre, din neamul de căldărari, care, prin această îndeletnicire chiar, arată legături cu Macedonia românească, Anton Pantaleon sau Pantelimon⁴, fără trecut și fără biografie până la așezarea sa în București, ca simplu psalt, ucenic, și de tipar, al lui Petru din Efes, și niciodată un caftan de boierie nu-l va acoperi, nicio societate de intelectuali nu-l va primi în mijlocul ei pe acest mahalagiu de un smerit geniu, care încă din 1819 tipăria *Axionul*⁵ și, adunând Cântecetele de stea⁶,

¹ Discuție la d-ra Ghiacoiu, Prefața ediției din Craiova a lui Negruzzi.

² Iorga, în *Rev. Ist.*, IV, p. 21 și urm. (cu bibliografia la pagina 23, nota 1).

³ Pumnul, *Lepturariu*; C. Negruzzi, în *Scrieri*; Iacob Negruzzi, în *Conv. lit.*, IV, pp. 44-6; Urechiă, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, X, p. 320 și urm.

⁴ V. și, la Brașov, un Ioan și un Nicolae Pan, librari; Bianu-Hodoș-Simonescu, o. c., p. 627.

⁵ *Ibid.*, p. 312, no. 1044.

⁶ *Ibid.*, p. 402, no. 1161.

care și până atunci răsăriseră prin cărți de-ale clericilor, dădea *Calendarul lui Bonifație Setosul* din 1821 ¹, cu darul lui ghiduș de a alcătui altfel de cărți pentru popor decât acelea, criticate și de Budai Deleanu, ale lui Aaron, care, după *Leonat și Dorofala*, dădea, la 1820, *Anul cel mănos* și, la 1821 un *Sofronie și Harita* ², și ale lui Barac, cu *Psallirea* în versuri ³, căreia-i răspunde bizara cântare de Paști a Moldoveanului Pralea, Basarabean, purtat și pe la Petersburg, în 1819 ⁴, și el traducător de Cântări și de Psaltire, dar în ce stil de înoințor desechilibrat ⁵!, și cu o *Risipire a Ierusalimului* din 1821 ⁶, fără a ieși din manuscris *Odiseia și Lucreția lui* ⁷, cutezând să-și apropie musa de conțopist de marmura lui Virgil ⁸.

Dar acestea toate sânt lucruri din stratul de jos al gândirii. Sus, stă, de o lumină clară, apelul la misiunea latină și romană a nobilului spirit care a fost Gheorghe Asachi.

Intr'un timp de simplă și seacă erudiție, între 1800 și 1812, translatorul de la Liov, Ardeleanul deșterat care era Budai Deleanu lucra pe neștiutele admirabile poeme în genul lui Ariosto, găsimd. ca să îmbrace tipuri de nemeși unguri, de Țigani, de boieri de-ai lui Vlad Țepeș, într'o țesătură de acțiuni și scene pline de tot hazul, comoara de închipuire și spirit satiric a poporului din care venise; dar el putea sili o limbă încă rebelă la desăvârșita armonie elastică a stanțelor italiene, cu totul necunoscute nației sale. Oricare ar fi influența *Batrahmiomahiei*

¹ *Ibid.*, p. 362, no. 1124. Cf. G. Dem. Teodorescu, *Operele lui Anton Pann*, București, 1891.

² Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 324-5, no. 1062; pp. 366-9, no. 1109. Cf. *ibid.*, p. 529. Alte lucrări ulterioare, în urma vremii; *ibid.*, p. 611, no. 1406; pp. 672 3, n-le 1468-9; versuri latine ale lui în 1809; *ibid.*, p. 15, no. 772.

³ *Ibid.*, pp. 339-42, no. 1082.

⁴ Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, pp. 493-4.

⁵ Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 338-9, no. 1080; p. 546 și urm., no. 1322.

⁶ *Ibid.*, p. 369, no. 1112.

⁷ *Ibid.*, p. 549.

⁸ *Ibid.*, p. 549, nota 5.

homerice, a lui Tassoni, a lui Blumauer Vienesul, travestitor al *Eneidei*, o notă proprie se desface în versuri ca acestea:

Musă lui Omir, care odinioară
Cântai a broaștelor bătălie,
Cântă și mie —, fii bunișoară —,
Ce se tâmplă în mândra Muntenie,
Când înarmă Vlad-Vodă cu silă
Viteaza lui Faraon prăsilă,

E aici pe lângă această desăvârșită fluiditate, pe lângă această sprinteneală de graiu, o capacitate de a crea figuri și de a desfășura acțiuni care e asemenea cu a poezilor celor mai înzestrați din țările cu o veche dezvoltare literară, și e humorul poporului cu nesfârșite izvoare de glumă, pe când se culeg din basme și figuri de « fete împăratești de zei răpitate », în a căror mijire se amestecă și amintirile epopeii clasice, precum în domeniul idilei, aceiași inspirație latină permite celui crescut în mijlocul lumii de la țară din Ardealul său să vrăjească tot farmecul acestei naturi care e a noastră:

Era tocma pe la Sânziene
Când a prigori soarele începe,
Când zéfirul florile câmpene
Stâmpără, iar strechile sirepe
De la pășune vitele alungă:
Păstorul șede la umbră, pe dungă.

Budai Deleanu, chemat cândva în Moldova ca profesor¹, fără a se putea hotărî la această schimbare de viață (moare la 1847 abia), n'a lucrat în domeniul politic, dar el își avea crezul filosofic pe care l-am găsit la toți reprezentanții acestei generații ardeleni: laicism la acela care era merit dintru început unei cariere preoțești, mergând cu îndrăzneala criticei contra « papistașilor », el, unitul, peste « monacii pântecoși », până la Papa, cu indulgențele lui bine vândute, despreț pentru îngustările și alunecările tagmei călugărești, frondă față de puterea cui, « pe divan șezând, poruncește

¹ V. Aron Densusianu, în *Rev. critico-literară*, I, p. 21 și urm.

Eu,

cutare, din mila lui Dumnezeu,
pornind contra privilegiatilor de acasă, nemeșii.

Dar, în deosebire de oamenii vremii sale, în *Țiganiada*¹, dacă nu și în celelalte opere care nu se fixează într'o anumite societate, *Trei viteji* și *Muntenii sau frații de gemeni*, el are înțelegere pentru lipsurile din țările românești pe care nu le-a cercetat niciodată. Și, astfel, el va ataca pe

Veneticii flămânzi de prin ostroave,
Greculeți din Anadol, din Pera,

și pe boierii cu creștere străină, laudându-se cu o « elinică »
pe care nici n'o înțeleg, și cari, nevorbind cum se cade limba
lor părintească,

Li e rușine a se zice Români,
Și în patria sa ei să află străini².

¹ Intâia ediție în *Buciumul Român*, I; a doua de Virgil Onițiu, *Alexandria Țigănească*; a treia, București 1925. V. și Aron Densusianu, în *Cercetări literare*, Iași, 1887, p. 245 și urm., și în *Rev. critică-literară*, IV, no. 1, p. 21 și urm.

² Pentru tendințele politice v. G. Bogdan-Duică, în *Conv. lit.* pe 1901, p. 438 și urm.

CARTEA A IV-a

ROMÂNII ȘI REVOLUȚIILE NAȚIONALE

Fig. 31. — Alexandru I-iu Suțu.

CAPITOLUL I

Crisa revoluționară din 1821

În 1818, după lungi agitații tănuite, mai ales în Rusia¹, dar și la noi, unde șeful gărzii de Arnăuți a lui Vodă-Suțu, Gheorghe sau Iordachi din Vlacho-Livadi², căruia, după moda clasică a vremii, i se zicea Olympios, după muntele zeilor care umbria satul românesc în care văzuse lumina, pusese la jurământ de credință, în Viena întâlnirii lor, și pe fostul ofițer rus și ajutor, imitator al lui Caragheorghe, Tudor Vladimirescu, Gheorghe Cantacuzino, fiul unei domnițe Callimachi, coboritor din cei așezați peste Prut, locotenent-colonel rus de husari în Basarabia, ca adiutant al generalului-comandant Benningsen, făcea o călătorie misterioasă din Moscova prin Iași la Constantinopol, supt pretext că se ocupă de soarta unei moșii părintești³. Peste trei ani, în primăvara lui 1821, Impărăteasa Elisabeta a Rusiei scria unei cunoscute a sale despre « plecarea prințului Ipsilanti », a cărui « expediție zăbovia din zi în zi »⁴. Împreună cu acel tânăr colonel Cantacuzino, fiul cel mai mare al lui Constantin-Vodă Ipsilanti, cu întâia soție, fiica lui Alexandru

¹ V. Daskalaki, *Tà aítia kai oi paráγοντες τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821*, Paris 1917; *La presse néo-hellénique*, Paris 1930. Cf. Iorga, *Rev. hist. du S.-E. eur.*, 1928, p. 159; 1930, pp. 247-8.

² V. Iorga, *Iordachi Olimpiotul*, din *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXXVIII.

³ Iorga, *Studii și doc.*, II, p. 512, no. 2.

⁴ Voyant que son expédition se reculait d'un jour à l'autre; *ibid.*, p. 562, nota 1.

Callimachi, care trăia încă la Constantinopol, orb și sărac și se va stânga acolo îndată, înaintea grozăviilor represiunii turcești¹, ex-generalul luptător contra lui Napoleon, cu un braț pierdut în lupta de la Kulm, se hotărîse a da, cum am văzut nu fără știrea cercurilor oficiale rusești, lovitura de înviere a Imperiului bizantin.

În acea lună Mart, de grele urmări, Moldovenii puteau deci ceti în limba lor acest manifest, asemenea cu cel prin care Țarul însuși își anunțase la 1806 intrarea oștilor în Moldova:

« Cătră norodul țării Moldaviei.

« Lăcuitori a acestui loc al Moldaviei, vă facem știre cu ajutoriul și mila dumnezeiască toată Grechia au înălțat de astăzi flamburile scăpării de supt jugul tirăniei, cerând slobozenia sa, și eu împreună cu toți simpatrioții miei mă duc acolò unde mă chiamă trâmbițele norodului Patriei mele. Vă dau dar încredințare și închiezășuire, atât de spre partea mea, cât și de spre partea tuturor simpatrioților miei celor ce să află aicea (pe care am cinste să-i ocârmuesc), că veți avea bună odihnă și siguranție, atât a însuși persoanei voastre, cât și a averilor voastre.

« Pentru aciasta fieștecarele să caute cu aceiași slobozenie cu carea vă aflați îndatoririle și trebile voastre și întru cât de puțin să nu să turbure pentru mișcările mele, pentru că și oblăduirea și ocârmuirea prințipatului acestuia rămâne tot aciasta carea să află și cu acealeași pravile va săvârși trebile eii. Cu adevăr vă zic, o lăcuitarilor Moldaviei, că Pronia cerească v'au dăruit pe Domnul ce astăzi domnește, Mihail Suțul Voevod, un apărătoriu cu oserdie a driturilor patriei voastre, un părinte și de bine voitriu al vostru. Cunoașteți dar că Innălțimea Sa iaste acest fealiu precum îl numim și uniți-vă cu Innălțimea Sa spre ocrotirea obșteștii voastre norociri. Iar, deacă din întâmplare niscaiva deznădăjduiți Turci vor năvali în pământurile voastre, să nu vă înfricoșați întru nimica,

¹ V. Iorga, *Viața lui Alexandru-Vodă Callimachi, Domn al Moldovei, cu prilejul descoperirii testamentului său*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXVII. Testamentul e din 1810.

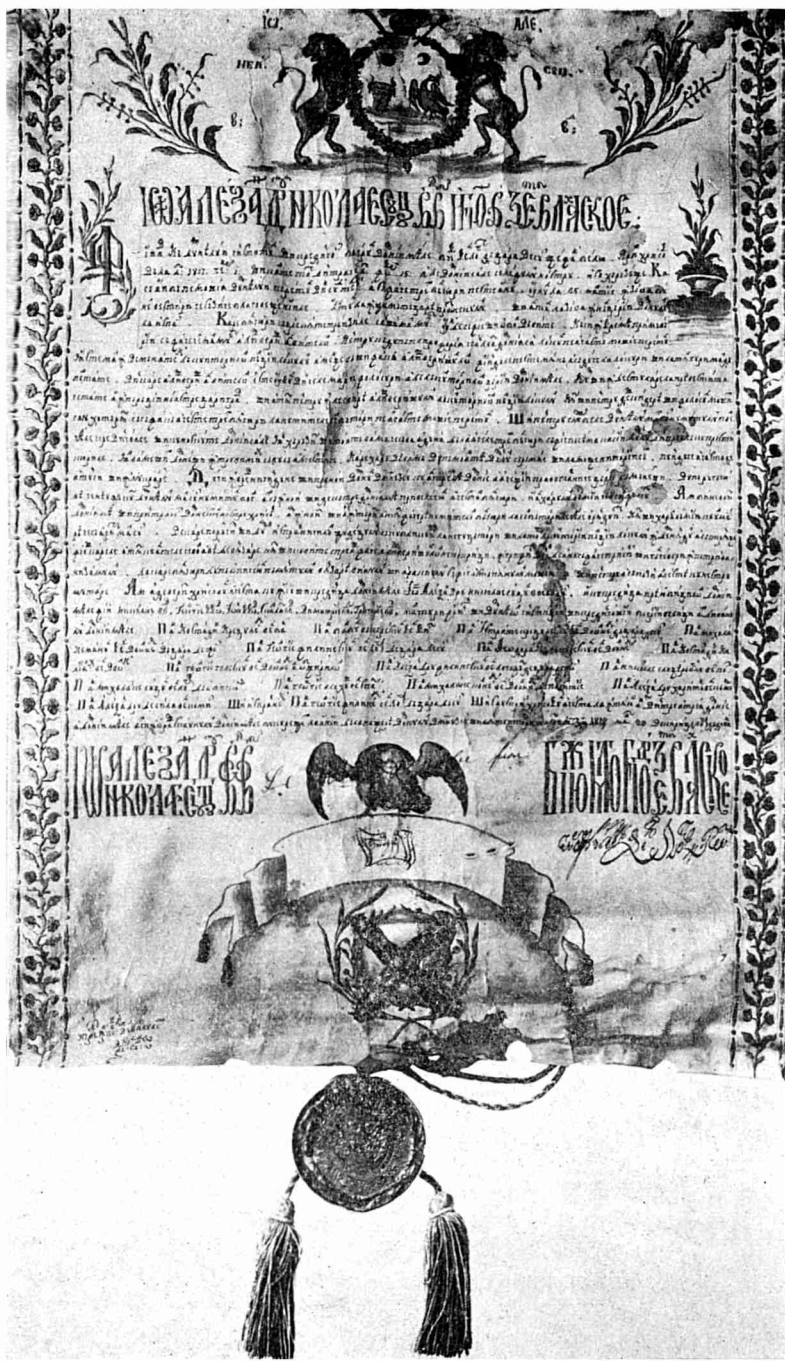

Fig. 32. — Document de la Alexandru Nicolae Suțu
Domn al țării-Românești.

căci strașnică putere să află gătită, să pedepsească îndrăzneala lor.

« S'au slobozit în orașul Iașii, astăzi, la 23 Februarie 1821.
« Alexandru Ipsilant »¹.

Cum se vede, fiul de Domn iscălește singur fără să-și arăte calitatea. E represintantul « Greciei » care se duce să se lupte acasă la ea: prin aceste locuri e numai în trecere. Vorbind de o « strașnică putere » care va opri orice năvălire turcească întâmplătoare, el arată prin aceasta, firește, pe Ruși. De și știa că în țara unde a intrat fără împotrivire, cu foarte puțini oameni în jurul său, ca să nu găsească acolo unde lucraseră câțiva inși, ca Penedeca și Caravia, nicio organizație, el se îndreaptă către un « norod » și niște « lăcuitori » cărora refuză să li dea o calificare națională. Făgăduiește păstrarea rosturilor țării ca și cum el ar fi avut în putința sa să le schimbe. Iar de Domn vorbește ca o autoritate suprapusă, care-i permite să stăpânească asupra « lăcuitorilor » cari au norocul să fie domniți de dânsul.

Proclamația se îndreaptă, de alminterea, deocamdată numai către un fel de locuitori, Moldovenii. Dar Ipsilanti știa că încă de la 30 Ianuar st. n. Alexandru Suțu, Domnul muntean, murise de « un erisipel flegmonos care i se urcase la piept »², de și s'a crezut că această moarte ținută în ascuns câtva timp pentru a se pregăti succesiunea fiului mai mare, a fost pregătită prin otrăvirea « fântânelei » de către d-rul Christari, un om distins care a dat și lucrări literare³. Era vorba acum ca Mihai Suțu să treacă în principatul mai rentabil, de și după hatîșeriful din 1818 Scarlat Callimachi, curat însă de fratele său Iancu, ar fi avut dreptul la acest loc⁴.

Dar încă odală țara se împotrivi. Bătrânul Ban Brâncoveanu făcu să se știe că boierii nu primesc pe neîncercatul

¹ Facsimile în Iorga, *Studii și doc.*, VII, la p. 84; v. și Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 387 și urm., n-le 32 și urm., precum și Istoriile revoluției grecești de Ilie Fotinò și alți, și Aricescu, *Istoria revoluțiunii dela 1821*, 2 vol.

² Nerva Hodoș, *o. c.*, p. 133, no. MCMXVI. Cf. Iorga, în Hurmuzaki, X, pp. 101-2, no. CXXXV și n-le următoare.

³ Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, pp. 47-50.

⁴ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 563.

atât de tânăr beizadea pe care-l scoteau înainte influențele femeii din familie ¹. La urmă, Scarlat-Vodă birui, trimețându-și indata caimacamii, Constantin Negri și Bulgarul grecisat, Ștefan Vogoridi ². El însuși era oprit încă la Constantinopol de nesfârșitele negocieri cu Strogonov, care, în acest moment, când un întreg partid « creștin » din Rusia voia războiul, căuta pricină Turcilor.

Caimacamii nu erau la Dunăre ³, când Tudor, înțeles cu căpitanul Iordachi și cu ai lui, Greci și Bulgari, Sava, Ghenciu, Mihali, Iliagi Prodan, venit de la Sârbi, al căror spirit de supt Caragheorghe părea că-l aduce, Machedonschi ⁴, pleca spre Oltenia, unde avea gata căpitanii pandurilor; el ridica un steag de războiu purtând pe dânsul supt icoana Treimii versuri religios-naționale în felul Văcăreștilor ⁵. Arnăuții trimeși contra lui se adăuseră însă la panduri, și intervenția lui Nicolae Văcărescu, a lui Samurcaș rămase nulă.

Intâia proclamație a lui Tudor, care, ca unul ce fusese cu câțiva ani înainte la Viena în atmosfera creării de hotare și întemeierii de State, avea idei politice și-și exprimase atunci speranța că vremea neamului său va veni: « mult a fost, puțin a rămas », are un cuprins nelămurit, în care idei deosebite se amestecă fără a putea duce la un program.

Ar fi o greșeală să se creadă că mișcarea pandurilor ar fi făcut să tresară un popor întreg. Cutare notiță contemporană ⁶ o presintă așa: « După moartea Măriei Sale (a lui Alexandru Suțu) s'au sculat un Theodor Vladimirescu, Slugeriu fiind, în partea Oltului, și au strâns o sumă de nebuni, vrând să scoată dreptatea în Țara-Rumânească », — deci *această* parte din acțiune

¹ *Ibid.*, p. 564.

² *Ibid.*, pp. 564-5. Cf. Iorga, în Hurmuzaki, X, p. 107, no. CXLI. Pentru Vogoridi v. Filitti, în *Rev. hist. du S.-E. eur.*, IV (1927), pp. 314-20.

³ Ei sosesc la 7 Mart; Iorga în Hurmuzaki, X, p. 112, no. CXLIX.

⁴ V. lista căpitanilor lui Iordachi, Iorga, *Acte și fragm.*, II, *ibid.*, pp. 558-9. Și Sulioți; *ibid.* Incă din 1820, Tudor împrumutase o sumă dela « sinior » Pavel Machedonschi; Vărtosu, *Tudor Vladimirescu*, no. LII.

⁵ V. reproducerea în Iorga, *Ist. Românilor pentru școli*.

⁶ *Rev. Ist.*, IV, pp. 153 4.

Fig. 33. — Tudor Vladimirescu din biserica Preajna, Mehedinți.

s'a înțeles —, « Theodor Slugeriu pre toate ulițele propoveduindu-se de oblăduitoriu al țerii, sfătuind prin putere pre toți, pre mic și pre mare, ca să-i urmeze lui... Theodor, în București, zicea că umblă pentru dreptate, și în colo puteai să vezi o mare rebelie ce n'au mai fost altă dată întru această țară ».

În acea primă manifestație a lui Tudor ¹, atunci când *se prevedea moartea Domnului și căuta să se oprească încă o succesiune fanariotă*, nu se vede, de fapt, sufletul lui, ci al episcopului de Argeș, Ilarion, ceia ce o arată atacul contra Mitropolitului, adaus fără rost la acela contra Domnului ². Moartea acestuia schimbă însă situația. Chemarea celor « cu furci de fier și cu lănci », « veri de ce neam vor fi », contra «căpeteniilor, bisericești și politicești », dar mai ales a « tiranilor boieri », vine din aceeași inspirație; dar se face o excepție, încă de atunci între « cei buni boieri ai noștri și cei răi » ³. Mai ales « tiranului boier », ispravnicului grec de Mehedinți, i se vorbește numai de « norodul cel ars și fript de către d-voastră » ⁴. Îndată însă va fi vorba de supunerea către « Domnii greci » a boierilor țării, de legătura acestora cu ceilalți Greci veniți împreună cu dâșii: de aceea, « numai la o strigare a țării », s'au ridicat « 12.000 » de oameni armați la cari se vor adăugi cei din Argeș, cei de pe la Rușii-de-Vede « și alte județe până în poalele Bucureștilor », cei de la « Bolintin și Ciorogârla ». Cu toții, ca « adunare a poporului din toate județele țării » vor aștepta la București pe trimesul împărațesc, care va veni să cerceteze de pe urma arzului trimes Porții, « de la care cercetare așteptăm întoarcerea drepturilor noastre ». Bucureștenii, « cler, isnafuri și tot poporul »

¹ El va vorbi de cea de la 8 Mart st. v.

² Aricescu, *Istoria revoluțiunii de la 1821*, II, pp. 32-4; și în Dârzanu, la Iorga, *Izvoarele revoluției*, pp. 8-9. Tot ce spun marturii rascoalei, personaje secundare, neinițiate, ca Dârzanu și Cioranu, cu atât mai mult rapoartele diplomatice, asupra programului lui Tudor nu poate servi ca basă; cf. Filitti, *Frământările*, p. 36, nota 2.

³ Aricescu, *o. c.*, pp. 27-8; Codrescu, *Uricariul*, XII, p. 90; Urechia, *o. c.*, XIII, pp. 21-2; Dârzanu, *l. c.*, pp. 6-7; Cioranu, *ibid.*, pp. 234-5.

⁴ Aricescu, *o. c.*, II, pp. 47-9; Urechia, *o. c.*, XIII, pp. 24-5; Dârzanu *l. c.*, pp. 10-12.

vor trebui să facă declarații în scris — de boieri nu se vorbește —, și Tudor așteaptă de la ei voluntari, la auzul « dulcelui glas al patriei și al dreptății », fiind ei altfel « vrăjmași » ai aceleiași patrii (17 Mart st. v. .¹

La cea d'întâiu atingere cu boierii cei mari din « ocârmuire » lucrul se va schimba însă: îndată ce devin și ei « patrioți », el n'are nimic cu dânșii ; li se presintă doar ca omul poporului care s'a plâns în zădar « prin cinci arzmahzaruri » și nu iea nimic decât hrana « muncită de dânșii », de și, la Motru, dregătorii Bibescu și Vișoreanu au tras asupra lor ; el anunță că merge spre București ; de blăstămul arhierilor nu-i pasă². În toate însă, ca și Caragheorghe, el se presintă ca « raiaua împăratului », care e « loctiitorul lui Dumnezeu » : « Au pe semne gândești că va fi murit și Sultan Mahmud ? », ceia ce firește era, *supt crezul elerislului, strecurarea spiritului revoluției sârbești* ; « cel mai bun fiu al patriei » vine din amintirile franceze. *Elementul specific românesc nu apare* ; cel personal e doar în chemarea ostașilor improvisați la o strictă disciplină³.

Deocamdată, la Iași, venirea lui Ipsilanti n'avu de loc caracterul care se desface din manifestul lui. Între 6 și 7 Mart st. n. se produsură, noaptea, ciocniri între Arnăuții adunați de Caravia și negustorii turci, câțiva fiind uciși, cum se va face, îndată, și la Galați, de către Chioții și Ionienii⁴ de acolo. Lumea era înștiințată în zădar că se va păstra ordinea. Se

¹ Codrescu, *Uricariul*, XII, pp. 92-4 (după *Albina Pindului*, 1869, p. 451 . Cf. izvoarele citate în nota precedentă.

² Aricescu, *o. c.*, II, pp. 52 4 ; Urechia, *o. c.*, XIII, pp. 7 8 ; Dârzeanu, pp. 32 4.

³ Urmeaza scrisoarea în numele lui Callimachi pentru potolirea poporului. Cea către Nicolachi Văcărescu, Aricescu, *o. c.*, II, pp. 74 5 ; Dârzeanu, pp. 47 8. — Memoriul din corespondența consulară austriacă pe care-l resumă d. Filitti, *Framântari*, pp. 45-6, cu cereri naive, ca însoțirea Domnilor greci numai de patru de-ai lor, alcătuirea unei oști de 4.000 de panduri pe lângă 200 de Arnăuți, revenirea la sistemul fiscal de supt Caragea, rezervarea işlicelor și radvanelor poleite pentru familia domneasca, izgonirea familiei Suțu și a negustorului craiovean Hagi-Enuș, și surgunirea pe zece ani a boierilor cari au tras asupra oamenilor lui Tudor la mănăstirea Motru, înlăturarea de la funcții a boerului Alexandru Vellară, în sfârșit numirea ca ocârmuitor a lui Tudor însuși, va fi venit din jurul lui, nu de la el.

⁴ Iorga, Hurmuzaki, X, p. 110 și urm.

aflase de sosirea beizadelei ca de o simplă vizită, adăugându-se pe urmă că, în lipsa completă de bani, a impus un împrumut bancherului grec Andrei Pavli. Se cerea oficial aducerea armelor la Curte. Comanda indivizilor recrutați fără nicio alegere o avea un Constantin Duca. Cât despre Domn, el declara atâta: că nu poate face nimic pentru a opri evenimentele.

La 9 Mart mica «armată», cu cocardă tricoloră francesă, făcea la Galata jurământ lui Ipsilanti. Dar boierii nu se mișcau și se credea că ei s'au și adresat către Țar¹. La 13 trupa lui Duca se punea în mișcare spre București, de unde caimacamii se retrăgeau la Giurgiu².

Față de această violentare a unei hotărâri domnești care-i păruse lui Ipsilanti că zăbovise prea mult, Mihai Suțu luă întâiu o atitudine de oarecare independență. La 26 ale lunii, aflând că «o samă din satele noului Ținut (Putna încă să află neliniștite de spre tulburători», el poruncia starostelui și celorlalți dregători să iasă printre țărani pentru a-i liniști³. În același timp însă se înfățișau de către boieri celor doi Impărați creștini cereri de dreptate națională și socială. — ceia ce nu făcuseră niciodată Sârbii și ce nu intra nici în programul de conspirator ascuns al lui Ipsilanti⁴.

Dar, îndată după cunoașterea celor întâmplare, ambasadorul Țarului la Constantinopol, Strogonov, care represinta celalt curent politic din Rusia, asigura Divanul că Impăratul său nu sprijină «nebuna speranță, concepută și pregătită de cațiva oameni rătăciți»⁵. Și negustorii ruși din Capitala otomană erau invitați să nu se lase înșelați⁶.

Cum se vede, frica de spiritul revoluționar: care se ridicase, în Spania, la Turin, la Neapole, contra conservatorismului

¹ *Ibid.*, p. 114, no. CL.

² *Ibid.*, pp. 119–20, no. CLVIII (notificare din 25 Mart).

³ Iorga, în *Rev. Ist.*, IV, p. 160, no. 2.

⁴ Aricescu, o. c., II. Cf. Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 566–7.

⁵ *Ibid.*, II, p. 567, no. 2.

⁶ *Ibid.*; Aricescu, o. c., I, pp. 102–6, 104; G. I. Lahovary, în *Conv. lit.*, XX, pp. 937–9; Iorga, în Hurmuzaki, X, pp. 113, 122, 563–4; Vărtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 77, nota 2.

monarhic al Sfintei Alianțe, operă la care întemeietorul ei, Țarul Alexandru, ținea așa de mult, biruia amintirile de restaurare ortodoxă și de refacere pentru dinastia rusească a tronului imperial de Răsărit. În congresul de la Laybach al acestei alianțe a neschimbării se condamnară solemn ambele mișcări revoluționare din Sud-Estul european. Ipsilanti și eteriștii nu putuseră produce revolta generală a creștinilor pe care contaseră, Moreia singură dând doar o ridicare confusă de țărani răzleți, iar Constantinopolul, în loc de revoluția impresionantă a metropolei bizantine, numai retragerea lui Scarlat Callimachi la Cesareia și fuga principalilor Greci: Nicolae Suțu, fratele lui Alexandru-Vodă, Ioan Schină, ca și fiul, rămas acolo, al lui Caragea și candidatul la Domnie Hangerli, înainte ca Patriarhul Grigorie să fie depus în serbătorile Paștilor și spânzurat¹.

Dar se rupse acum și cealaltă ancoră care reținea iluziile lui Ipsilanti: *revoluția italiană, de mare interes european, amenințând tot sistemul Sfintei Alianțe, era pentru Alexandru I-iu de un și mai mare interes decât prestigiul puterii rusești în Orientul ortodox.*

Pentru șeful grec al mișcării, de acum condamnată la moarte, chiar dacă ar fi avut ajutorul lui Tudor, desaprobarrea imperială era hotărîtoare.

Doar dacă, supt impulsul lui Duca, unul din inițiatori, care se așeză la Ploești, se căutau legături cu Bulgarii, dintre cari trei, de la Filipopol, Sliven și Osman-Bazargic, vor veni să caute pe Ipsilanti în lagărul de lângă București, și se așeza la Zimnicea ca mijlocitor un Hagi-Pencu².

Toluși, în proclamația către « Daci », « Românii », în sens local muntean, încă din Iași, dar după pornirea ostașilor săi spre Focșani, Ipsilanti vorbea, îndemnându-i să ceară « cele firești și politicești dreptăți pe care firea au dăruit omului » și arătând ce puternic a ajuns să fie acum « glasul norodului » contra « tira-

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, la aceasta data.

² Vărtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 115, no. XI.; 1821, *Date și fapte noi*, București, 1932, pp. 66-7, 70 nota 1 (și după un articol în *Časopis Českoho Musea*, 1832; se citează și cartea d-lui Nicolae Traicov despre participarea Bulgarilor în revoluția românească din 1821 în bulgărește —, Sofia. 1929).

niei Domnilor », de « trecerea » sa prin țară ¹, — atitudine, care, cum se va vedea, va trebui să se schimbe.

Nu era așa însă și pentru căpitanul pandurilor. El declara, la 20 Mart, când încă nu apăruseră mavroforii în veșminte negre, cu semnul morții pe căciulă, imitație a Prusienilor din 1813 ridicăți contra lui Napoleon, că declarația Țarului « nu-l supără » pe dânsul, chiar de s'ar și publica ², căci el, sprijinit pe o țară întregă ³, pe « cei buni » din ea, cari trebuie osebiți din « cei răi », caută numai acel « bine obștesc », a cărui formulă o învățase el acolo, la Viena, din ziarele europene. Bucureștenilor li se adresa atunci, cerând ca toată lumea să se unească pentru redobândirea acelor « dreptăți » care prin dușmănia între oameni și neînțelegerea între clase se pierduseră. *Spre a se ajunge la acest scop, cu ajutorul și al boierilor « patrioți », ca și cu al « norodului », care e « poporul suveran » al Revoluției franceze, se va da lupta contra oricui. până și la vărsarea de sânge împotriva vericărui vrăjmaș să va arăta călcător acestor dreptăți ».*

Deocamdată, cum nu mai era acuma un Domn, căci fruntașii fanarioți din Constantinopol ce se putură prinde fură uciși, și Iancu Callimachi el însuși pătîmi în exilul său asiatic, iar Scarlat-Vodă muri de durere în refugiul său de peste Bosfor ⁴—, trebuia să se plătească birul, de toți cei ce nu sînt în oaste, în mâna guvernului provisoriu, în care erau, cu Brâncoveanu, cu Goleștii, toți cei cari odinioară făcuseră opoziție lui Caragea și, de curând, speraseră Domnia pămînteană la moartea lui Suțu ⁵. Intre ei, jucând un rol deosebit de activ, stătea, mai ales în lipsa celorlalți ierarhi fugiți, cu foarte mulți boieri, la Brașov, noul episcop de Argeș, Bulgaro-Grecul voltairian și revoluționar Ilarion ⁶, care ajunge a fi « eminența cenușie » a lui

¹ Vărtosu, 1821, pp. 72 3, no. XXI.

² Vărtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 77, no. VIII.

³ Aricescu, *o. c.*, II, pp. 48, 52.

⁴ Iorga, *Doc. Callimachi*, Prefața.

⁵ Vărtosu, *o. c.*, no. LXXIII.

⁶ Asupra originii acestui Bulgar grecizat (Gheorghiadu), crescut de Do-sofței, v. Filitti, *Frământările politice și sociale*, pp. 21, 71. Și Galaction d Râmnic era eterist; același, *Tudor Vladimirescu*, p. 4.

Tudor, *complet desorientat de chiar deplinătatea unei așa de răpezi biruințe.*

Deci *administrația era în mâna boierilor*, cu cari Tudor se credea înțeleș, până în momentul când, strângându-i în casa, de modă italiană, din margenea Bucureștilor, a lui Dinicu Golescu, el îi va face să fie supraveghiați, *de teama unei desertări a lor, care l-ar fi lăsat singur.* Dar iată că lui Ipsilanti, «prințipului», cum i se zicea, nevroind el însuși să-și dea un titlu, începea să-i pară că, trecerea Dunării fiind imposibilă, cu ce oști turcești erau acolo, gata să între, Țara-Românească ar putea să fie o momentană basă de rezistență, până la provocarea de evenimente în Grecia însăși și până la o retragere în Austria, a lui și a căpeteniilor lui, cari și-ar fi făcut doar datoria de a da semnalul. Deci Duca îndrăzni să iea măsuri financiare, ca un guvernator ¹, și numiri ca acea de la Zimnicea păreau să arăte un început de nouă ordine administrativă. Un Grigore Băleanu vedea în «prințip», «protectorul Patriei», și-i și prezenta un plan secret de reforme ².

O a treia formă de guvern se instala astfel peste o anarhie de fapt, ale cării consecințe fură împiedecale numai de moravurile blânde ale țării. Boierii din București, ca și cei din Brașov, ar fi fost îmbiați să vie la Ipsilanti, la Câmpulung ³.

La 19 April st. v., ca și cum s'ar fi hotărît să rămâie, acest fiu de Domn *schită o adevărată Constituție pentru Români, după vederile partidului național* ⁴.

Intr'o situație neașezată, Mitropolia fiind în mâna eteristului Sava și având lângă el auxiliari așa de puțin siguri ca Iordachi, Prodan și Machedonschi, Tudor, care purta acum căciula cu fundul alb al Voevozilor și căruia începea a i se spune de ostașii săi și de popor «Domnul Tudor» —, nu «Tudor-Vodă», — *săvârși greșeala de a părăsi basa-i așa de sigură, din Ollenia,*

¹ Vărtosu, 1821, pp. 61 2, no. XIV.

² *Ibid.*, pp. 91 2, no. XXVI.

³ Vărtosu, *Tudor Vladimirescu*, pp. 135-6. Urechia, *Ist. Rom.*, XIII, p. 74. Scrisoarea e, cum se vede, prin greșelile de limbă («Brodan», etc.) a unui Neamț din București, nu, cum s'a pretins prea ușor, a lui Gheorghe Lazăr.

⁴ Aricescu, *o. c.*, II, p. 154.

cu pulernicele-i mânăstiri-celățui, pentru a se așeza, nici măcar în București, ci în margene, la Cotroceni.

Pentru ca să i se îngăduie apariția pe străzile Capitalei, după exemplul șefilor revoluțiilor italiene (18 Mart st. v.)¹, el trebuise să *facă jurământ că, primind această ocărmuire fără autoritate și fără pulere, nu va supăra pe nimeni în lupta pentru dreptățile țării* a « creștinescului norod ce este adunat întru dobândirea dreptăților patrii »², — iarăși Adunarea Poporului a lui Caragheorghe, — *căci altfel se va supune pedepsei legilor*³. Arătând și pribegilor că lucrează, cu « gânduri fără patimi », numai pentru « dreptatea » « poporului », a săracilor cari « nu mai pot îndura, ci vreau mai bine moartea » decât să rămâie supt « Domnii fanarioți », cari sânt « făptuitorii împilării », « sugătorii de sânge », *el cere voie a vorbi și la Constantinopol și la Petersburg, nu ca un cap de răscoală, ci ca represintantul, vechilul țării întregi*⁴. Dar tot nu-și dă titlul modelului său sârb, ci numai acela de « comandiriu al oștilor », adăugind, pe lângă grija pandurilor fără cămăși la Paști, doar mila de cei apăsați cu birurile, cărora ar voi, nu să li deie el, ci să li se deie, de « otcărmuitori », și zapcii de neamul lor ; primește plângerile acelora și strecoară timid doar *cererea de a se înlocui claca printr'o dare mică în bani*⁵.

Supt un stăpân de usurpație, de care se temeau fără să-i poată purta respect, boierii rămași la București își ieau pentru orice cas⁶ —, căci ce siguranță putea să presinte un astfel de regim ! — măsurile lor. Protestând contra lui Ipsilanti,

¹ Mențin această data, care reiese din rapoartele lui Udrițchi, cancelistul austriac, lăsat la București ca informator, de Aghentul Fleischhackel de Hackenau. La 21 Tudor cerea numai să se libereze cartiere pentru ai săi la Mitropolie, la Sf. Spiridon, la Radu-Vodă și la mai multe hanuri și case boierești ; Vărtosu, *Tudor Vladimirescu*, pp. 79-80, no. IX.

² *Ibid.*, no. XIII.

³ Iorga, *Domnul Tudor*, în Biblioteca « Steaua », p. 98 ; Vărtosu, *o. c.*, n-le VIII-XI. Mitropolitul contra tuturor mișcărilor revoluționare ; *ibid.*, no. XII.

⁴ *Ibid.*, n-le XXIV v.

⁵ *Ibid.*, n-le XXI-V, XXX-V, XLI, XLIII v. Cf. și Iorga, în *Rev. Ist.*, XIV, pp. 29-31.

⁶ V. și Vărtosu, în *Viața Românească*, 1930, pp. 248 64.

dar uitând pe Tudor, un «Theodor Vladimirescul» — nici măcar Sluger —, presintat ca un organ al «săracilor lăcuitori» «arădicați în potruva tiranilor jăfuitori» «în Valahia Mică», ei cer să fie ajutați de ambii Impărați, «Franșicul și Alexandru», pentru a căpăta de la Poartă «o dreaptă otcărmuire» și «întemeierea privilegiurilor»¹. Aceiași boieri sau alții cer apoi Țarului Alexandru singur să puie odată capăt anarhiei ce a cuprins ambele țări².

Dar Turcii, conduși, pentru Moldova, de Pașa din Brăila, pentru Țara-Românească de chehaiaua, locotenentul celui din Silistra, treceau Dunărea, săvârșind ici și colo acte de dușmănie *ca față de o țară în revoltă*, și Ipsilanti, în loc să caute vadul, spre Balcanii cari nu voiau să se miște, venia pentru o vizită fără rost la București, de unde, cu toate procesiunile de școlari conduși de profesorii lor, nu putea să culeagă decât prea puțin pentru o oaste a cărei valoare era în stare a o prețui foarte bine el însuși, ca general rusesc. Dar se va retrage îndată, din lagărul acesta de la Colentina, opus celui din Cotroceni, bandiții colonelului, «bimbașei» Sava fiind în Dealul Mitropoliei, *și va căuta o cetate capabilă de apărare la Târgoviște, unde se și săpară șanșurile, de veacuri astupale*.

«De aici», din București, spunea Tudor la 15 April, «nu mă arădic, nădăjduind la mila și ajutorul lui Dumnezeu», fără a crede, deocamdată, că intrarea Turcilor e altceva decât o «strataghimă fanarioțescă»³. *Numai pe Fanarioți, după întâlnirea cu Ipsilanti în lagărul elerist de la Colentina, îi vede el acuma ca dușmani, și nici acum pe Turci, de la cari declară a fi și primit răspuns la arzul iscălii și de boierii aliași ai lui*⁴. În acesta căpeteniile țării pâriau pe noii Domni. adesea haini și fugari, ca Ipsilanti și Suțu, și cereau îndurarea

¹ Vărtosu, 1821, p. 109 și urm. Nu poate fi vorba de o misiune de boierinași olteni, cu Ilarion, la Laybach; Aricescu, I, p. 225.

² *Ibid.*, II, pp. 120–8.

³ Vărtosu, *Tudor Vladimirescu*, n-le XXXIV–V, XXVIII XXX.

⁴ *Ibid.*, p. 91, no. XX (29 Mart st. v.).

Sultanului, — ca și Caragheorghe contra dahiilor —, arătând ce credincioși au fost ei întotdeauna Impărăției¹.

În unele momente acest boierinaș de viță sătească simte însă vechiul avânt luptător din timpurile eroice ale rasei sale. Nu va fugi « prin păduri », ci « *mai bine să piară cu cinste în casa sa* », cum îi spusese lui Ipsilanti, care-l întreba cu ce drept îi vorbește așa de dârz, că are pe acela al « sabiei sale în casa sa ». « Căci doar sântem datori să ne jărtfim pentru patria noastră, pentru care și sânt eu venit d'împreună cu norodul². » *Pe boierii socoliți prieleni îi îndeamnă chiar să se adreseze celor din Moldova, întorși la vetrele lor*. Căci « sântem de un neam, de o lege și supt aceiași stăpâni și ocrotiți de aceiași Putere ». Iată cum se împiedecă acest suflet chinuit, asupra căruia se întindea umbra morții, chemată tocmai prin aceste nesiguranțe, în noțiunile înjosite: a stăpânului turc și a ocrotitorului rus, în care credea copilărește³! Dar el adauge, cu același simț de unire: « Fiind la un gând și într'un glas cu Moldova, să putem câștiga de o potrivă dreptățile... acestor prințipaturi, ajutorindu-ne unii pe alții ». Tot numai contra Fanarioșilor exploataatori vede el îndatorirea luptei: « precum să vede lucru, fără de arme nu o să ne putem izbăvi țara », — din acele mâni singure⁴.

Fără nicio pregătire de războiu însă el are în față o armată, ai cării șefi nici nu vreau să știe decât numai de rebeli, fără nicio osebite pentru ceia ce Tudor numește și acum « adunarea » sau « oștirile » « creștinescului norod », — niște jăluitori la pragul Impărăției turcești! Și, în acest timp, Prodan visează să facă Țar bulgăresc pe un « Alexandru Nicolaevici »⁵, pe când Iordachi se gătește să-și aresteze șeful pentru a trece apoi la Ipsilanti și, fie chiar după o bătălie în câmp deschis, să ajungă la limanul salvării în Austria sau la acela, mai sigur, al morții.

¹ Vârtosu, 1821, pp. 96–8, no. xxx. Cf. al lui Tudor singur, *ibid.*, pp. 10–1, no. III.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, no. xxxi. O scrisoare către mitropolitul Veniamin; no. LXII.

⁴ *Ibid.*, no. xxxiii.

⁵ *Ibid.*, no. lxxx. V. Iorga, *l. c.*, pp. 32–3.

La 27 Maiu¹, Bucureștii părăsiți așteptau cu groază pe Turci, boierii, Dinicu Golescu în frunte, fiind gata să-i întâmpine cu genunchile plecate. Iar Tudor, pornind spre Pitești ca să se întoarcă la « casa lui » cea adevărată, de la care se lăsase ispitit prin cine știe ce vânt al visului, nedeslușit și pentru dânsul, se ducea de fapt către actul trădării, de mult chibzuit, care-l aștepta la Golești, în satul însuși al vechilor boieri credincioși până la moarte Domnului lor.

Iordachi jertfi ușor pe acela lângă care stătuse până atunci, dar credincios jurământului său pentru cauza grecească. Prins, ca Mihai Viteazul, în mijlocul unor străini cari nu voiau să-l apere și al unor panduri obosiți de asprimea unui șef care, supt pedeapsă de moarte, nu îngăduia jaful, Tudor fu ucis noaptea cu iataganele în șanțurile vechii cetăți a Domnului țării sale.

Apoi, atrăgând la sine pe cei rămași astfel fără conducător, Ipsilanti, care îngăduise asasinatul, porni peste Olt, mai mult cu gândul de a găsi la Turnul Roșu granița Ardealului adăpostitor al nenorocirii lui decât cu acela de a încerca norocul unei lupte zădarnice. Turcii îl prinseră din urmă în viile de la Drăgășani. Panduri și mavrofori muriră aici împreună pentru ceia ce unora li se părea lupta datorită moșiei lor încălcate, iar celorlalți, sacrificiul prin care se căpătă libertatea. Mulți dintre căpetenii alergică spre lazaretul austriac; între ei, Ipsilanti însuși, care, oprit ca prizonier de Stat, avu multă vreme ca să gândească asupra zădărniceii răscoalelor fără plan și organizare și asupra puținului temeiu ce se putea pune pe asigurările rusești, fie și venite de la locurile cele mai înalte. Frații lui, mai fericiți, Gheorghe, Nicolae, se vor putea bate pentru aceeași cauză a « Greciei » în Moreia lungilor împotriviri și a biruinții finale. Dintre cei cari porniseră mișcarea la Iași niciunul însă nu ajunse a se împărtăși de acea izbândă.

În Moldova se căută, acum, de cei cari scăpaseră de la Drăgășani drumul care ducea în Rusia, unde cel puțin nu era să-i aștepte, ca în această dură Austrie conservatoare a lui Metternich, închisoarea².

¹ Pentru data plecării, și Vârtosu, *Tudor Vladimirescu*, p. 92 și nota 4.

² Iorga, în *Rev. Ist.*, XIV, l. c.

La vadul Sculenilor, supt casele boierești de la Stânca ale Rosnovanului, un grup de eteriști putură privi, împroșcați de cele câteva tunuri ale Turcilor, trupa rusească așezată pe celalt țărm al Prutului, cu ordinul de a nu se clinti din loc pentru o cauză de rebeli, rămâind ca, dacă va fi nevoie, Impăratul să-și facă, împotriva acelorași Turci, războiul său. Măcelul dură câteva ceasuri; puțini dintre acești osândiți la moarte, între cari nu erau Români, putură ajunge la carantină.

Ei găsiră în Basarabia pe Mihai Suțu, care de mult își părăsise Scaunul: reclamat de Turci ca fugar și trădător, el va trebui să plece din Impărăția care adăpostise pe Alexandru Mavrocordat, Manole Roset și Constantin Ipsilanti; trecând prin Geneva și Pisa, prin Paris, el va găsi, pentru mulții ani ce-i mai avea de trăit, o nouă vatră la Atena, în patria pe care totuși revoluția, ocrotită de dânsul la tristețile ei începuturi, ajunsese a o crea.

Singurele figuri în adevăr eroice ale acestei sângeroase aventuri, Românul de baștină Iordachi și Grecul Farmachi, căutară un adăpost la mănăstirea Secu, nu fără nădejdea de a putea pătrunde prin codri în Ardeal. Incunjurați de Turci, cel d'întâiu se aruncă în aier din clopotnița mănăstirii, iar celalt, dus la Constantinopol ca trofeu uman al victoriei, peri acolo în chinuri.

Prin toate adăposturile bucureștene se urmăriră apoi, de Turcii cari intraseră în capitala munteană, eteriștii denunțați și de populația evreiască. Ostașii «impărătești» erau ajutați și de Sava, care credea că astfel își merită iertarea pentru amestecul în răscoală. Se vânară până în fundul văilor spre munte aceia cari se putuseră strecura așa de departe. Puțin timp după ce se întorsese cu această miserabilă ispravă, el, «bimbașa» eterist, pocăit acuma, era chemat la comandantul turcesc, ca pentru o onoare, o mulțămintă, și măcelărit acolo, supt ochii îngroziți ai pașnicilor locuitori, împreună cu întreaga sa ceată¹.

¹ V. și amanuntele în Iorga, Hurmuzaki, X. Povestirile grecești ale lui Ilie Fotinò și Filimon, cele franceze ale lui Laurençon, *Nouvelles observations sur la Valachie*, Paris 1822, și Recordon, *Lettres sur la Valachie*, Paris 1821, n'au decât o valoare subsidiară. V. bibliografia ce am dat *ibid*.

Cu toate protestările lui Strogonov, Turcii rămaseră în țările pe care cu atâta strășnicie, dar și cu atâta ușurință, le pacificaseră.

Astfel, alături de « jalnica tragodie » grecească, de care Bel-diman își bate joc într'o poemă eroicomică, tot așa de lipsită de pietate ca *la Pucelle* a lui Voltaire, al cărei exemplu-i stătea înaintea, și încercarea țărănească de a crea o altă viață Românilor liberi, căzuse. *Ca direcție și consecvență, această încercare de vitejie nenorocită fusese, de sigur, îndărătul revendicărilor boierești.*

Cercetarea acestora va arăta, de și împrejurările aduseră o schimbare esențială în sensul național, *cât erau și acelea de inferioare declarațiilor, așa de mândre, pe care culezaseră a le face, înainte de aceste grozave împrejurări, intelectualii.*

CAPITOLUL II

Revendicările de drepturi din 1822

Deocamdată, tristele scene revoluționare nu rămăseră fără urmări în suflete.

Înainte de izbucnirea mișcării grecești, cutare preot ridicat din clasele adânci, pârît Mitropolitului, care fusese câștigat de eteriști, pentru că nu vroia să asculte de ordinul Patriarhului ca să lupte pentru libertate se lămuria așa: « Preasfinte stăpâne! Preasfințitul Patriarh este Grec și este cu dreptul a lucra fără vătămare cu Greci, iar noi sântem Români și trebuie să lucrăm pentru noi, că țara noastră nu e roaba Grecilor și Bulgarilor și Rușilor și Nemților. Noi avem Domni creștini, iară ei au ce Dumnezeu li-au milostivit. Noi să ni vedem de nevoile noastre, că vrăjmașul nostru nu poate fi Turcul, iar dușmani ni sânt aceia cari vor a ne da pe noi Muscalului, ca să scape ei de Turci »¹.

Este apoi, alături, o întreagă oglindire în sufletul acestui om simplu, dar adânc înțelegător, a tragediei lui Tudor. Se critică Țarul, care, deși « tată al creștinătății », a îngăduit măcelul Grecilor la Constantinopol și, mai ales, « ne-a mîntit și pe noi că trimete Muscali la Ipsilant, ca să înceapă războiul cu Turcul », pentru ca apoi să-l lase pe acesta « cu o ceată de calici, strânși ca volintiri dintre Greci, Arnăuți și Bulgari și alți cerșetori și hoți, cari căutat-au pricopseli la noi ». Tudor îi apare scriitorului umil ca un « Domn » « ridicat » de boierii cari nu pribegiseră. Și preotul care povestește crede că poate înfățișa însăși adunarea acestora: « Adunarea făcutu-s'au, într'o zi de Joi, în casele Brâncoveanului », — care și prin împotrivirea la impune-

¹ Iorga, în *Rev. Ist.*, III, p. 5.

rea ca Domn a tânărului Suțu se așezase oarecum în fruntea unei boierimi ce nu-și uitase drepturile și tradițiile —, « unde au fost și părintele Ilarion. Unde venit-a mulțime de *târgoveți* și boieri: Grădiștenii, frații Ilaralamb, frații Poienari, Broșteanul ot sud Gorj, Obedeianul și Stolnicul Geani, Persiceanul. Iar boierii greci erau mai toți, că cei mari ai noștri de pe la vetrele lor nu s'au mișcat, de teama Rușilor și Turcilor. Boierii greci, fiind în mulțime, au strigat că vin Rușii din Moldova și ca Domnul Tudor să plece la munte,— că grea urgie ne apasă când o veni Muscalii. Și au adus lui Tudor multe prihăneli. Iar boierii noștri n'au avut ce face: au pornit pe ușă cu Tudor. Dară Tudor, până să iasă, au zis: « Nu mă plâng pe mine, care nici am visat a domni în țară, ca să mă lupt contra vrăjmașilor țării, și mă hrăniam cu nădejdea că boierii din Valahia vor avea toți aceiași simțire ca și boierii de peste Olt. Plâng țara și boierii, cari nu văd ce-i așteaptă. Dar Dumnezeu se va milostivi să-mi ajute a surpa pe aceia ce ne apasă de multă vreme. Iară prea-cinstitul părintele Ilarion au rămas în urmă și li-au zis: « Grecilor, să vă fie de bine biruința ce o căpătărăți astăzi în contra Rumânilor pe cari-i bateți cu gloanțele voastre. Dar, până va răsări soarele de mâne, Dumnezeu va face să răsară și dreplatea, și va sosi ziua noastră, a celor drepti ».

Când, în sfârșit, se săvârșește urita faptă de sânge de la Târgoviște, iată cum se rostește preotul de pe lângă Ilarion, cel obișnuit cu generalități revoluționare, acest rar și prețios martor al sentimentelor mai adânci ale unui popor care, în stratele de de-asupra țărănimii, pierduse de mult obiceiul de a-și preface simțirea în acțiune: « Cu durere de inimă am auzit și am plâns când l-au vândut pe Tudor doi căpitani ai săi, de l-au tăiat noaptea. Și am mers cu părintele Ilarion la mănăstire (Cozia?), de am făcut slujbă pentru odihna sufletului. Și plângea lumea, și părintele Ilarion se bătea cu pumnii în piept și da crucea la norod de se 'nchina. Și multă jale pe noi toți »¹.

Legenda lui, Gheorghe Lazăr cerea neapărat ca el să fi avut un rol, în mișcarea de trezire a mulțimilor din mijlocul cărora

¹ *Ibid.*, pp. 5-6.

el însuși venia: el e arătat deci în acea legendă ca «inginerul» sfătuitor la zădarnica așezare a bietelor tunuri care nu vor trage, la Cotroceni. Dar, din preajma lui, călugarul Eufrosin Poteca scrie undeva despre peirea «nevinovatului Tudor». De la asemenea gânditori a putut să vie și cutare proiect strecurat «Domnului» de la 1821, mai mult decât format de dânsul, care nu știa lămurit atâta, cu o ordine de lucruri constituțională ca în Franța și cu oaste românească¹.

În refugiul de la Brașov, boierii urmară tradiția elaborărilor constituționale pentru un viitor mai fericit. Deocamdată, ceia ce pentru dânșii a fost incidentul Tudor și incidentul Ipsilanti, al «Slugerului» și al «Printipului» fiind, acum, înlăturat sângeros de ocupația turcească, supt care ei, foști eteriști sau asociați momentani ai rebeliunii românești, nu cutezau să revie, ei se îndreptară către vechea ocrotitoare, Rusia, cu un memoriu amănunțit, de o îndelungată pregătire, care ni s'a păstrat². Legați prin numele de «Dachia», dat țării lor de tradiția clasică, ei se închină, cu obișnuitele gesturi de prosternare, către acela care nu-i sprijinise până atunci prin niciun sfat, inspiratorul consul Pini plecând, ca și ceilalți agenți diplomatici, în Ardeal. Se tem să nu «se stingă de tot neamul nostru și să rămâie streinul și vrăjmașul neam, moștenitor averilor și patrii noastre, schimbându-i și numirea, ca să nu se mai pomenească nici urma moștenirii și ființei noastre». E vorba de Greci, cărora li se pune în samă, de acești ortodocși către Impăratul apărător al ortodoxiei, și schisma cu Apusul. Toate păcatele Bizanțului se adună, adăugindu-se intrigile cele noi ale Fanarului. Amintind pretinsele capitulații ale «Valahiei» cu Sultanii, tot Grecii se arată ca vinovați pentru călcarea lor, până la răpirea Dunării și crearea raialei. Se ajunge astfel la stăpânirea umilitoare prin foștii dragomani, cărora li se face rechisitoriul, pe care în parte l-am întâlnit și în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Nu se uită nici luarea în posesiune a pământului țării prin căsă-

¹ Iorga, *Izvoarele contemporane*, pp. 247-8.

² După edițiile parțiale din Iorga, *Studii și doc.*, XI, pp. 190-204; și din Filitti, în *Arhivele Olteniei*, X, pp. 247-53 și Vărtosu, 1821.

torii și firma țării în epoca lui Caragea: « Noua Grecie ». Firmanedobândite cu dibăcie au adus însă și moartea impotrivorilor.

Rusiei, i se aduc în schimb, pentru rostul de ocrotitoare, cele mai mari laude, încă de la Ecaterina a II-a, « prea-dornică mumă a tuturor pravoslavnicilor creștini ». Dar Grecii au știut zădărnici privilegiile căpătate prin Ruși. Aceasta până la actul revoluționar abia încheiat, care ar fi fost să li încunune acele silinți de usurpare,— *ceia ce, în orice cas, nu corespundea cu programele lui Ipsilanti*. Se descrie în sfârșit jaful ce a urmat după ridicarea de steag de la Iași. *Despre mișcarea lui Tudor cei cari se aliașeră cu dânsa nu spun însă niciun cuvânt*.

Alte cereri, care urmează, sânt « național-aristocratice ».

Pentru nație, se cere revenirea la situația de supt Matei Basarab, cu înapoierea razei cetăților și cu Dunărea, la jumătate, ca hotar. Legile se vor face numai de țară, prin « sfat de obște ». Țara va avea dreptul de a-și prezenta plângerile la Poartă. *Dar, mai ales, va fi o ordine constituțională precisă*, cu un prim Divan administrativ și de control financiar, compus din Vlădici și patru boieri nefuncționari, și cu un legist, avându-și ei cancelaria, ca în Apus. Al doilea Divan, cu Vornicii, Logofătul de obiceiuri și trei mazili, vor avea judecata, care se va întări apoi în cel d'întăiu. Alături, se vor păstra însă « departamentele » lui Alexandru Ipsilanti, adăugându-se al « împăciuirilor » și al « hotărniciiilor ». Vistierul va fi înlocuit cu « Comisia Vistieriei », având toate veniturile și ascultând de primul Divan, care ve face budgetul. Apoi, ispravnicii vor fi doi, cu un sameș, toți cu leafă. Implinitorii și ostașii străini vor dispărea, izgonindu-se și « neamul arnăuțesc ». Va fi o « miliție de ostași pământeni », și cu artilerie și cetăți, plus o jandarmerie de « călărie ». Oltenia era să-și aibă Divanul deosebit, dar supus celui din București. Numai acolo celelalte funcții ar fi anuale.

Pentru clasa lor, boierii cereau indoita clacă de douăzeci și patru de zile, libertatea completă a comerțului și *a creării de fabrici*, cum se vedeau acuma în Ardeal, și de asemenea aceia a exploatării minelor. Monopolul dregătorilor, fiind înlăturați și Grecii cu soții românce, și al scutelnicilor și poslușnicilor e tot așa de strict rezervat. Scutirea se acordă « până la cel mai mic cin »

și la văduve, la copii, de orice dijme, înlocuindu-se în genere vinăriciul cu pogonăritul. Nici vameșii nu pot fi străini într'un nou regim al vămile. Se prevede și furnitura cu sare. Spirtoase din Turcia nu se vor mai introduce. Toate veniturile ce se arendează li sânt refuzate Grecilor. Liudele să fie înlocuite cu contribuții personale, pe trei « stări » osebite. Scutirea de bir a străinilor va înceta; negustori și meseriași nu vor intra în corporațiile indigene. Clerului i se vor face veniturile potrivite ¹.

Alături, Grecii, prin istețul boier naționalist cleric Alexandru Vellară, și cu sprijinul lui Grigore Brâncoveanu, alcătuiau un alt memoriu, care nu avea, firește, punctele « naționale » de mai sus ².

Nu erau, în fond, decât aceleași cereri care, încă de la 1818, la plecarea lui Caragea ³, se presintaseră, plus Domnia prin pământeni, de același grup de boieri prin Strogonov ⁴, ca și dorințele din 1819 ale lui Barbu Văcărescu ⁵.

Moldova avea, de mult, ceia ce nu găsim în Țara-Românească, unde se ridică, în schimb, precum se va arăta, o clasă de jos ale cărei prime manifestări le-am și văzut, o boierime mărunță, cultivată și plină de aspirații politice. Am văzut-o uneltind încă prin 1800.

Un Vasile Malinovschi vorbește, apoi, la o dată nelămurită din Petersburg ⁶, Mitropolitului de « boierii de stare de mijloc », cari « îngrozesc cu pilda Franței », și va recomanda să se ție samă de miscria țăranilor, el, a cărui « inimă fierbând se fărîmă »,

¹ Un Constantin Herescu, ginerele lui Grigore Baleanu, alcătuia acolo, în formă de carte, la Brașov, *Ispita sau cercarea pentru patriotism*; Vărtosu, 1821, pp. 143 5.

² Aricescu, *o. c.*, II, pp. 187 205. V. și N. Kretzulescu, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XII, p. 103. — Pentru emigrație în genere, bogatele știri din Prefața la lucrarea citată a d-lui Vărtosu.

³ Filitti, *Frământări*, p. 26.

⁴ N. Hodoș, *o. c.*, XVIII, pp. 373 și urm., 384 5, 391, 432 3.

⁵ Urechiiă, *o. c.*, XII, p. 124. Cf. *ibid.*, II, p. 27 și urm.; Iorga, *Starea Olteniei* (în *Studii și doc.*), pp. 91, 127. Cf. Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 311 - Filitti, *Frământări*, pp. 33 4.

⁶ Urechiiă, *o. c.*, XI, pp. 24 7. Cf. Filitti, *Frământări*, p. 29, nota 8.

căci « toată revoluția se cuibărește în inimile oamenilor cari nu au drum legiuit de a-și arăta ahturile și necazurile »; va recomanda deci a se da pământ țăranilor, măcar în arendă, și vite de lucru, pe lângă siguranța de rămânere și o parte de câștig.

Un curios proiect de reforme se înfățișează ca putând fi prezentat la unul din « congresele prinților creștini »¹. Dar astfel de congrese nu se țin decât supt regimul Sfintei Alianțe, de la 1818 la 1822. În el se prevăd lucruri de o extraordinară îndrăzneală: « Valahia și Moldavia să se împreune și să se facă amândouă un prințipat », care să-și adauge întreaga raiă dunăreană și insulele locuite de Români. « Prințipatul acestor intrupate provincii » să fie independent de Turci, de la cari să se răscumpere cu o sumă ale cării dobânzi anuale să echivaleze cu ce este tributul. La Constantinopol ar fi un ministru și la serhaturi consuli atârnând de dânsul. Biserica s'ar desface de supt autoritatea patriarhală și i s'ar supune ei toate mănăstirile. Firește că ar putea să se încheie orice tratate și să se bată monedă. Țara ar avea « cel puțin 25.000 de oaste regulată » și o « flotilă măcar de 25 de vase întrarmate ».

În ce privește ordinea internă, Domnul ar fi constituțional cu jurământ, « monarhia mărginită », dar ereditară, cu un prinț din « Germania-de-sus », ales pentru prima dată de Austria, Franța și Anglia, cu înlăturarea deci a Rusiei, care, împreună cu Poarta, îl va instala. Va trebui să treacă la religia noii sale patrii; el și ai lui « vor cunoaște de acum înaintea de patrie a lor aceste provincii, se vor rumi Români și nu se vor mai strămuta din aceste locuri ».

În formularea stilistică a documentului, ca și în amploarea ideilor, se vede o influență din Apus, și anume din Italia. Astfel în cuvintele « Turchia », « consoli », « aleanță », « să se încrează » (« să se încredințeze »). V. A. Urechiă, care l-a dat spre tipărire, în copia sa, afirma că a fost luat odată cu « biblioteca Văcăreștilor ». Nu e de loc exclus deci ca această concepție, care întrece așa de mult pe cele curente, să fie opera lui Iancu Văcărescu, fiul lui Alexandru, care era și el student la Pisa.

¹ Iorga, Hurmuzaki, X, pp. 647-9, no. C.

Boierimea Moldovei se împărți îndată în tabere bine delimitate, fiecare având altă direcție, dar din lupta lor era să iasă biruința acelor care, în legătură cu ideile apusene, care pătrundeau și prin citirea ziarelor franceze, tindeau să aducă întemeierea Statului național, organizat pe baze ca ale « filosofiei » secolului al XVIII-lea, așa cum fuseseră apoi încheiate prin simțul de realități al Impăratului Francesilor, moștenitor al Revoluției și continuator al « Republicii ».

Fruntașii Moldovei fiind fugari, parte în Bucovina, parte în Basarabia, de o parte erau, firește, aceia cari, prin însăși vârsta lor, nu se puteau desface din tradiția trecutului, legată de alipirea, în anume forme, la Impărăția creștină de la Răsărit, « pravoslavnicul negreșit pistol »¹. Așa era bunul mitropolit Veniamin Costachi², care binecuvântase steagurile lui Ipsilanti când se credea că el vine în numele Țarului. Tot așa fratele lui, Șerban Negel, care muștra pe Veniamin pentru că, împotriva sfatului ce primise, a mers la « molebinul » (slujba lui Ipsilanti³, boierii sturdzești: Săndulachi, Ioan, Grigoraș, soț al unei domnițe Callimachi, Costachi, apoi dintre Cantacuzini câte unul și dintre Rosetești, Spătarul Bibica⁴.

De fapt Veniamin era, cum spune însuși, « cu cei cunoscuți bătrâni, pe carii ne țin în dreapta legătură a cuviinții cei patrioticești »⁵. Tânărul fiu al lui Grigoraș Sturdza, Mihai, în legătură de idei cu vărul din Rusia, fiul lui Scarlat, Alexandru, începu și el prin cel mai fierbinte devotament pentru

¹ Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 222, no. 2.

² Legaturile lui cu Ecumenicul; *ibid.*, p. 177, no. 2.

³ *Ibid.*, p. 222, no. 1. Pentru *ordinul* dat în acest sens în numele lui Ipsilanti și pentru soldatul daruit de Mitropolit armatei eteriste, pentru cei patru cai făcuți plocon, pentru darul de bani, *ibid.*, pp. 105–6. Și Dimitrie și Sandu Sturdza, Iordachi Roset încercasera, în Mart 1821, să rămâie în Iași; *ibid.*, p. 107, no. 1. Bursierul lui Veniamin la Teologia din Chiev; *ibid.*, pp. 118–9. Pentru atitudinea, demoralizată, a Mitropolitului în April, Iorga, Hurmuzaki, X, p. 563, no. XIX. El staruia să nu se ieie nicio hotărâre până la « încheierea pacii », adică până la înțelegerea Rușilor cu Sultanul; *ibid.*, p. 222, no. 2.

⁴ *Ibid.*, p. 221. Era vorba de a ajunge « sudiți » ai Rusiei; *ibid.*

⁵ *Ibid.*, p. 147, no. 1.

Rusia¹. Și aceștia stăruiau, bine înțeles, pentru înlăturarea «Domniei grecești», pentru «izbăvirea» de dânsa², dar legăturile lă erau, și prin A. de Sturdza, cu Petersburgul lui Capodistria³.

În față stătea cea ce Negel numia «țaraful Visiernicului Roznovanu»⁴, al bătrânului și puternicului boier Iordachi Roset, care-și avea temeiul moșiilor în părțile nemțene. I se atribuiau planuri de Domnie, și se vânturau pentru un asemenea viitor idei ca aceia a formării unei singure clase aristocratice, fără deosebire de ranguri⁵.

Cu dânsul erau, având legături și cu cutare Basarabean aflător la Viena, Iancu Rusu, care dădea știri după ziarele de acolo, episcopul Gherasim de Roman⁶, apoi Costachi Conachi, Iordachi și Constantin Catargiu, Alexandru Callimachi, Petrachi Negri, din ramura ce rămăsese în țară, pe când Ioniță Calmășul își pregătia la Constantinopol un viitor domnesc, un Dimachi, se pare acela care se indeletnicia și el cu versuri ca și Conachi, un Postelnic Paladi, Vornicii Grigore Ghica, din ramura domnească prin femei, și Iordachi Balș, fratele Toderașcu fiind cu Mitropolitul, un Vornic Plaghinò «și, din cei mai tineri și mai mici», scrie tot Negel, «pe cine va fi mai putut înșela»⁷.

¹ V. scrisorile lui în Hurmuzaki, *Supl. I*; cf. A. Sturdza, *Règne de Michel Stourdza, prince régnant de Moldavie, 1834-49*, Paris, 1907. Pentru «Miha-lache», Erbiceanu, *o. c.*, p. 155, no. 1.

² *Ibid.*, p. 225, no. 2.

³ *Ibid.*, p. 226, no. 1.

⁴ *Ibid.*, pp. 220-1.

⁵ *Ibid.*, p. 225, no. 1: «că rânduirea Comitetului ocarmuirii să fie aceia pe care toți, mici și mari, îi vor alege, și, că tot același glas să aibă și un Sulger cât și un Logofăt Mare și că și la Comitet și la toate celelalte și par la Șatrar, de vor fi aleși de glasurile obștești, să se rânduiască și putere și drept la toate să fie de o potrivă, cât a unui Logofăt Mare, atâta și a unui Șatrar, decât a glasurilor celor mai multe să se urmeze hotărîre la orice să vede: *precum este aicea în Basarabia*». Cea ce lui Negel i se părea imposibil țara «pravilele» și «baionetile» pe care Rușii le introdusesera în această Moldovă a lor; *ibid.*, p. 225, no. 1.

⁶ Ordin al Pașei din Brăila de a sta la locul lui, către acest episcop și cel de Huși; *ibid.*, pp. 122-4. Meletie de Huși fu însărcinat de Caimacam să ție locul și al Mitropolitului și al lui Gherasim, absenți; *ibid.*, pp. 159-60. Turcii numira alt episcop la Roman; Iorga, *Ist. Bis.*, II.

⁷ Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 224.

La plecarea lui în Basarabia Iordachi Roset pomenise de o mai veche înțelegere cu partizanii săi, de o « închizășuire prin sfinte legături dată de mai înainte », pe lângă cele de « acum altele nouă »¹.

La Iași rămăseseră. întăriți în hotărîrea lor de a nu pribegi și prin știrile de la Laybach și prin corespondența lor cu Pașa din Brăila², la care se îndreptaseră încă de la început, trei Canta, Iordachi, Costachi și Alecu, și Hatmanul Alexandru Ghica: de la dâșii nu pleca alt îndemn decât acela de a se aștepta, pe baza situației internaționale a țării lor, împrejurările³.

Lângă aceștia însă se mai găsiu, nu fără unele legături și cu Mitropolitul, boieri din treptele mai de jos și cu origini mai modeste. Astfel un Iordachi Drăghici, din Focșani, care invoca o coborîre din neamul Filipeștilor munteni⁴, și câțiva alții. Supuși înrâuririi apusene, cunoscători ai « Drepturilor Omului », proclamate la Paris, și înțelegând a introduce în noul Stat pe care-l visau unele principii de acolo, ei vor alcătui la 1822 un adevărat proiect de Constituție.

Intre ei, ca gânditor trebuie privit un coborîtor din Logofătul lui Ștefan-cel-Mare, Ioan Tăutu, căruia i se datoresc bucăți retorice de glorificare a trecutului de luptă și bună oblăduire al Moldovei, ca acel Panegiric al lui Ștefan-Vodă însuși, de care focosul boier se simția legat prin strămoșul său, ori pamflete, asemănătoare cu cele care la Munteni se redactau, contra lui Caragea, contra lui Belu, a impositelor și hrăpirilor de acolo, de către partizanii celor două partide de luptă « națională », al Goleștilor și al Filipeștilor. In ele, supt forma plângerii unui țăran împovărat de dăjdi sau a discuției între un Român și un Neamț, se arată, nu numai, ca la Malinovski, jignirea neconținută a clasei țărănești, dar și mijlocul, cu toporul, prin care ea și-ar putea dobândi dreptatea⁵.

¹ *Ibid.*, p. 107, no. 2.

² *V. ibid.*, pp. 99 și urm., 117, no. 1.

³ *Ibid.*, pp. 126-7.

⁴ V. Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei*, II, Iași 1857, pp. 257-8.

⁵ V. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 365 și urm.; N. Bănescu, *Operele lui Iordache Golescu*, p. 113 și urm.

Lista boierilor din această tagmă e dată întregă, în Mart 1822, de o scrisoare a lui Teodor Balș însuși. Găsim acolo pe sfetnicii lui Vogoridi în cap, adăugându-se doar Petrachi Sturdza, care fu făcut Vistier ¹, cu un Vârnav, din neamul traducătorului din franțuzește, un Stamatin, neam nou, venit, după cât se pare, din Basarabia, și acel Ioan Cananău, care se întorsese din Berlin cu idei apusene, revoluționare față de stările de lucruri din Moldova. De toți, treizeci și șapte, fără « Brăiești » și fără Beldiman ². Dintre ei nu trebuie să lipsească nici Banul Tăutu, pe care Vogoridi voia să-l facă Vornic Mare ³.

Cel d'întăiu « arz-mahzar » către Poartă ⁴ fu acela al boierilor mari, trimes, încă pe vremea prezenței eteriștilor, prin Pașa de Brăila, cu Teodor Balș ⁵, cu Ghenadie Roset, dar și cu acel Ioan Tăutu Banul, care, ca și ruda sa, Ionică, era « om și cu știință și în condeiu lucrător » ⁶. Trimeșii, cari-și îndeplinesc misiunea, fură, la întoarcere, batjocuriți, loviți, închiși de către oamenii « Eforiei » lui Penedeca și Spiru: erau învinuiți că ei au adus prin stăruințele lor biruitoarea înaintare a păgânilor contra oștirii noului Imperiu creștin al Răsăritului. Trebui să-i salveze Mitropolitul, aflător încă la Iași.

În zădar Gheorghe Cantacuzino ⁷, căruia, fiu al domniței Ralù, îi plăcea a-și adăugi pe lângă « cneția » rusească titlul de Deleanul, retrăgându-se prin Vrancea și Ținutul Bacăului

¹ Erbiceanu, *o. c.*, p. 212, no. 1.

² *Ibid.*, p. 210.

³ *Ibid.*, p. 212, no. 1. Se credea ca Gherasim de Roman a înlocuit pe Mitropolit; *ibid.* Negel se temea ca deputații de la Silistra vor cere Domn pe Caimacamul Vogoridi; *ibid.*, p. 226, no. 1. Cf. și *ibid.*, p. 230, no. 1.

⁴ Acesta e « plectatul nostru mahzar atunci când au pribegit cel din urmă silitoriu Mihail Suțul »; Codrescu, *Uricariul*, VI, p. 430; Kogalniceanu, *Le-topesiți*, III, p. 465.

⁵ Cf. Beldiman, pp. 353 și urm. (ajută la trimetere Aghentul austriac; cei doi Sturdza, Grigoraș și Dumitrachi, sânt bruscați de Greci), 375.

⁶ Beldiman, *o. c.* O scrisoare a lui; Erbiceanu, *o. c.*, pp. 209 10. Alta; *ibid.*, pp. 211 2.

⁷ E trimes din Târgoviște de Ipsilanti (6 18 Maiu); Erbiceanu, *o. c.*, p. 375, no. 1. Cf. *ibid.*, pp. 376 7. Beldiman, *o. c.*, p. 368.

spre Iași, chemă, invocând trecutul de luptă din cronici, pe Moldoveni în sprijinul unei cauze pierdute. El denunță într' o proclamație pe boierii cari au lucrat contra mișcării, « neconținând a urî binele patriei »¹.

Ștefan Vogoridi, fostul Hatman, instalat caimacam în Iulie, socotia că s'ar putea reveni asupra excluderii de la tron a Grecilor și se măgulia că ar putea ajunge el însuși, ca răsplată a credinții sale, Domn². El iscălia grecește și instala la mănăstirea Răchitoasa pe cutare arhieru grec, așezat la Roman ca nou episcop, fiind sfințit la Târnova, din acea Bulgarie cu care caimacamul însuși, se arăta legat, ca unul ce ar fi fost un Bogoi grecisat³. El izbutise să adune pe lângă dânsul pe un Iorgu Cuza, un Lascarachi Sturdza, pe Vornicii Mavrocordat și Donici, pe Vasile Miclescu, pe Grecul Pomer și pe unii boieri din Țara-de-jos. În Divanul lui intră Logofătul Ioan Sturdza, care va fi Domn, pe lângă cei de mai sus, și un Râșcanu, un Brăiescu, un bătrân Racoviță, ba chiar Ioan Tăutu Banul și Andronachi Donici.

În aceste împrejurări, când caimacamul greco-bulgar își făcea speranța că s'ar putea așeza în Scaunul lui Ștefan-cel-Mare, din nou Teodor Balș fu pornit spre Dunăre cu arătarea dorințelor boierimii de frunte aflătoare în Bucovina⁴. El veni la Iași, avu întâlnire cu Vogoridi, care aflase printr'un trădător cuprinsul arzului și, cerând să i se adauge boierii Cerchez și Ioan Greceanu, cari ieșiseră cei d'întâiu înaintea oștilor turcești, se arătă gata să sprijine și interesele aceluia care se cerea primit ca drept Moldovean, legat prin moșiile sale de pământul țării.

Înainte deci ca Turcii, strânși tot mai mult de amenințările Rusiei, care, fără a voi să înceapă un războiu pentru niște rebeli și contra unui Suveran, ceia ce ar fi fost negarea principiului însuși al Sfintei Alianțe, rupsesse relațiile cu Sultanul, să fi cerut

¹ *Ibid.*, p. 371 (1-iu Iulie stat. v.). Brunet de Presle, *Grece*, în *Univers pittoresque*, asigură ca el se făcea a trece spre Ismail și Marea Neagră, așteptând unirea cu Ipsilanti.

² Erbiceanu, *o. c.*, p. 160, no. 2.

³ *Ibid.*, p. 161, no. 2. Cf. și Beldiman, pp. 393-4.

⁴ V. și *ibid.*, p. 415 și urm.

țării românești să-și arăte dorințele, boierii moldoveni pribegi, « conservatorii », alcătuiră acest « arz », prin care, ca să nu ajungă Domn unul dintre ei, arătau că Moldova prădată nu poate să sprijine deocamdată Domnia, pe care ar putea-o înlocui o regență de zece, un « decemvirat »¹.

Arzul « Bucovinenilor », Bucșănescu fiind, poate încă în Bucovina², ni s'a păstrat. În obișnuita formă umilă, se arată dorințele aristocrației de primul rang, ca și cum ele ar fi ale țării întregi: « mitropolitul, episcopii, arhimandriții, a doa și a tria stare, boerenașii și toate celelalte stări ale mazililor, ruplășilor, neguțitorilor și toată obștia neamului Moldovei, atât partea bisericească, cât și politicească ». Legătura cu Imperiul Otoman e arătată ca viind din vremea lui Soliman-cel-Măreț, de când credința moldovenească a rămas pururea nepătată, acești noi supuși ai Sultanului mărgenindu-se la întrebuintărea « plugurilor de fier ca să lucreze pământul spre înmulțirea și spre împlinirea poruncilor și voințelor Devletului ». Dar « în locul celor legiuți Moldavii Domni locuitori » și contra « vechilor așezământuri ale țării » au fost așezați « țarigrădeni Greci », cari au năvălit asupra Moldovei, provocând acum în urmă, prin răscoala lor, nenorocirile unui războiu. « Acestea sânt sfârșiturile oblăduirii fanarioticești din Moldavia. » Fana-rioții sânt înfățișați, ca în proclamațiile lui Tudor, drept « niște lipitori sugătoare de sânge » și Moldovenii ca « niște oi de jertfă, fără de glas raiale ». S'au răpit celor de țară slujbele mari și mici, precum și milele, vânzându-se pentru « rușfeturi ». Pe când odinioară Cămara domnească nu avea decât vămile și

¹ Beldiman, cunoscător al tuturor pregătirilor, scrie:

Nu mă voiu sfii a zice, adevăr a vorovi,
Căci am avut tot prilejul cu ochii miei a privi:
Vr'o deosebire mare în magazaruri n'am văzut.
Fieștecare interesul păzia, cum îi de crezut.
Cei de-aici cereau Domnia, cialalți decamvirat:
Un Divan s'alcătuiască între ei neapărat,
Ca iarăși ei să iea cârma și ei a povățui.

Și el adauge:

Din partea mea vreau Domnia, de-aș ști că nu m'oiu căi; pp. 418-9.

² Erbiceanu, *o. c.*, p. 163, no. 1. Un arz-magzar anterior al pribegilor din Bucovina; *ibid.*, no. 2.

ocele, întrebuițându-li venitul și pentru milostenii, stăpânilor cei noi își adaugă dijmele: « desetina, goștina și vădrăritul », ba chiar și « din banii dăjdii haraciului », și păstrează pentru ei și ai lor sumele adunate. Se speculează provisiile pentru Constantinopol, zahereaua, dar și « mămăliga cea de popușoiu », necerută la « capan », mămăliga, « care este pâinea cea de obște a locuitorilor ». Se adaugă dăjdii pentru Curte și poște. Cu banii hrăpiți se cumpără apoi și moșiile boierimii, silită să treacă granița. Firmanurile de privilegii rămân ascunse, și se împiedecă plângerile la Poartă.

Se oferă acum plata prin capuchehaiele de țară a tuturor dărilor obișnuite către Impărăție, potrivit cu ultimele hațișerifuri. Dar nu e nevoie de un Domn, care n'ar putea birui față de îngustarea în toate privințele a Moldovei. Va putea fi vorba de aceasta numai când ea « va ajunge în starea îndestulată ». Un baș-boier ales în fruntea Sfatului e ce se poate deocamdată. În regimul republican de la acest izvor apoi vor pleca toate. O armată indigenă va păzi țara, fără acei Arnăuți de cari se serviau până atuncea Domnii străini. Cu scutiri momentane și ușurări ulterioare de dăjdii se va putea întrema un pământ care a suferit așa de mult ¹. O « carte a unirii », trebuia să strângă în prima din ligile care se alcătuesc în acest timp pe asociații acestor pretenții ².

Balș, care amintea boierilor că « au fost înaintea lor patrioți unii și viața și averea ș'au pus în primejdie pentru patrie », adăugându-se și pe sine, « sfânt fără tropariu » ³, fu însărcinat să ducă și acest arz.

« Cărvunarii » îi opuseră altul, a cărui alcătuire între Iordachi Drăghici și Brăescu era semnalată la 21 April de Negel Mitropolitului ⁴, ba în el se arată gata să subscrie și Negel: « Cetind copia arzului stării al doilea cu Logofătul Grigoraș, nu-l găsim

¹ Barbu Cepescu, în *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, an. 1840, no. 40; Codrescu, *Uricariul*, VI, pp. 123-34; Kogălniceanu, *l. c.*, pp. 465-7.

² Erbiceanu, *o. c.*, p. 207, no. 1.

³ *Ibid.*, p. 212, no. 1.

⁴ *Ibid.*, p. 220, no. 2. « Ar fi trimis și ponturi de cererile lor ». Negel doria să se facă un al treilea contra « carvonarismosului răilor »; *ibid.*, p. 221, no. 1.

rău și fără cale », spune el, făcând rezerve numai în ce privește o alegere a Domnului care nu s'ar putea face « fără vărsare de sânge »¹, și, de fapt, fără a crede că « a greșit Rusiei », el și-a și pus iscălitura². Forma e aceeași, începând cu aceleași protestări de credință față de Impărăția otomană. Se adaugă că supunerea față de Domni, oricari ar fi ei, a fost desăvârșită de-a lungul vremilor. Aici, micii boieri în legătură cu Vogoridi nu se dedau la critica pasionată a guvernării prin Fanarioți. Se trece de-a dreptul la tulburările trezite de « o mână de Greci și Arnăuți », cari au nenorocit țara, făcând să se împrăștie în toate părțile locuitorii ei, « nevinovatul norod ». Sânt deci atacați numai « apostazia », « înrăulățiții vărsători de sânge omenesc ». Pentru a se mângâia și întrema țara se cere, în termeni ca ai litaniiilor bisericesti, un hatiserif nou care să întărească « pronomiile, obiceiurile ce din vechi au avut norodul Moldovei », și la acest punct numai se vorbește de « Domnii greci », cari au făcut ca ele să se strice, împiedecând și orice plângeri la Poartă.

Și aceștia alți petiționari vreau să rămâie numai oameni de nația lor: « Să fie milă prea-puternicii Impărății a ne milui cu desrădăcinarea din pământul acesta, și niciodată a mai locui cu noi, Greci și Arnăuți, cu înstrăinare de case și alte acareturi ». Se ridică lămurit și chestia mănăstirilor închinată « de moșii și strămoșii noștri » și pentru « miluirea săracilor patrioți », pe când ele au ajuns pe mâna străinilor, îndatorindu-se apoi ca « embaticurile » să se plătească de egumenii români la Locurile Sfinte.

Se arată dorința de a se îngădui din nou ca țara să fie înzestrată cu legile pe care și le-ar face ea însăși, și anume în românește (deci nu întâiu în grecește, ca în legislația lui Scarlat Calli-

¹ *Ibid.*, p. 228, no. 2.

² *Ibid.*, p. 233, no. 2. Bucșănescu afirma că și Toader Balș iscălise în « arzul ciocoilor »; *ibid.*, p. 240, no. 1. Pentru « cei cinci » cari trebuiau să facă un act secret de unire, *ibid.*, p. 389, no. 2. Ceartă pentru rândul iscăliturilor între Petrachi Sturdza și Alecu Balș (1822, April); *ibid.*, p. 391, no. 1. — Arzul « ciocoilor », în Erbiceanu, *o. c.*, pp. 214–5; V. A. Urechia, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, X, pp. 306–8; *Ist. Rom.*, XIII, pp. 102–3. Cf. și Filitti, *Frământările*, p. 79, nota 1, cu data (10 Octobre st. v. 1821). Reeditare la 10/22 Ianuar 1822; *ibid.*, p. 80.

machi): « Să fim miluiți a ni se da voie ca, după vechile obiceiuri a, pământului să ni alcătuim pravila în limba patriei, hotărîtoare la tot felul de pricini, după care urmează cu neștrămutare judecățile și toate orânduicelile pământului, ca să nu urmeze mai mult întrebuițarea cea ră și voia cea slobodă a Domnilor oblăduitori ». *E cu nepulință să nu se recunoască la acest punct gândul și stilul lui Andronachi Donici*, căruia ar fi să se atribuie și acel pamflet contra aristocrației ¹ și clerului înalt, care, cerând a se restabili o « Adunare obștească din toate stările », se plînge că s'a părăsit pravila lui Vasile Lupu ². *Și, în legătură și cu acțiunea de inginerie hotarnică a lui Gheorghe Asachi*, se urmează astfel: « Să fim miluiți a ni se da voie ca, cu boieri aleși hotarnici și cu ingineri, să [să] hotărască toate moșiile din pământul acesta pe glasul scrisorilor vrednice ce va înfățișa fieșcare moștean și a se stâlpi cu semne despărțitoare »: deci, ca în Bucovina, unde stătuseră pribegii, ca în Austria cunoscută profesorului de « inginerie », să se procedă la o statistică generală a stării pământului, la un cadastru.

Firește că în ordinea cea nouă de lucruri Cărmuirea, care nu mai e lăsată întreagă în sama Domnului, se va face prin boieri, dar nu prin boierii cei mari, ci « *din toate neamurile din boieri pământeni*, carii vor fi vrednici a ocărmi cu dreptate și buna orânduială pe săracul norod ». Domnii vor fi « *din însuși neamul moldovenesc* », și anume nu trimeși de Poartă, ci *aleși*: « pe care obștea-l va alege, pe temelul credinței și a închezeșluirei a *luluror* pământenilor ». El va trebui să guverneze după « hotărîrea pravililor, obiceiurilor pământului »; ceia ce alcătuia astfel ca o Constituție. Și represintarea lor la Constantinopol tot prin pământeni va fi ³.

¹ V. și Alecu Russo, ed. P. V. Haneș, p. 112; reproducă și în *Anul 1848 în Principatele române*, III, pp. 577-8, și în *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria I, IV, p. 761.

² Vărtosu, în *Viața Românească*, XXII (1930), p. 87 și urm. Cf. Filitti *Frământările*, p. 105 și urm., unde se atribuie și o alta lucrare în acest sens lui Tăutu cel tânăr. Pentru atribuirea către Tăutu prin marturii de pe la 1850, *ibid.*, p. 96 și notele. Se critică în prima legăturile lui Veniamin cu Grecii și se apără purtarea Turcilor față de Români.

³ Fără început, probabil, în Erbiceanu, *o. c.*, pp. 214-5.

Un boierinaș necunoscut altfel, Iancu Stavăr, merse spre sfârșitul lui Octombrie, la Silistra cu acest arz. La Focșani el întâlnește pe marele boier trimes de emigrați și pe întovărășitorii lui, vechii credincioși ai Turcilor, Cerchez și Greceanu. Ajungând la Silistra fără a se fi sfătuit pe cale, ei găsiră la Pașa Mehmed-Siri, născut între Moldoveni, în raiaua Hotinului¹, care fusese pus la cale de Vogoridi², o primire care fu neprielnică represintanților tendinții de republică aristocratică. Atunci cele două tabere căzură la înțelegere: cum nu era vorba de a mai merge la Constantinopol, ci Pașa se însărcina cu trimeterca cererilor, delegații rămânând în așteptare, *se alese numai arzul care cerea Domnia*. Teodor Balș, prezentat de Caimacam drept candidat la Domnie, ca unul ce este « cu frumos boiu, lung și gras, cu o barbă foarte lungă », iar asociații lui ca niște necredincioși Impărăției, pribegi prin Bucovina și Basarabia, înțelegi cu Puterile vecine și asemenea cu beii mameluci din Egipt cari au provocat invazia francesă a lui Bonaparte, așa încât doar ienicerii îi mai țin în frâu. pierduse, pentru el și tagma sa, partida. Ce se trimesese la Constantinopol era, cum o spune el însuși, tocmai acea petiție de care mai târziu se vor lepăda cu indignare boierii de peste graniță³: arzul « făcut de cei de la Iași », scrie Negel, care l-a iscălit și el, ca și Logofătul Ioan Sturdza, care nu știa că prin aceasta-și pregătește Domnia⁴.

*Astfel printr'o pornire revoluționară, ajutată de o dibace intrigă, se va căpăla pentru Români din ambele țări dreptul de a fi cărmuiți după vechile datine de oameni din neamul lor*⁵.

Pentru a se holări soarta ambelor țări românești se căutară, când fu vorba de a se face alegerea, boieri dintre cei mai de frunte ai țării, dar și dintre aceia cari în timpul tulburărilor se putuseră stăpâni, nelăsându-se atrași prea mult la pribegie și la apelul

¹ Balș îi spune:

Tatăl tău cu îndurare poroncește din mormânt.
(Beldiman, p. 420).

² V. scrisoarea lui, în Beldiman, pp. 434-5.

³ Erbiceanu, *o. c.*, pp. 224, 240; cf. și *ib:d.* pp. 221, 224-5 (unde Negel confundă arzul « ciocoilor » cu al lui Roznovanu).

⁴ Hurmuzaki, *Supl.* I⁴, pp. 54-5.

⁵ V. și Iorga, Hurmuzaki, X, pp. LXVII-LXXII.

către monarhii creștini. Astfel, de la Moldoveni, cum Balș, retras la ai săi în Bucovina, nu voia să mai risce nimic, poate și dându-și samă că marea lui ambiție nu va fi satisfăcută, se aluseră, pe lângă ceilalți doi trimeși la Silistra, Ioniță Sturdza, Gheorghe Cuza, Iordachi Râșcanu și Ioan Tăutu, tot de cei cari fuseseră pe lângă Vogoridi, care încă nu-și dădea seamă că zilele măririi lui s'au isprăvit. De la Munteni se luură Grigore Ghica, viitorul Domn în București, Bărbuceanu Văcărescu, Nicolae Golescu, Mihăiță Filipescu, aceștia doi reprezentând opoziția de odinioară contra lui Caragea, Scarlat Mihălescu și Filip Lenș, Iancu Cocorăscu, din neamurile mai mici.

Fără să putem prinde dovada vre unei sfătuirii între fruntașii celor două țări, vre unei pregătiri pentru viitor, ei sosiră în April încă, după Paștile făcute la Silistra, în capitala Impărăției, neștiind ce-i așteaptă acolo. O lume întregă, curioasă de această priveliște nouă, se adunase în calea ciudatelor și asprelor «cară mocănești» muntene, în care se zguduiseră îndelung-obositele oase ale acestor boieri bătrâni. *Aici, Muntenii trebuiră să recunoască faptul umililor că n'au niciun arz-magzar de înfălișat din parlea țării lor*¹. În adevăr au numai caracter personal sau de grup restrâns memoriile redactate de dânșii, unele din ele interesante, ca acela care cerea un Sfat de patru boieri mari cu Mitropolitul, altul, pentru judecări, cu clerul înalt, aceiași boieri și legistul², ori încă unul, care cere granița Dunării, Domn național ales pe viață, Adunare Națională, și cu membri aleși de județe, o armată și chiar o flotă a țării³. Ei trebuiră deci să alcătuiască în grabă «cererile» lor. Se ceru Domn pe viață fără drept de succesiune pentru fii, boieri și clerici de țară, cu înlăturarea celorlalți, cari să fie consultați pentru orice măsuri; restul e un mărunțiș copilăros și confus, mergându-se

¹ Beldiman, p. 441; Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei*, II, p. 135 și urm.

² Filitti, în *Originile democrației române, Viața Românească*, Novembre 1922, pp. 182-3; în *Arh. Olt.*, X (1931), p. 253; E. Vărtosu, 1821, pp. 178-83.

³ Memoriul lui Vellară; Aricescu, o. c., II, p. 187; cf. Filitti, *Frământările*, p. 89, nota 1.

și până la specificarea ca nu cumva consulii rus și austriac să fie Greci¹. De altfel, pentru a se înfățișa oficial, trebui ca amândouă memoriile să sufere unele schimbări², mergând până la admiterea unei responsabilități a Domnului³. Se discută asupra numărului de ostași turci cari trebuie să rămâie și se primi principiul unei armate de țară.

O ultimă sforțare fu făcută din partea « Bucovinenilor », cari trimeseră cu vechiul lor arz republican un altul, iscălit și de Veniamin, din Ianuar, care înlocuia « decemviratul » și « bașboierul » prin întreaga protipendadă a boierilor mari, fără ca arzurile să poată fi ținute în samă, de și fură comunicate delegaților⁴.

La 21 Iunie se anunță în sfârșit oficial că « de acum se vor face Domni din pământeni ». Peste câteva zile apoi fură chemați la Poartă numai aceia cari erau să fie Domni. Înainte însă de înfeodarea lor solemnă se acordă confiscarea moșiilor grecești, împiedecarea sudiților de a căpăta pământ și alte imobile⁵, închiderea școlilor elenice. La 12 Iulie⁶ în sfârșit se făcu solemnitatea mult așteptată a instalării Domnilor, Grigore Ghica singur, crescut în tradițiile italiene ale Văcăreștilor, putând mulțami în altă limbă decât a sa. Se aleseră și Caimacamii, la Munteni dintre cei de față, iar la Moldoveni Teodor Balș și Petrachi Sturdza, unul de la boierii cei mari, celalt de la « cărvunari ». După o vizită la noul Patriarh ecumenic și la cel al Ierusalimului, oaspeții Sultanului se îndreptară în sfârșit,

¹ Aricescu, *o. c.*, II, pp. 214 6; Urechia, *Ist. Rom.*, XIII, pp. 181 2; Vartosu, 1821, pp. 155–8; Dârzeanu, în Iorga, *Izvoarele*, pp. 34 6.

² *Ibid.* și pp. următoare.

³ Ghibănescu, *Surete și izvoade*, X, pp. XCIII, 324–33. Se caută o apropiere cu una din formele cererilor muntene din ultimul moment; *ibid.*, pp. 294 5. Cf. Filitti, *Framântările*, pp. 94 5.

⁴ Arzul din Ianuar; Hurmuzaki, *Supl. I*¹, pp. 1–4; cf. Iorga, Hurmuzaki, X, p. LXXII.

⁵ Pentru oprirea căsătoriilor mixte, Erbiceanu, *o. c.*, p. 259. Numirea egumenilor români; *ibid.*, pp. 265–7. Cf. *ibid.*, pp. 405–6.

⁶ Firmanul e din 12 st. n.; Codrescu, *Uricariul*, II, p. 235; Iorga, *Acte și fragmente*, II, pp. 647–8; Hurmuzaki, X, p. 169, nota 3; Urechia, *Ist. Rom.*, XIII, p. 320; D. A. și D. C. Sturdza, *o. c.*, I, p. 307.

prin Silistra, spre Scaunele lor ¹. Acolo, la Silistra, ei primiră din mâna Pașei Serascher, cu obișnuita plecăciune întreită, tuiurile, semn al Domniei ².

Domnii plecau unul într'o parte, altul în alta fără nimic care să-i lege, ajutându-i să reziste primejdiilor care-i amenințau. Cu mult superioară era atitudinea în acel moment a mitropolitului Dionisie, care, refugiat la Brașov, scria în acești termini lui Veniamin: «După dumnezeiasca bunăvoință, amândouă aceste eparhii, Moldavia, zic, și Valahia, dintru început au avut pre aceleași privilegii și chiar pe aceiași sprijinitoare protecție, precum și noroadele acestor două eparhii totdeauna au fost unite și de o ținere, după care urmează ca și arhieriei lor să fie de un cuget, de o hotărîre și de o urmare» ³.

În Novembre 1822, Caimacamii Teodor Balș și Petrachi Sturdza ⁴, dar și mai mulți boieri, Costachi Roset, Dimitrie Raleț, Iordachi și Vasile Roset, Vistierul Sturdza, Vornicul Ghica, cei doi Balș, trimețând înainte pe Iordachi Catargiu, cereau fără folos lui Veniamin să iasă întru întâmpinarea noului Domn la Galata ⁵. De la Frumoasa, el se strecură modest la Curte la începutul lui Octombre ⁶, dar alaiul solemn ce urmă întrecu pe al Fanarioților ⁷. Întâmpinat de Caimacamii munteni, dar nu și de o boierime rămasă în Ardeal ⁸, Grigore Ghica rămase, din cauza împrejurărilor de sănătate din țara această-laltă, până în toamnă la Văcărești, trecând apoi la casele sale ⁹, pentru ca la 6 ale aceleiași luni să desfășure o pompă asămănătoare.

¹ La Silistra se găsiră Caimacamii greci în cale spre Capitală, și Nicolae, fiul Domnului Moldovei, mergea acolo, ca represintantul de capetenie al părintelui său, având ca ajutor pe un Bosie. La sosirea în Constantinopol, Negri, părit ca se înțelesese cu fratele Teodor, fu executat; Vogoridi însuși, închis la Șumla, fu exilat în Asia-Mică; Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 662-3.

² Jurnalul boierilor moldoveni, în Kogălniceanu, *l. c.*; Drăghici, *l. c.*

³ Erbiceanu, *o. c.*, p. 238, no. 1.

⁴ Iorga, Hurmuzaki, X, pp. 169 70, no. CCXXX.

⁵ *Ibid.*, pp. 179 80, no. CCXLVI.

⁶ Se aștepta Dinu Crețulescu; *ibid.*, p. 172, no. CCXXXII.

⁷ *Ibid.*, p. 181, no. CCXLIX.

⁸ *Ibid.*, pp. 181-3.

⁹ Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 171, no. 2.

CAPITOLUL III

Domnii de țară și partidele boierești

Noile Domnii nu fură recunoscute de pribegi, cari așteptau momentul când totuși trebuia să izbucnească războiul de la care se aștepta totala prefacere a situației. Rusia, care-și retrăsese ambasadorul de la Constantinopol, li ațâța patima de invidie și setea de răsbunare. Negel fusese de părere să se declare că boierii deșțărați s'ar întoarce pentru « alegerea de Domn », prevăzută în arzul « ciocoilor », dar se tem de « duhul răsvrătirii și a neascultării în sufletele a multora din cei proști crai și neamurile cele mai de gios »¹. El arătase că grupul din jurul său n'are nimic a face cu delegația: « Pașa cu sâlnicie i-au chemat și le-au poruncit »².

Și din cauza acestei atitudini, dar și din cauza originii puterii sale, acela care-și zicea, după vechiul obicei a pomenirii numelui tatălui pe lângă al său, « Ioan Sandu » Voevod, se sprijini, pe lângă câte o rudă ca nepotul Petrachi Sturdza sau vechiul prieten Iordachi Catargiu, pe « boierii de a doua și a treia stare », dușmanii vechiului regim, și-i înaintă până la cele mai mari ranguri, așa încât « nici vedeai alte fețe la Curtea lui Ioan Voevod Sturdza decât cu barbă în toate ungherele »³.

Ca formă însă, el crease înainte de sfârșitul anului și un Divan, în care erau Sturdzeștii Lascarachi și Petrachi, Vasile Râșcanu, Gheorghe Miculescu, Ioniță Greceanu, Gheorghe și

¹ Erbiceanu, *o. c.*, pp. 232-3.

² *Ibid.*, p. 233, no. 2.

³ Drăghici, *l. c.*, p. 166.

Fig. 34. — Grigore Ghica, Domn al Țării-Românești.

Teodor Buhuș, Vasile Roset, Constantin Cerchez, Dumitru Beldiman, Ienachi Crupenschi, Ienachi Costachi, dar și, ca elemente noi, un Aslan, un Milo, un Constantin Carp, un Constantin Vârnăv¹. Ceva mai târziu găsim în jurul lui și pe Alecu Sturdza, care merse la Cernăuți cu prilejul întrevederii Țarului cu Impăratul Austriei, pe Grigore Greceanu, Andronachi Donici și pe fostul eterist Pomer².

De și fără altă carte decât cea grecească³, dar el salută în franțuzește pe pastorul luteran, vice-consul al Prusiei⁴, moșier în părțile Bacăului, boier al lui Mihai Suțu, Domnul Moldovei, soț al unei Rosetești din ramura Roznovanu⁵, el se servi deci încă de la început și de oamenii cari se manifestaseră mai mult prin scrisul lor. Tăutu cel tânăr, către care avem o scrisoare de părintească simpatie din partea stăpânitorului, merse la Constantinopol ca să formeze pe fiul domnesc, așezat acolo ca represintant al Moldovei și ca ostatec al părintelui⁶, iar Gheorghe Asachi luă la Viena locul vechilor informatori greci ai Fanarioților⁷.

Intoarcerea mitropolitului Veniamin, venit prin Bucovina⁸, nu aduse dorita unire pentru ridicarea unei țări atât de prădate, de la care, supt formă de « împrumut național », se cereau acum noi sacrificii⁹. Încă la începutul anului 1823, pribegii declarau că nu pot reveni într-o țară supusă improvisațiilor și în care se vorbea de « constituția » din partea căftăniților, de proveniență obscură, ai ultimului Domn fanariot¹⁰.

Optzeci de boieri cu Mitropolitul se presintară la Curte cu cererea de a se îngădui o pără la Constantinopol, și ei putură

¹ Iorga, Hurmuzaki, X, pp. 196 7, no. CCLAVII.

² *Ibid.*, p. 249, no. CCCXXVII; p. 251, no. CCCXXVIII.

³ Scrisoare românească a lui, Erbiceanu, *l. c.*, p. 225, no. 2.

⁴ Iorga. Hurmuzaki, X, pp. 180 1, no. CCXCVIII: *Bonjour, bonjour, mon pasteur*, și apoi: « șezi ».

⁵ Drăghici, *l. c.*, p. 165.

⁶ Iordăchescu, în *Bul. Com. Ist.*, XV, p. 103.

⁷ Drăghici, *l. c.*, p. 164.

⁸ Erbiceanu, *o. c.*, p. 246 și urm.

⁹ Drăghici, *l. c.*

¹⁰ Hurmuzaki, *Supl. I*⁴, pp. 7 8; cf. *ibid.*, pp. 17, 22 și urm., 30. V. și Filitti, *Frământările*, p. 155, nota 4, p. 163.

ajunge la Silistra ¹. Plângerea lor, din Februar 1824, prin cei patru boieri delegați, vorbește despre suferințele de pe urma Eteriei pentru ca să ajungă la reaua guvernare a noului « liran ». Mai ales se critică dările cele nouă, care ating mănăstirile închinată și Mitropolia, despoiarea Caselor speciale pentru cheltuielile de utilitate publică, rechizițiile de oi peste cele cerute la Constantinopol. Dar durerea cea mare a zgomotoasei boierimi e că « s'au dat caftane la mai mult de patru sute de indivizi, fapt neuzit și nepilduit de la întemeierea Domniei Moldovei », atribuindu-li și scutelnici, spre ruina fiscului. Toată marea boierime iscălește dedesupt: Balșii: Constantin, Teodor, Grigore, Teodor cel tânăr, Lupu; Roseteștii: Vasile, Ștefan, Alexandru; Cuzeștii: Gheorghe, Arghir, Grigore; chiar Sturdzeștii: Dimitrie republicanul și Teodor; apoi Nicolae Dimachi, Vasile Miclescu, Gheorghe Râșcanu, Nicolae Cantacuzino, Gheorghe Donici, Andrei Bașotă, Dimitrie Iamandi, Manolachi Bogdan și, alături de Alecu Beldiman aproape de moarte, ruda sa Dimitrie ².

Dar, în ciuda lui Minciaky, delegații fură închiși la Brăila, Isaccea, Tulcea și Chiustenge ³.

Cele d'întâiu măsuri ale lui Sturdza privesc noua orânduire a moșiilor mănăstirești, de la care se înlătură Grecii ⁴, și se întâmpină împotrivirea mitropolitului Veniamin, care se plânge de părăsirea în care, din cauza brutalităților execuției, se află aceste lăcașuri și înfierează « pustiirea strămoșeștilor afierosiri cătră Dumnezeu ». Intr'o întâmpinare plină de demnitate și de curaj, el stăruie să se încredințeze administrația mănăstirilor unui « comitet », și atunci și boierii vor putea să deie « chezășia » ce li se cerea ⁵. Un conflict se produse și între Veniamin și ruda domnească Lascarachi Sturdza, trimes capucehaie la Constantinopol, care făgădui Mitropolitului să-i capete scoa-

¹ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 690–1 (p. 691, nota 3: întreaga bibliografie). Trimeșii erau: Grigore Balș, Ștefan Roset, Gheorghe Râșcanu. V. Iorga, Hurmuzaki, X, p. 269; p. 271, no. CCCLII.

² Hurmuzaki, *Supl.* I⁴, pp. 59–61; Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 687–9.

³ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 693. Liberarea lor târzie; *ibid.*, p. 711, no. 2.

⁴ Erbiceanu, *o. c.*, p. 405 și urm.

⁵ *Ibid.*, pp. 412–3. Cf. *ibid.*, p. 265 și urm. O atitudine asămanătoare la noul mitropolit muntean Grigorie; *Bis. Ort.*, XXVIII, p. 1107.

țerea din Scaun de la Patriarhul ecumenic, dar muri la Adrianopol supt blăstăm ¹.

Pentru a apăra drepturile boierimii se face și o legătură, în care întâlnim pe Constantin Canta, pe Constantin Roset, pe Negel, pe alt Ioan Sturdza, Dumitrachi Bogdan, Dimitrie Sturdza, republicanul, de care se va vorbi pe urmă, Hatmanul Buhuș, apoi Ianacachi, Costachi și Petrachi Sturdza, un Ban Petrachi, precum și un Ioan Roset și bătrânul Tăutu ². Atunci Vodă Sturdza se servi de rudele sale, de însuși fiul, Iorgu, devenit Cămăraș, Vistiernic, și de Alexandru Sturdza, pe care-l rupse din ligă, și de Conachi ³.

Și mai departe conflictul va continua cu acei boieri mari cari nu putuseră fi exilați sau trimeși la țară. Avem actul prin care Constantin Canta, Costachi Roset, Petrachi Sturdza, care fusese până atunci principalul sprijin al rudei sale, Alexandru Sturdza și Buhuș Hatman declarând că n'au fost ascultați, înoiesc vechea lor ligă; se prevedea că, în cas de părăsire în fața prigonirilor, a vre unuia din ei, ceilalți să aibă dreptul de a vădi această înțelegere secretă ⁴.

Domnul se adreseă la Poartă, unde avea sprijinul lui Reis-Efendi, cerând să i se dea ordinul de a stăpâni cu forța pe nemulțămiiți, și acest « zapt-firman », prin care se îngăduia, ca supt Fanarioți, exilarea peste Dunăre a conspiratorilor, îi era acuma în mână prin Iunie 1824.

El fu cetit în Adunarea Obștească, firește improvisată, și după aceia Sturdza ținu cuvântarea păstrată în paginile « Istoriei Moldovei » de Manolachi Drăghici, fiul acelui Iordachi care avea atunci cea mai mare influență la Domnie: « Pronia ridicându-mă la această treaptă înaltă, de unde eram mai mic între d-voastră, a vă stăpâni, eu n'am întrebuițat nici mărirea, nici asprimea Grecilor, socotind a vă dobândi dragostea prin blândeță, dar m'am amăgit, că bunătatea mea v'au făcut a vă uita datoriile ce vă supun Scaunului acestuia, pe care șăd eu astăzi. Aduceți-vă aminte că noi l-am pierdut prin intri-

¹ Drăghici, *o. c.*, II, pp. 170 1.

² Iorga, Hurmuzaki, X, pp. 610 1, no. LIV.

³ Drăghici, *o. c.*, II, p. 169.

⁴ Iorga, Hurmuzaki, X, p. 596, no. XLII.

gile noastre și prin goana unul asupra altuia, de l-au stăpânit străinii atâția ani, și Dumnezeu s'au milostivit a ni-l dăruî iarăși precum l-am avut. Ce voiți acum să mai faceți? Să-l pierdeți, ca să ajungem mai rău poate de cum am fost, în mâ-nile cine știe a căror străini din lume? Fanarioșii, acei ce vă plăcea' unora din d-voastră nu mai sânt, nu pot să fie. Drept aceia vom lua măsuri domnești, întrebuițând topuzul și sabia, semnele împărătești care mi le-au dat Sultanul spre înfrânarea celor neînțelepți, și veți cunoaște de astăzi că are cine a vă stăpâni ».

Frumoase cuvinte, pe care de sigur că simplul boier de odinioară nu le-ar fi putut găsi însuși. Ele se lămuresc însă prin nota povestitorului: « acest cuvânt l-am găsit la Comisul Ioan Tăutul, secretarul lui Ioan Voevod Sturdza, până a nu se duce la Țarigrad »¹, unde, am văzut că el fu așezat pe lângă fiul domnesc, pentru a cărui bună creștere îi mulțămii apoi Domnul cu biletul de însăși mâna sa².

Unul din complotiști, Balș Ciuntu, răspunse dârz: « Așa să faci, Măria Ta ». Se cerură pașapoarte pentru emigrare, și ele fură refuzate cu toată hotărîrea. Patruzeci de căruțe trimeseră pe cei bănuîți la mănăstiri sau peste Dunăre, pe câțiva și numai la moșiile lor.

Deci, când fu vorba de o nouă contribuție, boierii și Mitropolitul, care întrebuiță atunci și excomunicarea, se opuseră și se *află, de atunci, existența unui proiect de Constituție care anula slăpânirea de fapt a marii boierimi*³.

De aici înainte Domnul indigen căută să se impuie și prin fast. « Iubia gala domnească preste măsură, pentru care niciodată nu s'au văzut să iasă din curte fără șase cai la caretă și după asfințitul soarelui fără șase masalari ca să lumineze escorta sa »⁴.

Pentru grupul de boieri mai mici, pe cari ceilalți îi priviau și mai departe ca pe niște tulburători și învrăjbitori de suflete, ca pe niște revoluționari periculoși, cari ar fi urmat exemplul

¹ Drăghici, *o. c.*, II, pp. 167-8.

² Iordăchescu, *l. c.*

³ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 699-700.

⁴ Drăghici, *o. c.*, II, p. 171.

carbonarilor din Apus, «cărvunarii», în româno-grecesca timpului, erau de o potrivă adversari și marii boieri din Basarabia, și cei din Bucovina, și cei din Suceava, arătați cândva de Bucșănescu ca fiind, totuși, neconțenit în legătură cu Turcii, pentru alte scopuri¹.

Nu mai era vorba la dâșșii de Statul fanariot, ținându-se cu simple ordonanțe domnești, schimbându-se de la o stăpânire la alta și mărgenindu-se, după obiceiul turcesc, în domeniul restrâns al măsurilor edilitare și de ordine. Se căuta a se face «Statul» cel nou, după modelul frances. În forma pe care o căpătără aceste năzuinți după ce, de la Constantinopol, unde era grecească se socotia isprăvită, se ceru să se arăte prin «arz-magzaruri», prin plângeri politice, dorințele țării, se stabiliau, deocamdată, căci o mai largă «Constituție» era pusă în vedere pentru mai târziu, aceste puncte de căpetenie, ca basă pentru acest «Stat național». Imperiul Otoman e privit numai ca un ocrotitor. supt a căruia «umbră» a trăit un popor. o nație, un «norod al Moldovei», care și-a avut libertatea. autonomia, legile, Domnul. Aceste vechi «drepturi» vor trebui deci să fie păstrate întregi; rangurile boierești, rosturile militare, — înlăturându-se Arnăuții, ca și negoțul, lucrarea pământului, Evreii fiind opriți de la orânzi și de la velnițe, cum li se refușă dreptul de a vinde în oraș carne la creștini—, vor fi păstrate numai pentru membrii acestui «norod», stăpân în țara sa; cel mult s'ar putea primi alături aceia dintre străini cari ar fi luat în căsătorie Moldovence, ar fi stat în țară zece ani, și încă numai dacă e în interesul Statului.

Domnul va fi ales, dar nu de întregul «norod», ci numai de cler, adecă de cel înalt, și de boierime, fără osebire, de o boierime care însă nu-și trece situația dintr'o generație în alta. El, stăpân doar pe Curtea sa, va governa însă pe basa separației puterilor, ca în doctrina lui Montesquieu; nu numai în ce privește legile, care nu pleacă de la dâșșul, dar și pentru sim-

¹ Erbiceanu, *o. c.*, p. 153. Bucșănescu era cel care credea că, ascultând de Țar, s'ar putea păstra și legăturile cu Turcii. Aceasta de și se aștepta la un războiu ruso-turc, de unde vor ieși apoi «pronomiile» țării; *ibid.*, p. 154, no. 1. Invinuirile lui contra «Agarenilor»; *ibid.*, p. 162. Zelul pentru creștinătate; *ibid.*, p. 164.

plele măsuri de cârmuire, el va trebui să ție samă de părerile aceluia « Sfat » al zisului « norod », care e un fel de Adunare Națională, fie și numai a unei singure clase. În Adunare intră de drept clerul, membrii dicasteriilor judecătorești și un număr de aleși ai Ținuturilor și ai Capitalei.

În această represintare a țării se fac legile, se votează cheltuielile, pe baza unui nou sistem, de statornicire a dărilor, se ieau măsuri de gospodărie, se hotărăște rostul școlilor¹, care vor fi naționale, dar nu fără predarea limbilor străine; însă, în același timp. *se aleg tot acolo funcționarii*, cu lefi fixe, ale căror îndatoriri sânt numai anuale.

Reforma s'ar întinde și asupra tribunalelor, care vor pronunța sentințe supuse dreptului de apel, dar fără ca un Domn nou să poată relua, ca în trecut, cercetarea unei afaceri odată isprăvite. Ea cuprinde și finanțele, cu deosebite Case, care se unesc în aceia a « așezămintelor patriei » (punctul 45).

Dar peste aceste reglementări precise se întinde teoria proclamată în Parisul de la 1789. Se prevede libertatea, și cea religioasă, libertatea oricărei ocupații, cu sfărâmarea breslelor, egalitatea înaintea legii, respectul proprietății (se asigură plata expropriierilor) și al onoarei, fără deosebire de clasă, interzicându-se arestările arbitrare și osebindu-se prevenția de închisoare, recomandându-se apoi, după ideile lui Beccaria, un tratament blând pentru aceia cari n'au fost condamnați. Responsabilitatea agenților Statului întregă se ridică până la Domn².

Timp de șase ani, istoria Moldovei va fi formată din lupta unei părți dintre boieri pentru alcătuirea noului Stat și din aceia a exilaților de bună voie contra Domnului pe care nu voiau să-l admită.

Când, după neconținutele silinți ale diplomației rusești, care voia să prelungească discuțiile cu Divanul până în mo-

¹ Se prevede și întemeierea unei Imprimerii a Statului.

² Xenopol, *Primul proiect de Constituțiune a Moldovei din 1822, Originile partidului conservator și al celui liberal*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XX (1891). Cf. D. V. Barnoschi, *Originile democrației române, « Cărvunarii »*, *Constituția Moldovei de la 1822*, Iași 1922; Iorga, în *Revue hist. du S.-E. eur.*, XI (1934), p. 81 și urm.

mentul când situația generală europeană ar îngădui deslănțuirea unui războiu pe care unii din jurul Țarului pacific Alexandru îl doriau de fapt, trebui să se ajungă, peste împotrivirea Turcilor, temători de o nouă izbucnire a mișcării eteriste, la retragerea trupelor rămase în țările noastre, și *se ceru chezășia boierilor că nu se va înlâmpla nimic*, avântul spre reforme se produse din nou, în cercuri mai largi și cu mai multă putere ¹.

Mai de'nainte un alt membru al familiei Sturdza, un văr al Domnului, Logofătul Dumitrachi, care se întorsese în țară, el singur dintre pribegi, împreună cu Balș, zis Ciuntu ², redactă astfel un proiect de organizare *republican*. El se potrivește cu temperamentul mândru și pornit al aceluia care, însărcinat la 1826, din cauza capacității sale, să alcătuiască o presintare generală pentru Poartă, care o dorise, a situației financiare, ceru ca întâiu să i se aducă la cunoștință întregul mecanism financiar al țării, și, cum aceasta i s'a refuzat, nu voi să se supuie stăruitorului îndemn al cârmuitorului ³. Devotat Turcilor, el se va feri să iea parte în 1827 la demonstrațiile rusofililor cu prilejul trecerii diplomatului rus de Ribeaupierre ⁴. Cum, ceva mai târziu, era Vornic ⁵, trebuie să se admită că proiectul e înainte de anul mării schimbări, cu sfârșitul experienței lui Ioan Sandu Voevod, 1828.

În proiect sânt lucruri care amintesc arzul «ciocoilor», mai ales în ce privește rolul deosebitelor Divanuri. Căci totul se face prin ele în republica «aristo-democraticească» a acestui om de centru: Marele «Divan» de cinsprezece boieri aleși pe viață; Divanul «pravelnicesc» (Parlament), de alți cinsprezece, dar și din boierimea de a doua și a treia clasă, și Divanul «de jos», financiar, de patruzeci și opt membri, și mai tineri, chiar neboieri, aleși pe două trepte în fiecare județ, începând de la sate. Acest al treilea Divan, care și el se adună de două ori pe an, are o largă inițiativă în ce privește chemarea și prelungirea

¹ Ca un început e a se considera bucata tipărită în Erbiceanu, *o. c.*, pp. 391-2.

² Iorga, Hurmuzaki, X, p. 195, no. CCLXV.

³ *Ibid.*, p. 339, no. CCCCII.

⁴ *Ibid.*, p. 413, no. CCCXCXVII.

⁵ *Ibid.*, p. 611, no. LIV.

scsiunilor, dar numai cel d'întăiu delegă comisiuni de câte trei « veliți », în mâna cărora e toată administrația. Se prevăd măsuri pentru sănătatea publică, bunele moravuri, instrucția fetelor, creșterea copiilor săraci ¹.

Orice alte planuri constituționale trebuie să fie așezate în același moment, *înainte de acelea care porniră de la garanția prelină de Turci*. Ele nu se deosebesc esențial de același arz al « cărvunurilor », afară, bine înțeles, de acela, strict aristocratic, care pune alături de Domn numai un Consiliu ales din șase sau opt familii mari, cerând să nu se mai îngăduie pe lângă « șliu-tele și ispititele familii », la care se adaugă doar și « acei cu șliință și praxis » acei « netrebniți și de neam prost și fără moșie sau altă stare » ².

Dar în raport cu acea chezășie cerută țării întregi fără deosebire de clase e propunerea lui Iordachi Roset Roznovanu, cum am văzut, șeful rusofililor și acela care primi cu o deosebită simpatie pe Ribeaupierre. Având în vedere înainte de orice o basă economică agricolă, în care stăpânii de moșii, lepădându-se de scutelnici și « breslași », ar fi fost scutiți de orice amestec al Statului, putând astfel să îndoiască producția, acest puternic și influent boier, căruia-i păsa puțin că Moldova are un Domn. nu prevede numai egalitatea fiscală, ci urmărește prin ea « legătura cea obștească a toate stările locuitorilor, *legătura naționalicească* »: cum « așezământul » privește de o potrivă toate categoriile sociale, « de la cel mai mic, de la cel mai sărac țăran și până la cel mai mare și mai puternic din boieri », « toți vor avè a striga la orice ispitire din potrivă, toți vor avè a ține lucrul cu de o potrivă stăruire, și *cine va pulè alunci să biruiască neamul unit și să-i surpe dreplatea?* » ³

Era deci o încercare de a solidarisa întreaga societate moldovenească. Se va vedea, cercelându-se raporturile Domnului, sfătuit până atunci de Iordachi Drăghici, devenit Mare Vornic. că acest punct de vedere nu fu primit, ci, din potrivă, Sturdza

¹ Codrescu, *Uricariul*, IV, p. 281 și urm.

² Al. Russo, *Scrieri*, ed. P. V. Haneș, pp. 117-20.

³ Xenopol, în *Arh. soc. și lit. din Iași*, IX, pp. 603-5.

Fig. 35. — Ioan Sandu Sturdza, Domn al Moldovei.

căută să atragă de partea lui boierimea, scutind-o întreagă de orice impositie.

Bucuroși că li se recunoaște *dreptul de « a-și păzi singuri țara »*, ceia ce « este a fi un Stat însămnat », boierii din Iunie 1824 își dau samă că pentru a se alcătui o miliție supusă și sigură trebuie ca « dregătoriile noastre să fie puse în bună orânduială, ca să lucreze după pravilele hotărâte », cu « pravile politicești făcute de-a dreptul spre privirea binelui opștesc », « în limba locului și potrivite cu înțelepciunea », și anume începând cu « pravilele cele de temelie, *lois fondamentales*, care cuprind trupul și ființa țării, forma ocârmuirii, chipul cu care lucrează puterea opștiască, cum este și pe aiurea », în « alte Staturi bine-ocârmuite » unde funcționează un « Sănat », care « înfățoșază națiia, adecă țâne locul ei », cu dreptul de a controla și îndemna pe Domn care, el, lucrează numai împreună cu această represintanță a « nației ». Și se afirmă că « a fi și la noi asămenea nu este o iznoavă noă, căci am avut și avem Opștiască Adunare, care înfățoșază națiia, țâne locul ei și lucrează din partea sa ». Va trebui să se osebească și cele trei Puteri în Stat.

Domnul să represinte o dinastie, dar situația lui să fie mărgenită la drepturile Adunării; nu va mai avea la dispoziție toate veniturile țării, ci numai ce formează dotația sa, « veniturile Domniei » singure. Așa numai, printr'o complectă prefacere a vieții politice, s'ar putea « să ne alcătuim un Stat care să înceapă a figurarisi printre altele », chiar un *Stat stăpânitoriu, precum au fost, după privilegiile cele vechi a țării, adică alârnat cu adevăral și birnic, dar de sine stăpânitoriu, cu pravili și cu pulerea sa întru toate ale țării* », cu « temeieri și rezon », ceia ce ar fi « de o simțitoare slavă pentru nația noastră și temelii de slavă urmașilor »¹.

În sfârșit, de pe urma stăruinților făcute de Puterile care vroiau să împiedece războiul dintre Ruși și Turci pentru acea

¹ Iorga, Hurmuzaki, X, pp. 591-6, no. XL; cf. *Acte și fragm.*, II, pp. 699-700. Pentru presupusul complot al Grecilor Seka-Desila; Iorga, Hurmuzaki, X, pp. 350, 351-2, n-le CCCCXVII-VIII; p. 357, no. CCCCXXVIII. Fură arestați pentru aceasta, un moment, Alexandru și Constantin Mavrocordat.

causă a Grecilor a cărei sprijinire însemna zguduirea principilor de la care se inspirase Sfânta Alianță, se ajunsese la încheierea Convenției de la Acherman (Cetatea-Albă) (7 Octombrie 1826), prin care, hotărându-se și situația noii Serbii, se întăreau privilegiile țărilor românești.

Prevederea că ele vor fi cârmuite de Domni aleși cari nu se vor putea schimba timp de șapte ani și vor lucra cu Divanurile nu corespundea dorinții de monarhie ereditară care fusese manifestată de o parte din boierimea Moldovei, *dar această măsură deriva și ea, ca și atâtea din cele cuprinse în hătișerifuri anterioare, din îndelungatele, continuele slăruinți făcute de clasa superioară a Românilor pentru ieșirea din lumea abuzurilor îngrămadite de-a lungul a trei secole.*

De la hătișeriful din 1827¹ pleacă acum alte proiecte de viitor, în care e vorba de alegerea viitorului Domn și de redactarea aceluși «regulament», cu caracter de Constituție pe care-l impuseseră la Acherman, Rușii.

Un număr de boieri se leagă, încă de la începutul acestui an 1827, să nu aleagă decât pe acela care «va fi supus și neclintit împlinitor tuturor rânduelilor și așezământurilor»: *un constituționalism moldovenesc se afirmă astfel.*

Alt memoriu pornește de la ideea că la Acherman s'a recunoscut un «corp de Stat» «în sistima boierească»². Un al treilea se sprijină tot pe sistemul «stărilor» (*États*). Domnul e foarte scăzut în această concepție. I se cere «o oarbă supuneri la pravilile și obiceiurile pământeste, o neclătită urmare pe legiuiri, voe dată în scris de a fi tras în giudecată și lepădat de cè împotrivă urmari, pe hotărîre de a întrebuița în opștești bunătăți, precum poduri, cișmele iproci, pe tot anul a cince parte din ale Domnii venitori». Totul se va face în scris, cu întrebarea și voia oligarhilor.

În sfârșit, o altă redacție, de un grup de tineri, cari nu putură culege iscălituri, plecând și ei de la ideea că prin Convenție

¹ Depunerea lui la Mitropolie; Erbiceanu, *o. c.*, p. 428 și urm. Convenția și hătișeriful din primăvara anului 1827, în D. A. și D. C. Sturdza, *o. c.*, I, p. 310 și urm.

² Iorga, Hurmuzaki, X, pp. 605-7, no. LI.

se admite « săstima boirimii în trup a Statului, *en corps d'État* », se îndreaptă împotriva drepturilor usurpate de Vistierie de la « Sfatul Divanului obșlesc ». Se prevede o adunare săptămânală pentru apărarea acestor drepturi.

Dar, în acest ajun al părăsirii rosturilor sale, Sturdza renunță și la sprijinul ce-l găsisese până atunci în oamenii noi și la acel proiect de Constituție care ajunsese în podul Consulatului, restabilit, al Rusiei la Iași. El încuviința acea anaforă a boierimii mari, întoarsă acasă, prin care ea, urmând îndemnurilor venite de la șeful intelectual al conservatorilor rusofili, Mihai Sturdza, *admitea ca aristocrația, restabilă, să se bucure de toate onorurile și avantajile, de și refusa și aportul ei fiscal și orice amestec în moștile ei*¹.

Față de atât de marele boier care fusese Grigore-Vodă Ghica nu putea să se încerce aceiași atitudine desprețuitoare ca față de fostul Spătar al lui Mihai Suțu și ispravnic de Bacău. Dar partidele nu lipsiră nici aici, în fruntea celor două grupări muntene așezându-se imediat Bărbuceanu Văcărescu și Constantin Bălăceanu². Pe lângă cel d'întâiu se aflau primii căftăniți, Matache Racoviță, Istrate Crețulescu, Nae Golescu, Constantin Câmpineanu, abia sosit din Ardeal, și Tache Ralet³, precum și micul boier oltean ridicat la rangul de Logofăt al Țării-de-jos, Constantin Bibescu⁴. Urmară numirile lui Fotachi și Ioniță Știrbei Drăgănescu și altora mai mărunți⁵. Domnul nu se lipsi nici de ajutorul lui Nestor⁶.

Dar în Țara-Românească nu se observă după 1822 aceiași frământare de idei ca la Moldoveni. Boierii rămân în parte

¹ Codrescu, *Uricariul*, II, p. 199 și urm. Impacarea cu Dimitrie Ghica și punerea în discuție a influenței lui Draghici; Iorga, în Hurmuzaki, X, p. 358, no. CCCCXXX.

² Iorga, Hurmuzaki, X, p. 185, no. CCLIII. Ciudatul zvon din 1826 că Sturdza ar avea să treacă la București e dat de ginerele lui Grigore Ghica; *ibid.*, p. 345, no. CCCCXI.

³ Pentru un « partid grecesc » *ibid.*, p. 204.

⁴ *Ibid.*, pp. 189–90, no. CCLIX.

⁵ *Ibid.*, p. 194, no. CCLXIV.

⁶ *Ibid.*, p. 263, no. CCCXLIV. Alte schimbări; *ibid.*, p. 268.

dincolo de hotar¹ până la iscălirea convenției de la Acher-man, cu Mitropolitul și Ilarion de Argeș, cu Alexandru Filipescu Vulpe, ocrotitorul lui Tudor, cu Alexandru Racoviță și Dinicu Golescu², boierul cu mintea deschisă pentru întrebările și nevoile vremii, care va străbate Europa până în Geneva, unde-și va da la învățătură fiii, culegând în drum îndemnuri, nu numai către marile prefaceri materiale, ca în această lume apuseană, dar și către un alt fel de a trata clasele de temeiu pe care se sprijină societatea³.

Dar Pașa de Silistra făcea să se aresteze trei Racovițești⁴ și marele uneltitor cu Rușii, Vellarà, alcătuitor de proiecte în care alături de credința față de Rusia e și spiritul revoluționar față de «oblăduitorii» de pe vremuri⁵, și agentul austriac ceru Domnului cu cea mai mare hotărîre liberarea lui⁶: Vellarà fu dus la Eschi-Zagra, în Balcani. Era momentul când un grup de eteriști se aduna la Cobolța, în Basarabia, cu gândul de a năvăli peste Prut, complot care căpătă la Constantinopol dimensiuni fantastice⁷.

¹ Plângeri ale lor la Ruși și în N. Hodoș, Hurmuzaki, XVI, p. 1051 și urm. Pentru unele reforme, Filitti, *Frământările*, pp. 127-8.

² Iorga, Hurmuzaki, X, p. 599, no. XLV.

³ V. pentru ideile lui, Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XIX-lea*, I, p. 87 și urm.

⁴ Iorga, Hurmuzaki, X și N. Hodoș, Hurmuzaki, XVI, an. 1824.

⁵ Filitti, în *Arch. Olt.*, X (1931), pp. 257-8; Vârtosu, 1821, pp. 212-6.

⁶ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 666 și urm.; Hurmuzaki, X, pp. 580-1. Cf. Lungu, *Les Grandes Puissances et les Principautés roumaines de 1821 à 1826*, în *Mélanges de l'École Roum. en France*, 1934, partea a 2-a, p. 112 și urm. Scrisori ale ambasadorului engles către Grigore-Vodă Ghica; Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 682-3, 685-6. Ultimul Divan al Moldovei (1827), și cu Alecu Callimachi; *ibid.*, p. 402, no. CCCXCII. Conachi la Afacerile Străine; *ibid.*, p. 109, no. CCCXCIV.

⁷ Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 668-71; Hurmuzaki, X, p. 234, no. CCCIV.—Sturdza dă la 1823 «anaforaua clironomului»; Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 432, no. 1199. Apoi «cărțile» «slujbașilor goștinari» și «slujbașilor vădrari»; *ibid.*, p. 446, n-le 1226-7. Și «ponturile pentru arendare»; *ibid.*, p. 447, no. 1230. Se publică la 1826 și *Condica criminalicească*; *ibid.*, pp. 486-8, no. 1272. Ediție nouă, cu procedura, de d. Șt. Berechet, Chișinău, 1928. La 1827, cartea către goștinari și o «întărire de anaforă», cu conținut general juridic; Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 561-2, n-le 1332-3.

Ghica avu curajul să înlocuiască pe membrii clerului înalt cari nu voiau să știe de dânsul. Astfel ajunse episcop de Argeș un Grigorie. La Mitropolie se așază omonimul acestuia, până atunci simplu călugăraș la Căldărușani, care nu e decât luminătorul și harnicul ajutător al lui Gherontie la traducerea cărților de înaltă teologie (Ianuar 1823) ¹.

Dar aceste măsuri nu fură de ajuns pentru o stabilire de ordine. Întăiu boierul Jianu, care făcuse, ani de zile, supt Greci o haiducie *sui generis*, părea că revine la dânsa, asociindu-și pe un frate al lui bimbașa Sava și pe fostul comandant de Arnăuți, Frangule,— de a cărui acțiune, alături de Iordachi Filipescu, va fi vorba în Decembre 1827 ², însă, arestat, el deveni cârcerदार, șef al jandarmeriei pentru Oltenia încă nesigură ³. In ce privește pe boieri, fostul Ban Nenciulescu fu închis la Snagov, Cocrăscu la Plumbuita, iar Mihăiță Filipescu trimis tocmai la Tismana (Iunie 1823) ⁴: erau boieri din partidul veșnic nesupușului Bălăceanu, care lucra cu Goleștii și chiar cu Constantin Belu ⁵, «covrigarul cușovlah» ⁶. Aceasta pe vremea când Domnul Moldovei ridica buzduganul asupra opoziției sale.

Ghica ajunse în Maiu 1825 la împăcarea cu Bălăceanu, căruia-i dădu Bănia ⁷, dar ascunsa luptă de pamflete urmă și mai departe ⁸.

¹ Hurmuzaki, X, pp. 209 10, no. CCLXXXII. E presintat ca ucenic al Grecului Nectarie, predecesorul lui Dionisie. Pentru sentimentele lui anti-grecești, *ibid.*, p. 247, no. CCCXXIII. Cartea contra Armenilor; *ibid.*, pp. 279 80, no. CCCLXI. V. Iorga, *Ist. Bis.*, II.

² Iorga, Hurmuzaki, X, pp. 437 9.

³ *Ibid.*, p. 222 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 229 și urm. Iancu și Istrate Știrbei Drăgănescu fură și ei disgrațiați; *ibid.*, p. 230.

⁵ Iorga, Hurmuzaki, X, p. 231, no. CCC.

⁶ *Ibid.*, p. 254, no. CCCXXI. Exilarea lui Lenș, «primul favorit»; *ibid.*, p. 281, no. CCCLXII; pp. 287 8, no. CCCLXVIII. Despărțirea de Văcărescu; *ibid.*, pp. 311 2, no. CCCLXXXII. V. și *ibid.*, pp. 273-4, 282 3, no. CCCLXIII. Revin îndată Șerban Grădișteanu, Nicolae Văcărescu; Filitti, *Frământările*, pp. 126 7. Alexandru Nenciulescu ca Ban oltean; Iorga, *Studii și doc.*, VIII, pp. 161-2, no. 194.

⁷ Iorga, Hurmuzaki, X, pp. 322 3, no. CCCLXXXIX.

⁸ *Ibid.*, pp. 326 8.

Domnul, căruia i se făgăduiau ciomegele a « peste 7.000 de conjurați » la 1825 ¹, avu să înfrunte, în 1826, o încercare de răscoală olteană după modelul aceleia a lui Tudor. Un Simion, din Cerneți, apoi un Ghiță Cuțuiu, cari ar fi avut și legături cu unii dintre boieri,— se rostia și numele lui « bașboier » Brâncoveanu ²—, nu merseră însă nici până la primii pași,— o luptă la mănăstirea Motrului, o închidere la Topolnița,— ai unei conspirații pentru care ei se suiră în spânzurătoare ³.

Rămase numai opoziția boierească, în fruntea căreia se așezară oameni de îndrăzneala unui Constantin Bălăceanu și unui Iordachi Golescu ⁴, partizani ai Domniei constituționale: cu ei erau toți Filipeștii, până la *frondeurul* veșnic, Mihăiță, apoi Dinicu Golescu, episcopul Gherasim de la Buzău. *Perspectiva isprăvirii Domniei seplenale li creștea speranțele* ⁵.

Pe când, față de lipsa fruntașilor boierimii, Domnul ajunsese, la început, a lua și unii oameni de-ai lui Caragea, ca Belu, ori străini de origine ca Lenș, « ciocoi », ca Trăsnea ⁶, apoi, dintre boierii mai însemnați, pe Barbu Văcărescu, Constantin Crețulescu, Mihăiță Filipescu, Scarlat Mihăilescu ⁷, la boierii rămași peste hotar, cari se legaseră într' « o adevărată și veșnică unire statornică, pe temeuri bune spre binele patriei », se adaugă și unii boieri de treptele inferioare, cari cred că pot vorbi și în numele « stărilor de mai jos, frați ai noștri compatrioți, locuitori din toate orașele și județele țării », alcătuindu-se astfel « tot trupul neamului »: « izbăvirea de cele rele și întemeierea fericirii neamului românesc nu spânzură numai în voința celor de treapta întâi . . . , trebuie unire între toți fiii

¹ *Ibid.*, p. 327.

² Se vorbia și de Machedonschi; *ibid.*, p. 363, no. CCCXXXVI.

³ *Ibid.*, pp. 361–5, 371 2, p. 388, no. CCCCLXXV. Cf. și Vărtosu, 1821, p. 222 și urm. Brâncoveanu revine numai după încheierea Convenției.

⁴ N. Bănescu, *o. c.*, pp. 65–7, 213.

⁵ O măsură de reformă, la Munteni, e aceia care adaugă la « Pravilă » în ce privește pe clăcași. V. Filitti, *Frământările*; Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 432, n-le 497 8. Cf. și « Cartea pentru iertarea dărilor », după prevederile actului de la Acherman; *ibid.*, p. 560, no. 1331.

⁶ Iorga, Hurmuzaki, X, p. 254. V. mai sus p. 307.

⁷ *Ibid.*, X, tabla, la aceste nume.

patriei », și se propune o adunare de deputați ieșiți din votul obștilor « județene », pentru a da « pravila » ce se dorește ¹. Și s'a semnalat ² un alt pamflet, care lovește dârz în « blagorodnicii » sprijiniți pe « moștenire » sau pe « hărăzire », cari-și cred orice îngăduit față de « cel mai mic patriot » ³. Nu lipsește pitorescul expresiilor, ca în scrierile anonime contra regimului lui Caragea, dar aceste alcătuiuri sânt pe linia mai veche a lui Zilot Românul.

Comitetul pentru alcătuirea « regulamentului » cuprindea pe Brâncoveanu, Băleanu, Filipescu-Vulpe și ruda lui, Iordachi, pe tânărul Ștefan Bălăceanu, pe Constantin Câmpineanu și chiar pe Vellară. Ghica adunase deci în jurul său pe dușmanii cei mai hotărâți ai Domniei sale ⁴.

Dar, îndată după înțelegerea dintre Turci și Ruși, intrigile acestora din urmă reîncepură. Înainte de apariția meteorică a Francesului de origine Ribeaupierre, căruia Sturdza-i va face o măreață primire, iar, la București, Iancu Văcărescu se luptă cu nepotul lui Brâncoveanu, Gheorghe Bibescu, pentru onoarea de a-i face discursul ⁵, cu un banchet la care o inscripție cuprindea « Excellentissimo d. d. Ribeaupierre Valachia grata », și cu un bal cum nu mai văzuse Iașul, trecu, pentru a restabili represintanța imperială la Constantinopol, Grecul, de origine probabil bulgară (de la Mincu), Minciaky ⁶.

Alături de agitația diplomatică apăreau acum agenții și spionii. Sturdza trebui să silească la plecare pe un ofițer rus, de origine italiană, Liprandi ⁷, pe care-l va găsi apoi în fruntea trupei-

¹ Filitti, în *Arh. Olt.*, X (1931), p. 258; Vărtosu, 1821, pp. 205-10.

² Filitti, *Frământările*, pp. 122-3.

³ Filitti, în *Arh. Olt.*, X (1931), p. 258; Vărtosu, 1821, pp. 161-7. Cf. Filitti, în *Viața Rom.*, Novembre 1922, pp. 177-9, 183 4, 190-1.

⁴ Iorga, *Hurmuzaki*, X, p. 399.

⁵ Filitti, *Frământările*. Dar v. și Iorga, *Hurmuzaki*, X, pp. 431-2 (care nu pomeneste pe primii doi și pe cei din urmă). Schimbări de boieri, pp. 422-3, no. DLX.

⁶ Iorga, *Acte și fragm.*, II, p. 686 și urm.; *Hurmuzaki*, X, p. 391 și urm.

⁷ El a scris și Memorii, care s'au publicat fără a fi fost încă întrebuințate.

lor împărătești, când, supt noul Țar, de ofensivă necruțătoare, candidat la Impărăția Orientului, ele trecură Prutul în 1828, după ce, în lupta navală, nevroită, de la Navarino, flotele unite ale Rusiei, Angliei și Franciei, venite ca să împiedece debarcarea, contra revoluției grecești, a infanteriștilor de sistem european ai vice-regelui Egiptului, Mehmed-Ali, corăbiile Sultanului fuseseră coborîte în fundul Mării.

CAPITOLUL IV

Mișcarea literară până la 1828

În Moldova ca și în Țara-Românească nu se găsește în toate acele agitații niciun amestec al intelectualilor.

Conachi, ale cărui scrisori din acest timp ni s'au păstrat, nu caută a se manifesta prin nimic. Spiritul voltairian al lui Beldiman se cheltuește în caricatura eteriștilor, la care amestecă plângeri asupra «tragodiei» țării¹. Asachi era încă foarte tânăr, și Bucșănescu, vorbind de o însărcinare a mitropolitului Veniamin către dânsul, spune că nu s'a putut afla, cu toate ostenele repetate, «fiul părintelui arhimandritului Leon»². El era bănuțit chiar că spionează pe lângă Mitropolit în folosul grupului de boieri de la Suceava³.

Numai când Ioniță Sturdza devine Domn al Moldovei, Beldiman, care-și propune să povestească în prosă o Domnie națională, află, vorbind ca în numele a toată «nația Moldovei», cuvinte calde pentru era cea nouă, în care nu vor fi sfetnici străini, nu va fi jaful fanariot, cu Vistiernicul asociat al lui Vodă, nesațul acestuia,

Căci un fiu pe a sa maică nu poate a impila.

Ioan-Vodă, care nu-și va îmbogăți rudele, ci va cârmui cu buni boieri bătrâni,

Nu-i de acei ce în pufuri și desmerdări a născut:
El știe ce-i sărăcia, necazul celui lipsit.

¹ Iorga, Hurmuzaki, X, pp. 398-400.

² Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 155, no. 1.

³ «Oare părintele Asachi nu are vre-un fiu care cercetează?», scrie Sandu Sturdza; *ibid.*, p. 182, no. 1.

Cei săraci și cei nemernici, la el vor afla liman,
El s'a arăta părinte orișicărui sărăman ¹.

Și el vestește « veacul cel de aur »:

Mult ai suferit, Moldovo, dar de-acum te-ai răcorit:
Cea mai multă fericire, să văd un fiu al tău Domn.

Conachi va lăuda, glorifica aceeași revoluție națională și Asachi-i va consacra una dintre cele mai nobile ode ale începuturilor sale poetice. În Iașul câțva timp fără alte tipărituri decât ale proclamațiilor ², doar cu câte o publicație bisericească ³, apărură această « odă către neamul Moldaviei pentru întoarcerea privilegiilor sale și prăznuirea zilei 8 Octomvrie, întru carea s'au suit pre Scaunul Domniei prea-înălțatul, bine credinciosul și patriotul Domn Ioan Sandul Sturza Voevod » ⁴. Dar, în Moldova, contribuția literaturii la marea schimbare se opri aici.

Din parte-i, Grigore Ghica, blândul boier cucernic și gospodar al rosturilor țării, nu arată niciun interes deosebit învățăturilor sau scrisului din țara sa ⁵.

Din cercurile oamenilor de școală pleacă însă memorii ca acela care, scris în Muntenia, privește și pe « Români » și pe Moldoveni, amintind ce au făcut « Dachii » de pe vremuri, cu « craii lor pământeni », « cu pravile și obiceiuri ale pământului și cu putere ostășească de războiu », *origine pusă mai presus de cea de la Romani, care ar fi iscodilă de « străini »*; Grecii, atacați violent, sânt presințați ca foștii supuși ai Macedoniei și ai Romei. Istoria Românilor e apoi urmărită până la inchiuitul descălecat din « 1241 ». Cum e vorba de « Dachii » și de « Dachia », trebuie să ne gândim la ideile curente pe vremea școlilor înalte elenice, dar Domnia prin pământeni ar părea

¹ Pp. 431-2. Pentru moartea lui Beldiman, Erbiceanu, *o. c.*, p. 413, no. 2.

² Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 387-90.

³ *Ibid.*, p. 391, no. 1148.

⁴ *Ibid.*, n-1 următor.

⁵ Cf. Filitti, *Incerări de reforme în Muntenia sub Grigore-Vodă Ghica*, în *Conv. lit.*, 1906. Cf. și Filitti, *Frământările*, pp. 125-6. Insuficiența culturii lui Ghica, Iorga, Hurmuzaki, X, p. 188, no. CCLVI.

acum întemeiată ¹. Cum însă e vorba și de școala cea mare munleană, în care nu e «vre-un fiu de Românca, ci numai pui de vulpi și malaci de bivoli», trebuie să se admită o dată anterioară revoluției.

E vremea când de la studiile sale, Eufrosin Poteca, slab cercetător al Universității, cerea darea pe venit, pentru toate clasele, alegerea Domnului care să rămâie în legături cu «noro-dul», adevăratul suveran, o adunare cu delegați din județe, ieșiți dintr'un dublu scrutin ².

În această țară se întâlnesc, într'o formă literară mai înaltă, cu idei apusene neted exprimate, și, îndemnuri către un regim de libertate, unul democratic al «celor mai mulți», al «glotit-sului» sau, mai bine, al «tuturor de obște», nația fiind de aceeași valoare ca și oricare alta din «Europa». Definiția «patriei» e tradusă după vre una din cărțile de teorie a Apusului, ceia ce ar trimete la generația care-și făcea studiile în străinătate.

Un spirit studențesc apare astfel încă de atunci, care va avea o mare influență, timp de treizeci de ani, asupra dezvoltării societății românești.

Acest spirit studențesc, care e național și monarhic, se întâlnește și în toate corespondențele ce ni s'au păstrat. Astfel în scrisorile lui Constantin Brăiloiu, care, în Geneva lui Töpffer, unde-și făcea studiile, asista la ceremoniile școlare de solidaritate culturală republicană ale învățătorilor săi și se pătrundea de nobilele idei de moralitate, de iubire de oameni, mergând până la nedreptățiții oameni ai satelor ⁴. Tot așa la un Constantin Filipescu, din Paris, care stătea însă pe basa legăturii firești și îndatoririlor sociale și politice ale boierilor mari ⁵.

¹ Filitti, în *Arh. Olt.*, X (1931), pp. 254-5; Vărtosu, 1821, p. 187 și urm. Cf. Filitti, *Frământările*, pp. 112-4, 116-7.

² Bianu, în *Revista Nouă*, I, p. 429; *Bis. Ort.*, XXVIII, p. 1118; Episcopul Iacov Antonovici, în *Buletinul episcopiei Hușilor*, II, pp. 79-82; G. Dem. Teodorescu, *Viața și operele lui Eufrosin Poteca*, București, 1883.

³ Filitti, în *Arh. Olt.*, X (1931), pp. 255-7; Vărtosu, 1821, pp. 183-6, 197-202, 210-2. Cf. Filitti, *Frământările*, pp. 117-20.

⁴ Iorga, în *Hurmuzaki*, X, pp. 621-3 și nota 1.

⁵ Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie*, I, pp. 103, 244, 251, 254, 264-280; II, pp. 266-7.

Intelectualii munteni încercară și o grupare în 1826.

« Soțietatea literară » reunia boieri de țară, ca un Grigore Cantacuzino Măgureanu, un Dinicu Golescu, — care dădu programul, cu o ierarhie de școli: primare, normale, colegii, apoi teatru, ziar —, și chiar Greci de origine, ca un Constantin Manu.

La ei se adause ca realizator Ioan Eliad, ucenic al lui Lazăr, care, bolnav fără putință de îndreptare, plecase să moară la Avrigul nașterii sale. Fiul căpitanului Ilie, de unde acest nume de « Iliad », Târgoviștean din clasa boierimii celei mai de jos, crescuse în ascultarea poveștilor ciobănești și a cântecelor de țară, a cărțilelor bisericești și populare, într'o lume plină de trecut și bogată în glume, care-i puse pecetea pe suflet pentru o viață întreagă. Invățând singur franțuzește și italienește, el își însușise printr'o harnică lectură cunoștinți variate din care toată marea lui inteligență nu putu face niciodată o sintesă bine încheată și dezvoltată armonios. Fără vre-o cunoștință personală a lucrurilor din afară, de și i se menise și lui o bursă, de la care fu însă înlăturat, el trăi pe acest bogat și original fond indigen. Și, spirit vioiu, aplecat spre fapte, el fu încă de atunci un noroc pentru oricine voia să întreprindă, în orice domeniu al culturii, opera de creațiune.

În acest timp marele rol literar al Ardealului încetează ¹. Bob încearcă a opune lexicografilor cari lucrau alături de episcopia lui un Dicționar *« rumanesc, lateinesc si unguresc »*, într'o ortografie latinisantă, pe care-l dă, nu în tipografia sa, ci în a reformatorilor din Cluj ².

Mai multă activitate se cheltuiește în Banat, supt ocrotirea inspectorului cu nume sârbesc Uroș Nestorovici, care-și are în samă școlile din Buda, Timișoara, Caransebeș, Oradea, Bacica, Sirmia și Slavonia, și cele românești din Arad. În rândul întâiu urmează ostenele lui Diaconovici Loga, profesor de matematici încă de la 1812, dând și un manual, destinat și acelor Români cari învățau la școlile latinești și la cele sârbești din celelalte orașe ³.

¹ Cărți de gospodărie, Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, n-le 1191-2.

² *Ibid.*, pp. 391-4, no. 1150.

³ *Primii gramatici români bănățeni* (extras din *Foaia diecesană*), Caransebeș, 1923; Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 395-9, no. 1155. Se întâlnesc

În Buda, lipsită de un adevărat conducător, dar având ca « antreprenor » de publicații pe harnicul Zaharia Carcalechi, dintr'o familie aparținând Companiei grecești din Brașov ¹, doar preotul Ioan Teodorovici, de la biserica « greco-românească », păstrând, ca Bănățean, și o legătură cu Vârșețul, dă o traducere după « Istoria universală sau a toată lumea », partea despre Evrei, de Pavel Chenghelaț, arhimandritul mănăstirii bănățene a Sfântului Gheorghe, închinând-o patronului, Macedoneanul Atanase Grabovschi ², pe vremea când Mihail Boiagi publică o Gramatică grecească, dedicată altui patron din aceiași lume balcanică a Românilor, Ioan Cârjă. Cu cheltuiala aceluiași Grabovschi se tipărește cuvântarea ținută la îngroparea lui Naum Petrovici de un Toma Petrovici, « auzitoriul gheometriei » ³. Macedonenii aceștia țineau acolo și o școală româno-germană, — ca elevi, un Vasile Tomuța, un Gheorghe Grabovschi, fetele Maria Șcutari și Sofia Musico, adecă Mușicu ⁴ —, al cărui « sho-lasticesc fruct » cu « tinerimea romană » se înfățișează prin tipar după examenele din 1824 ⁵. În sfârșit, tot prin ocrotirea lui Grabovschi de Apadia, apar la 1827 *Scurtele învățăături* pentru școlari ale lui Ioan Tomici, protopopul de Caransebeș ⁶.

Iar Viena dă la 1826 Gramatica daco-română în latinește, întinsă și temeinică lucrare a teologului intern în acest oraș, Ioan Alexi, din diecesa lui Samuil Vulcan ⁷. De acolo vine la Blaj ca profesor acel Nicolae Maniu Montan, care dă la 1826

denumiri care n'au rămas: « fățești », « întorcătoare », « împrumtore », « stepănitore » cu terminul latin în față. Molnar dă un Dicționar germano-român și elemente în latinește de gramatică latină; *ibid.*, pp. 401-2, n-le 1158 9. O gramatică la Buda (a lui Clemens Andreas); *ibid.*, pp. 410 2, n-le 1178 9; v. și *ibid.*, p. 427, no. 1186. Alte cărți de școală, mai ales de la Buda; *ibid.*, pp. 402-3, no. 1162.

¹ La 1826 el arată că se află în « slujba cu tipărirea cărților românești în o tipografie din Buda, de patrusprezece ani »; *ibid.*, p. 1499, no. 1279. La început neîncurajat în țările libere, lucrurile s'au schimbat de curând supt influența « patrioților ».

² *Ibid.*, pp. 436-8, no. 1210.

³ *Ibid.*, p. 431, no. 1195.

⁴ *Ibid.*, p. 443, no. 1215.

⁵ *Ibid.*, p. 444, no. 1218.

⁶ *Ibid.*, pp. 554-6, no. 1326. Censor era Ioan Teodorovici.

⁷ *Ibid.*, pp. 482-4, no. 1266.

o curioasă « ortoepeie latină, latino-valahică, ungurească, germană și serbo-valahică »¹. În ea se duce lupta cu literele cirilice, introduse pentru a împiedeca unirea cu Roma și care au adus fatale urmări în « *toată Rumânia* », — întâia întrebuintare a numelui.

La 1826, Dinu Golescu publică la Buda noua ediție, adăugită, a *Pildelor filosofești*². Tot acolo și în același an, el tipărește și « Adunarea de tractaturi » între Ruși și Turci, în a cărei prefață se laudă foloasele aduse de noua cârmuire³, sentimente care se rostesc și în prefața la *Insemnarea călătoriei*, despre care se va vorbi aiurea⁴. Urmează *Elementele de filosofie morală* traduse de el din greceasca lui Neofit Vamva⁵.

Aici tipărește în același an Dinicu Golescu sau, în solemnă formă austriacă: Constantin Radovici din Golești, *Adunarea de pilde bisericești și filosofești, de întâmplări vrednice de mirare, de bune gândiri și bune neravuri, de fapte istoricești și anecdote*, din grecește (1826), nouă ediție a vechilor *Pilde filosofești*, dar traduse din nou după originalul pus la dispoziție de Ștefan Kommitas, pe care boierul muntean îl intitulează « dascălul său », adăugându-se altele din cartea francesă a lui H. Lemerre, tradusă de Alexandru Racoviță, ginerele lui Golescu, în grecește⁶.

Dar nici Dinicu Golescu, nici Poteca, traducând descrierea țărilor românești a lui Thomas Thornton, pe care o publică, la 1826, Carcalechi, nu puteau să aibă deosebitul spirit critic din prefață, asprimea de critică față de cârmuitorii unui neam pe care-l tratează ca « lupii cei turbați », necruțarea față de cler, afară de un Gherasim de Buzău, care se retrage la schit ca să nu mai vadă atâtea miserii, duișia pentru neamul cel

¹ *Ibid.*, pp. 507 11, no. 1281. Avea optzeci și șapte de școlari în prima clasă. Cf. O. Ghibu, *o. c.*, I, pp. 95 7.

² Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 489 91, no. 1274.

³ *Ibid.*, p. 491, no. 1275.

⁴ V. prefața, *ibid.*, pp. 492 3, no. 1276. Ed. Nerva Hodoș, București 1910 și în Biblioteca populara Socec; ediția P. V. Haneș, 1915. Tot la Buda se va tipări proiectul lui pentru școala de la Golești. Cf. Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, pp. 87 100.

⁵ Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 532 4, no. 1307.

⁶ *Ibid.*, pp. 490 1, no. 1274.

veșnic batjocurit ca «Țigării» și pândit spre peire de toți vecinii, ca și cunoștințele care-i îngăduie scriitorului a cita pe Peyssonnel, Carra, Montalbanus, generalul Baur, Cantemir, Leunclavius, Pouqueville, «Ciagit» (?), Chalkokondylas, Marsili, Wilkinson și necunoscutul altfel, Virmont. El recomandă cultură, moralitate și adevărata economie¹. Trebuie admis ca autor unul dintre studenții cei noi în străinătate, de felul lui Manolachi Băleanu.

În ce privește literatura, ar fi o mare nedreptate să se pomenescă alături de opera lui Asachi încercările versificate ale curiosului Bucovinean așezat la Iași, Daniil Scavinschi, căruia, pe lângă bucățile pomenite de Negruzzi în portretul care a popularizat pe acest înaintaș, i se datorește micul poem pentru nunta fiicii Domnului Moldovei, Elencu, cu viitorul urmaș al aceluși Grigore Ghica².

Mult mai presus ca valoare literară sânt versurile din acest timp ale lui Iancu Văcărescu: *Chibzuire și rugăciune*, sau bucata în care se arată simpatia pentru noua ordine de lucruri: *O lumină să revarsă și să arată Rumânilor celor adevărați tabla de aur cu bună vestire*³. Ele se răspândiră așa de mult, încât un Iancu Nicola din Iași le adaugă la o traducere a *Culegerii de înțelepciune* a lui Darvari⁴.

Dar mai ales, lângă forma de o soliditate de marmură aspru lucrată a lui Asachi, ce jalnic «fanariote» apar, cu toate prefetele pline de bunăvoință și de o învățătură care pune alături pe Xenofont și pe Millot, pe Omer, Ovidiu, Racine și Metastasio, pomenind și pe Ienăchiță Văcărescu, singurul din familie, versurile lăncede și pleoștite ale lui Paris Momuleanu, care dă la 1825 o ediție nouă din «Caractere»⁵!

Interesează însă în cel mai înalt grad lupta lui contra luxului și imoralității, îndemnul călduros către încurajarea literaturii,

¹ *Ibid.*, pp. 518–23, no. 1291; P. V. Haneș, *Un călător engles despre Români, O scriere englească despre Principatele romane, tradusă în românește de Constantin Goleșcu*, București, 1920.

² Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 477, no. 1245.

³ Ed. I. Voinescu, București, 1848, pp. 69–72.

⁴ Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 531–2, no. 1306.

⁵ *Ibid.*, pp. 464–74, no. 1241.

într'o limbă care, « fiică latinii, să poate împrumuta mai bine de la maica sa decât de la flocoasa slavoană ». Desprețul față de această veche învățătoare declară el că l-a căpătat de la Petru Maior, pe care-l citează ca pe un autor în general cunoscut. « Să mulțumim slavoanii, să mulțumim grecii și să îmbrățișăm pe latina. maica noastră », dar predând și științele nu în această limbă, ca odinioară în grecește, ci în limba proprie.

Cu înțelepciune vorbește el de alegerea ce este de făcut în vocabulariul influențat de slavonește: « Să luăm numai acelea care ne vor fi de lipsă de la Greci și de la Latini, iar ceale slavonești vorbe și ziceri câte sânt dulci la auzul nostru și câte sânt prea de obște în norod, să le întrebuițăm, iar câte sânt numai în gurile celor învățați și câte sânt aspre de fărâma limba și dinții noștri, să le lăsăm ».

Limba țării are să treacă întâiu. « Copilul are trebuință numai a citi în limba sa și în urmă intră în gramatică și în științe ». Și el, care cunoaște și ce se publică în Moldova și în Ardeal, de la Petru Maior la Țichindeal, cei necetiți dincoace de munți, se ridică împotriva celor ce vorbesc de « sărăcia limbii ».

Nu uită să pomenească schimbarea în caracterul Domniei, cu un « stăpânitor fiu al patrii din însuși sângele și mădulele ei », « un părinte la tot cel cinstit Român ce lucrează pentru binele și folosul patrii ». Și așteaptă întoarcerea tinerilor trimesi la studii în străinătate.

Aceleași critice și îndemnuri se întâlnesc apoi în « Plângerea și tânguirea Valahiei asupra nemulțemirii streinilor ce au derăpănat-o », apărută la Buda în 1825, poem de șaisprezece pagini, atribuit, fără dovezi, aceluiași, care în lunga prefață analizată mai sus nu se îndreaptă contra Grecilor și nu arată a fi avut vre-o legătură cu editura din Buda ¹.

Și femei se împărtășesc la acest nou lucru literar în domeniul beletristic. Astfel Zoița Grigoriu, fiica lui Ioan Adamachi, trduce din forma greacă, datorită fetei Ruxandra, fiica d-rului Dimitrie Samurcaș, *Erast* al lui Gessner, care trebuia să placă pe o vreme când se cetiseră cu atâta plăcere și operele lui Florian,

¹ *Ibid.*, p. 476, no. 1243.

cu același caracter de lăncedă idilă ¹. Cu acest prilej se întrebuintează întâiu termenul de « doamne » și pentru femeile din nobilime, de și Ruxandrei Samurcaș i se zice: « cocoană ».

Speranțele puse în mitropolitul Grigorie nu se adevărează în ce privește activitatea literară. El crede doar că e momentul să publice o carte împotriva Armenilor ². A lui poate fi și traducerea « Cuvintelor » lui Casian Romanul ³.

Dar în această nouă perioadă a scrisului românesc în Principate, publicațiile bisericești, care nu sânt decât reproduceri, de la București, întâmplător și de la Blaj ⁴, și de la Iași, nu mai au valoarea de odinioară ⁵. Ca noutate e însă învățământul de musică nouă al călugărului Macarie, « portarie al sfintei Mitropolii a Bucureștilor, dascălul școlii de musicie », care călători pentru tipar și în străinătate ⁶.

Theoriticonul lui, gramatica « sistemului nou », traducere din grecește, e din 1823. E închinat dascălilor noii musici, Costachi și Grigorie, pe cari Macarie, întemeietorul, îi lăsase în locul său ⁷.

Apoi Macarie ajunse a tipări, tot pentru ambele țări, operă de unire măcar în acest domeniu, *Anastasimatarul*, cu laude, alternative, pentru ambii ierarhi. Apare tot la Viena *Irmologhiul* sau « Catavasieriul musicesc » ⁸. În acesta. autorul, urmând curentului latinisant din Monarhia vecină, se îndreaptă către « cinstitul și în Hristos iubit patriot, cântărețul roman », și de

¹ *Ibid.*, o. c., pp. 399–400, no. 1156.

² Iorga, Hurmuzaki, X, pp. 279–81; Bianu-Hodoș-Simonescu, o. c., pp. 434–5, no. 1207. Cf. Const. N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV al Ungrovlahiei (1823–34)*, pp. 41–2.

³ Bianu-Hodoș-Simonescu, o. c., p. 459, no. 1237. Dar e independentă de el remarcabila traducere a Discursurilor lui Dion de Ianachi Papazoglu; *ibid.*, p. 460, no. 1239 (an. 1825). Ar merita retipărită. V. și *Invățăături pentru nunți*; *ibid.*, p. 535, no. 1310.

⁴ Samuil Vulcan își publică la Oradea, într'o tipografie ungurească, pastorală din 1824; *ibid.*, p. 445, no. 1219.

⁵ V. *ibid.*, n-le 1172–3, 1174, 1181.

⁶ V. Iorga, *Scritorii bisericești*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, secț. lit., XXVIII, p. 233 și urm.

⁷ Bianu-Hodoș-Simonescu, o. c., pp. 426–7, no. 1185.

⁸ Nic. M. Popescu, *Viața și activitatea dascălului Macarie ieromonahul*, București, 1908; Bianu-Hodoș-Simonescu, o. c., p. 414 și urm.

« Roman », și « românește », se vorbește și în prefața care tratează despre împrumutul, nenorocit, al literelor cirilice¹. Ieromonahul bucureștean e plin de o nobilă mândrie când pomenește pe oamenii din neamul său cari au însemnat numele lor în istoria muzicii: « Arsenie, ieromonahul Coziianul, Calist protopsaltul Sfintei Mitropolii a Bucureștilor, și Șarban, protopsaltul Curții domnești », un Constantin, rivali ai celor mai mari cântăreți ai Orientului, de la cari nu mai aveau ce să învețe, pentru vremea veche, iar, pentru cea nouă, « fericții întru pomenire părinții dascali Ilarion, Gherondie și Isaac, din sfânta monastire a Neamțului, și părintele dascalul Macarie arhimandritul din sfânta monastire Căldorașanii », la cari se adaugă, deosebit, Mitropolitul muntean însuși, arhimandritul Grigorie Râmniceanul și Iosif de la Neamț. Și zelosul cântăreț nu lipsește să însemne *valoarea bibliotecii de teologie care s'a alcătuit prin truda mai multor generații la Români*: « În cât din Sfintele Scripturi bisericesti, din cărțile părințești și teologhicești, din Viețile Sfinților și din Cazanii, Biserica atâta s'au împodobit în limba noastră, cât cu toată îndrăzneala putem să ne lăudăm că pre acestea toate mai cu îndestulare, mai cu bună orânduială și mai cu înțelegere le avem acum noi decât alte neamuri vecine ».

Prefața e cu atât mai interesantă, cu cât ea recunoaște marile merite ale mitropolitului pribeag și nesupus, Dionisie, « Roman dintre fiii patriei, blagorodnic cu neamul și ridicat cu râvnă spre folosul și podoaba patriei », pomenindu-se școlile de « filosofie » pe « românește », ale lui Lazăr, succesul lor prin atragerea a « mulțime de ucenici din toate părțile, și din școalele grecești, cu minunata îndemânare a limbii părințești », așa încât se creiază pentru întâia oară « desăvârșiți ingineri și filosofi ». El și Grigorie sânt, în fapta lor, ca « un cuget și un suflet în doao trupuri ».

Lucrarea cea nouă are de scop și *izgonirea din cântări a oricărei rămășițe de grecește*. Astfel Grigorie i-a cerut lui Macarie « ca toate cărțile sistimii cei noao să le prefacă românește și să le paradosească, sistisindu-și și școală de musichie românească ».

¹ C. Erbiceanu, în *Bis. ort. rom.*, XVI (1892-3), pp. 813-20; Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 417 și urm., no. 1184.

Macarie e mândru că a dat astfel « Romanilor » un sistem musical al lor peste strecurările profane de « taximuri și pestrefuri turcești », « cântecele lumești... , acelea care le cântă Turcii în cafenele și prin adunările lor... , cântări noao și proforă de Țarigrad, cântări noao și ifos de Țarigrad », « ifos turcesc de Țarigrad », parcă « ar cânta căprește, ar gongăni ca dobitoacele ». Toată patima timpului contra Grecilor se revarsă în această caldă prefață, lovind în « sataniceasca mândrie » a celor cari voiseră să-și atribuie și acest monopol. Și, adresându-se către cântăreții de țară, el îi întreabă: « Oare toate alcătuirile și toate cântările nu le cântați mai frumos și mai dulce decât dâșii... , încât să atinge de inimile ascultătorilor? ». Până și Petru Lampedarios, « cel mai întâiu dascăl al neamului lor » (grecesc), în alăturarea cu Românii, « da un sălbatec sunet ca de o cucuvaie ». Urmând această aprinsă diatribă, el arată zădărnicia pretenției noilor Greci de a întrece pe « Evropèi », realizatorii de armonie.

N'au lucrat aceiași rivali și contra școlilor românești, cu « stihuri cu lătrări turbate », cu pâri și pe la divanuri contra dascălilor?, se întreabă acest ucenic însuflețit al lui Lazăr¹.

Utrenia, ca parte a doua a *Antologhiei*, apare la București chiar, în 1827, cu închinare către Domnul pe care-l înfățișează acum ca înfăptuitor de reforme în toate domeniile, mai ales în cel școlar, « în tot locul vorbind, cântându-se românește și însuși Musele filosofind în școala de obște », cu a cării cheltuială iese și lucrarea aceasta².

Spiritul roman pătrunde covârșitor și în Moldova Domniei pământene. Astfel, traducerea *Istoriei Vechiului și a Noului Testament*, în trei volume, lucrată la 1822, după un text dat de Gheorghe Ghica în retragerea basarabeană de la Colincăuți, și în cea bisericească de la Bosancea, de mitropolitul Veniamin, poartă în titlu însemnarea că, prefăcută din grecește, « pe a noastră *romano-moldovenească* », e dedicată « romaneștii » tine-

¹ În fața stă Octoiul cu Catavasieriu, pregătit la Arad și tipărit la Buda, în 1826, de Loga; *ibid.*, pp. 514-5, no. 1286; *Irmologhiul moldovenesc* din 1827; *ibid.*, pp. 536-8, no. 1313.

² *Ibid.*, pp. 539-41, no. 1316.

rimi » și « nației » (1824). Prefața, vrednică de luare aminte, se ridică însă împotriva inoitorilor politici, cari ar strica și spiritul acestei tinerimi creștine. Căci ei sânt « oamenii cirezii politicești », cu cari se luptă bătrânul ucenic al lui Paisie cel depărtat de lume. Și cu acest prilej Veniamin amintește cele pătimate de țară la 1821, « când fărădelegile noastre au încordat arcul dumnezeăștii urgii »: « câmpii cu neaprinșă de ochi întindere era' plini de norod, ceriul având acoperământ și așternut numai pământul; șiraguri necurmuate pre drumuri de bărbați și femei cu copii în brațe înbulzându-să, năvălea » la scăpare. « Codrii cei mai adânci gema' de norod rătăcind. Cel mai ticălos bordeiu în locul de scăpare să părea palat la cei cari mai înaintea nu încăpea' în cele mai desfătate curți, iar cei mai mulți dintre aceștii să desfăta' pe supt trăsurile lor, dosându-să de soare și de ploaie », și, el însuși trecând hotarul într'ascuns, « într'o căruță proastră, împodobit preste obraz, cu un brâu de lână, cu o mantă nemțească îmbrăcat și cu o pălărie pe cap¹ ». El aștepta să tipărească altă lucrare din acești ani de pribegie, *Funia întreită* a lui Nichifor Teotochi.

Legătura cu spiritul cel nou se vede și prin răspândirea în Moldova a cărților din Buda, pomenindu-se, de călugării de la Neamț, laudele aduse lui Veniamin în prefața *Geografiei* din 1814.

Dar ceia ce arată cât de mult se introdusese în suflete al fel de a gândi, ce vaste orizonturi se deschideau celor până atunci închiși în singura carte bisericească e *învierea tncă de la începutul veacului, în acest mediu de clerici, a gândirii lui Dimitrie Cantemir*.

La 1806 Veniamin găsește forma germană a descrierii « Moldovei », și pune s'o traducă. Tălmăcitorul era Vasile Vârnav. Lucrarea rămâne uitată, dar ea ajunge în *mânile lui Grigorie de la Căldărușani*, care, tovarăș al lui Gherontie, avea atâtea legături cu Moldova. Ajungând mitropolit la București, acesta se adresează fratelui său duhovnicesc de la Iași, și astfel

¹ *Ibid.*, p. 438 și urm., no. 1211. Nenorocirea din 1821 e amintită și în prefața Antologhionului de Neamț; *ibid.*, p. 439. Se adaugă că « prea-blococestivul și de Hristos iubitorul patriot Ioan Sandul Sturdza, împreună cu alții, mersese la Poartă a mijloci ertare, milă și pace patriei »; *ibid.*

se ajunge la ediția nemțeană, călduros recomandată de însuși Gherontie, de la 1825¹.

La Neamț se dau, în acest timp, mari lucrări de teologie, ca acea *Carte de suflet* din 1826, care totuși vorbește cu mândrie de « limba noastră ciastă românească »².

Pe aceeași linie a unui cler cult și patriotic se așează și Grigorie, episcopul de Argeș, prin traducerea din grecește a *Logicei* lui Ioan Damaschin, apărută la București, în 1826³. Și în prefața acestei scrieri de grea elaborare se vorbește de datoria cultivării limbii românești, « a patriei », cu care singură pot înflori școlile, cum a dovedit-o întrebuițarea în Europa a graiului național.

« *Toate limbile fără osebite* », spune episcopul, « *sâni îndămănațele la toate șliințele* ». El însuși a ajuns în traducerea sa a reda « și pre ceale mai nelesnicioase graiuri și nume ». Și critica lui, întocmai ca a lui Mumuleanu, atinge și pe cei, mai noi, cari « învață câte cinci-șase franțozești ». Și aici se laudă Domnul de țară, « unul din cei aleși ai înșiruirii vestitului neam al vechilor Domni Ghiculești », supt care țara e ca un « puiu de pasăre », care, « încetul, încetul crescând, să bucură și cîrîcăește împrejurul maicii sale ». Și Țara aceasta înviată e pusă în asămănare și cu Fenixul, care, după ce a ars, aprinzând însuși focul, « în pripecul soarelui », « să face iarăș cum au fost, și cu vârsta înnoită ». După șapte sute de ani patria e din nou a ei³. Și pe stema la *Cuvintele* Sfinților Vasile și Grigorie se adauge: « când și țara dobândi desăvârșită înoire »⁴.

Lărgirea cercului de atenție al clerului românesc se vede și din faptul că, îndemnat de învățatul frate al Domnului

¹ *Ibid.*, p. 454 și urm. Dar în vechea tradiție a « limbii moldovenești » e traducerea, de starețul Dometian de la Neamț, a unei opere a lui Nicodim Aghioritul; *ibid.*, pp. 512–3, no. 1283. Frumoase ilustrații.

² *Ibid.*, p. 485, no. 1271.

³ *Ibid.*, pp. 503–7, no. 1281. Din literatura bizantină se mai dau, la Iași, *Graiurile Maicii lui Dumnezeu* de Simion Logofătul; *ibid.*, p. 518, no. 290; *Cuvintele alese ale Sfinților Vasile și Grigore*; *ibid.*, pp. 523–4, no. 1293. Traducătorul e un Ilarion, care lucrează pentru fostul episcop de Rădăuți, Dosoftei; mitropolitul Grigorie îndreaptă și adauge. Un « Cuvânt » al Hri-sostomului; *ibid.*, p. 535, no. 1311. Altele; *ibid.*, n-1 următor.

⁴ *Ibid.*, p. 523, no. 1293.

muntean, Mihail, ctitorul de la Cheia, care dădu o așa de strălucită educație fiicii sale, care, iscăbind Dora d'Istria, după ruperea căsătoriei cu un brutal soț rus, ajunsese o scriitoare de faimă europeană, egumenul de la mănăstirea Grecilor din București, cu hramul Sfântului Ioan, Grigorie, tipări în nu mai puțin de patru volume, după textul grec al unui Atanasie Staghiritul, el însuși traducător al Francesului Domairon, o « Prescurtare a istoriei universale » pentru școli și pentru « obștescul folos al neamului românesc ». El arată că a adaus și « istoria Dachilor, Avarilor, Bulgarilor și a Sârbilor până acum în zilele noastre »¹. În această parte se găsește și combaterea părerii că Dacia ar fi fost vre-odată părăsită și se presintă neamul în toată unitatea lui, fără a uita pe accia cari, cu toate elementele slave și grecești din limba lor, se păstrează tot ca Români « în Machedonia, în Tesalia și la Epir »².

Școlile se refac, întrebuițându-se și bursierii, câți se întorseră din străinătate, după studii nesupravegiate, care nu fură în stare să-i facă a se împărtăși de ceea ce era însuși spiritul culturii apusene, așa încât, cu toată bunăvoința sa, Poteca, egumen la mănăstirea Motrului, rămase, și după traducerea, târzie, a « Discursului asupra istoriei universale » al lui Bossuet, totuși sufletul simplu, patriarhal ce fusese, — Dinicu Golescu și el pomenește pe acest profesor de filosofie, « ocârmuitor » al școlilor³. El se arată capabil de a da și cele d'întâiu principii de drept, pe când râvna lui Marcovici se cheltuiește mult în traduceri din literatura de imaginație.

La 1825 Poteca putea să ție de la Sf. Sava o cuvântare de laudă pentru Domnul restaurator; la 1-iu Octombre el începuse în adevăr lecțiile sale. La 1826 el glorifica pe Vodă-Ghica, de Paști, ca pe un « prinț împărățitoriu Valahiei »⁴.

¹ *Ibid.*, pp. 495 9, no. 1278.

² V. și Iorga, în *Rev. Ist.*, VI, p. 130. — Strict bisericești sânt în Moldova n-1 1299, în Țara-Românească, no. 1302, ale *Bibliografiei*.

³ *Ibid.*, p. 430.

⁴ *Cuvinte panighirice și moralnice* tipărite la Mitropolie; v. *ibid.*, p. 517, no. 1287.

Alătura de dâșii, la școlile din nou deschise, un Teodor Palladi, altfel recunoscut, căuta să răspândească noua metodă de învățământ lancasteriană ¹. Ii răspunde «tabla» alilodidactică din Iași ². Din parte-i, Dinicu Golescu formase, de sigur nu fără sfat, — și bănuim pe Poteca, — *ideia unei școli la țară, în Goleștii săi*, având ca basă «temeiul omului», ca să se treacă la învățarea limbilor română, germană, greacă, latină și italiană, *fără deosebire de clasă socială pentru școlari* ³.

Din Rodul Ardealului sosește pe atunci un nou profesor, însufletit de același spirit ca Lazăr și văzând înaintea sa aceeași misiune. Florian Aaron era chemat ca profesor de latinește la școala lui Dinicu Golescu și anunța, odată cu lecțiile sale, și vestea că singură hrana va trebui să fie adusă de ucenici ⁴. Din acest om muncitor și deștept, de o sănătoasă morală familiară ca în satul de mândri țărani de unde venia, se va face peste puțini ani un cunoscător al istoriei universale și un cercetător al trecutului românesc însuși.

În Iași, la Trei Ierarhi, în ziua de 5 Ianuar 1828, se deschidea școala de românește și latinește a lui Iordachi Săulescu, format și la călugării greci din insula Chalke ⁵.

În legătură cu opera școlară apare în 1826 la Buda, cu o dedicație către Grigore Băleanu, lăudat pentru ce a dat săracilor, și ca spitale, și pentru traduceri, altfel necunoscute, în vremea exilului, pentru trimeterea la studii în Viena și Paris a fiilor, dintre cari Manolachi e și el traducător, acel «Povățuitor al tinerimei cătră adevărata și dreapta cetire» supt numele lui Gheorghe Lazăr. Prefața iscălită de acesta, scrisă mai limpede și mai avântat decât cuvântările păstrate

¹ *Ibid.*, pp. 441–2, no. 1212. O Bucoavnă se dă la 1825, în tipografia «de la Cișmea», cu cheltuiala unui Polizu; *ibid.*, p. 454, no. 1233. Cf. O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, I, în *Mem. Ac. Rom.*, secț. lit., 1915–6.

² Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 480, no. 1259.

³ *Ibid.*, p. 495, no. 1277. Pentru aducerea sistemului de la Paris, de Nicolae Roznovanu, v. Popp, *ibid.*, p. 554, nota 4.

⁴ *Ibid.*, p. 525, no. 1295. Cf. Iorga, *Scriptori mireni*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXVIII.

⁵ Bianu-Hodoș-Simonescu. *o. c.*, p. 606, no. 1384.

de la dânsul, care alcătuiuse și un manual de trigonometrie¹, vorbește de « mactimurile grecești », care țineau în loc nația, și-i prezintă pe dascăl ca « hotărât a veni într'acest ales și de Dumnezeu binecuvântat pământ românesc ca să semene grâul cel curat și fără neghină », fiind ajutat și de « patrioții cei adevărați », între alții mitropolitul Dionisie Lupu. Se atacă violent Fanarioții, numiți chiar așa, în sama cărora se pune și stricarea legilor vechi, puindu-se în loc altele, așa încât s'ar uimi « un Radu-Vodă, un Matei-Vodă și un Ștefan-Vodă al Moldaviei să vază legile și năravurile Românilor de acum ». Se amintesc exiluri ca ale Filipeștilor: « patrioții », dacă îndrăznesc « a vorbi pentru patrie, îndată se trimit în urgie ». Sânt și dintre cei de țară cari-i sprijină. Lumea care azi « are în ochi o ceață » e trimeasă la privesărea « strămoșilor Romani, a cărora neam oarecând era cel mai mărit al lumii, era cel mai iscusit, era cel mai înțelept, înfrumusețat întru științe, cel mai mare în suflet patrioticesc ».

Dar, în două locuri, se pomenesc tinerii ce studiază în străinătate, « în Austria, Germania și Franța », « în Viena, Ghermania și Paris », cărora li se datorește o îndreptare a lucrurilor, — ceia ce nu se potrivește decât pentru o vreme când Lazăr nu mai era la București, și cu atât mai nepotrivită e întrebarea dacă « un Eufrosin Poteca nu va putea introduce filosofia în limba romană ». Iscălitura: « scrisu-s'au în București 1820, de Lazar, dascălul școalelor romanești din București », e evident adausă. O cercetare a capitolelor, unele nu fără talent scrise, a făcut să se afirme că e vorba de un fals al lui Carcalechi². E mai admisibil că ucenicii lui Lazăr au legat, prelucrat și crescut note luate de la cursul lui³.

¹ V. Traian Lalescu, *Gheorghe Lazăr, Trigonometria, cu notă biografică și note explicative*, București 1919.

² O. Ghibu, în *Mem. Ac. Rom.*, secția lit., 1915 6, pp. 97-113.

³ Prefața, în Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 499-503, no. 1279. E curios cum totuși, în mijlocul pasiunii contra a tot ce este grecesc se publică la București o « Pedagogie nouă » în această limbă, de un Grec din Smirna, la 1823; *ibid.*, pp. 431-2, no. 1196. Mai târziu, ca lucrări grecești, apare a treia ediție din manualul lui Darvari și traducerea lui *Georges Dandin* de către acel Constantin Aristia, care, trecut la scriitorii români, va avea o interesantă activitate literară mai târziu; *ibid.*, p. 560, n-le 1328-9.

Pusă în legătură cu o gândire mai largă, în care se întâlnesc și elemente de o înaltă înțelepciune, ieșite din cunoștința culturii timpului, apare mai puțin nouă, și de loc revoluționară, acea gramatică a lui Eliad¹, care de fapt, e, inspirată de « Soțietatea literală românească » (*sic*) din casa lui Dinicu Golescu, pentru a fi cerută, apoi, de Iordachi Golescu, de « profesorii școalelor naționale » și tipărită la Sibiu, unde Eliad își avea legăturile, de « coconul Scarlat Roset », Carol Rosetti, conte de Imperiu, după ce șase ani ea fusese întrebuințată și la Craiova lui Grigore Pleșoianu, — urmașul dascălului Stanciu Căpățineanu din 1826, care Pleșoianu e autor al unui *Abețedar greco-român*² și al unui altuia românesc, cu Gheorghe Librier³, ca și al « celor d'întăiu cunoștințe », închinată lui Alexandru Ghica, — la Slatina și aiurea. De fapt nu e decât, cu glumele în care e meșter acest scriitor de origine modestă și de stil popular, mai ales o împutănare a literelor cirilice. În prefață, un încântător taifas pe teme de ortografie, cum nu se apucase nimeni să facă așa ceva, lipsindu-i acest sănătos humour plebeian, care se poate pune alături cu a lui Anton Pann, și se pregătia o întregă serie de scriitori în legătură strânsă cu gândirea claselor de temei. Cunoscător al lucrărilor lingvistice de peste munți, Târgovișteanul acesta se rostește hotărît pentru cuvântul așa cum se desface de pe buzele poporului. « Noi nu scrim pentru strămoșii noștri pe carii i-a adus Marele Traian aci, ci pentru contimporanii noștri. » Și la alegerea neologismelor se recomandă prudența bunului simț, căutându-se și asimilarea.

Nu lipsesc, la gloriicatorul lui Lazăr, și unele alusii politice, ca în lauda lui Constantin Bălăceanu, apărătorul școlilor românești, a lui Barbu Văcărescu, dăruitorul pentru ele al venitului Băniei pe un an; în același timp însă, vorbind de gramaticile inedite ale lui Iordachi Golescu și Iancu Văcărescu⁴,

¹ Prefața, și *ibid.*, p. 579 și urm.

² *Ibid.*, pp. 476–7, no. 1244; Bănescu, în *Mem. Ac. Rom.*, 1914–5, pp. 365 6.

³ Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 598 și urm.

⁴ Pomenindu-se toate gramaticile anterioare, lipsește cea ruso-română a lui Margelas Basarabeanul; *ibid.*, p. 542 și urm. — Dorește și o Academie pentru fixarea limbii. Cf. Șăineanu, *Ioan Eliad Rădulescu ca gramatic și filolog*, București, 1892.

Eliad dorește publicarea versurilor « Anacreonului rumânesc » (« de nu le va da afară, sânt silit a îi spune că o să i le fur și o să i le dau eu la lumină »).

Literatura populară începe în același timp prin *Cântările de slea*¹ ale cântărețului de biserică bucureștean, dintr'un neam de căldărari de peste Dunăre, de obicei Români balcanici, continuatori de străvechi tradiții metalurgice, care iscălia « Anton Pan », adecă Pantelimon sau chiar « Pann Anton », om în al cărui suflet, complet identificat cu al poporului rumânesc, erau adevărate comori de glumă și de înțelepciune, mergând însă până la nivelul singur pe care și-l poate îngădui folklorul.

Alături, la Buda, Carcalechi, « ferlegherul », dă traducerea de cărți despre Napoleon și alte momente ale războaielor europene².

Am văzut la Mumuleanu, la scriitorii bisericești din Moldova pomenirea operei literare a Ardelenilor.

Legăturile dintre țările rumânești se învederează apoi și prin cuprinsul, atât de bogat, al prefetei pe care un recent doctor în medicină, Vasile (Ladislau) Popp, o adăugia la ciudata *Psaltire* în versuri a cântărețului ieșean Pralea, ieșită la Brașov în 1827. E o întreagă bibliografie literară acolo, a unui om perfect informat în tot tiparul rumânesc. Se arată caracterul și valoarea scriitorilor mai buni, ca Alexandru Văcărescu, intitulat « nemuritoriul Ovidie al Românilor », din nenorocire jertfă a Fanarioților — și se cere tipărirea versurilor lui —, și Iancu, căruia i se dă sfatul de a scoate la lumină « mulțimea și feliurimile de poeme », pe lângă Mumuleanu, Beldiman, Dimachi și Asachi³. Și se recomandă, laudându-se « compozițiile și decompozițiile » prelucrătorului Psaltirii, o *limbă literară culeasă din toate dialectele și, la nevoie, îmboșățită din cea latină*. Popp apare ca un cunoscător al lumii studentești care era prin străinătate atunci, ca Nicolae Roznovanu, Constantin Pop, jurist, care

¹ V. G. Dem. Teodorescu, *Operele lui Anton Pann*, București, 1891, p. 8.

² *Oștirea Franțezilor în Rossia*, 1826; *ibid.*, pp. 526–7, no. 1286. Altele vor urma.

³ *Ibid.*, p. 547 și urm. În schimb pe Dionisie Fotinò îl califică de plagiator al lui Radu Greceanu. Pentru Fotinò și ruda Mihail v. și studiul recent al d-lui Zepos în *Ἐπετηρίς τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν*, 1937.

promovează la Pisa în 1825, Gheorghe Bibescu, doctor din Paris la 1824, ale cărui lucrări, cea franceză și cea latină, se înseamnă. Domnilor de țară li se aduc omagii. *Până atunci nimeni nu avuse o privire așa de sigură asupra vieții întregii Români în prezent și în trecut ca acest « a frumoaselor măestrui, a filosofiei și a medișinei doctor ».*

CAPITOLUL V

Noua încercare de ocupație rusească (1828-9)

« Armia prea-puternicii Împărății a toată Rosia »¹ puse capăt numai în aparență neconținutei mișcări către organizări libere a poporului românesc. Generalul Wittgenstein se îndreptă către « lăcuiitorii Moldaviei și Valahiei » și manifestul, ulterior, al Țarului se tipăria românește la Chișinău².

Data aceasta, nu mai e vorba, ca pe vremea Ecaterinei a II-a, de liberarea creștinilor tiranișați de stăpânirea turcească. Se promite numai, pe lângă pomenirea religiei comune, respectul persoanelor și al proprietății, păstrarea ordinii. Textul e scurt și rece, oficial, fără nimic « filosofic » sau romantic. Nu se lasă boierilor nicio alegere în ce privește forma ocârmuirii după plecarea Domnilor, ci se arată că Țarul a numit pe contele Pahlen « președinte plenipotențiar al Divanurilor Țării-Românești și Moldovei », *unite astfel în această administrație provisorie*. Mai târziu vice-presidenți, fură adauși, pentru Moldova bine cunoscutul Minciaky, având ca ajutor pentru aprovizionare pe fostul vice-consul Pisani. Aceasta fiind grija de căpetenie, li se alipiră Iordachi Catargiu, care fusese prin Rusia, și capabilul, cunoscătorul de limbi Alecu Sturdza. Boierii mari poruncau și în Adunarea Obștească, pornită pe războiu contra « cio-coilor », cărora mai ales li se puse pe umeri cheltuiala spitalului

¹ În titlul *Cazaniilor* de la București, 1828; Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 573, no. 1361. Și mitropolitul Grigorie scrie în titlul traducerii din Teodoret: « venirea armiei prea-puternicii și a toată pravoslavia apărătoarei Împărății a toată Rosia »; *ibid.*, p. 603, no. 1380.

² *Ibid.*, p. 609, n-le 1400-1. Alte tipărituri; *ibid.*, pp. 610-1, n-le 1402-4.

militar, ceia ce aduse protestarea a trei sute de membri ai boierimii mai mărunte. Pe când, cu Constantin Catargiu, continua Divanul judecătoresc, un Divan obștesc al « cnejeiei » se alcătui apoi cu cei mai cunoscuți din oligarhi: Iordachi Roznovanu, Răducanu Roset, Costachi Cantacuzino Pașcanul. Grigore și Alecu Ghica, Alecu și Grigoraș Sturdza ¹.

Domnul atâta timp nerecunoscut de Ruși fusese arestat de fostul spion în Moldova, Liprandi, la a cărui ofertă de gardă de « onoare » bătrânul înțelept răspunse cu aceste cuvinte: « Spune-i dumisale că, de vrea să mă păzască din poroncă, să-și urmeze datoria lui cum știe, iar, de vra să-mi facă țereonie, îi mulțămesc, că n'am trebuință de strajă rusască, fiindcă mă păzește Dumnezeu ». Peste două zile, el era condus la moșia din Basarabia ², pentru a se întoarce după pace la Iași, de unde nu mai ieși până la sfârșitul zilelor sale, petrecute în cea mai desăvârșită modestie și discreție (moare în 1842) ³.

La București, de mult domnia neliniștea, temându-se o ocupație turcească; mai multe familii luaseră acuma drumul pribegiei. Unii se gândiau la posibilitatea unei mișcări populare anarhice, ca acelea care, cum am văzut, se încercaseră în ultimul timp. Dar numai la 12 August se făcu intrarea trupelor lui Roth, din armata generalului Geismar ⁴, vechiu prieten al lui Barbu Văcărescu și care se îndrepta încă de la începutul lui Maiu către Mitropolit ⁵, arătându-i că din ordinul Impăratului « zece mii de viteji » vor veni să apere orașul de o eventuală amenințare turcească și cerând să se alcătuiască o gardă națională de tineri.

Și aici grija cea mare fiind a aprovizionării, se aduse pentru aceasta Alexandru Sturdza, din Rusia. Cum sosise acum și Pahlen, Domnul, care se retrăsese la Câmpulung, se întoarce și

¹ Drăghici, *o. c.*, II, pp. 175-6.

² *Ibid.*, pp. 172-3. O scrisoare a lui, din Decembre, către regele Prusiei, rugând a se interveni pe lângă Țar pentru acela ai cărui fii îi știa, cu durere, risipiți; Iorga, *Acte și fragm.*, II, pp. 728-9.

³ V. C. Gane, în revista *Sânziana*, Decembre 1937. Inscripția de pe mormânt, în biserica Bărboiu de acolo, Iorga, *Inscripții*, II, p. 144, no. 397.

⁴ Iorga, Hurmuzaki, X, p. 442 și urm.

⁵ Erbiceanu, *o. c.*, p. 437.

făcu o vizită șefilor ruși, stabilindu-se ca simplu boier în casa sa din București.

Până atunci se dăduse o lovitură la Brăila, unde apărură momentan și Nicolae I-¹, pe care mitropolitul Veniamin și boierii Moldovei voiseră să-l salute ². Apoi Wittgenstein trecu prin Dobrogea spre Varna, unde iarăși se arată Țarul. Un alt corp atacă Silistra ³. Dar operațiile mergeau peste măsură de încet, cea ce aduse înlocuirea lui Wittgenstein cu Diebici. În Oltenia, Rușii trebuiră să întrebuinteze, ca la 1806—12, trupe locale, cu Solomon, Gheorghe Maghieru și alții ⁴.

În 1829 se întâlnește aceeași stare de lucruri. În zădar voia Țarul tânăr « să zboare vulturii Rusiei asupra Țarigradului » ⁵. Cu multă greutate Diebici ⁶, care-și merită titlul de «Zabalcanschi», «străbătătorul Balcanilor », și din cauza momentului de descurajare în care intervine în sfârșit isprava sa militară, izbutește a se găsi pe drumul Constantinopolei, unde-l vor găsi amicalele, dar și imperioasele oferte de mediație pentru o « pace albă » ale generalului Müffling, trimes al regelui Prusiei, și se ajunge astfel la acea pace din Adrianopol, prin care se câpătă pentru Principate Domnia pe viață, granița sanitară la Dunăre printr'o carantină care va fi dominată de Ruși și anume avantajii în plata tributului, cu un adaus răscum-părând alte datorii față de Poartă.

În tot acest timp al unui războiu terminat cu un faliment politic după ce multă vreme fusese și unul militar, între Români și aceia cari purtau de pe pământul lor campanii rău pregătite,

¹ Se găsiră 278 tunuri; *ibid.*, p. 443, no. 2. Se considera ca o mare ispravă că s'au «cucerit» «șapte fortărețe: Isaccea, Brăila, Macin, Hârșova, Chiustenge, Anape, Tulcea»; *ibid.*, p. 444, no. 1.

² *Ibid.*, p. 438, no. 2. Cf. și Iorga, *Un cugetător politic al secolului al XIX-lea*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1932, p. 31 și urm.

³ V. și Erbiceanu, *Mitropolia*, pp. 441—2, 443—4.

⁴ Amintiri expuse oral, în V. Dimitrescu, *Rev. p. ist., arch. și fil.*, I, p. 170 și urm.

⁵ Drăghici, *o. c.*, II, p. 177.

⁶ Rușii vici, care aștepta comanda supremă, se sinucide la Focșani; *ibid.*, p. 177.

lipsesc raporturile ideologice de odinioară. Supt Pahlen și Mircovici la Iași, apoi supt Jeltuhin, « om aprig, model de Tătar¹ », țările românești, îndată bântuite de ciură, sânt numai *teritoriul de stoarcere pentru nevoile oștirii*, pe care, cu toate silințele, nu le pot acoperi. Vitele țăranilor sânt ucise la cărături, contribuții grele se impun în termine scurte și cu aspre amenințări; nici boierimea n'a fost cruțată în interesele ca și în mândria ei. Intre cei cari căutară a dovedi neputința de a satisface asemenea pretenții se întâlnește în Moldova și vechiul șef rusofil Iordachi Roznovanu². El părăsi odaia unde i se bătuse cu pumnul în masă și demisionă, împreună cu toți membrii marii boierimi din Divanul însărcinat cu aprovizionarea, pentru care fu apoi surgunit la Nicolaev « în douăzeci și patru de ceasuri » și, acolo « ajungând, i-au deshămat caii de la rohatcă arestanții și l-au tras cu mâinile la cvartira ce-au fost însemnat, spre mai multă ocară ». Singur Alecu Sturdza avu statornicia de a păstra supt un astfel de regim Vistieria³.

În Țara-Românească mânia unor ocupanți cari înțelegeau să hotărască toate ca într'un pământ anexat aduse exilarea mitropolitului Grigorie, trimes în Basarabia (Februar 1829)⁴, și înlăturarea în folosul pribeagului Ilarion a lui Grigorie al Argeșului⁵.

Dar în tot acest timp urmează activitatea reformatoare a boierilor, cu deosebire că acuma și în Moldova ideile care au șanse de a birui nu mai sânt ale vechilor « cărvunari », ci ale aristocraților și mai ales ale represintantului tânăr al intereselor lor, neobositul presintator de memorii Mihai Sturdza⁶. Pe

¹ V. și Iorga, *Un cugetător politic*, p. 32, nota 2. Poate și o amintire din Drăghici, *o. c.*, II, p. 177: « acel mai aspru decât Hanii tătărești, care îngrozi Moldova în timpul Turcilor, o osândă cazută din ceriu asupra locuitorilor țării ». Unui boier îi zvârli Mircovici ișlicul cu piciorul; *ibid.*, p. 180.

² *Ibid.*, p. 178.

³ *Ibid.*, pp. 178-9.

⁴ C. N. Tomescu, *o. c.*

⁵ Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834, Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, f. a., p. 28.

⁶ Hurmuzaki, *Supl.* I⁴ și I⁵.

această basă, de sigur prin A. Sturdza, se dădură instrucții pentru alcătuirea unui « Regulament Organic ».

Instrucțiile de la Petersburg, pe baza osebirii Puterilor în Stat, prevăd alegerea Domnului de un corp electoral special, cu deputați pentru județe, orașe și bresle, plus oarecari notabili, aleșii fiind luați din clasa de sus, apoi adunări obștești cu aceeași represintanță județeană, având dreptul de a cerceta și regulamentele și de a pârî pe Domn, — cu o simplă listă civilă, către Puterea suzerană și cea protectoare, orice dări trebuind să aibă învoirea lor, cari au a supraveghia observarea tratatelor și privilegiilor, disolvarea Adunării neputându-se face decât cu voia ambasadorului rusesc de la Constantinopol sau măcar a consulului respectiv. Ele cer boierilor, revăzuți ca număr, cu înlăturarea intrusilor și în fața cărora se ridică un corp de funcționari, *cinovnicii*, să plătească pentru averea lor și se prevede desființarea scutelnicilor și poslușnicilor, ceia ce se va și face supt Ruși¹. Măsuri erau luate în folosul bisericilor, școlilor, spitalelor și altor așezăminte. Armata națională era să se înființeze în marginile restrânse ale unei miliții².

Cum se vede, Petersburgul nu adăugise nimic din propria sa ideologie, deși era a doua zi după proiectele unui Czartoryski și Speranschi, neted tăiate de tendințele de dură autocrație ale acelu Nicolae I-ii, care spunea unui visitor frances, când acesta-i vorbi de « oameni importanți », că « important e numai acela căruia-i vorbește el și numai atâta timp cât îi vorbește ».

Comitetul de redacție a « regulamentului », format încă pe vremea lui Jeltuhin, cuprindea doi membri numiți și doi aleși în Divane. Protestul boierimii mărunte a Moldovei, *în care apar acuma nume nouă, ale intelectualilor*, ca Sion, Pogor, Negruț, Kogălniceanu, Gane, Carp, nu fu luată în considerare³.

La Moldoveni erau, firește, Iordachi Catargiu și încă tânărul Mihai Sturdza, căci avea aproape patruzeci de ani, pe lângă Constantin Cantacuzino Pașcanul și înțeleptul gânditor politic

¹ Filitti, *Principatele române*, pp. 56 7.

² *Analele parlamentare*, I¹, p. 18 și urm. Un larg resumat, în Filitti, *Principatele române*, p. 30 și urm.

³ Filitti, *Frământările*, p. 166.

care a fost Conachi, secretarul fiind, din cauza legăturii cu Sturdza la conducerea școlilor, Asachi. La Munteni, vechiul client rusesc Vellară era pus alături de represintantul opoziției permanente a Filipeștilor, Gheorghe (Iordachi), de tânărul Bălăceanu, Ștefan, și de Manolachi Băleanu, abia întors, cum am văzut, din străinătate, secretariatul fiind încredințat fiului al doilea al lui Dumitrachi Bibescu, Barbu, pe care-l înfiase unul din boierii Știrbei, și Barbu Știrbei se întorsese abia din Paris unde se înscrisese într-o lojă francmasonică¹; el era poate încă de atunci însurat cu o Cantacuzină din Moldova.

Ambele delegații trebuiau să lucreze împreună, ca un « comilel moldo-valah », și anume la București. Dar lucrul merse încet supt proconsulatul nespus de brutal al lui Jeltuhin, pe care peste puțin îl luă ciuma. Inlocuitorul lui, contele Pavel Chiselev, din vechea nobilime rusească și, prin creșterea sa, un adept al ideilor franceze, putea servi ca îndemnător și ca sfătuitor bun comisiunii care-și va urma, fără multă grabă, lucrările trei ani de zile întregi². El îi adause două elemente prețioase: istețul Grec Nicolae Mavros, care ținea pe Pulcheria, sora lui Grigore-Vodă Ghica, și beizadeaua Nicolae Suțu, fiul, așezat în Moldova, probabil prin căsătorie, al lui Alexandru-Vodă Suțu și al soției lui, energica fiică a lui Alexandru Callimachi.

Moldovenii veniră cu propunerile cele mai înaintate. Astfel *unirea, cu dublă reședință, fie și supt un prinț străin, fu propusă și de Iordachi Calargiu și de Mihai Sturdza, șefii rusofililor*³. Și Conachi era pentru revisuirea codului Callimachi și el stăruia să se păstreze dreptul boierilor moldoveni, nu la un număr de zile de muncă fără prețuirea ei, ci la cantitatea acesteia⁴.

¹ Iorga, *Mărturii istorice privitoare la viața și domnia lui Știrbei-Vodă*, București, 1905, p. 641, no. II.

² Vezi Zabloțchii-Deseatovschii, *Contele Paul Chiselev și vremea sa rusește*, 2 vol.; N. Piccolo, *Paul Kisseleff et les Principautés*.

³ După N. Hodoș, Hurmuzaki, XVII, p. 394, și Filitti, *Corespondența consulilor englesi*, p. 32, Filitti, *Principatele române*, p. 68.

⁴ *Analele Parlamentare*, I¹, p. 620; I², p. 51. Cf. Codrescu, *Uricariul*, VIII, pp. 112–5 (contra timbrului și impositului funciar). El se ceru, pentru motive de boală, înapoi în Moldova (Februar 1840); Codrescu, *l. c.*, p. 116. V. și Erbiceanu, *o. c.*, p. 362. — Impotriviri boierești și *ibid.* p. 457

La 30 Mart 1830 toată opera celor două comitete, care *raporlează separat*, era încheiată ¹. Ea fu înaintată la Petersburg de Mihai Sturdza și Vellară, întovărășiți numai de Asachi, împreună cu Minciaky, care trebuia să-i presinte. În capitala Imperiului protector se adăuseră pentru o revisie care se credea neapărată Grecul Katakatzzi, din administrația Basarabiei, și viitorul consul în București, Dașcov ². Noua formă, în care, după dorința lui Mihai Sturdza, neîmpăcatul dușman al ciocailor, se prevedea numirea, nu alegerea, primilor Domni, fu apoi supusă Adunărilor de revisuire, compuse din membrii divanelor și din zece deputați ai județelor ³. Se călcăse peste dorințele marilor proprietari, reducând de la douăzeci și patru a douăsprezece numărul zilelor de lucru. Țăranii rămăneau însă « închirietori » ai pământului lucrat de dâștii.

Discursul de deschidere al Adunării muntene, iscălit de Chișlev, care lucra de altfel, ca un adevărat monarh, dar rostit româneste de însuși Iordachi Goleșcu oglindește tot felul de a gândi al generațiilor reformiste care se succedaseră, și numai acesta.

Se vorbește de *vechiul regim al « guvernului național, care ca o nălucă peri »* ⁴, de substituirea « unei stăpâniri streine, slabe și dupe voia altora » (Fanarioților), de « înțelenirea » față de « prefacerile îmbunătățitoare, ce dau viață familiei cei mari evropienești », de « țivilizația » sau « politepsirea » acelei Europe apusene, de lungile suferinți, ca « boale lipicioase, foamete, dărăpănarea orașelor d-voastre, robirea unei părți din locuitorii acestei țări de către oștirile cele rebele ale lui Pasvandogli, neunirile din lăuntru, ocupațiile ostășești », schimbările administrative, « abuserile », care se enumeră în toate domeniile, făcând necesară « o organizație din nou a ocârmuirii celei din lăuntru a țării », de revoluția fără « răscoale și nenociri publice », care s'a îndeplinit acuma.

Se menționează speranțele mai multor generații de reformiști, cari sânt astăzi încununat îndeplinite prin urmările păcii ce

¹ Filitti, *Principatele române*, p. 74.

² *Ibid.*, p. 75.

³ Pentru numeroasele modificări, *ibid.*, p. 77 și urm.

⁴ În textul frances numai: « dispărut ».

s'a încheiat și asupra căreia nu se insistă. *Poporul românesc ca alare se înfățișează ca recâștigându-și drepturile, dătorile și «vilejiei» lui.* Amintindu-se ce au făgăduit Petru-cel-Mare și Ecaterina a II-a, înfăptuirile cuprinse în tratate, pe care adesea Turcii,—cari totuși rămăseseră suzeranii!—, le-au călcat adesea, dar din «pricini neapărate» și «la întâmplări care nu spânzura' de la voința Puterii suzerane adecă ocrotitoare», oprindu-se asupra caracterului aceluși hatîșerif din 1802, care, se mărturisește, cu toate urmările căpătate de Strogonov, vine de pe urma cererii boierilor de atunci, învederându-se apoi folosul prevederilor de la 1826, care erau vădit în legătură cu lunga agitație constituțională, care tindea la «ființa politicească a acestor două țări», se îngăduie luarea în studiu cel mai serios a proiectului de regulament ce se înfățișează Adunării în care nu erau representați numai boierii mari.

Firește că nu lipsia enumerarea măsurilor de ordine, în finanțe, unde impositele se mărgeniră la darea pe cap și la patenta pe afaceri, culeasă prin corporații, în administrație, unde, supt ocrotirea și cu sfatul generalului president ¹, lucraseră și, de fapt, boierii de ispravă, în mare parte tineri cu studii,—în acest timp merg în străinătate odraslele familiilor Filipescu, Ghica, Golescu, Lenș, Racoviță, Vlădoianu, Brăiloiu ², pe cari Chiselev știuse să-i descopere, să-i numească și să-i reție pe lângă dânsul, cu atât de destoinicul Barbu Știrbei în frunte.

Discursul pomenește de «pământul» (*territoire*) «moldo-românesc» (*moldavo-valaque*), de și comitetul muntean, căruia boierii din Moldova îi ceruseră egala îndreptățire cetățenească și în celalt principat, răspinsese în adevăr această dorință pentru că ar aduce o nestatornicie a oamenilor și greutate pentru Domni, cari și-ar pierde din mână supușii, dar tot odată se făcuse această constatare, de cea mai mare importanță: «*asămănarea obiceiului, a credinței, a obiceiuințelor, a limbei, a obləduirii și a legiuirilor, cari sânt alătea elementuri neprejuile spre a scurma o înțeleaptă unire între amândouă noroadele ce sânt tot supt un fel de obləduire*» ³. Și mai departe, Chiselev nu vorbește

¹ Cuvântul nu intrase încă în limbă, așa că i se zicea «întâiu șezator».

² Filitti, *Principatele române*, p. 45; Iorga, Hurmuzaki, X, tabla numelor.

³ *An. Parl.*, I, p. 47; cf. *ibid.*, pp. 41, 607. Pentru convențiile între cele două țări, *ibid.*, p. 167 (art. 117).

numai de două « principate », ci și, odată, de « o țară » (*un pays*), una singură, de și se osebește între « boierii moldoveni și români » (*valaques*)¹ și, bine înțeleș, fiecare dintre Adunări avea să lucreze deosebit la opera de ultimă revisuire și îmbunătățire.

E curios că discursul de la Iași al lui Chiselev *nu cuprinde nimic din acele recunoașteri ale situației de independență și silinților de reformare ale țării înseși*². Se făcea însă lauda călduroasă a membrilor moldoveni din comisiunea de elaborare. Dar, cum în Moldova fusese un complot pe care-l descriu memoriile unuia din uneltitori, Sion³, și cum țărani se ridicaseră înarmați contra recrutării, trebuind să se recurgă la o aspră reprimare din partea soldaților ruși⁴, se înseamnă cu părere de rău cele întâmplate, cu înșelarea « oamenilor nepricepuți » (*simples*) « sau înrăutățiți » (*pervers*), expuind pe vinovați și complici « obșteștii defăimări » (*la réprobation générale*), pe când « Țara-Românească înfățișează o pildă vrednică de a fi urmată »⁵.

Nu lipsesc știri asupra acestor tulburări. Administratorul bisericii catolice din Iași scrie: « Aice norodu s'au zurbuluit tare pentru oameni acei de oaste, care cer boerii, și pe scutelnici i-au fost poprit norodu' în drum: nu-i lasă să margă la Eș ». Se bat « ocolașii » și vornicii de sate, pe la IIârlău și Deleni. Aceasta a ținut, nu fără o participarea și a câte unui Evreu, până la apariția Cazacilor, cari prinseră pe șefi, « și s'au stricat toată revoluția »⁶. Și « reglementu' birului » e rău privit: « și oameni mărmărăesc, că n'au fostu învățat cu bir pân acum »⁷.

Răspunsul la Mesagiul muntean elaborat de comisiunea boierilor mari, în redacțiunea din partea elementului hotărîtor care

¹ V. *ibid.*, pp. 69-73.

² *Ibid.*, I², p. 71 și urm.

³ V. memoriile acestuia și resumatul în Iorga, *Rev. Ist.*, 1936, p. 312.

⁴ V. Iorga, Hurmuzaki, X, p. 453 și urm.; *Rev. Ist.*, l. c.; Filitti, *Principatele*, pp. 82-3.

⁵ *An. Parl.*, I², p. 75.

⁶ Iorga, *Studii și doc.*, I, p. 211. Și, pe urmă: « Căzacia umblă prin sate, de prind la oaste. Norodu s'au spăimântat: fugu oameni pe toati dalurile de frica Cazacilor »; p. 212, no. CLXXIII

⁷ *Ibid.*

era Barbu Știrbei, califică acea zi de 11 Mart st. v. a deschiderii Adunării ca vrednică de a se înscrie în istorie, în « hionografuri ». Enumerând aceleași îmbunătățiri și creațiuni, datorite presidentului, se înfățișau Rusiei înseși încredințările celei mai credincioase recunoștinți ¹.

O interesantă listă de absenți: pentru membrii Adunării din București, Brâncoveanu, Văcărescu, Bălăceanu, Crețulescu, Racoviță, Iordachi Filipescu, Mihalachi Ghica, de ale cărui cercetări arheologice se vorbise în discurs, și Câmpineanu, chiar Lenș, etc., ceia ce arată o oarecare îndepărtare a marii boierimi, dacă nu de acest lucru ce se cerea îndeplinit, măcar de dispoziția de a se găsi alături cu boierimea mărunță, cu câte un Ienuță Crăciunescu Medelnicerul sau Gheorghe Coțofană. În schimb, aceștia din urmă ieau parte regulată la ședințele cărora li se zice « șederi ». Și în Moldova lipsiră boieri mari, mai ales Sturdzeștii ².

Schimbările introduse la București fură în adevăr astfel încât puteau să aducă nemulțămirea marilor boieri. În ce privește alegerea Domnilor (art. 20), textul supus prevedea că ei vor fi numai Români de baștină, aleși din anume înalte ranguri, între cari și miniștrii noii ordini de lucruri, și se hotăra că și fiul mai mare al unui Domn la capătul cărmuirii sale poate figura, dacă e major, printre candidați ³, pe când Adunarea, adăugind și pe fiii unui părinte naturalizat,— se simte influența lui Vellară —, înlătura condiția de rang și posibilitatea unei moșteniri la tron ⁴. Dar un amendament, care complectă articolul, mărgenia eligibilitatea la categoriile dintre Ban și Cămăraș, osebindu-se de « cei de al doilea și al treilea rang ». În ce privește însă acest punct, se *reservă* aprobarea Rusiei, fără a se vorbi și de Curtea suzerană ⁵.

¹ *An. Parl.*, I, pp. 96–8. Urmează iscălirea de toți membrii. Al Moldovei; *ibid.*, I², pp. 77–8. Boieri munteni cu caftane din Moldova; *ibid.*, II, pp. 134, 138, 145. Doi boieri din Moldova cu moșii în Brăila; *ibid.*, p. 180.

² *Ibid.*, I², pp. 76–7. Gheorghe Cuza e trimes, ca pedeapsă, la mănăstire; Filitti, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, X (1909), Ianuar.–Mart. Acolo se dau procese-verbale din Iași care nu se află în *Analele Parlamentare*.

³ *An. Parl.*, I, p. 111.

⁴ *Ibid.*, p. 117. Mulți fură împotriva; p. 596.

⁵ *Ibid.*, pp. 118–9.

Indreptările celelalte sânt puține: cu privire la despăgubirea față de proprietari pentru exploatarea minelor de către Stat și mai ales stabilirea unui « control obștesc », care să cerceze și în cursul anului până la sesiunea Adunării, cheltuelile Statului ¹. Ingrijași fiind cu toții de folosul de la țărani se prevedea alegerea anuală de patru slugi la suta de familii, cari să lucreze la proprietarul moșiei. ²

În resumat, *Regulamentul*, așa cum a ieșit din aceste debateri, *instala o administrație birocratică, destul de complicată pentru ca să permită toate abuzurile, administrație de sistem ruso-frances, până la « pismovodile »* ³, *așternulă peste o societate care era sprijinită pe proprietatea de pământ, « închiriind » țăranilor pământul de hrană; apoi Adunări reprezentative cvincenale* ⁴ (și de funcționari), *cu largi atribuții, dar fără inițialiva legilor, supraveghind de aproape un Domn cu drept de veto, dar la dispoziția consulatului rusesc totul cu consultarea formală a unei Puteri suzerane rămasă în umbră ca o formă goală și un element de trecut.*

Supl pretextul de a înlătura samavolnicia și tirania, așa de aspru criticate în expunerea lui Chiselev, se împiedeca orice inițialivă și orice sponlaneitate: până și numirea « șefului miliției » era supusă la anumite condiții, de care trebuia să ție samă Domnul ⁵. *Un mare volum de regulamente în sensul strict al cuvântului înlocuia legile ce ar fi să se voleze, — și a căror originalitate și independență căuta să se împiedece astfel, — și se substituie cuprinsului, principial, simplu și logic, al unei adevărate Constituții, așa cum ea licărise în mintea autorilor de propuneri. Se merse, în materie de edilitate, și până la cele mai mărunte din preocupările unor administrații comunale care se întemeiau pe ruinele privilegiilor și neatârării îndătinate a breslelor: astfel pentru « șanțul începând din grădina dumnealui Vornicului Barbu Știrbeiu și mergând . . . până la podișca cea din poalele grădinii*

¹ Pp. 225 7.

² Pp. 228–9. Cf. pp. 572 4.

³ P. 615.

⁴ Ședințe în Decembre-Ianuar.

⁵ *L. c.*, p. 423.

«dumnealui Vornicului Ștefan Meitani »¹. Se vede, cu toată lărgimea de orizont a lui Chiselev însuși și influența în redactare a spiritului occidental care era Știrbei, grija de nesfârșite mici interese particulare a unor oameni al căror cerc de viziune nu mergea mai departe decât atâta. Veniturile proprietarului, rolul lui în noua judecătorie sâtească fură obiectul a o sumă de propuneri pornite dintr'un calcul egoist². Nu lipsia pentru asemenea lucruri între experții în materie de legi nici poetul Anastase Cristopol, al cărui rol în alcătuirea legislației lui Caragea a fost arătat mai sus³.

Dar încă din April Chiselev dădea țara care trebuia să fie supusă noului regim în sama tot a celor cari și până atunci o stăpâniseră: Brâncoveanu ca president al « Sfatului administrativ Extraordinar », cel ordinar fiind compus din trei membri presidați de Domn⁴, Iordachi Filipescu la Interne (« Vornic din năuntru »), Vellară la Finanțe, Iordachi Golescu la Justiție, Ștefan Bălăceanu la Culte, fratele lui Grigore-Vodă Ghica. Alexandru (Alec), rămâind în fruntea oștirii și Știrbei fiind secretar, iar la « departamenturi » tot membri ai acestei aristocrații: un Filipescu, un Văcărescu, un Bibescu, un Costachi Cantacuzino, un Iancu Filipescu⁵.

În Moldova, Adunarea, care lucrase supt supravegherea lui Minciaky, cuprinsese pe lângă boierii mari un număr dintre cei cunoscuți ai rangurilor mărunte. La numirea în funcțiile principale nu pătrunse însă niciunul din ultima categorie⁶.

Regulamentul muntean era gata în Maiu după dorința lui Chiselev, care continua să aibă aceeași situație « monarhică » asupra țărilor românești. Al Moldovei, din cauza bolii molipitoare care-i întrerupsese ședințele, deschis în Maiu, lucră, până

¹ *Ibid.*, p. 45.

² *Ibid.*, p. 561 și urm.

³ V. d. ex. *ibid.*, p. 552.

⁴ Nu există în Moldova decât acesta.

⁵ *Ibid.*, p. 616.

⁶ *Ibid.*, I³, p. 4 și urm.

târziu în toamnă¹. Aici se admise că Domnul poate fi ales și dintre cei a căror familie are patruzeci de ani de la naturalizare. Se prevedea la dreptul de vot al breslașilor un cens destul de important. Supt influența lui Asachi, profesorii, «academicii», aveau un delegat în Adunarea de alegere a Domnului.

Potrivit cu convenția despăgubirilor de la Petersburg, încheiată la 14 April 1830, ocupația rusească se prelungise, și ea nu va înceta decât abia în 1834. Rușii țineau să organizeze ei înșiși țara potrivit cu principiile din Constituția pe care o inspiraseră, o făcuseră să fie alcătuită supt a lor supraveghere și o duseseră la desăvârșire².

Supt acest regim Adunarea munteană³ începu ședințele ei, în care se făcea pe încetul o apropiere, care nu existase până atunci, între clasele sociale. În comisiunea pentru alcătuirea dorobanților e ales astfel și un boierinaș vlășcean⁴. Altă dată, după ce se discutasese cu privire la chestiunea, rămasă în parte deschisă, a pământului, Ienuță Crăciunescu intră în comisiunea pentru control⁵. Intr'un rând voturile se îndreaptă către Medelnicerul Dumitrachi Urianu⁶. Intâlnim în procesele-verbale de ședință numele unui Dedulescu, unui Musceleanu, unui Vișoreanu⁷. Dintre boierii întorși din străinătate e adesea întrebuițat fratele lui Barbu Știrbei, Gheorghe (Iordachi) Bibescu, care avea numai rangul de Căminar: nu s'ar fi crezut că în mai puțin de zece ani el va fi Domnul țării. Și acuma absenții sânt însă mulți la număr⁸: nu se închiagă o adevărată «viață parlamentară». Firește că nu poate fi vorba.

¹ Filitti, *Jurnale inedite ale Obșteștii Adunări*, l. c.

² Filitti, *Principatele*, p. 223 și urm.

³ Actele alegerii și proiectele de legi de la «otcârmuitorii județelor»; *Analele Parlamentare*, II, p. 63 și urm.

⁴ *Ibid.*, pp. 25, 50. Cf. *ibid.*, p. 150.

⁵ *Ibid.*, p. 30. La hotărîrea noii frontiere figurează inginerul Teodor Paladi; *ibid.*, p. 31.

⁶ *Ibid.*, p. 32.

⁷ *Ibid.*, pp. 36, 47.

⁸ *Ibid.*, p. 211 și urm.

de publicarea și răspândirea cuvântărilor. N'avem nici memorii din acest timp. Dar încă de atunci se prevedea putința chemării la ordine și a pedepselor pentru acela care va fi chemat de trei ori și interzicerea trecerii în afară de chestiune ¹.

Totuși ni s'a păstrat atât de frumoasa expunere scrisă a lui Iordachi Golescu pentru o schimbare în rosturile judecătorești. El arată că toate neamurile numai pe încetul « au ajuns la cea desăvârșită civiltă » (după italienește). « Precum și, la meșteșuguri, cine au putut socoti că dintr'o albie mică, cu care au început vre-odată să umble omul pe marginile apelor, cu mare frică, o să ajungă o cetate înfricoșată să se preumbe fără sfială prin mijlocul celor mai mari și nemărginite adunări de apă, împotrivindu-se la cele mai mari suflări ale vânturilor! Cine au putut socoti că dintr'o mică băgare de seamă a unui prost cioban la cele cerești și dintr'o măsurătoare cu palma pe pământ și cu bobii pe masă i dintr'o mișcare cu un căpătâiu de lemn o să ajungă la așa pătrunzătoare știință, încât să poată măsura cursul stelelor celor nestatornice, a număra mulțimea celor statornice și a prevedea într'a lor înclinare întunecimea soarelui, a lunii și celorlalte; încă să îndrăznească a zice: dă-mi loc unde să stau și-ți voi mișca pe însuși acest pământ din locul său! » Dar civilisarea prin neconținute reveniri și îndreptări e o neapărată nevoie. « Inșă, din asemenea neamuri, câte nu și-au păzit statornicia lor, de odată le-am văzut căzute în cea din început copilărească stare ». Așa și cu această țară care « prin strămutare au trecut de la Roma . . . , de la care ei s'au dobândit și numire de Romani»: de la « vremea Domnului celui nemuritor cu numele său către patria sa, acelu Domn, zic, Mihai-Vodă cel Viteaz », când era « veacul cel de aur », « cu schimbările stăpânirii » s'a ajuns la cel de fier, de unde o ridică azi înțelepciunea lui Chiselev, prin acest Regulament, și se recurge de adunătorul proverbelor la zicale și maxime ca să se arăte că mare lucru e și începutul « spre drumul prefacerii și înoirii vieții » ². Nobile intenții fac pe Constantin Câmpineanu, ministru de Culte, să se îngrijească de un Institut pentru copiii săraci și

¹ *Ibid.*, p. 227.

² *Ibid.*, pp. 250-1.

chiar pentru cerșitori, ca « să-și facă un capitălaș și să știe un meșteșug »¹.

O altă parte importantă din desbaterile acestei d'intâiu sesiuni muntene e propunerea, primită de Chiselev cu oarecare reserve, a îmbunătățirilor de ordine economică. Se recomandă « a aduce sămințe de grâu bun din străinătate » pentru a se putea vinde marfă bună potrivit cu voia de export în sfârșit căpătată, căci cel ce se lucra până acuma, « amestecat cu trei pătrimi secară și alte semințe », nu afla cumpărători. Și se menționează astfel de grâu pe care-l oferă, nu numai Rusia, dar și vecina Moldovă, de unde iarăși s'ar putea cumpăra, iar din Rusia hrișcă pentru arpăcaș. Nu se uită nici « cartofurile », rădăcinile « sulitoase », pe lângă « roadele dimitriacești » (cereale). Și o « mașină de vânturat » s'ar putea aduce din Rusia. Ar trebui să se micșoreze prețul transporturilor prin Brăila de a cării înjghebare ca oraș nou va fi vorba deosebit. S'ar putea întrebuița și râurile, dacă n'ar fi « reaua întocmire a zăgazurilor morilor ». Lipsesc, de altfel, și vasele românești pe Dunăre, ale Turcilor, câte sânt, fiind prea scumpe. Să se îndemne, mai ales, marii proprietari la o mai bună agricultură, arătându-li ce pot da « răsfățatele lor moșii ». « In cele mai multe părți ale Valahiei », spune adâncul cunoscător al agriculturii, capabil să arăte și prețurile, nu numai la Constantinopol, dar și la Paris, « plugarul pleacă cu sămânța în sac cu opt sau doisprezece boi și cu doi sau trei oameni tovarăși lucrători, pentru ca să arunce sămânța în țarina plină de buruieni sălbatece cu feluri de sămințe, și, după ce vine vremea de își isprăvește treaba arăturii și în cele dupe urmă și a grăpatului, apoi își năpustește ogrăzile în mila lui Dumnezeu până la vremea secerișului ». Se prevede vremea, când, cu altfel de moșieri și cu « agronomi cu știință », « locul acesta se va face ca un raiu și ca un alt Eghipet în Evropa ». E vorba și de îngrășăminte, de *assolements*, de « magazii de rezervă ». O comisie bucureșteană ar trimete în județe « comisarii » ei. La « Școala națională » să se facă un curs de agronomie. Guvernul însuși ar putea să ieie pe sama sa, pentru a da model, o parte din producție și desfacere.

¹ *Ibid.*, p. 255 și urm. Se cercetează de o comisie care cuprindea pe învățatul episcop de Buzău Chesarie, pe juristul Nestor și pe Gheorghe Bibescu.

Trecând în alt domeniu, se arată că oile de țară ar putea fi «ca ale Spaniei și Saxoniei. Lâna de abă din Serbia și Bulgaria a fost adusă de «Bulgarii străini ce au venit de vre-o doi ani încoace». S'ar putea corci oile țigăi cu berbeci merinos. Rasa vitelor s'ar putea îmbunătăți prin amestecul cu rasele «din Olanda, Franța și Elveția». Pentru creșterea cailor s'ar aduce armăsari din Normandia, Ungaria și Boemia, din Rusia; și în acest domeniu, «numai silința lipsește». «Catări ca în Ispania» s'ar putea prăsi și în țară. Se presintă și exemple de aiurea, din partea omului de mare cultură, care ar putea fi Dinicu Golescu: «În vremea Elenilor calul Tesaliei era cel mai de laudă, iar în timpul de acum au ajuns a fi mai mic decât al Valahiei și dă preț mai jos». În lucrul ce trebuie început să nu se descurajeze cineva, ca «oamenii proști și neînvățați», cari spun: «așa am învățat de la părinții noștri, metoda voastră nu este bun de nimic». De ce nu s'a urmat exemplul Sârbilor, «cari, în loc de plug», — cu «opt sau doisprezece boi» —, «întrebuințează rarița ce se târaște numai cu doi boi».

Și casa săteanului, cu ograda ei, trebuie prefăcută, prin funcționari anume, într'o gospodărie economică modernă, din care să nu lipsească nici «dudăriile pentru creșterea gândacilor de mătăasă». Satele, puse la rânduială, cum va și izbuti s'o facă această administrație, sprijinită pe ocupația militară, să aibă chiar un han sau un «oberj pentru străini» (*auberge*). Noile locuinți vor fi după același tip și se vor face ușurinte în ce privește procurarea materialelor, după un anume termen fiecare fiind dator a clădi în același chip. Nu se uită, din interesul boieresc, urmărit cu o neobosită stăruință, nici «întâmpinarea strămutării lăcuitorilor de prin sate»¹.

Din partea sa, Barbu Știrbei prezintă Adunării, în sesiunea din 1834, după încetarea administrației lui Chiselev, lista realizărilor sale în domeniul moral, fără care, spune el, nicio îmbunătățire materială nu poate reuși. E vorba de rânduiala preoților, stricându-se hirotoniile de la Vidin și întemeindu-se starea civilă la biserici, cu trecerea apoi la presidenții de tribunale, de stabilirea protopopilor, de întocmirea de seminarii

¹ *Ibid.*, pp. 611 8.

pe lângă fiecare episcopie, care vor procura și dascăli pentru «școalele începătoare»; Seminariul central va fi chemat să deie mănăstirilor egumeni culți. Se aduce laudă episcopilor, «cari, într'această epocă de renașterea nației noastre, s'au arătat în adevăr vrednici de toată cinstea și respectul». E vorba de Chesarie și de episcopii de Argeș și de Râmnic, mitropolitul Grigorie, pe care Chiselev continua să-l bănuiască și care abia putu fi readus, de formă, din exilul său basarabean, fiind înlocuit mai multă vreme de Râmnicean. Dar Știrbei are curajul ca într'un act oficial să releveze meritele de organizator și luminător al aceluia care, de mult bolnav, tocmai își isprăvise viața, lăsând faima unui mărturisitor de credință, și el pomenește deci în raportul său de «cel întru adevăr sfânt Mitropolit, răposatul întru fericire părintele Grigorie», reformatorul mănăstirilor, prevăzându-se și «casa de rezervă pentru merimeturile sau zidirile ce se vor cunoaște de trebuință neapărată»: arhitectul austriac numit pentru asemenea lucrări, din nenorocire un modernizator în stil occidental, cu desăvârșită necunoștință a tradițiilor noastre de artă, începându-și activitatea la Bistrița, care va ieși complect prefăcută. Neputându-se proceda tot astfel la mănăstirile închinete, s'a impus măcar egumenilor de acolo să se desfacă de orice supușenie străină. Ei, exarhii, refuseră orice ajutorare a Statului, și Știrbei, cu Mavru, ceruse în 1833 luarea în sama publică a administrației veniturilor. Egumenii avură însă cinismul să declare că nu se țin nici de actele de fundație, «fiind urmate într'o vreme când mai toate atunci erau abusuri», așa încât Sfatul Administrativ hotărî scoaterea la licitație a acelor venituri înaintea Mitropolitului și a ministrului respectiv¹.

Și ca întemeietor al învățământului se înfățișează fostul ascultător al învățăturilor la Paris. La 1837 se alcătuieste regulamentul școlilor², care funcționau cu câteva luni înainte și cele d'întăiu examine dăduseră rezultate pe care ministrul le constată cu

¹ *Relație de lucrările departamentului Logofetei Trebilor Bisericești, cuvântată la Obșteasca Adunare în ședința de la 16 Noemvrie leat 1853 de către Marele Logofăt Barbu Știrbeiu*, București, 1834, pp. 33-7 (27 Maiu 1833), pp. 40-52; reproducerea în Iorga, *Viața și domnia*, citată mai sus.

² *An. Parl.*, III¹, p. 486 și urm.

mândrie: Basa era, spune el, «*învățătura literaturii limbii rumânești și altor limbi clasice*, care mai nainte se urma într'o vreme foarte mărginită și tot de odată cu științele eczacte, încât școlarul ce nu știa încă a scrie limba sa învăța algebra, geometria și altele mai presus de a sa putere ». Introducându-se studiul religiei, se observa că bisericescul «*stil tot într'o vreme poate sluji drept model la scrierea în limba rumânească* ». Incepuse tiparul manualelor alcătuite de profesorii Colegiului: «*catihismul, geografia, aritmetica, caligrafia și ritorica* ».

Școala primară cuprindea «*în doi ani trei clasuri elementare* ». La București și Craiova se adăugise o clasă a patra pentru cei cari nu puteau merge mai departe. Șase «*clase de umaniore* », cu câte un an, urmează: trei ani sânt prinși de studiul limbii, scrisului, geografiei și «*hronologhiei* »; în ceilalți trei, făcându-se compoziții «*de un stil mai înalt* », se predă istoria universală, ca să se ajungă la «*cursul retoricii* ». Alături de românește se învață, încă de la început, franțuzește, pentru grecește și latinește fiind numai ultimii trei ani, împreună cu desemnul; fără mare folos, cum s'a văzut îndată, se prevedeau doi ani de rusește.

«*Cursurile complementare și speciale* », — un sâmbure de Universitate, așa că «*părinții nu vor mai fi siliți a-și înstrăina copiii încă într'o vârstă fragedă, mai nainte de a se pregăti printr'o educație temeinică și a se face printr'aceasta vrednici de a dobândi dintr'a lor înstreinare un folos potrivit cu atâtea jertfe ale părinților, nădăjduindu-se că, fără a se depărta din casa părintească, copiii vor putea găsi în școalele noastre toate învățăturile câte sânt trebuincioase a împodobi duhul și a însufla bune sentimenturi* » —, trebuiau să cuprindă «*filosofia, legile și matematica* », deschizându-se, până la 1834, cursul legilor, al algebrei, al geometriei și al trigonometriei.

Cu mândrie cel format la străini afirmă primatul limbii românești: «*Resultatul cel mai mare al organizației școalelor de acum este că toate învățăturile se urmează în limba rumânească. Resultat neprețuit, care singur poate însufla un caracter național, și tânărul înstreinat pentru îndeplinirea învățăturii sale va păstra în sine în tot locul, neșters, acest sentiment de naționalitate* ». Și pensionatul întemeiat de harnicul și înțele-

gătorul profesor francez J. A. Vaillant fusese luat de Stat și incredințat lui Gheorghe Pop, Ardelean, profesor la Colegiu. Adresându-se școlarilor, Știrbei vorbea astfel: « Pentru om, în oricare poziție înaltă s'ar afla, nu poate fi fericire pe pământ fără patrie, iar patria se alcătuește de bărbați vrednici și virtuoși, cari sprijinesc binele obștească »¹.

Regulamentul școlar însuși e întipărit de un spirit modern și larg: « Profesorul de gramatică nu va uita niciodată că regulile sânt mijloacele, iar nu sfârșitul... De aceia școlarii se vor îndemna a cili adesea bucăți alese din autorii cei mai vestiți pentru stil curat ». Se prevede pregătirea, la capătul școlii primare, pentru meșteșuguri, cu observația: « trebuința învățaturii pentru treapta lucrătorilor nu este acum tăgăduită de nimeni... Un meșter care știe să citească, să scrie și să socotească și care are câteva cunoștințe de prințipurile meșteșugurilor mehanice este în stare a pătrunde toate lucrările meseriei de care se slujește. A osândi cineva pe lucrător la soarta unui instrument orb, unui automat supus la îmbulzirea ce i se face este ca cum ar voi să se lipsească de toată nădejdea de a se mai face vre-o desăvârșire în lucrarea produselor industriale ».

« Istoria Rumânească se va dezvolti cu mai multă întindere decât istoria particulară a celorlalte neamuri »². » La literatură, « profesorul va arăta relația ce au între ele lucrările duhului cu deosebite stări ale societății, precum influența ce are clima, religia și obiceiurile asupra literaturii fieșcărui neam ». La drept, « se va alătura legiuirile streine cu pravilele pământului nostru ». Se prevedeau cursuri de agricultură și chiar școala specială cu « moșii model ». Se vor distribui diplome de « laureat », de avocat și « inginer civil ». Va fi și o școală superioară de fete.

Iată acum, în ce privește disciplina școlară, reglementații care se pot repeta și astăzi: « Injurăturile sau oricare alte vorbe necuviincioase vor fi oprite cu strășnicie; asemenea va fi oprit de a se întrebuița între școlari tutunul sau băuturi spirtoase, de a se citi cărți imorale, de a se întrebuița jocul

¹ *Ibid.*, pp. 55–6.

² Se prevede că manualul de Istorie a Românilor va fi cercetat de Eforie; *ibid.*, p. 527.

cărților și altor asemenea; se va depărta însă din conversația școlarilor oricare dezbateri politice. Școlarii, când se vor juca, se vor opri de a arunca cu pietre; se vor pazi de a se sui pe ziduri sau în copaci, de a alerga și a se juca pe scări și pe palmaruri; cu bună chibzuire însă li se vor da mijloace a face exerciții gimnastice, care le pot întări trupul și îi face îndrăzneți ».

Adunarea adaugă în ce privește înviorarea în limbă: « Intrebuițând mai cu osebire cuvintele cele mai obicnuite ale ei; iar cuvintele ce vor lipsi, precum sânt cele tehnice și de idei înalte, să se ia numai dintr'o limbă hotărâtă odată pentru totdeauna, precum este cea franțuzească, apropiindu-o de cea latinească, fireasca mămă a limbii rumânești ¹ ». Iar la istorie se va lucra « fără a pierde de năntea ochilor starea Țării-Românești în fieșcare veac ».

Profesorii erau, în 1833, la Colegiu: V. Jorj, I. Poenaru, Gh. Pop, pe lângă cei de la Sf. Gheorghe Vechiu și de la Amza; la Craiova un Mihăescu și un Marinovici; la Cerneți, Pleșoianu și un A. Popovici; un Stancovici, la Târgul-Jiului, un M. Drăghiceanu, la Caracăl; un Serghiad, la Râmnicul-Vâlci; un Gh. Ardeleanu la Slatina; un Simonid, la Pitești; un Serghiev, la Giurgiu; la Câmpulung, un D. Jianu, care a și scris un *Mălureanu la Ploiești*, iar la Vălenii-de-Munte, traducătorul a *O mie și una de nopți*, I. Gherasim Gorjan; la Buzău, ieromonahul Dionisie, viitorul episcop, și la Brăila meritosul Ioan Penescu ².

În Moldova, lângă « pravilistul », de origine Brașovean, Flechtenmacher, se întâlnesc ca profesori Ardeleanul Vasile Bob, latinizat: Fabian, pentru latină, dar și pentru geografie și matematică, Săulescu pentru istorie și retorică, dar și pentru « filologie », de care știință era mândru, Adler pentru desen, un Grec și un dascăl de muzică nenumiți, apoi Jean și Tissot, ba încă și Alecu Costinescu, pentru limba franceză, pentru germană fiind Samuil Botezatu și pentru rusește Vasile Peltechi, iar la școlile inferioare, așa-zisa « normă » lucrau un preot, un Filipescu și un

¹ *Ibid.*, p. 541.

² *An. Parl.*, III¹, p. 483. Programul Colegiului (și cu chimie); p. 484 și urm. Dar franceza începe numai în anul al cincilea.

Verescu. La Roman sânt profesori un Nanu și un Stamat, la Botoșani Anton Cheorghiu, la Huși Zăfirescu și la Bârlad Zăhărescu, la Galați Toma Giușcă, la Focșani Vasile Pavlovici ¹. Mai târziu, găsim în provincie și pe un Corlățeanu, un Velichi (la Botoșani), un Sachetti (la Galați) și *Bănățeanul Eflimie Murgul*, în Iași, la filosofie ².

Singurul domeniu unde se întâlnesc neconținute reveniri, provocate de interesul egoist al mării proprietăți, e acel social. În Decembrie 1832, se propunea că, și dacă și-a îndeplinit toate îndatoririle prevăzute de Regulament, săteanul nu poate pleca de la locul lui decât dacă se însoară aiurea, dacă a dobândit aiurea o proprietate sau a venit ca meșteșugar la oraș, și încă numai cu bilet de la proprietar, de la « episcopii satului » și despăgubind pe stăpânul moșiei de clacă și de orice servicii în acel an: nu numai că acel ce nu îndeplinește aceste condiții va fi adus cu sila înapoi, dar se va pedepsi și satul unde s'a refugiat țăranul ³.

Forma primită prevede și plata unei despăgubiri pe doi ani înainte, cu « claca, carul de lemne, ziua plugului » și celelalte. Rămânea principiul că proprietarul poate înlătura pe « sătenii îndărătnici sau cei ce vor face zizanii și vor aduce la nesupunere pe ceilalți săteni » ⁴. Revenindu-se asupra acestei materii, nu se putea uita însă principiul de libertate fixat de Constantin Mavrocordat, și astfel se redacta această formulă: « *Precum este proprietarul slăpân cu desăvârșire pe al său pământ, asemenea este și săteanul sălășluilor pe moșie de all proprietar iarăși cu desăvârșire slobod, de este acum aproape de un veac, și numai pe sfințenie acestui prințip s'au lequii îndatoririle reciproce* » ⁵.

¹ *Ibid.*, IV², p. 392 și urm. Acolo și pentru « Istoria României » (*sic*), I, a lui Asachi, pentru « cadrul Domnului Ștefan Voevod » și « o scrisoare ce s au trimis în Transilvania »; *ibid.*, p. 397. Acum în urmă, pentru Murgu, Bogdan Duică, în ed. Ac. Rom., 1937.

² *An. Parl.*, IV², p. 399.

³ *Ibid.*, III¹, p. 19.

⁴ *Ibid.*, pp. 23–4. Se reluau țărănilor pogoanele de folosință ce s'ar fi dat cu prisos; p. 65.

⁵ *Ibid.*, pp. 65–6. Pentru locul ce este a se reda țărănilor, *ibid.*, pp. 136–68.

Cum se vorbeia deci de «slobozirea» datorită lui «Nicolae Mavrocordat», se reveni asupra ei, observându-se că «duhul sătenilor e departe de acea țivilisație care ar putea fi priimitoare de o judecată mai ajunsă» și ei și-ar putea închipui că acea libertate este «nesupusă la nicio mărgenire» sau *legată numai de îndatoririle de atunci*, producându-se astfel pe alocurea «o nălucire de nesupunere», care ar cere de la guvern «măsuri de strășnicie și de asprime». Deci, «*în exemplarurile ce se vor da în mâinile lăcuitorilor să nu se vorbească nimic pentru acest act*». *Se ținea samă însă de dorința lui Chiselev, «potrivit cu înaltele sale sentimenturi», «ca să se lipărească în nintea lăcuitorilor fireasca slobozenie»*¹.

Adunarea Moldovei pe 1832-3 e mult mai puțin vioaie și plină de inițiativă; chestia țărănească nu e luată în desbatere cu aceiași pasiune, și se discută asupra măsurii lui Alexandru-Vodă Moruzi din 1805-9, făcându-se propuneri practice fără a se atinge de principii; dar și aici apare dreptul de a izgoni pe «țărani îndărătnici, cari ar pricinui neînvoiri și nesupunere între ceilalți săteni»², și idei noi nu apar. Dar, pe când, la Munteni, boierii mici dispar la noua alegere, aici găsim doi Ghergheli, din Dorohoiu și Botoșani, un Aslan din IIârlău, un Bran, un Chiriac.

În Novembre 1832, răspunzând unei adrese de omagiu a Adunării muntene, Chiselev își privia misiunea ca aproape isprăvită, adăugind, simțitor, cu adâncă umanitate și un înalt simț de răspundere, că, «pentru însărcinarea sa cea morală, încredințează din inimă Adunarea că nu va avea alt hotar decât acela pe care cereasca Pronie va pune zâlelor sale, iubind din tot sufletul pe lăcuitorii acestui prințipat»³. Dar numai peste un an și jumătate, în Mart 1834, Adunările, recunoscătoare, își luau rămas bun de la omul de mari merite și de o adâncă înțelegere care, de fapt, «domnise» peste țările noastre,

¹ *Ibid.*, p. 170. Iscălesc Scarlat Mihălescu, Mihai Filipescu, Ioan Cocorescu, Anastase Dedulescu.

² *Ibid.*, III^a, p. 399 și urm.

³ *Ibid.*, p. 225.

care supt dânsul fuseseră, în adevăr, unite ¹. Iar Moldovenilor li spunea la plecare: « Binevoiți a nu mă da uitării și a vă aduce aminte ca de un vechiu prieten care, pretutindeni unde s'ar putea afla, pururea se va interesa de fericirea Moldaviei » ².

Peste câteva luni se făceau numirile de Domni, de Puterea suzerană și de cea protectoare.

¹ *Ibid.*, pp. 306 7. V. și *ibid.*, n-le următoare.

² *Ibid.*, IV¹, p. 633.

CAPITOLUL VI

Desvoltarea spiritului public până la numirea Domnilor Regulamentului Organic

Raportul, pe care l-am analizat mai sus, al lui Barbu Știrbei, arată cu câtă răpezițiune se ajunge în această vreme de înaintare în toate domeniile la fixarea noii limbi literare într'o formă ortografică relativ unitară supt veșmântul literelor cirilice. Slavonismele, grecismele sânt aproape cu desăvârșire de la sine înlăturate și, dacă sistemul ruso-frances al Regulamentului Organic aduse cu sine unele cuvinte rusești, ele deveniră curând de răs pentru glumele scriitorilor: din ele mai niciunul n'a rămas: astfel *cantloră*, ce venia de la *contorul* frances, doar în domeniul militar rămâind câte un *mondir* (*monture*, probabil printr'un canal german) sau un *vislavoiu* pentru ordonanță, o *șapcă* (dar a dispărut, pentru epoletă, *acselbanlul*, *Achselband*). Din limba francesă se alege, cu discernământ și introducându-se schimbările de nevoie pentru a li da un aspect românesc, neologismele, dintre care cele mai multe vor rămânea astfel. Propunerea lui Eliad de a se înlătura anume slove superflue, pe care le găsește urite, nu e primită, și întreg vechiul alfabet rămâne întrebuințat. într'o formă cursivă, influențată de Ruși, dar aceasta se face cu o deplină rânduială, comună tuturor, în nesfârșitele hârtii ale unei administrații birocratice, care totuși e și ea un mijloc de generalizare a cunoștințelor.

Pentru nevoile de a se comunica nesfârșitele măsuri de totală prefacere, de a se anunța dările în arendă, de a se aduce la cunoștință convocările, de a se ajuta transacțiile care ieșiau din cerințele armatei de ocupație și ale înzestrării noilor officii, era nevoie de un ziar. De la sine regimul rusesc se adresă la literații mai în vază, dar în același timp la aceia cari făceau

parte din societatea de sus, unul singur având un modest rang de Agă, și nu erau în legătură cu grupările și coteriile politice. cu asociațiile, mai vechi sau mai nouă, ale următorilor puterii: Asachi și Ioan Eliad.

La 1-iu Iunie apărea la Iași, într'o tipografie proprie, se vorbește și de o « societate alcătuitoare », — cu literele obișnuite. « gazeta politico-literală » a celui d'intâiu, care se intitulează, în lipsă de alte titluri, « A[ga Gh. Asachi, judecătoriu la departamentul pricinilor străine, referendar învățăturilor (*sic*) naționale a' Moldovei și madulariu Academiei de Roma ». E intitulată *Albina românească*, cu acest motto, de crestomatic mai curând decât de organ pentru știri în serviciul străinului:

Este albinei dar și lege
Din flori miere a culege.

De fapt, se făgăduia Guvernului doar să-i comunice ordinea printr'un supliment, pe când însăși foaia-revistă, ieșind de două ori pe săptămână, era să deie știri de pretutindeni, bulcine de războiu, « culegeri istorice, literale, morale, filologhice », adăugându-se și acelea privitoare la o economie națională pe care am văzut-o în plină formațiune. Cum se vede, alt program decât acela al plănutei *Faima Lipscăi*, care era în raport, de sigur, și cu interesele iarmarocului de acolo. *Se urmărește și un scop general românesc: « De datorie este a nu mai întârzié de a aduce limba vorbită de mai mulți decât patru milioane Români la gradul deplinirii cătră carele strălucitul ei început o împulernicește, iar paradigma cultivitelor sale surori o îndeamnă ».*

În chemarea sa către cetitori, Asachi înfățișează pe Românii singuri lipsiți de binefacerea unei prese și vede în cultură mijlocul de a se ridica nația, acuma organizată supt raportul politic, și supt cel moral. Supt ocrotirea Rusiei și cu ajutorul boierilor, cari sânt pentru el tot vechii « evgheniști », el va pune la îndemână acest mijloc de înaintare. De la început însă declară că se va ținea în marginile stricte, și strâmte, ale respectului către credință și puterea legiuită: « dogmele sfintei noastre relighiei (*sic*) ortodoxe, sevas cătră ocârmuirea și legile țării »¹.

¹ Și în Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 613-17, no. 1409.

Singurii colaboratori ai poetului moldovean prosa lui, plină încă de impuritățile fanariote și nu fără greșeli de limbă, nu era la același nivel cu armonioasele versuri — fură, în acest început al foii ieșene, Fabian și Săulescu. Materialul literar e însă rar și orice ar fi sămănat cu o discuție era evitat cu cea mai mare grijă. Cântărețul originilor romane, imitatorul clasicismului italian de curând înviat, academicianul roman era, și a rămas totdeauna astfel, un suflet de funcționar, de « cinovnic » pentru a întrebuița termenul la modă atunci.

Încă din 1828 Eliad și Constantin Moroiu anunțau, din partea lor, că vor publica în Ianuar 1829 o foaie aprobată de generalul-president și de Divanul administrativ¹.

Dar numai la sfârșitul lui Iunie putu să apară modesta publicație, rău lucrată la Clineanu și Topliceanu, care, cu o gravură simbolică, pitorescă, dar foarte stângace, represintănd căruța de poștă, se intitula, cu un neologism frances. adus de Ruși, *Curierul rumânesc*, — nu « românesc », cum, de altfel, scria Eliad —, care se înfățișează ca singur redactor, și în « Gramatica » sa. Într'o formă mult mai curgătoare decât a obișnuitei prosa lui Asachi, fără cuvinte străine vechi neplăcute și noi încă nefixate, dar nu și cu obișnuitul șagalnic humor popular al scriitorului muntean, se făgăduiesc extrase din presa europeană, anunțuri de comerț, măsuri administrative și sentințe judecătorești, « vânzări și mezaturi », rețete și alle recomandării folositoare, dar și « însemnări pentru creșterea și sporirea literaturii rumânești ». Pentru moment, ele trebuiau să fie însă destul de rare.

Totuși apariția « Curierului » fu primită cu o deosebită bucurie, cum nu s'a întâmplat cu ieșirea « Albinei », mult superioară. Ea fu salutată și de tinerii din Paris: cei doi Lenș, Nicolae Băleanu, Brăiloiu, trecut acolo de la Geneva, ruda acestuia Ioan Vlădoianu, Dimitrie Golescu, fiul lui Dinicu și un viitor filosof în limba francesă, retrăgându-se după 1848 prin căsătorie în Belgia², Constantin Filipescu³, ba chiar și

¹ *Ibid.* p. 606, no. 1363. V. și așa de bogata și noua expunere a activității lui Eliad de G. Bogdan-Duică, în *Ist. literaturii române moderne, Intâii poeți munteni*, Cluj 1923, p. 89 și urm.

² G. Maxim-Burdujanu, în *Mélanges ale Școlii Române în Franța*, 1930.

³ Poet piliu Eliade, *Histoire de l'esprit public*, I, p. 265 și urm.

Ștefan Margela, din Basarabia, autorul unei gramatici rusoromâne¹.

Tipografia lui Eliad, care voia și o litografie², promitea, de altfel, încă din 1830, pentru « adaosul literal » la *Curier* o întreagă enciclopedie de traduceri și prelucrări: pe lângă Young al lui Marcovici, istorii, — și aceia a țării, pe care o cerea programul școlar, filosofie de toate felurile, economie, științe elementare. Librării, începute de Rușii Romanov și Visarion, se întemeiau pentru răspândire³.

Fără a înțelege să intre în concurență cu asemenea tipări-turi periodice, Carcalechi reîncepe, tot odată, la Buda, acea *Biblioteca romanească (sic)* din 1821, adăugind la titlu: *sau adunări de multe lucruri folositoare*. Destinată la început întregii « nații romanești », ea trebuia să apară lunar, cu ajutorul unor sprijinitori din țările libere, ca acel Gheorghe Opran, căruia i se închinase întâia fasciculă, cu opt ani în urmă. Pe lângă bucăți de literatură romantică, și din Marmontel, și informații despre curiositățile naturii sau rețete folositoare, cum se întâlneau în foile germane ale vremii, apoi notițe literare și câteva versuri, dar, după exemplul Calendarelor budane din epoca lui Samuil Clain, a lui Șincai și lui Petru Maior, se adăugiau și pagini, de o redactare inferioară, *asupra istoriei Românilor, privită în totalitatea ei*. La 1829—34 priceputul vânzător de cărți își aflase, în această privință, un statornic colaborator, pe Bănățeanul Damaschin Sp. Bojincă, « a Țării Ungurești avocat » sau, mai precis, « la înalta tablă crăiască a Ungariei jurat notarius »⁴, priceput și în domeniul dreptului⁵, care-i va

¹ Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 542. Scrisoarea în *Curier* și de acolo în Urechia, *Ist. școalelor*, I, p. 126.

² V. Iorga, *Scritorii murenii*, din *Mem. Ic. Rom.*, ser. a 2-a, XXVIII.

³ Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XIX-lea*, I, p. 146.

⁴ I. Lupaș, *Cea mai veche revistă literară românească*, în *Anuarul Institutului de istoria națională* din Cluj, I, pp. 120-37; Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 372-3, no. 1114. Pentru el, revista *Dreptul*, 1893, n-124 și articolul din *Enciclopedia română* a lui Diaconovici (Sibiiu), I, p. 524. La Pesta, unde venise după studii la Oravița, Vârșeț și Orade, și de preoție, el fusese învățător într-o casa ungurească.

⁵ El publica *Anticele Romanilor*. Se anunță (v. *Bibl. Rom.*, II, p. 56) *Dregătoriul bunei-creștere*, care apărui la 1830; Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 674-9 (cu lauda Lipovei).

procura mult mai târziu o înaltă situație în Moldova națională, și altcineva merit unei însemnate cariere, dar în Ungaria nașterii sale, Emanuel Gojdu, un ctitor al culturii românești acolo. În continuarea aceasta ilustrată, al cărui ocrotitor trebuiau să fie mitropolitul exilat la Brașov, Dionisie Lupu, Grigore Băleanu, Alexandru «de Filipescu», chiar Alexandru-Vodă Ghica, Gojdu chema în sprijin pe toți «străluciții boieri», nu numai munteni, ci și moldoveni, iar Carcalechi se îndrepta și spre mitropolitul Veniamin și spre Mihai-Vodă Sturdza¹. Se arată același interes pentru istoria Românilor, prin biografiile, de Bojincă, a lui Dimitrie Cantemir în Rusia, cu unele elemente originale, a lui Mihai Viteazul, a cărui faimă, cum am văzut, învia și în amintirile boierilor munteni și ai Regulamentului Organic, a lui Radu Șerban, dar și a lui Ștefan-cel-Mare. Era vorba și de articole privitoare la «cultura romanească», — formula apare aici întâiași dată, — cu pomenirea «patrioților» cari au lucrat pentru dânsa. Se anunța Istoria amânduror țărilor, pe lângă a Ardealului și Banatului. Se aveau în vedere, de altfel, și capitole despre «legile, năravurile, ținuturile și îngropăciunea Românilor»², ceia ce ar trimete, pentru ultimul punct, la tesa lui Vasile Pop. La Istoria Românilor e vorba și de datinele românești. Se găsește cu mirare și mențiunea Moldovenilor cu graiul nu încă pierdut cari mai dăinuiesc în părțile Harcovului și Ucrainei³. Se adăugiau și foarte frumoase ilustrații, cu figuri de Voevozi, datorite unui tânăr Oltean, care făcea studii de pictură în Apus, Constantin Leca Răuț⁴, mai puțin academic și pedant decât Asachi, care și acesta primise, în Italia, o pregătire artistică și o întrebuință pentru a trezi, și el, figurile mari ale tre-

¹ Ca traducător ajută și Gheorghe, fiul lui Ioan Cuciureanu din Botoșani; *Bibl. rom.*, V, p. 59, nota. El a fost pe urmă medic în Moldova. Partea a VII-a e închinată asesorului Constantin Vrani de la Brașov.

² I, p. 26.

³ I, p. 31, nota.

⁴ Despre chipul lui Mihai Viteazul dat de el școlii din București, *ibid.*, IV, p. 30, nota. Se cere pentru dânsul o bursă în Italia și Franța; cf. *ibid.*, p. 40, nota 1. O traducere a lui; VII, p. 27 și urm. Prelucreează și Viața lui Ștefan-cel-Mare. În ea găsim cu mirare (*ibid.*, p. 33, nota) inscripția de la Războieni. Moartea surorii; VIII, pp. 42 3.

cutului¹. Indemnurile editorului nu rămaseră fără ecou dincoace de munți, și Simion Marcovici îi trimetea discursul său din 1827 la începerea cursului de la «școala națională» din București². Și, aici, alături de lauda științelor din partea profesorului de matematică, se întâlnesc preocupările de a se introduce neapăratele neologisme: «Avem trebuință deocamdată de limba latinească, ca să îndreptăm pe a noastră, și de limba franțuzească ca să o îmbogățim cu cărți folositoare a tot felu (*sic*) de știință și pentru alte svârșituri politicești»³. Dar în același timp el se luptă cu cei cari nu-l înțeleg, desprețuind pe profesor: «jertfele acestea nu să prețuesc, când nerozia are voia de a-l judeca și vicleșugul slobozenia de a-l pârf în tot minutul ca un răzvrătit sau ateu». O întregă tragedie a profesorilor care începea. Se cerea și acel «regulament» școlar pe care l-am văzut că s'a dat peste câțiva ani supt regimul cel nou.

În față stau tânguiriile, cu invocarea exemplului de naționalism de la Unguri, ale lui Gojdu către boierii munteni, arătându-li că toți urmașii Romei se împărtășesc de o înaltă civilizație, afară de «numai noi. Românii, pe carii Roma în cel mai călduros al său sân ne-au purtat, carii cei mai de aproape a' mamei noastre Roma următori sântem». În neîngrijirea limbii naționale el vede primejdia de moarte: «în acea groapă pre carea prin negrijirea cultivării în limba sa și-au gătit-o, acolo, d'împreună cu limba, va putrezi sufletul și estimea ființa) neamului, deacă acum, când se poate, nu se va încungiura lenevirea»⁴.

Inchinarea părții a opta către Asachi arată înfrățirea literară românească, încă numai în pregătire. Și e vrednic de luare aminte

¹ La ilustrațiile părții a VIII-a e «o fecioară romană», «mormântul unei fecioare romane» și chiar biserica mănastirii de la Argeș. — Pentru desemnele lui Asachi, Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, ser. a 2-a, XXXIV.

² III, pp. 25-31. V. și Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 618-9, no. 1410. El se arata călătorind șapte ani în străinătate. «În Italia, al doilea număr a științelor, învațat-am literatura italienească și în Paris, al doilea Atenă, în Paris, care fără greșală poate să se numească savârșirea omenirii, am învățat matematica teorică și apliceată, îndeletnicindu-mă cu toate acestea și la literatura franțuzească»; II, p. 25.

³ *Ibid.*, III, p. 28.

⁴ *Ibid.*, p. 34.

și « dialogul între doi Români unul Muntean și altul Moldovean » din același an 1834.

Se laudă slujba făcută de Veniamin la Iași, participând la serbătoarea Duminecii Stâlpărilor « școlarii cu steagurile sale, stâlpărilor în mână », urmându-se cu ceremoniile din zilele următoare, și se pomenește și predicatorul Sofronie, fratele fostului episcop de Roman, Gherasim, un cleric de o cultură deosebită, care, cum se spune aici, a fost « mulți ani la Constantinopol ca predicator în Patriarhie »¹. Nu se uită însemnarea oștirii care participă. Vorbindu-se de episcopi, se notează la Roman, unde e episcop Melelie, Alexandru Teodori, « doctor de filosofie și de medicină, precum și fizicus », fratele lui Teodorovici din Pesta. Dar sânt și de aceia căror « le este rușine a se zice că sânt Români ». În față, stă Țara-Românească și școlile ei, cu 890 de ucenici la București și 560 la Craiova. La Buzău, Chesarie a făcut tipografie cu litere aduse de la Buda. Și Neofit de Râmnic e presintat ca un cunoscător de limbi și un patron literar. Se observă la Ilarion de Argeș talentul lui de predicator, ca la înmormântarea lui Dionisie Lupu și la începerea miliției naționale. E deplânsă dispariția lui Dinicu Golescu, menționându-se cei patru fii, doi la oaste, doi încă la studii, fiica fiind măritată cu Dimitrie Racoviță, și se anunță că editorul revistei are de gând să dea « o parte a Bibliotecii numai pentru damele cele luminate și coconițele cele tinere care au talent de învățatură ». Firește că se laudă zelul lui « Iliade » ca tipăritor de lucrări literare, arătându-se ca patron al lor Scarlat Roset. De la Petru Poenaru, întors din Paris pentru a fi director al școlilor, se așteaptă o nouă și spornică activitate².

Avem a face, în adevăr, cu călătoria unui Ardelean la noi asemenea cu aceia pe care o va face tânărul profesor blăjean, înzestrat cu cunoștințe deosebite în mai multe ramuri și mai ales cu o nesfârșită dorință de a ști, Timotei Cipariu, din Pănade n. 1805)³. În alt capitol e vorba de marile progrese ale comerțului românesc, întrebuințându-se forma unui alt dialog, între un Român și un Italian, care recunoaște sângele comun al celor

¹ Cf. Iorga, *Francmasonii*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, VIII.

² *Bibl. Rcm.*, V, p. 33 și urm.

³ V. Ilie Dăianu, în foaia *Farul* din Bucuaraști, 1937.

două nații. Se semnalează însemnătatea căii de apă a Dunării, care ar putea să fie legată și cu Rinul, valoarea navigației cu aburi introdusă de contele Szechényi, căruia i se dedică partea a noua din publicație. Nu lipsește o listă a fruntașilor noului negoț, cu Gheorghe Opran, care « pentru cultura neamului mai bine de 50 de mii de lei au jertfit », IIagi Theodorachi, « o casă prea veche în comerț », Iancu Rădicanu (*sic*) și Iancu Baliadi, Franț și Constantin Dumovici, Grigore Ioanu, Breboveanu din Craiova, Nicolae Cernătescu, Nicolae Dumba, Nicolae Manuil, Ienachi Stoiencescu, Crăciun Ioanu, Gheorghe Conovici, Petru Carapancea. Se adaugă, ca lămurire a originii lor: « nu toți sânt Bulgari a' căror nume iasă în *vici*; mulți dintr'acești sânt curați Romani » și acei cari sânt în adevăr Bulgari se dovedesc și ei « buni patrioți », cu acest interesant adaus: « câștigul care îl adună, îl întorc spre binele cel public, nu-l scot afară din țară, aducându-și aminte că aceste doauă nații oarecând era' unite într'o împărăție »¹.

De altfel, se dă și descrierea unui « ređut » sau « bal » la București, de Carcalechi însuși, care e deci și autorul paginilor de descripție cercetate mai sus². Dar, când se anunța desvoltarea Istoriei Romanilor de noul îngrijitor al acestei reviste, sau « scrisoare cuvântoare », ea se opria, pentru ca mai târziu editorul, neobosit, să-și aile un rol folositor în chiar înaintarea ziaristiceii românești din Țara-Românească.

Cât a durat, această publicație întrecea cu mult ca formă pe acelea din Țara-Românească și Moldova. Supusă unei censuri care n'avea interesele celei din aceste țări. în multe privinți ea putea să fie mult mai liberă, atingând și subiecte care la București și la Iași ar fi fost privite cu bănuială. Ea n'a putut însă scoate la iveală talente literare care nu se găsiu într'o lume mai purtată la școli, de regulă străine, dar cu mai puțină originalitate.

Efectul *Bibliotecii* se poate vedea, de altminterea, după lunga și naiva scrisoare a Bulgarului, de fapt de origine românească din Balcani, Peșicu, sau Gheorghe Hagi Toma Peșacov, adversar din rivalitate poetică al lui Mumuleanu și legat și de

¹ *Bibl. Rom.*, VIII, p. 25 și urm. Cf. *ibid.*, pp. 25 32.

² IX, pp. 55 7.

Vlădica sârb Manuilovici: el cere să i se trimeată edițiile lui Carcalechi și propune manuscripte de-ale sale, între care și o traducere din Kotzebue, scriitor de teatru popular pe acel timp¹.

Încă în 1834, Bojincă fiind chemat la Iași, redactarea *Bibliotecii* era încredințată tânărului teolog Ioan Trifu (iscălește: Triffu), din Bucurdea (n. 1811), format la Blaj și Cluj, apoi la Sfânta Barbara din Viena, care, mai târziu, trecând, ca profesor, în Țara-Românească, își va zice: Maiorescu. El și începea o nouă, și mai largă, redactare, după scriitorii contemporani, a Istoriei Romanilor².

Legăturile dintre Români pe ambele cline ale Carpaților, se învederează și prin aceia că Eliad merge la Sibiiu, că-și procură din Ardeal materialul pentru tipografie, că tot la Sibiiu se lucrează Caligrafia lui Pleșoianu și că acesta enumeră printre prenumerații cărților sale pe episcopul Vasile Moga, pe arhidiaconul Moise Fulea, directorul școlilor ortodoxe și el însuși scriitor, pe protopopii Maniu Montan, cu o carte tipărită la Buda, Petre Bodilă și Ioan Panovici, care fusese prin Brașov, pe marele negustor sibiian, înrudit cu familii oltene, Hagi Constantin Pop, al cărui fiu, Zenobie, viitorul director al Băncii Impărătești din Viena, învățase la dascălii greci din București, iar, dintre uniți, însuși «dd. Timotei Sipar, profesor de filosofie în Blaj», adăugându-se și un funcționar austriac, M. Aron, vameș la Turnul-Roșu, și tipograful sas Iosif Drotlef, din Sibiiu³.

Literatura bisericească se șterge în această vreme. Doar traducerea de Gherontie de la Neamț a catehismului Sfântului Atanasie dacă apare într'o nouă ediție la București, cu cheltuiala achimandritului de la Râmnic, care nu uită să adauge întrarea armatei lui Nicolae Pavlovici⁴. Cartea lui Nichifor Teotochi contra Unirii ardelenene e retipărită grecește și românește din ordinul episcopului de Râmnic Neofit⁵.

¹ Al. Ciorănescu, în *Rev. Ist.*, XX, p. 370 și urm.

² *Bib'. Rom.*, IX, pp. 24-5.

³ Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 704, no. 1494.

⁴ *Ibid.*, p. 630, no. 1421.

⁵ *Ibid.*, pp. 662-5, n-le 1434-5. Pentru *Mineele* noi de la Neamț (1830), *ibid.*, pp. 691-2, no. 1488; p. 715, no. 1516. La București se da, în 1830, și o Psaltire rusească; *ibid.*, pp. 704-6, no. 1495.

Mai târziu, numai Poteca, devenit egumen la mănăstirea Motrului, după ce « școlile naționale » căpătaseră un alt caracter, dădea acestei ramuri de scris un caracter mai nobil, mergând până la predicatorul Massillon, prin câteva prelucrări slavo-greco-franceze, dar mai ales prin aceia a « Manualului » misticului ortodox din Rusia Alexandru Sturdza (1832: *Enhirid adică Mânelnic*).

Cuprins de sentimentul național, a cărui întindere în Moldova, în toate clasele, am semnalat-o înainte de 1828, mitropolitul Veniamin, care-și avea acum legăturile peste munți, publică *Manualul de patriotizm* tradus și « adăogat » de Iancu Nicola, carte oarecum revoluționară, în care e vorba de « reformarea neamurilor », de « ridicarea din mijloc a jugurilor tiranicești », de « întemeierea constituțiilor bune », care « fac fericirea Staturilor », chiar de « eroitatea patrioților celor adevărați », cari fac ca națiile « să scape de supt jugul cel tiranicesc al vrăjmașilor și să ajungă la libertate și fericire ». Roma e arătată ca vatra acestui patriotism întins asupra tuturor « con-naționaliștilor »; în schimb, curentul anti-grecesc se simte în paralela, scăzătoare, cu vechii Elini. La Români, « strănepoții » Romanilor, în sfârșit « orizontul să luminează de scânteia cea strămoșască a aceștii virtuți patrioticești », fie și în măsură mai mică, și nu se uită nici înaintașii, ziditori de mănăstiri, cu toate binefacerile ce au plecat de la ele. Lăudându-se Mitropolitul, pentru traduceri și întemeieri de școli, se constată ideia romană și în *această întrebare a lui Mihai Sturdza el însuși, pusă școlărilor gimnasiului « vasilian »*: « spune-mi, copile, cine au fost întemeietorii Romanilor, strămoșilor noștri ». Alături apare Dionisie Lupu și chemarea lui Lazăr, cu ucenicii ce s'au trimese în Apus, exemplu ce ar trebui să se urmeze și în Moldova. Cu urări către « neamul roman », care e una cu « nația rumânească », se încheie o prefață bine scrisă, manifestând așa de neted idei atât de înalte ¹.

De același sentiment sânt însuflețiți și autorii de lucrări cu menire practică. Astfel *Oglinda sănălății și a frumuseții ome-*

¹ Iorga, *Ist. lăt. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 407; Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 631 3, no. 1424.

nești de medicul oficial al Bucureștilor, Ștefan Vasile Piscu-pescu, format la Viena, care, îndreptându-se către aceiași boieri ocrotitori, Brâncoveanu, Văcărescu, Bălăceanu, Constantin Crețulescu, înțelege a servi « neamul românesc »¹. Și aici, e durerea pentru soarta neamului: « când zice streinul: Rumâne!, înțelege: rob înfierat de dajdie, iar, când zice Rumânul: Rumâne!, se înțelege: hain ». O întreagă critică socială, aspră, se întinde apoi asupra originalei prefete. « Patria » e arătată ca principal scop al vieții fără a uita « slava bătrânimii neamului nostru », cu înfățișarea vechiului regim al Domnilor cu Divanul de « douăzeci și patru boieri », — e o întreagă expunere, amănușită —; « patria » care ar putea fi una din cele mai bogate, « hrănind o împărăție de oameni și neșterându-se cu toată Evropa », împodobindu-se, într'un așa de mândru cadru de natură, cu « zidiri și monumenturi » mărețe. Pe când astăzi « ne-am obicinuit cu toții să zăcem pe oasele muncitorilor, supușilor noștri... , care nădăjduesc milă și așteaptă ajutorul nostru ». E o largă predică spre muncă, moralitate, bună creștere, cu un întreg program de învățământ, cu ideea, originală, de a pune pe tinerii de peste douăzeci de ani să învețe « limbile vecinătății noastre, turceasca, nemțeasca și muscăleasca ». Și aici, ca model, se arată « strămoșii romani »².

La Buda, unde Ioan Teodorovici, traduce din nemțește *Pruncii cei părășiți*³ și apoi (1833 un *Teofron*, se tipărește și Calendarul cu litere latine⁴ al lui Ștefan Neagoe, învățător la școala de acolo, cu dedicația către directorul Gheorghe Mucio, el însuși autorul unei Ortografii « daco-romane »⁵. Neagoe va da

¹ *Ibid.*, pp. 633-48, no. 1425.

² Mai de mult, manualul de moșit al d-rului moldovean Chiriacopol; dr. Felix, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXIII, pp. 204-5. În grecește d-rul C. Caracaș da o « Topografie a Țării-Românești », din care numai foarte târziu Gheorghe Sion va face o traducere românească, ramasa nepublicată, cu toată marea valoare a operei; Bianu-Hodoș-Simonescu, p. 713, no. 1505.

³ *Ibid.*, o. c., pp. 709-10, no. 1499.

⁴ *Ibid.*, pp. 623-4, no. 1414. În forma originală a ortografiei apare pentru z, d cu cedilă. Altul, cirilic; p. 622, no. 1413.

⁵ *Ibid.*, pp. 630-1, no. 1422.

și un îndemn cuprins în foaia volantă *Unirea cugetelor*¹. Dar din ce în ce mai mult viața sufletească a nației se retrage de acolo. Unul din clienții cei mai statornici ai tipografiei budane, Naum Petrovici, se stinge, și *Biblioteca Românească* dă cuvântarea, la înmormântarea lui, a lui Bojincă. Se anunța o gramatică românească-ungurească de un Petru Maller². Apăreau acolo, dar și la Arad, în 1834, cu litere latine, într'o curioasă ortografie, versurile către școlari ale lui Moise Bota, fost învățător la Lipova³. Un Atanasie Pliofa, de la Ghiula, ajută pe Moise Țenciu să tipărească niște versuri închinale episcopului de Arad, Român, Nestor Ioanovici⁴, și «tinerimea academică romană» din Pesta, supt patronagiul lui Grabovschi, îi închină o broșură de omagiu, redactată de Maller⁵. Pavel Vasici-Ungurian, fratele lui Andrei, dă o carte de «antropologie», după un original din Pesta⁶.

Un schematism latino-român, cu Calendar, apare la Orade⁷, dar Blajul, unde Bob se stinge abia în 1830⁸, și-a conținut lucrul tipografic. Astfel, Ladislau Vaida tipărește, la Cluj, lucrări de drept în ungrește⁹.

Iar Ardealul se încânta de relipăririle și noile prelucrări ale lui Vasile Aaron¹⁰ și Barac¹¹.

În ce privește învățământul din Țara-Românească, Petrachi Poenaru călătorise în Franța și Anglia, și el venia de acolo în 1832 cu întregi planuri de o nouă agricultură, după

¹ *Ibid.*, p. 667, no. 1444.

² IX, pp. 33-4.

³ Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 619-22, no. 1411. Și acelea pentru episcopul sârb Manuilovici ale unui anonim; *ibid.*, p. 624, no. 1415. Un Cioacărlan lauda latinește pe alt episcop sârb, cel de Timișoara, și pe arhiepiscopul de Carlovăț; n-le următoare.

⁴ Ciuhandu, *Din viața lui Nestor Ioanovici*, Arad, 1929; Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 660-1, no. 1432. Cf. *ibid.*, p. 713, no. 1507.

⁵ *Ibid.*, pp. 661-2, no. 1433; pp. 680-1, no. 1475.

⁶ *Ibid.*, pp. 711-2, no. 1503.

⁷ *Ibid.*, p. 660, no. 1431.

⁸ *Ibid.*, p. 700.

⁹ *Ibid.*, pp. 710-1, n-le 1500-2.

¹⁰ *Ibid.*, pp. 672-3, n-le 1467-9.

¹¹ *Ibid.*, pp. 673-4, no. 1471.

lecțiile unui Blanqui, și de o începătoare industrie, după modelul engles, care-l entusiasmase, interesându-l foarte mult și latimea socială¹. Dar el nu e un scriitor.

Intre manualele de școală, Grigore Pleșoianu² își tipărește abecedarul româno-frances, apoi și o gramatică, după Fournier³, o caligrafie și Dialogurile⁴. Eliad traduce *Arilmelica* lui Francoeur⁵. Dintre vechii bursieri, Moroiu se ocupă cu Institutele și pregătește, pe lângă codul de comerț, cursul său de drept criminal, iar de la Marcovici avem o Retorică. Pentru școli se pregătia, apoi, o traducere ilustrată a lui *Télémaque*⁶, iar geografia, cu cosmografia, era în lucru la 1830.

Eufrosin Poteca dă la Buda (1829) *Elementele de filosofie, logică și etică* ale lui Heineccius, după tălmăcirea grecească a lui Grigore Brâncoveanu, cu închinare către Constantin Bălăceanu, Iordachi Golescu, Alexandru Filipescu și Nestor, șefii rămași ai partidului pe care l-am putea numi național⁷. E vorba de un manual pe care-l întrebuița de mult profesorul de filosofie, care de sigur ar fi putut să recurgă la alt conducător. Se adăugă lecția, « leția » de deschidere din 1827, o cuvântare la examen și una de Crăciun la Curte, în același an.

Literatura noilor școli e în Moldova mai puțin îmbielșugată, dar mai originală.

În abecedariul lui Săulescu sânt și proverbe, versuri, recomandății patriotice, prime noțiuni de limba latină, ca și întâile cunoștinți de enciclopedie științifică (ediții noi la 1833 și 1836). El a dat la 1833 și o Prosodie, cuprinzând fabule mai curgătoare în versurile lor mărunte decât ale contemporanilor, mergând

¹ Iorga, *Scriitori mireni*, p. 10 și urm.; *Ist. lit. rom. în sec. al XIX-lea* I, pp. 136-7; *Ist. învățământului*.

² Soția lui, Ana, face desemnurile; Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 702. Sergheiev și Haralambie erau, la Craiova, profesorii de grecește; *ibid.*, p. 704.

³ *Ibid.*, pp. 688-9, no. 1482. Declară că tradusese și pe a lui Lhomond; *ibid.*

⁴ *Ibid.*, pp. 648-9, no. 1426; pp. 658-9, n-le 1428-9; p. 701 și urm., no. 1494. Caligrafia o tipărește mecenatele Scarlat Roset; Iorga, în *Mem Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXVIII, pp. 266-7.

⁵ Cf. și Bianu-Hodoș-Simonescu, p. 702.

⁶ *Ibid.*, tabla, la aceste nume.

⁷ *Ibid.*, pp. 628 30, no. 1420.

și până la adevărate bucăți avântate și mici poeme lirice, excelente traduceri, și din Homer, așteptând lucrări a căror săvârșire aparține epocii Domniilor Regulamentului Organic ¹. Avem a face la acest spirit bizar, care va merge, în zelul său « filologic », și până la falsificații istorice, cu un scriitor în adevăr chemat, a cărui întreagă operă ar trebui luată cu luare aminte în cercetare.

Acolo, la Iași, mai avem, deocamdată, doar Aritmetica pentru clericii de la Socola a lui A. Theodorescu ².

Din vechile traduceri apare aceia a lui Alecu Beldiman din grecește, după originalul german, a unei învățături pentru panificație ³; dar el lăsase și un Homer. Nu se publică însă acelea ale lui Conachi, după *Belisariul* lui Marmontel, și *Majilda* d-nei Cottin, care ieși mult mai târziu, și el ținea în manuscris o versiune a lui Ovidiu, tot după franțuzește de sigur, pe lângă tragediile *Alcibiade* și *Arcas* ⁴.

În Basarabia, culegea de pretutindeni, prefăcând, adăugind și trivialisând teme poetice, în vremea când, oaspete al acestei provincii, Pușchin dădea o așa de mare strălucire poesiei rusești, un Costachi Stamati, nobil și cinovnic, rudă cu mitropolitul moldovean Iacov și având legături cu Moldova, unde într'un târziu își va tipări poemele, în care numai rare ori e prinsă taina adevăratului vers; Asachi primi în *Albina* bucată lui, închinată noii miliții moldovenești, *Străjerul laberei*. Cunoscător al lui Lamartine și al Irlandesulu Thomas Moore, tradus și în franțuzește, Stamati urmează același curent romantic care se instăpânește asupra tuturor scriitorilor timpului ⁵.

Cam de aceiași vrâstă va fi fost, urmaș al traducătorilor din secolul al XVIII-lea,—ca Vârnăvii, dintre cari Vasile dăduse, și cu traducerea unei părți din Dimitrie Cantemir, pe *Charles XII*

¹ Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XIX-lea*, I, pp. 162-71.

² Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 708-9, no. 1498.

³ *Ibid.*, pp. 659-60, no. 1430. Traducerea grecească e a d-rului Dimitrie Samurcaș.

⁴ Gh. Bogdan-Duică, în *Viața Românească*, Novembre 1906; Iorga, *Ist., lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 443.

⁵ V Eufrosina Dvoicenco, *C Stamati*, București 1935.

al lui Voltaire, pe Rollin, pe Domairon, pe Muratori, pe Condillac, și pe Beccaria, ba chiar « Istoria » lui Dionisie Fotinò —, Vasile Drăghici, care alege pe *Robinson Crusoe. Paul et Virginie* a lui Bernardin de Saint-Pierre e tălmăcică de Iancu Buznea într'o formă destul de curgătoare, dar nu cu farmecul de armonie al originalului: acesta-și tipărește versiunea în 1831.

În Muntenia, avem de la Marcovici traducerea unei « istorioare franceze »¹ de d-na de Tencin: citând pe Ségur, el anunță traducerea, după o versiune francesă, a « Noptilor » lui Young, cunoscute și de Conachi. *Belisariul* lui Marmontel îl interesează și pe dânsul, ca și *Gil Blas* al lui Lesage, apoi și Mably, pentru « Dialogurile lui Phocion », traduse și în grecește. Traducător și al lui Xenofont (*Hipicile*) și al lui Gessner după franțuzește, fostul bursier Paladi se îndreaptă spre Lavater, filosoful « fisiognomist » din Elveția, admirat și de Goethe, și se pare că și la Lamartine².

Se adaugă ca traducători la Munteni, pe lângă boieri bătrâni, ca Băleanu și Ștefan Bălăceanu, cei tineri, Constantin Filipescu, care alege poesia de elocventă retorică revoluționară a luptătorului pentru libertate, a cărui memorie rămăsese scumpă tuturor « filelenilor » Byron, apoi ruda sa, Alecu, care dă lui Eliad o Viață a lui Wilhelm Tell, atunci când Ioan Crețeanu, Ioan Florescu, Rasti, Ioan Ștefan Voinescu rămâneau la Florian și la altă literatură clasică, iar tânărul Grigore Grădișteanu și un anonim vor alege din Molière farsele³, dar se va ajunge, în 1838, și la *Misanthropul* chiar, după ce cu *Avarul* se îndeletnicise un Ioan Roset, care atacă și *Héraclius* al lui Corneille⁴; *Prețioasele ridicule* vor câștiga apoi pe Ion Ghica.

Traducerile din alte limbi sânt rare. Marcovici, care, prin anii săi de studii, știa perfect italienește, nu va traduce decât mai târziu din această limbă. Câteva traduceri din limba germană sânt ulterioare.

¹ Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 707–8, no. 1497.

² Iorga, *l. ult. c.*, p. 128.

³ Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XIX-lea*, I, pp. 130–2; cf. același, în *Rev. Ist.*, VIII p. 7.

⁴ Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XIX-lea*, I, p. 132.

În Oltenia Pleșoianu traduce o carte tot a lui Marmontel, *Annette et Lubin* (1829)¹. Mai târziu, tălmăcitorul vechiului *Teatru politic*, care e și autor religios, va da o *Genovevă de Brabant* și o serie de povestiri morale (— 1839), ocupându-se și el cu *Robinson Crusoe*².

Tot la Craiova vechiul dascăl Căpățineanu, prelucrător al unei *Mitologii* și editor al « Bibliotecii desfătătoare și plină de învățătură », așteptând și o « Istorie universală », preface și el astfel de pagini din limba franceză³ (și din Boileau): el arată că sânt gata de tipar și alte asemenea lucrări, după Voltaire *Zadig* și Montesquieu (*Grandeur et décadence des Romains*, care ieșise tot în 1830⁴), după Rousseau și Volney, pomenind și operele sale mai vechi. Și școlari ca Rudeanu, de la Câmpulung, se apucă de un astfel de lucru⁵.

În ce privește literatura originală, în Moldova, producția poetică a lui Asachi urmează, de și el nu se gândește a-și strânge bucățile răzlețe, mai mult: ocazionale. În *Biblioteca Românească* se deplânge pierderea în focul de la 1827 a manuscrisurilor lui, « osteneala de doisprezece ani a alcătuitoriului », cu « manuscrisurile traghediilor: *Alzira* » (lui Voltaire), « *Saul* » (a lui Alfieri și una « orighinală, numită *Mihail Domnul și iroul Romanilor* », — extrem de interesantă prelucrare de acest poet moldovean a subiectului pe care-l atingeau atunci boierii de la București și scriitorii de istorie din Pesta —, « o Istorie a Impărăției Romei » versuri lirice, cursul de matematică și o *Culegere de fabule*⁶.

Una din fabulele păstrate « Guzganul de cetate și cel de câmp », arată o ușurință de stil, o mlădiere de vers, o popu-

¹ Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 649–50, no. 1427.

² Iorga, *l. ult. c.*, p. 127.

³ Bianu-Hodoș-Simonescu *o. c.*, pp. 681 2, no. 1478; pp. 683–5, no. 1479.

⁴ *Ibid.*, pp. 692–3, no. 1489. De la el mai avem *Contractul social* al lui Rousseau și mai multe romane și nuvele, ba chiar, pentru *Curier*, o scurtă Istorie a Românilor. E curios că în prefața *Canarului* el presintă observații de economie asemenea cu cele înaintate de o comisiune Adunării.

⁵ Iorga, *l. ult. c.*, p. 129.

⁶ Vol. V, p. 54.

laritate de ton, un haz care nu se întâlnește totdeauna în lirica lui Asachi și așa de rare ori în prosa aceluiași:

Eu te las cu sănătate:
Nu voiu șăgi cu frica'n spate,
Nici mai delicată masă,
Care-apoi pe nări să-mi iasă ¹.

Inainte de Grigore Alexandrescu fabula românească se născuse astfel.

Eliad dăduse, la 1829, și în limba francesă, oda sa înflăcărată, de o retorică nesinceră și stearpă, « la campania rusească » ². Orice înălțime de gândire lipsește tot așa de mult ca nobleța formei: se vorbește și de desrobirea Sârbilor și de planurile rusești asupra Constantinopolului, dar nu se uită, măcar, noua miliție românească. Culegerea poetică de bucăți originale, — două elegii —, și de traduceri după Lamartine din 1830, se ridică doar peste nivelul lui Mumuleanu ³, cu excepția acelor care pomenesc pe mama cu « auritul păr », pe tatăl care l-a crescut în mijlocul sărăciei, pe fiul, pierdut copil, căruia îi dase numele de Virgil, — și fiicii, menită și ea unei morți premature, Virgilia. Se încearcă și două sonete. *Cântarea dimineții* « din buzi nevinovate », menită școlilor, a supraviețuit singură acestei vremi. Ca și Asachi, Eliad se încearcă și în fabulă și dă, în același timp cu poetul moldovean, frumosul apolog *Corbul și Vulpea*, strâns după La Fontaine.

Mult mai demnă față de ocupația străină și de metodele acesteia decât a lui Eliad e atitudinea lui Iancu Văcărescu, care protestă contra prezenței lui Minciaky în fruntea comitetului pentru Regulament și fu deci, exilat din București ⁴. El face să apară la 1830 culegerea sa de poesii italianisante,

¹ *Ibid.*

² Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 667, no. 1443.

³ Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XIX-lea*, I, pp. 117-9; Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, pp. 690-1, no. 1486: *Meditații poetice dintr'ale lui A. de la Martin, traduse și alăturate cu alte bucăți originale prin d. I. Eliad*, ca « adaos literal la « Curierul rumânesc » (și titlu cu litere latine « Lamartine, Meditații »).

⁴ Élias Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*; Eliad, *Protectorat du Czar*. Cf. G. Bogdan-Duică, *o. c.*, p. 29 și urm.

dar fără structura strânsă și armonia lui Asachi (*Poezii alese*): din ele, *Primăvara amorului* ar fi putut fi aplaudată în oricare Academie din Italia, ca și cutare alegorie ¹.

Am văzut că Marcovici tradusese în prosă *Noștile* lui Young, și el dăduse și o prelucrare, *Triumful virtuții asupra patimii amorului*. Dar încă de la 1834 se cunoșteau mai larg poemele tânărului ofițer Vasile Cârlova ². La douăzeci de ani, după «Păstorul întristat», el dădea, influențat de «Ruinele Palmirei» ale lui Volney, elegia sa «Ruinurile Târgoviștei» ³. În revărsarea bine cumpănită a alexandrinului de tăietură francesă, acest cetitor al lui Lamartine în prima fasă, a «Meditațiilor», cânta Târgoviștea lui Eliad: fără alte urme ale trecutului decât bisericile și ceva frânturi din vechile ziduri, ea e prefăcută de cântărețul gloriei străbune într'o Romă sfărâmată de vremurile aspre și crude:

O, ziduri întristate, o monument slăvit,
 În ce mărimă naltă și voi ați strălucit,
 Pe când un soare dulce și mult mai fericit
 Își revărsa lumina pe acest pământ robit!

Alături de vocabulariul corespunzător celui frances al epocii, sânt aici, la o înălțime incomparabil superioară aceleia a poeziei muntene de până atunci, elemente nobile de pastorală inspirație, ca în aceste versuri:

Și 'ntocmai cum păstorul ce umblă pre câmpii
 La adăpost aleargă când vede vijelii...

Dar, pe când Asachi, se îndeamnă eroinic înaintea coloanei inspiratoare, Cârlova, căruia nu-i apar vechile chipuri viteze, ca acel Mihai care era acuma tot mai mult în mintea Românilor de pretutindeni, «simte, lângă mormântul slavei strămoșești», numai adâncă «tânguire de lucruri omenești». El e adus, prin spectacolul risipirilor pe care le adauge visiunea sa ireală, la «hulirea vieții», ca și cum și-ar fi prezis atât de apropiatul sfârșit, precum o face când vorbește de timpul «cât va vedea

¹ Bianu-Hodoș-Simonescu, o. c., p. 712, no. 1504.

² *Bibl. Rom.*, V, p. 51, nota. Cf. G. Pogdan-Duică, o. c., p. 231 și urm.

³ *Ibid.*

pământ ». Nu e la el nimic din atmosfera de încredere a Domniei pământene și a întemeierii oștirii naționale. Fabula lirică a lui Ioan Ștefan Voinescu are însă versuri înalte, de un larg avânt în presintarea măreției vulturului¹.

Dar, cum se va vedea, îndată va apărea Grigore Alexandrescu.

Incerări dramatice cu intenții satirice și fără gând de reprezentare, ca *Serdarul din Orhei*, descoperit de Alecsandri²; lucrare anterioară, firește, luării Basarabiei, n'au a face cu desvoltarea teatrului în Moldova. Intemeietor al adevăratelor spectacole în această țară de mai serioasă cultură e Asachi, care aducea cu el amintiri din Viena și Roma.

Nu cunoaștem ce traduceri de-ale sale, el era și pictor de decoruri și regisor, — au fost aduse pe scenă de fiii de boieri pe cari-i câștigă pentru asemenea spectacole. Copiii lui Costachi și Alecu Ghica, ai lui Costachi Sturdza reprezentară astfel într'o casă particulară, supt Domnia lui Scarlat Callimachi, în plină înaintare a unui neo-elenism agresiv, care dădea grecește noile legi și începea să întrebuițeze limba de la Curte și pentru actele publice, idila dramatică a lui Florian, *Mirtil și Illoe*, care s'a tipărit mult mai târziu. Ca o demonstrație, de sigur deosebit de interesantă, mitropolitul Veniamin, care n'ar fi putut veni, ca monah, într'o sală de spectacol, era de față acolo, la prietenul său Sturdza. Se urmă cu « tablouri vii » pentru distracția aceleiași boierimi, bucuroasă că-și vede copiii pe o scenă improvizată. Dar cutare boier de obârșie mai nouă, Gheorghe Crupenschi, găzdui la el, în 1820, o trupă rusească, ocrotită, fără îndoială, de consulul Pisani. « Teatru » adevărat era pe atunci numai pentru concertele muzicii italiene.

După războiu nu se observă însă aici avântul de la București. Locul lăsat gol de Asachi, care juca totuși un așa de mare rol și în alcătuirea Regulamentului Organic și în organizarea noului învățământ, fu luat, supt influența francesă, în plină înaintare, pentru spectacole de varietăți, de frații Foureaux, trupă de circ, cărora li se dădură încăperi în Curtea Domnească a Fanarioților, care suferise de pe urma marelui foc din 1827,

¹ Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XIX-lea*, I, pp. 130 1.

² *Conv. lit.*, IX, pp. 274 6.

pentru ca apoi să se prefere case particulare, prefăcute în săli de teatru. Nicolae, fiul lui Alexandru-Vodă Suțu, dădu astfel ocrotirea și primi supravegherea reprezentațiilor. Cum pictorul era un Livaditi (din Livadia greacă), italianisant, și șeful muzicii un German, se strecurară și bucăți de operetă în limbile lor, și astfel boierii se putură desfăta de frumuseța artificială a vestitei « Didone » a lui Metastasio, dată în italienește. Mai târziu se adause, venind din Paris, la direcție, cu alte elemente franceze, compuse mai mult din numeroasa lui familie, Eugène Hette, a cărui descendență, dând în zilele noastre și un distins sculptor, a rămas în țară.

Abia la plecarea lui Chiselev, Asachi, care sprijinise prin *Albina* sa simpaticul teatru exclusiv străin, puse la cale o reprezentație în românește, cu acea *Serbare a păștorilor moldoveni*, de inspirație idilică asemenea cu a lui Florian, în care însă la glorificarea erei noi deschise de către serbătorit se adăugă pomenirea vremurilor de luptă și glorie ale țării și suferințele prin care trecuse. Chiselev, care nici nu va fi învățat românește, nu găsi cu cale să fie de față, din prudență, față de aluziile pe care le mărturisește însuși Asachi, a cărui fiică, Hermiona¹, juca alături de o Ghica și de acea Maria Cantacuzino pe care o va cânta Alecsandri. Peste câteva luni, noul Domn, care era însuși Mihai Sturdza, se lăsa serbătorit, în August 1834, prin piesa de caracter neted național, a aceluiași Asachi, *Dragoș, înlăiul Domn suveran*, — censura permisesse epitetul, care nu putea să placă Rușilor, — *al Moldovei*².

Pleșoianu criticase vulgar, dar cu simțire națională, în traducerea povestirii lui Marmontel, teatrul lui Caragea, din care înțelegeau numai actorii diletanți, repertoriul fiind grecesc și, rare ori și german, și el amesteca și atacuri împotriva onestității ultimei guvernări fanariote³. Intr'un ton mult inferior, acest dialog e corespunzător glumelor lui Eliad din « Gramatică » și, în ce privește muștrările aduse societății contemporane, le

¹ Soția lui, Elena, era o Germană, distinsă musicantă. E și mama lui Alexandru Asachi, pictor și scriitor, care era printre figuranți.

² Toate știrile în T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, I, Iași 1915, p. 97 și urm.

³ Bianu-Hodoș-Simonescu, *o. c.*, p. 649 și urm.

vom întâlni, într'o formă mai puțin pitorească, dar mai aleasă în prefața doctorului Episcopescu ¹.

Ca întemeietor al teatrului de diletanți muntean trebuie privit Iancu Văcărescu, care, încă de la 1818, alături de acela grecesc al Domniței, privit cu dușmănie de burghesia națională începătoare, ca un lucru străin și boieresc, adunase de pe la școli diletanți, cărora cuteză să li deie în samă acel *Britannicus* al lui Racine, care era, în intenția lui, și o mare lecție de morală cetățenească. Mai de mult trebuie să fie și traducерile după Germanii Collin și Ziegler, apărute la 1831—2, sau « Grădinarul orb », și în versuri.

Marele boier muntean n'avea însă avânt și stăruință. El fu descurajat de cabala făcută la o reprezentație de societate, cu o traducere a sa din Kotzebue, în 1830 ². Aceste însușiri le poseda acel Constantin Aristia care la 1821 își primblase școlarii greci și grecisanți pe străzile Bucureștilor ca să demonstreze pentru ridicarea din cenușa lui a Fenixului elenic. El înțelegea să se lege de teatrul grecesc care încetase, dar, rămas profesor și în noua alcătuire școlară, își dădea seama că, și pentru el, pornește o nouă activitate în limba țării. Se începe cu mici reprezentații în familii boierești, la 1830. Cum Eliad tradusesse, poate nu fără tendințe liberale, declamatorul *Mahomet* « filosofic » al lui Voltaire și voia să-l reprezinte, pentru un scop de caritate, la 1832 ³, el se uni cu tânărul Grec și amândoi căutară un protector boieresc pentru o societate care, cultivând și musica vocală, — nu lipsiau vizitele de străini, — avea înainte de toate să dea reprezentațiilor de teatru un caracter permanent. Găsindu-se acel Mecenat în persoana lui Ioan Câmpineanu, care va ajunge șeful unei generații politice, se creă *Societatea filarmonică*, în care intrară și fruntași ai vechii boierimi și tinerii abia întorși de la studii, ca Gheorghe Bibescu și Nicolae Golescu, nelipsind nici profesorii pe cari-i cunoaștem și tinerii ofițeri, ba chiar negustori și doamnele, între care soția lui Văcărescu. Ca la întemeierea prin danii de către magnați a

¹ *Curierul*, III, no. 4.

² *Curierul*, II, no. 12.

³ *Ibid.*, an. 1832, no. 2. Pe lângă aceasta, Olănescu, *Teatrul la Români*, I.

Academiei ungurești, darurile se îngămădiră. În fața casei lui Câmpineanu se putu începe astfel un Conservatoriu, cu cei doi promotori și unii specialiști, școlarii, între cari și fete, având a-și face instrucția și educația încă de la cunoștințele elementare, pe lângă odrasle de boieri pregătite de acasă, ca Ioan, fiul lui Manolachi Florescu, merit a fi organizatorul armatei românești și acel fiu al modestului boierinaș Anton Roset, care va fi poetul, ziaristul și omul politic C. A. Rosetti. Eliad făcu să se represinte cu aceste elemente acel *Mahomet* tradus de dânsul. Domnia nouă va lua îndată în sama ei acest început ¹. Noua inițiativă moldovenească în acest domeniu va fi mai târzie și mai slabă.

¹ Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XIX-lea*, I, p. 147 și urm.

Fig. 36. — Alexandru Ghica, Domn al Țării-Românești.

CAPITOLUL VII

Avântul național supt primii Domni ai Regulamentului Organic

În momentul când popularul Chiselev, contra căruia personal n'a fost nicio singură plângere, părăsiasă o putere pe care o exercitase domnește, se presintau ușuratec candidaturile pentru stăpânirea nouă. Legată de o lege așa de strictă, mergând și până la cele mai mărunte definiții, apoi în față cu o Adunare care-și va simți o datorie să facă Domnului de țară opoziția pe care n'o făcuse străinului, și având alături controlul consulului rus, aplecat să-și atribuie puteri proconsulare, plus, în starea de atunci a Europei, cu legătura Puterilor maritime, Franța și Anglia, îndemnurile celorlalți represintanți consulari, ea nu putea să fie decât peste măsură de grea.

La Munteni, Grigore Ghica păstrase partisans printre boierii bătrâni cari treceau peste unele nemulțămiri din trecut. Neapărat că atot puternicul și așa de bogatul Brâncoveanu, care avea și avantajul de a nu lăsa moștenitori, nu înțelegea să se lase întrecut. Opoziția Filipeștilor continua prin Vornicul Iordachi, un septuagenar, acceptabil și din cauza unei vrăste atât de înaintate. Dar tineretul credea că, pentru serviciile aduse în redactarea noii Constituții și pentru credința față de Rusia, poate reclama, într'o eră care trebuia să fie de mari înoini și preocupări noi, ceia ce merita pregătirea și sufletul lor. Și astfel candidaturii mai mult decât quadragenarului Alecu Ghica, fost Ban în Oltenia, apoi Spătar al noii miliții, și care putea fi totuși socotit oarecum în tineret, schimbându-se apoi, de curând, din veșmintele orientale și din purtarea unei bogate bărbi, în « European » cu uniformă rusească, pieptănat după modă și

purtând favorite ¹, i se opuse, nu numai experientul și priceputul organizator Știrbei, dar și romanticul frate Bibescu.

Încă din Februar înșă, cei mai mulți sorți, în părerea boicrimii înseși, care, data aceasta, nu putea să hotărască, îi avea Ghica ². Candidatul preferat de Ruși se afla la Iași cu Chiselev, dar el stătea în continuare legături cu fratele, Banul Mihai, ocrotitor al culturii naționale. Și influența generalului-president era așa de mare, încât, pentru moment, obișnuitele intrigi, dându-și samă că nu pot să aibă succes, se opriră. Apoi ocrotitul lui Chiselev se îngrijii să câștige și sprijinul favoritului Sultanului, Ahmed Fevzò-Pașa, care, întovărășit de dragomanul Aristarchi, încheind la Petersburg convenția explicativă din Ianuar 1834, pentru evacuarea teritoriului românesc, se întorcea, în Mart, prin Iași și București, primit cu cele mai mari onoruri, la fiecare popas al călătoriei sale ³; boierii îl putură vedea danțând cu soțiile lor și, după ce asistă la o revistă a acelor trupe noi românești, despre care comandantul rus va spune că în puțin timp se așezaseră la nivelul celor mai bune rusești ⁴, el invită la dejun pe ofițerii de cel mai înalt rang, spuindu-li că « nu face nicio deosebire între această oaste și aceia a Sultanului », pentru ca, seara, să fie în loja Teatrului, ascultând opera *Frà Diavolo*, dată în onoarea lui de noul « maghistrat » al Capitalei. Bătrânii îl făcuseră să primească un *arz* în toată forma, prin care se cerea restabilirea, în condiții la care n'ar fi putut să se potrivească, a lui Grigore-Vodă ⁵.

În April înșă Țara-Românească avea ca urmaș al lui Mihai Viteazul pe sprintenul ofițer holteiu care era Alexandru Dimitrie Ghica Voievod.

Mihai Sturdza se impuse mai ușor în Moldova, ca fiu de Domniță Callimachi, ca viitor ginere al fostului caimacam Ștefan Vogoridi și, mai ales, ca minte deosebit de înzestrată

¹ Papazoglu, *Istoria Bucureștilui*; resumat de Iorga, în *Rev. Fundațiilor regale*, II.

² Iorga, Hurmuzaki, X, p. 460, no. DLXI.

³ *Ibid.*, pp. 460-3, n-le DLXII-III.

⁴ Memoriile generalului Löwenstein, citate în *Rev. Ist.*, 1937, Oct.-Decembre.

⁵ Iorga, Hurmuzaki, X, p. 462, no. DLXIII.

și voință puternică, unite cu un deosebit talent de organizator, apoi ca prietenul statornic al Rusiei, având, prin Sturdzeștii de la Petersburg, vărul Alexandru și contesa Edling, cele mai bune legături la Petersburg.

Ei se găsiră de la început înaintea unei obligații care însemna pentru dânșii și o cheltuială deosebită. Pentru a căpăta ce era acum oprit prin tratatul de pace și pentru a arăta Rușilor că totuși aceste țări sânt încă ale Sultanului, se făcu celor nou numiți invitația de a veni la Constantinopol ca să asiste la serbările pentru căsătoria unor membri ai dinastiei otomane. Nu se putu evita această povară. Domnii plecară, cu o însemnată suită, în Maiu și nu se întoarseră decât în August. Numai la această dată, după ce vasalii se închinaseră, în vechile forme, până la sărutarea «cătărămei piciorului celui mai întins al Sultanului», la care se adăugi purtarea fesului suzeranului, care voia să-și deie înfățișarea unui adevărat Suveran (19 Maiu)¹, se putu anunța locuitorilor de toate treptele ai țării că începe noua stăpânire, de acum «constituțională»².

Trebue observat, înainte de a urma dezvoltarea situație internaționale a noilor Domni, că impunerea fesului, a «calotei», cum scrie Mihai Sturdza, se explică, mai mult decât prin dorința de a umili pe noii șefi ai țărilor românești, prin altceva.

În adevăr, atunci, la 1834, era o altă Turcie, cu totul înnoită. După distrugerea ienicerilor anarhici și crearea unei oștiri regulate, de sistem european, *nizam-gedid*, o generație care cunoștea Apusul, a trei mari înoinți, capabili de a se ridica peste orice prejudecăți: a lui Reșid, Aali și Fuad, se pregătia, după exemplul Egiptului, devenit monarhia în subordine a marelui Macedonean, Mehemed-Ali, de o prefacere totală, măcar în forme. Odată cu uniforma austriacă și cu redingota doctrinară, Sul-

¹ «Iată-ne deci prefăcuți în funcționari turci», scria indignat Sturdza, care puse vina pe răpedea cedare a lui Ghica (Hurmuzaki, *Supl.* I⁴, p. 101. Marele Vizir dăduse un prânz ambilor Domni, invitând și pe membrii corpului diplomatic; Drăghici, *o. c.*, II, p. 193.

² Iorga, Hurmuzaki, X, p. 462 și urm., no. DLXIV și urm. Cf. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1838*, București 1915, p. 13 și urm.

tanul, păstrând totuși vechea etichetă, împrumutase concepțiile aceluia Stat occidental pe care cu vre-o douăzeci de ani înainte îl ceruseră cu stăruință și ajunseseră a-l avea acum ai noștri. Fesul în locul turbanului strămoșilor era un simbol al acelei ere noi care ceva mai târziu se va complecta în așa-numitul *tanzimat*. *In această concepție intrau, ca provincii, și țările noastre, și de aceea uniformitatea care se impunea înfățișării noilor Domni, ca și decorarea lor cu un Ordin de recentă creațiune, pe care, în gradele inferioare, îl puteau împărți la ai lor.*

Se căută a se da instalării acasă cel puțin prestigiul exterior al aceleia din vremea Fanarioților. La București, Ghica ascultă slujba în marea biserică a Sfântului Spiridon, a familiei sale, în care alături de Hangerliu cel asasinat și de Alexandru Suțu se odihnea unul din înaintașii lui în secolul al XVIII-lea, apoi, încunjurat de noua oștire pe care o comandase și căreia-i arătă totdeauna cea mai caldă iubire, precum și de cinovnicii cei mari ai Regulamentului, călări, și de bresle, el merge, pentru prestarea jurământului pe actul constituțional, peste Dâmboviță, la biserică lui Mircea Ciobanul și a lui Ștefan Cantacuzino, Curtea Veche, unde-l așteptau boierii și consulii. Întâmpinat de episcopi, — mitropolitul Grigorie era încă în exilul rusesc —, el înaintă, descins de sabie, între fratele Mihai și Grigore Filipescu, la altar pentru a primi pe frunte mirul. Ascultă apoi cuvântarea lui Ilarion de Argeș, căruia-i răspunse, declarând că Domnia lui va aștepta judecata viitorimii, și ieși în sunetul clopotelor. Se cetiseră și hatișeriful numirii și firmele¹. Se răscumpăra astfel măcar în parte umilința la care fuseseră supuși Domnii în Constantinopol, fără ca diplomația rusească să fi făcut ceva pentru ca să se înlăture rămășițele unei etichete demodate, de milenară robie asiatică.

În Moldova, Mihai-Vodă trecuse întâiu printr'o slujbă bisericească la Galați, orașul care, schimbându-și cu totul caracterul, era să-i datorească apoi așa de mult: aici se primiră și deputațiile și se dădu un mare prânz. La Iași se înălțaseră, de și în lipsa lui Asachi, care întovărășise pe Domn în călătoria

¹ Ioiga, Hurmuzaki, X, p. 466.

MIXAIL I.

Domnul Mihail Sturza, Domn al Moldovei

MICHEL I.

Fig. 37. — Mihail Sturza, Domn al Moldovei.

lui, patru arcuri de triumf și, cu ceremonii deosebit de strălucitoare, se rostiră «imnuri și felicității patriotice». Miliția și breslele-i încunjurau carăta. Douăsprezece fiice de boieri îl întâmpinară la poarta casei sale¹. Dar se pare că aici a lipsit miuirea și jurământul. În capitala Moldovei se arată însă mai multă iubire acelui ce fusese și ocrotitorul școlilor, care și de acum se bucurară de grija lui deosebită.

Intre cei doi Domni nu se stabilise nicio legătură, de și ci călătoriseră împreună. La Constantinopol nu li se îngădui să stea împreună, cum declară Sturdza că se înțeleseseră pentru a putea face față solidar greutăților ce erau neapărat să se ridice². Domnul Moldovei critică față de Ruși pe vecinul său pentru că a adaus cu 1.500 de pungi tributul muntean, plătind astfel reducerea dreptului de vamă la 3° și acordarea întrebunțării steagului pe vase și în oaste. Mihai-Vodă însuși refuză să primească acest adaus, arătând cu dreptate că pentru acele concesi era necesară învoirea Adunării, ca și asentimentul Puterii protectoare³. Mai bine, spune el, ar renunța la acea Domnie pe care o numește în scrisoarea francesă, către Chiselev, după obiceiul rusesc, «Hospodarat». De la ambasada rusească i se dădu, firește, dreptate⁴.

Această aprobare nu era decât firească. Dar inteligența, toluși alâl de vie, deși obosilă în lungi intrigi, a lui Sturdza nu-și dădea samă ce folos avea pentru țările românești, cu oricâte sacrificii bănești ar fi plătit-o Ghica, negocierea directă cu Imperiul Otoman, peste capul Rușilor, cari înțelegeau ca totul să plece de la dânsii. Se pregălia astfel acea politică de sprijin pe Turci, care se va continua, contra alâtor usurpații și insolente consulare rusești și lendenților de anexiune, limp de mai multe decenii.

Incepeau astfel neînțelegeri și pâri care opriră orice înțelegeri între aceia căroră li era încredințată aceiași misiune. Chiselev mustrase, de alminterea, pe ambițiosul Mihai-Vodă

¹ Drăghici, *o. c.*, II, pp. 195 8; Hurmuzaki, *Supl.* I⁴, p. 106 și urm.

² *Ibid.*, p. 101.

³ Se căpătă totuși, mai târziu, același drept; Filitti, *o. c.*, p. 446.

⁴ Hurmuzaki, *Supl.* I⁴, pp. 104 6, no. ДХХVI.

prin aceste cuvinte care nu fură ascultate: « N'aș putea să-ți ascund părerea de rău ce am încercat-o văzând că vechile tale raporturi cu prințul Alexandru Ghica s'au schimbat și deci că interesele reciproce ale țărilor pe care sânteți chemați a le cârmui vor putea să se resimtă de aceasta. Imi place totuși să cred că aierul natal va fi mai puțin stricător decât al Fanarului ¹ și că veți ajunge a vă înțelege, cum se cuvine, pentru oameni cuminți și cari pun în prima linie a socotelii buna stare a administrațiilor lor » ². Se căpătă doar făgăduiala că și el, Sturdza, va căuta doar « să imite longanimitatea lui Chiselev față de Ghica » ³.

Constituirea Divanurilor administrative produse în ambele țări nemulțămiri care nu se puteau înlătura, atât de multe și de nemăsurate erau pretențiile unei clase deprinse a guverna după plac și care acuma avea dreptul, de care mai ales în Moldova, s'a usat foarte larg, de a înfățișa plângeri la consulatul rusc. Ghica numise ca miniștri ⁴ pe ambii lui frați, pe Filipescu-Vulpe, pe Scarlat Mihălescu și pe Vellară, înlăturase pe Știrbei, care se exilă la Paris, dar făcuse din Gheorghe Bibescu secretarul Statului, funcția care cerea mai multe cunoștinți și cerea mai multă răspundere; la 1835 acesta se retrase, fiind înlocuit cu acel influent Apostol Arsachi, medic, care a refusat până la capăt cetățenia românească. Iordachi Filipescu și neastâmpăratul Mihăiță, ruda lui, se puseră deci în fruntea unei opoziții care sămăna cu cea făcută odinioară de această familie lui Caragea. Bibescu va represîta, din potrivă, numai împotrivirea față de încălcările aduse prin modificățiile la Regulament din partea ambasadei rusești de la Constantinopol, prin care se îngusta dreptul țării de a-și da legile ce voiește ⁵.

¹ Acest « Fanar » se afla într-o astfel de stare, încât, la moartea văduvei lui Alexandru-Vodă Suțu, fiul ei, « nevârșnicul sârman beizadea Iancul Suțu », trebui să se roage a se trece asupra-i pensia, și Alexandru-Vodă Ghica o va admite ca « a unui sarman al căruia parinte, au oblăduit această țară »; *An. Parl.*, VI, p. 271.

² Hurmuzaki, *Supl.* I⁴, p. 106, no. LXXVII.

³ *Ibid.*, p. 108, no. LXXVIII.

⁴ Iorga, Hurmuzaki, X, p. 470, no. DLXXIII.

⁵ G. Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, I, p. 38; II, p. 5; *An. Parl.*, V, la April 1835.

În Maiu 1837, când Sultanul apăru ca « Impărat al popoarelor », la Silistra¹, unde alergară vasalii lui, și Ghica veni cu mitropolitul și boierimea având în frunte pe disgrățiatul Iordachi Filipescu, el putu să vadă cinstea care se făcu tocmai acestuia, pe care Mahmud îl trase până la canapeaua pe care « se juca cu biciușca ». « Adresându-se lui Aristarchi », — capuchehaiaua, om foarte influent, mai mult decât Vovoridi al Moldovei —, « i-a ordonat să zică, arătând cu mâna spre amândoi Domnitorii, că, de și sânt mai mari în cele două țări, însă el, Filipescu, trebuie să li fie tată, să-i povățuiască cu toată îngrijirea pentru odihna și buna petrecere a locuitorilor țărilor, cari sânt raialele Impărăției și de accia îl cinstește îndată cu gradul de baș-boier, adecă cel mai mare boier al țării »². Soția lui Filipescu, Catinca, o Balș din Moldova, era fără indoială întâia femeie din boierime: avem o scrisoare de la dânsa, în franțuzește, iscălită « Catherine Philippesko Balch », în care se ceartă cu Zenobie Hagi Constantin Popp din Sibiu, pentru mobilele salonului ei în 1832³.

În Moldova, Sturdza se servise tot de boieri bătrâni: înlăturând pe Iordachi Catargiu și pe Conachi, el păstră pe mijlocitorul din 1821 al partidului său cu Turcii: Teodor Balș, care făgădui Domnului moștenirea sa⁴, și un alt Balș se adause, Lupu, apoi Alexandru Ghica și Nicolae Canta, cel mai statornic și mai dușmănit sfătuitor al noii Domnii.

Aici Nicolae Suțu singur represinta noua generație. Opoziția fu condusă de Catargiu, de spiritul distins care era Constantin Mavrocordat, și el, patron al școlilor, de Alecu Mavrocordat și de Alecu Sturdza, ca și de Constantin Cantacuzino: în curând în jurul lor se formă un întreg partid⁵.

¹ V. și Iorga, Hurmuzaki, X, pp. 480 1, no. DXCII.

² Papazoglu, o. c., p. 165; Iorga, în *Rev. fund. reg.*, II, p. 15.

³ Iorga, *Studii și doc.*, VIII, p. 77, no. 548. Și o « Catherine Slatinian » pentru același scop, vorbind și de « un superbe bal »; *ibid.*, p. 76, no. 538. Îl intitulează « mon cher očenik de Domna Balacha ». Vrea o fată în casă și o bucătăreasă. Călătoreasă în Ardeal cu un Van den Elsche; *ibid.*, p. 100, no. 40. *Rolul femeilor era acum tot mai mare.*

⁴ Filitti, l. c., p. 447.

⁵ *Ibid.*, p. 464 și urm.

Deci la Iași nu era lângă Domn niciunul dintre tinerii, tot mai numeroși, cari aduceau de la studiile lor din Apus alte concepții. Felul lor de a gândi nu putea decât să jignească și să indigneze pe acest îndărătnic autoritar, represintănd principiile unui conservatism autocratic, care putea merge până la brutalizare.

Dar nici într'o țară, nici în cealaltă nu mai apăreau în rosturi mai importante acei represintanți ai micii boierimi, pentru a nu vorbi de cei cari se aflau mai jos decât dânsa, — Caragea coborise cândva din caleștile lor austriece pe cojocăresele purtând turbane și fes cu ciucuri de aur¹ —, cari răsăriseră un moment în Adunările Regulamentului. Aplicați în funcții, în judecătorii, aceștia se pregăteau însă chiar de atunci pentru rostul mai mare pe care li-l ușura neputința crescândă a mării boierimi, sfâșiată de intrigi și gata oricând să submineze autoritatea Domnului. Școlile noi pregăteau neconținut pentru viața publică pe fiii acestor clase până atunci neîmpărțășite la conducere.

Totuși Alexandru Ghica, legat strâns de armată, căută în ea un sprijin contra unei aristocrații veșnic în frământare. Agentul prusian observă încă din vara anului 1835 sensul măsurii prin care se da dreptul ofițerilor cari au împlinit trei ani să ocupe și ei funcții civile, intrând astfel în nobilimea cinovnicilor²: măsura fu discutată mai larg, supt raportul dreptului la nobleță al funcționarilor cu anume ani de serviciu, dar Adunarea, dominată de boierii mari, păstră netedă deosebirea între această clasă ieșită din cinuri și aceia care-și trăgea situația de la strămoși³. În ce privește această armată, comandată de Ruși, ca Engel, și de foști ofițeri împărătești, ca Solomon și mai tânărul Odobescu, ea cuprinse, pe lângă fiii de boieri, un mare număr de odrasle de-ale familiilor mai mici, între altele și acel fiu al lui Dincă Brătianu de la Curtea-de-Argeș, fost vameș la Căineni, care era să fie mai târziu ctitorul liberal al țării. În Moldova. unde serviau în miliție

¹ Papazoglu, *o. c.*, pp. 91 2; cf. Iorga, în *Rcv. fund. regale*, II, p. 5.

² Iorga, Hurmuzaki, X, p. 471, no. DCXXV.

³ *An. Parl.*, VII¹, p. 520 și urm. Mai ales Filitti, *o. c.*, pp. 95-8.

Fig. 38. Alexandru-Vodă-Ghica.

un Constantin Paladi-Bogdan, fiul lui Gheorghe Bogdan, care venind de la Paris, unde studiasse, se așeză la Roma, un Mihai, fiul Vistierului Ilie Kogălniceanu, de mai modestă origine, un Irisoverghi, mica nobilime de provincie nu avea același rol.

Până la 1837, când se produse lupta din Adunarea munteană contra dreptului ce-și aroga Rusia, de formă în înțelegere cu Turcia, de a hotări asupra oricărei schimbări în Regulamentul Organic,—care, nu trebuie să se uite, *fusese făcut pe o basă aprobată la Petersburg, apoi discutat supl influența, acceptată cu o rară excepție, a lui Minciaky, și, în fine supus unei superioare învoiri slăvine, de care țara până atunci fusese scutită de-a lungul veacurilor, deci până la acest act național, care era în mare parte unul de opoziție, și, Moldova, totuși cel puțin atâta dezvoltată supt raportul conștiinții de sine, n'a protestat*—, activitatea, învrâstată cu încercări de a jigni și împiedeca pe Domni, a celor două Adunări nu cuprinde nimic deosebit de important.

Un an agricol rău, nevoia de a se plăti cheltuielile drumului la Constantinopol și a tuturor darurilor ce implica, sporirea la Munteni, pentru un Domn într'adevăr sărac, a listei civile¹, aduseră discuții de caracter financiar. Era vorba, în această țară, de un împrumut de la capitaliștii evrei, Halfon, Hillel și alții, a căror influență începe să se manifeste².

Se încercară mijloace potrivite pentru a se îmbunătăți finanțele ambelor țări. Avântul mare luat de agricultură, chiar fără să se fi urmat sfaturile date odinioară în Adunare, trebuia în curând să înlăture această greutate, care înspăimântase la început. Vedem pe guvernele românești încheind contracte avantajoase pentru aprovizionarea garnisoanei Silistrei, pe care Sultanul o întăria în vederea unui nou conflict cu Rusia³.

¹ 400.000 lei pe lângă 1.200.000, fixați prin Regulament.

² Iorga, Hurmuzaki, X, p. 467 și urm. Se întrebuintă și mijlocirea bancherului creștin Hagi-Moscu, înrudit cu Brâncoveanu; *ibid.* Finanța indigenă era reprezentată și prin Meitani, Oriental cu titlul de baron austriac; *ibid.*, p. 469. Ambii terminară cu falimentul, pe care Evreei îl știură evita pentru ei.

³ *Ibid.*, p. 471, no. DLX XVI.

În același timp se lucra neconținut pentru crearea pe linia Dunării a noilor orașe clădite după largul sistem geometric rusesc pe ruinele cetăților și miserabilelor căsului din centrele raialei de odinioară. Nu ni s'au păstrat din nenorocire, actele privitoare la refacerea Giurgiului și prea puțin din ale noii reședințe de județ în Ialomița, numită Călărași, după călărașii de Țarigrad cari treceau prin acest vad, pe locul vechiului sat Lichireștii. Alexandru-Vodă mergea încă din vara anului 1835 să cerceteze lucrările de acolo, dar, înainte de toate, se înfățișează noua Brăilă ¹.

« Maghiistratul » brăilean, a cărui operă singură e bine cunoscută prin archiva păstrată își începea lucrul încă din 1831. Se asană terenul, scoțându-se afară povernile. Se împărțiră largi privilegii pentru coloni, cari alergară de pretutindeni, Greci din Insulele Ionice, Bulgari, Italieni, Armeni și alte nații ², — dar se izgonesc Evreii fără case ³ —, în același timp când steagurile multor nații, între care și al Sardiniei ⁴, veniau să încarce recoltele de grâu, tot mai bogate, ale mării proprietăți muntene, lăsată să lucreze în voie, fără piedeci și stingheriri de cereri turcești și monopoluri ⁵. În locul vechilor clădiri de chirpicu, ca în Dobrogea și unele părți basarabene, a căsuțelor învelite cu paie și a bordeielor, începeau să se ridice case de cărămidă de-a lungul străzilor în evantaliu, miniaturi de Odesă, trase de inginerii militari ai lui Chiselev, ca Arcudinschi ⁶; în piață se cereau case cu « două caturi », și învelișul nu mai era « cu trestie sau șovar », ci « cu olane sau hier » ⁷; în margene se chema și arhitectul Hartel, din București, care prefăcea fără înțelegere vechile biserici. Francesul Villaye ridică un monument de

¹ *Ibid.* Cf. Iorga, *Brăila supt Turci*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1934; *Cei d'întăiu ani în noua Brăilă românească (1832-66)*, *Istorie și documente*, București, 1929; Gh. T. Marinescu, *Documente privitoare la Brăila*, I, Brăila 1929.

² Un Brașovean, Mincu; Iorga, *Brăila*, p. 49, no. 34.

³ *Ibid.*, pp. 63-4 (erau văpsitori).

⁴ « Protomaister » pentru « dresul corăbiilor »; *ibid.*, p. 56: Grecul Conduri.

⁵ V. Iorga, *Ist. comerțului*, II. Pentru « venitul ancorajului », Iorga, *Brăila*, p. 33, no. 5.

⁶ *Ibid.*, p. 48, no. 33.

⁷ Și « plangiu »; *ibid.*, p. 49, no. 34.

pomenire a războiului eliberator¹. Se vorbește de un « bulvard », de un « belvederu »². Se înălțau biserici și se cerea concursul orășenesc pentru școli³, în care va lucra, scoțând și un ziar local, profesorul așa de harnic, Ioan Penescu⁴. « Intocmirea infrumusețării orașului regularisit » era lozinca⁵.

Legături se observă între aceste noi orașe⁶, care, cu spitale, cu doftori ai comunei, — Tavernier, Hepites la Brăila —, se organizează pe un alt « plan », occidental, « arhitectonicescul canon »⁷, cu uliți « așternute cu piatră »⁸.

La Brăila lucrează o rudă a soțului surorii Domnului, polcovnicul Vladimir Blaremburg, din Țările Baltice, devenit « inginerul Statului »⁹. Mai târziu, un Slătineanu, așezat acolo, își va crea nemuritoare merite pentru acest oraș.

Încă din 1836, Domnul, « vrând să dea orașului Brăila și orașenilor încredințarea întru care ne aflăm că din desvoltarea aceluia port să așteaptă innaițarea și înflorirea comerțului prințipatului », crea acolo un port-franç¹⁰. Mitropolitul Grigorie constată că recăpătarea Brăilei înseamnă că « un mădulăr s'au unit cu cealaltă totime, cu care era de un neam și de o limbă »¹¹. În sfârșit, la 1838 negustorii aleg, pe lângă magistrat și poliție, deci acțiunea Statului, patruzeci dintre ai lor ca « reprezentatori la întâmplări comerciale tuturor celorlalți dă obște neguțatori din Brăila », și aceștia vor delega dintre ei cinci sau șapte « deputați neguțătorești » fără plată, cu dreptul de a percepe de la mărfuri « un drept neguțătoreesc al orașului Brăila »¹². Ceva analog cu « gremiul » care, cam în aceiași

† *Ibid.*, p. 33, no. 6; p. 34, no. 7.

² *Ibid.*, p. 35, no. 11; p. 37, no. 13.

³ *Ibid.*, p. 42, no. 19.

⁴ Ziarele lui, Filitti, o. c., p. 255.

⁵ orga, *Brăila*, p. 45, n-le 20, 21.

⁶ *Ibid.*, pp. 36–7, no. 12.

⁷ *Ibid.*, p. 51, no. 39.

⁸ *Ibid.*, p. 61, no. 59.

⁹ Pleacă la Odesa în 1836; *ibid.*, pp. 58–9, no. 54.

¹⁰ Gh. T. Marinescu, o. c., pp. 25 6, 27. Cf. *ibid.*, pp. 47–8.

¹¹ *Ibid.*, p. 18 și urm.

¹² *Ibid.*, p. 34 și urm. Se aprobă de Sfatul administrativ, supt reșer̄va controlului.

vreme, cum vom vedea aiurea, se întemeia între negustorii români, osebiți acum de Compania Grecească din Brașov ¹.

La 1840 sosiau la Brăila 321 de vase turcești și 297 grecești. Vin apoi 39 rusești, 32 austriece, 7 ioniene, 5 napoletane, 3 engleze, câte unul din Franța și din insula autonomă Samos. Se pomenesc și șapte supt pavilion românesc ².

Din parte-i, «magistratul» Craiovei tocmai, din București, ca medic, pe Bulgarul Beron sau Berovici, ctitor al tiparului și școlilor pentru ai săi, care făcuse studii la München, pe un Kominek, care arată a fi Ceh, având și pe d-rul Világ, Ungur, venit de la Viena, și particularii căutându-se cu un Ferreri ³.

Era vorba și de o navigație pe Olt, un proiect în acest sens fiind votat de Adunare ⁴.

N'avem actele privitoare la începuturile noului Galați, care fu făcut, fără o predominare a specialiștilor ruși, de Mihai Sturdza, rezervându-se pe platou sus un cartier al nobilimii. Dar ni s'a păstrat actul prin care Domnul așa de gospodar se gândia între altele, în opera de clădire și de așezare a negustorilor, la o netedă osebire între cășnicii creștine și între elementele parazitare, cărora li se fixa o anume rază ⁵.

Aici, în Moldova, se începuse, de altfel, la Botoșani, încă de mult, înaintea războiului, pe baza privilegiului fanariot cumpărat dela Mihai-Vodă Suțu, — cu epitropi aleși. în «adunarea obștiască», care e și ultima instanță, între «boerii pământeni și cu lăcuințele aice», «neguțitorii moldoveni și greci»,

¹ D. Z. Furnică, *Din trecutul românesc al Brașovului*, 1937.

² Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 6. Exportul din 1839; *ibid.*, p. 17, nota 1.

³ Iorga, *Studii și doc.*, VIII, pp. 172–3, no. 40. Fusese vorba de a se muta Slatina la Turnul-Măgurele; *An. Parl.*, VI, p. 8. Pentru zidirea acestuia și a Severinului (fără «Turnu») *ibid.*, pp. 326–7. Săpături la Severin; Iorga, Hurmuzaki, X, p. 488, no. DCII.

⁴ *Ibid.*, p. 477, no. DLXXXV.

⁵ Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XII, (1933), p. 233 și urm. Pentru Mihai Sturza la Galați, Iorga, Hurmuzaki, X, pp. 478–9, n-le DLXXXVIII–IX

«neguțitorii armeni» și chiar «neguțitorii jidovi»¹, și în urma unor agitații mergând până la «răzvrătire»² și a opoziției boierimii de loc contra elementelor venite de aiurea și, în sfârșit, a unui mic «partid» revoluționar, cu un Anghelachi Climent, un PISOȚCHI și frații MANOLE³, sudiiți, plus un SÂRGHEVICI, o nouă alcătuire solidară, luând măsuri pentru «pliaș» cu «havuz», «uliți» și «drumuri», de piatră, contra «prăpastiei glodurilor», pentru pază de foc, cu un «căpitan al târgului», pentru spital, supt ocrotirea rudei domnești, ALECU CALLIMACHI⁴. Se procedă îndată și la alcătuirea școlilor.

O astfel de «obște» se face și la Bârlad, dar numai pentru lămurirea rezultatelor ieșite din răscumpărarea de la proprietarul care-și trăgea drepturile de la o danie dintre cele pe care, de la o vreme, din vechile ocoale orășenești, începuseră a le îndrăzni Domnii fanarioți⁵.

Și în satele muntene lucrul de orânduire urmează. Casele răzlețe se dărâmă și se impune facerea celor noi la linie. Se «dăscuibă» oamenii de prin «coșaruri», «surle sau bordeie», dându-se o altă înfățișare și așezărilor rurale⁶.

În această operă Ghica și Sturdza, cari niciodată nu se putură înțelege pentru a rezista, avură împotriva lor veșnica intrigă, *fără direcție și fără scop, căci nu erau în acest sens instrucții, nici de la Petersburg, nici măcar de la Constantinopol, a consulilor ruși.*

¹ Alegerea se face în casele lui Alecu Ralet, supt presidenția lui Costachi Roset; Iorga, *Studii și doc.*, V, pp. 266–7, no. 166. «De odată s'au hotărât ca să se adune documenturile risipite și să se pue la lada târgului, ce s'au încredințat în mâna dumisale Manolachi Iorga, ca la un cinstit bătrân și vechi târgoveț»; *ibid.*, p. 267. I se adauge Garabet Bolfosul, Armean, ca «taxildari banilor iratului și țiitori a documenturilor și a socotelii târgului», Iani Vasiliu și Ștefan Goilav, «lucrători», Tudorachi bacalbașa și Andronic Zaharia, «ostenitori la trebuințele târgului»; *ibid.*, p. 268. Apoi *ibid.*, p. 272 și urm., no. 174.

² *Ibid.*, p. 276, no. 177.

³ *Ibid.*, pp. 279–81, no. 183. Cf. și *ibid.*, n-1 urmator. Numele boierilor; *ibid.*, p. 282.

⁴ *Ibid.*, pp. 283 5, no. 185.

⁵ *Ibid.*, VII, p. 97 și urm.

⁶ *Ibid.*, I–II, p. 322, no. CVI.

Chiselev înțelesese a păstra un drept moral, de suprem sfătuitor, față de aceia cari căpătaseră Scaunul lor prin atotputernică lui recomandație. L-am văzut mai curând favorabil « militarului » Ghica, muștrând pe Sturdza pentru atitudinea ce avu de la început față de vecinul său. Dar, îndată, și generalul, care ajunsese apoi și ambasador la Paris, se desfăcu de aceste legături cari-i fuseseră totuși în adevăr scumpe.

Consulii ruși cari urmară aparțineau mai ales diplomației baltice. Mici nobili germani, duri, aroganți, corupți, — ațșau legăturile lor cu femei de la noi și unul isprăvi tiranizat de foasta amantă pe care fusese silit a o lua în căsătorie —, ei izbutiră a face, în curând, odioasă o *politică, din care fără îndoială nu lipsise din tapul locului o sinceră bunăvoință filantropică.*

Între dâșșii mai ales Rückmann, baronul Petru de Rückmann, a cărui biografie înainte de a se așeza la noi ar trebui cercetată. Fusese întrebuințat la Viena, la congresul din Verona, trecuse ca vice-consul la București, apoi fu consul în Grecia, în fine locțiitor al ambasadorului ¹, și, de la început, prinsese pică pe Alexandru-Vodă, care nu-i ceruse, ca Mihai Sturdza, sfatul. Încă de la 1836 el își găsisse calul de bătaie cu Domnul pe chestia revizuirii Regulamentului Organic, și el va merge până acolo, încât în plin teatru, socotindu-se jignit pentru felul cum fusese invitat, refuză mâna sa Domnului. În Moldova, un om de temperamentul mândru și ciudos al lui Mihai Sturdza se lăsa terorizat de neîmpăcatul « proconsul », care căuta să uimească lumea și prin strălucirea petrecerilor ce dădea aceșora pe cari-i privia ca pe un fel de « supuși » ai săi ².

Ministeriul muntean din 1837 va fi înrâurit de Rückmann. Domnul păstra pe fratele său Mihai, și o altă rudă lua locul lui Vellară, pârându-se a lovi în acea clică a Fanarioților din care făcea parte și Arsachi și capabilul șef al carantinelor, crescut franțuzește, Nicolae Mavros; dar Costachi Suțu venia la control; un mai vechiu oposant, Constantin Cantacuzino, intra și el în Ministeriu, iar Iordachi Filipescu, Mare-Ban acum, presida Inalta Curte de Justiție, demnități de frunte fiind

¹ Filitti, o. c., pp. 35-6 (după rapoarte austriece).

² *Ibid.*, pp. 48-9.

atribuite altui Filipescu, Grigore, și lui Grigore Băleanu, socrul bancherului boier, de curând falit, Hagi-Moscu. Rückmann nu pusese însă pe Costachi Bălăceanu, soțul amantei sale. Știrbei consimția să se adauge la o așa de tristă tovărășie¹, care va trebui să termine conflictul cu Adunarea relativ la « articolul adițional ».

Plecând la Constantinopol, în Septembrie, ca să isprăvească lucrul pe cale de firman, consulul agresiv va cere Domnului să mustre public pe șefii opoziției, între cari erau, mai ales, pe lângă Vellară însuși, tot boieri tineri: Manolachi Băleanu, Ioan Filipescu, Grigore Cantacuzino de la Râfov, Ioan Câmpineanu, din care se va face șeful mișcării naționale, Mihai Cornescu și scriitorii Facă, autorul *Franțuzitelor*, și Iancu Roset. Alexandru-Vodă va rosti sentința, dar cruță numele lor². *Va fi toluși o izbândă personală a baronului germano-rus*. Dar aceste lucruri care fac parte dintr'o acțiune cu alt caracter vor trebui să fie cercetate, după originea și caracterul lor, în alt capitol decât acesta, care trebuie să se mărgenească la înfățișarea usurpărilor « proconsulatului » de neconținute jigniri brutale.

Când Rückmann fu înlocuit la 1839 prin Titov, sprijinit de ambasadorul la Constantinopol, Buteniev, cu acest Rus curat era să înceapă o altă politică, tot personală, și mai periculoasă pentru Domnul muntean. Dar și de la Petersburg, unde va fi chemat la Ministeriu, Rückmann va rămânea depositariul părilor, care veniau mai ales de la boierimea, neconținut învălmășită, în cursul intrigilor, care nu merită să fie păstrate pentru istorie, contra lui Mihai Sturdza³.

Metoda aceasta se dovedi însă mult mai bogală în urmări decât aceia pe care, stăpâniți și de amintiri pe care răsculații sârbi de ieri nu le aveau, Domnii români crezură că trebuie s'o urmeze.

Ceilalți consuli n'aveau pe departe același rol. Al Angliei, Blutte, un bun cunoscător al țării, care-și dădea un fiu natural

¹ *Ibid.*, pp. 48-9.

² Raport austriac, la același, pp. 57-8.

³ Pe larg, la Filitti, *o. c.*, *passim*. V. și primul capitol din volumul următor al acestei lucrări.

la școala națională din Vălenii-de-Munte și lauda în Petru Poenaru un mai bun cunoscător al Angliei moderne decât el însuși, care lipsia de acolo de atâta vreme, nu putu să apere contra lui Rückmann interesele Companiei Bell și Anderson, care voia să introducă și vase pe Dunăre ¹. El exprima însă despre țară și rasă, al cărui trecut îl cunoștea, părerile cele mai prielnice și mai amicale: Țară clasică, asemenea cu Italia și plină ca și aceea, de numele trecutului roman, mai ales în Oltenia. Urmași și ai Dacilor, purtând încă, la țară, veșmântul de pe coloană al luptătorilor pentru neatârnare contra lui Traian și având vitejia lor, darul de a stăpâni caii sălbateci, îndemânarea în a-și face locuințele și în tot ce li trebuie, felul lor chiar de a se hrăni și de a-și pregăti hrana, ospitalitatea, aplecarea spre cântec, spre danț, priceperea înăscută la învățătură, curăția inimii lor. De la Romani au graiul, numele, — și însuși acela al țării. Din amândouă izvoarele ilustre vine un popor de zece milioane, care timp de lungi veacuri a stat în calea triburilor asiatice și li-au sfărmat avântul și a deschis adăpost tuturor prigonitilor de soartă, cari, alusie la mișcările bulgărești, pe care le vom cerceta îndată, au plătit adesea cu necunoștință ².

În tot acest timp, Alexandru Ghica, pe care opoziția din vremea lui, care influențează judecățile și astăzi, îl presintă ca pe un om timid și nehotărît, stăpânit de o stare de sănătate șubredă, — el a rămas neînsurat, având până la sfârșit o legătură cu o doamnă din Rusia, contesa Suchtelen —, urmărește neconținut la Constantinopol interesele țării sale. Pe când, între multele hârtii păstrate de la Mihai Sturdza, n'avem nimic din corespondența cu socrul său, Vogoridi. câteva rapoarte ale agentului muntean, Stavrachis Aristarchi, s'au păstrat din fericire ³. În 1835 se urmăria cu stăruință asigurarea dreptului de numai 3°/_o, nu pentru negustorii munteni, ca atare, puțini la număr, cum o constată agentul, ci *pentru comerțul însuși al*

¹ Iorga, Hurmuzaki, X, p. 470, no. DLXXIV. Un raport engles despre împrejurările de la 1821; Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 3-a, XIV.

² Iorga, *Rev. Ist.*, I, p. 136 și urm. (după *Cazania* lui Gorjan, 1856). V. și Iorga, *Anglo-roumanian relations*.

³ Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 9 și urm.

țării, așa cum se forma acuma în porluri. Lupta cea mare ce se dădea atunci (cu prilejul visitei la Constantinopol) în această privință era: « să se așeze negoțul muntean pe o temelie solidă și în folosul simțit pe care-l cerea țara ». Se întâmpina-seră însă puternice împotriviri care nu putură fi înlăturate fără noi jertfe. Biruința fu astfel câștigată, de și în era nouă turcească, tot cu vechile metode, nădăjduindu-se chiar o și mai mare scădere: se căuta ca aceeași vamă, în loc de 5⁰ 0, să fie plătită la ieșire și pentru marfa de la Turci venind în Țara-Românească. Și, încântat de ce se pregătește a câștiga, Aristarhi exclamă: « Și, dacă se face aceasta, cu rugăciunile Înălțimii Tale, în puțină vreme Țara-Românească va vedea atâta adunare de negustori și atâta folos, încât să se minuneze alte nații »¹.

Se ajunse și la primirea de către Turci a tributului după cursul scăzut din Țara-Românească însăși a piastrului, ceia ce reducea cele două milioane la 1.415.730, în 1842². Se căuta plata între termene a tributului, care se plătia la Arsenal³. La Constantinopol se aduse și chestia abuzului austriac cu sudii⁴. Apoi se discuta acolo și chestia apelului acestora la tribunalele turcești⁵.

În schimb, Ghica-și dădea osteneala, ca vechii Domni fanarioți, să comunice Porții cât mai răpede știrile din Apus⁶.

Din partea lui, Mihai Sturdza cerea la Poartă dreptul de a se adăugi pentru acoperirea deficitului zece lei de *liude* — care, totuși, fuseseră desființate prin Regulament,— fără a ținea samă că era necesară înlăiu învoirea rusească⁷. El căuta să măgulască pe Sultan, trimețând prin Vogoridi articolul lui Asachi pentru aniversarea Sultanului și un portret al Suzeranului, care însă fu găsit neasămănător, și refuzat⁸. Dar chestia

¹ Agentul cerea și restituirea prisosului de la data firmanului.

² *Ibid.*, p. 20 și nota 1.

³ *Ibid.*, pp. 27 30.

⁴ *Ibid.*, pp. 25 6.

⁵ *Ibid.*, p. 26.

⁶ *Ibid.*, pp. 23 4.

⁷ *Ibid.*, pp. 30 1.

Ibid., pp. 32-3.

mănăstirilor închinată se reserva pentru o discuție între cele două Curți ¹.

În față cu situația internațională la care erau reduși, Domnii români, dintre cari Ghica avu și legături personale cu șeful Sârbilor, Miloș Obrenovici, putură vedea cum acesta ceru la Constantinopol, în 1835 încă, prin ministrul său Ghermani venit apoi la București, să se întărească noua Constituție ce dăduse țării sale. Numai așa declara el că va putea să vie pentru întărire la Constantinopol. Cu toate protestările lui Reis-Efendi și ale lui Buteniev, cari erau de acord că trebuia întâiu visita și apoi schimbarea să se supuie și Sultanului și Țarului, trimesul rămase la punctul său de vedere. El căută și legătura cu Aristarchi, care-i vorbi în chestia vămii cerute de Sârbi de la sarea munteană. « Astfel de lucruri », spune agentul, « nu se cădea să se întâmple, ci, din potrivă, să domnească o singură înțelegere în suflete și în fapte, pentru lucrurile ce folosesc de obște supușilor lor », Aristarchi acuzând în particular pe asprul cneaz sârb că « răspunde cu barbarie și asupraire la nobleța și delicateța » Domnului său ².

O revoluție biruitoare dădea la Turci mai multe drepturi unui popor de țărani decât o lungă tradiție, neîntreruptă, de autonomie, de cultură și, odinioară, și de izbândiloare vileje...

¹ *Ibid.*, p. 31.

² *Ibid.*, pp. 33 5.

TABLA MATERIILOR

CARTEA I-ia

IDEIA REVOLUȚIONARĂ ÎNAINTE DE REVOLUȚIE ȘI ROMÂNII

	<u>P g.</u>
Capitolul I. — Cele d'întâiu manifestații ale spiritului revoluționar în țările libere și în Ardeal	5
Capitolul II. Mișcarea spre libertate a Românilor din noua monarhie iosefină	21

CARTEA A II-a

PROBLEMA LIBERTĂȚII ROMÂNEȘTI ÎNAINTEA EUROPEI

Capitolul I. — Pregătirea războiului ruso-austriac contra Imperiului otoman	37
---	----

CARTEA A III-a

SUPT REVOLUȚIE

Capitolul I. — Prime atingeri cu revoluția europeană	75
Capitolul II. Mișcarea spiritelor în Ardealul românesc	83
Capitolul III. — Întâile pătrunderi ale spiritului revoluționar la Români din țările libere	104
Capitolul IV. — Crearea crezului roman	140
Capitolul V. — Români și noul Imperiu roman al lui Napoleon	175
Capitolul VI. — Mișcarea spiritelor până la 1821	204
Capitolul VII. Scrisul cel nou la Români liberi între 1812 și 1821	238

CARTEA A IV-a

ROMÂNII ȘI REVOLUȚIILE NAȚIONALE

Capitolul I. Criza revoluționară din 1821	261
Capitolul II. Revendicările de drepturi din 1822	277
Capitolul III. — Domni de țară și partidele boierești	296
Capitolul IV. — Mișcarea literară până la 1828	313
Capitolul V. — Noua încercare de ocupație rusească (1828-1829)	332
Capitolul VI. — Desvoltarea spiritului public până la numirea Domnilor Regulamentului Organic	355
Capitolul VII. — Avântul național supt primii Domni ai Regulamentului Organic	377

TABLA ILUSTRĂȚILOR

	Pag.
Fig. 1. — Alexandru Moruzi	6— 7
Fig. 2. — Alexandru Ipsilanti, Domn al Țării-Românești, după o stampă contemporană	8— 9
Fig. 3. — Ienachiță Văcărescu	16— 17
Fig. 4. — Alexandru Ioan Mavrocordat, Domn al Moldovei, după un portret contemporan	40— 41
Fig. 5. — Document dela Alexandru Ioan Mavrocordat, Domn al Moldovei (1785)	42— 43
Fig. 6. — Alexandru Ipsilanti, Domn al Moldovei, 1786—1788	44 45
Fig. 7. — Nicolae Mavrogheni, după o gravură contemporană. . .	46— 47
Fig. 8. — Prinderea de Austrieci a lui Alexandru Ipsilanti (după un album)	48— 49
Fig. 9. — Luptă din războiul austro-turc (1788—1789) (dintr'un album)	50— 51
Fig. 10. — Luptă din războiul austro-turc (1788—1789) (dintr'un album)	52— 53
Fig. 11. — Luptă din războiul austro-turc (1788—1789). Lupta de la pasul Buzaului (dintr'un album)	56— 57
Fig. 12. — Luptă din războiul austro-turc (1788—1789). Lupta de la Botoșani (dintr'un album)	58— 59
Fig. 13. — Luptă din războiul austro-turc 1788—1789). Intrarea Austriacilor la București (dintr'un album)	60— 61
Fig. 14. — Luarea Hotinului de Ruși (după un album)	64— 65
Fig. 15. — Lupta de la Orșova cu harta Țării-Românești) (după un album)	70 71
Fig. 16. — Alexandru Callimachi, Domn al Moldovei, după harta Moldovei făcută de Rigas, în 1794	108—109
Fig. 17. — Document al lui Alexandru Callimachi, Domn al Moldovei	110—111
Fig. 18. — Frontispiciul <i>Istoriei începutului Românilor</i> de Petru Maior —	164 165
Fig. 19. — Petru Maior,	166 167
Fig. 20. — Frontispiciul <i>Istoriei Bisericii Românilor</i> a lui Petru Maior	170 171
Fig. 21. — Episcopul Ioan Bob al Romanilor uniți	176—177

	Pag.
Fig. 22. Alt chip al lui Alexandru Moruzi	178—179
Fig. 23. Alt chip al lui Alexandru Moruzi	184—185
Fig. 24. Document de la Constantin Ipsilanti, Domnul Moldovei (1804)	186—187
Fig. 25. — Ioan Gheorghe Caragea	220 221
Fig. 26. Document de la Ioan Gheorghe Caragea, Domn al Țării- Românești (1818).	224—225
Fig. 27. Alt chip al lui Scarlat Callimachi	226—227
Fig. 28. Scarlat-Vodă Callimachi, Domn al Moldovei	232—233
Fig. 29. — Mihail Suțu, după un portret de Dupré	240—241
Fig. 30. Mihail Suțu, Domnul Moldovei. După un portret de Dupré	242—243
Fig. 31. Alexandru I-iu Suțu.	260—261
Fig. 32. Document de la Alexandru Nicolae Suțu, Domn al Țării- Românești	262 263
Fig. 33. — Tudor Vladimirescu	264 265
Fig. 34. Grigore Ghica, Domnul Țării-Românești	296—297
Fig. 35. Ioan Sandu Sturdza, Domn al Moldovei.	304—305
Fig. 36. Alexandru Ghica, Domn al Țării-Românești	376—377
Fig. 37. — Mihail Sturza, Domn al Moldovei	380—381
Fig. 38. Alexandru-Vodă-Ghica	384—385

